

MAGYARORSZÁG 2025

1. KÖTET

■

■

■

MAGYARORSZÁG 2025

1. KÖTET

TANULMÁNYKÖTET

A MAGYARORSZÁG 2025 CÍMŰ AKADÉMIAI KUTATÁS ALAPJÁN

Kutatásvezető és alkotó szerkesztő:

NOVÁKY ERZSÉBET

Irodalmi szerkesztő:

BERTÓK KRISZTINA

GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS TANÁCS

Budapest, 2010

■
© A tanulmánykötet a *Magyarország 2025* című akadémiai kutatás keretében
2007-ben írt tanulmányok alapján készült. (1. kötet)

Kutatásvezető és alkotó szerkesztő:
Nováky Erzsébet

A tanulmányok szerzői:

Ádám Antal, Benedek András, Csiszár Béla, Csorba-Simon László, Diczig István, Dörnyei Krisztina, Fábíán Attila, Fehér János, Gazdag László, Gál Jolán, †Gidai Erzsébet, Hideg Éva, Kappéter István, Keller Adrienn, Kiss Endre, Korompai Attila, Kovács Attila, Kőszeghy Attila, †Molnár Péter, Nagy Gábor, Nagyné Czanka Valéria, Nováky Erzsébet, Pongrácz Tiborné, Puczkó László, Schmidt Péter, Simon Tamás, Szilágyi Gyula, Tanner Gábor, Tóth Attiláné, Tóthné Szita Klára, Tyukodi Gergely, Vass Zoltán, Veigl Helga, Zámbo Balázs

Felelős kiadó:
Gazdasági és Szociális Tanács

ISBN 978-963-88419-2-6 Ö
ISBN 978-963-88419-3-3

© Nováky Erzsébet, 2010
© A szerzők, 2010
© Gazdasági és Szociális Tanács, 2010

Minden jog fenntartva, beleértve a bárminemű eljárással történő sokszorosítás jogát is.

Nyomdára előkészítette a Timp® Kiadó – Lavik 92™ Kft.
(2225 Üllő, Berkes András u. 22. Tel.: +36 (29) 320-081 konyv@timpkiado.hu)
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
Felelős vezető: Solymosy Lajos, a Lavik 92™ Timp® Kiadó Kft. igazgatója

Nyomta a Gyomai Kner Nyomda Zrt. • 5500 Gyomaendrőd, Kossuth u. 10–12. • www.gyomaikner.hu •
knernyomda@gyomaikner.hu • Tel.: +36 (66) 887-400 • Felelős vezető: Fazekas Péter

■

TARTALOM

1. KÖTET

Ajánlás	13
Előszó	15

SZINTÉZIS (17)

Magyarország 2025 – Lehet másként is?! (<i>Nováky Erzsébet</i>)	19
1. A kutatás célja és a téma körvonalazása	19
2. A kutatás módszertana	24
3. Félelmek és remények: szakértői előrejelzések és nem szakértői megkérdések	33
4. Komplex jövőalternatívák	66

MOZAIKOK A JÖVŐBŐL (81)

1. FEJEZET

AZ EMBER A JÖVŐ TÁRSADALMÁBAN (83)

Az állampolgár és a megújuló társadalomirányítás (<i>Ádám Antal</i>)	83
1. Bevezető megjegyzések	83
2. Hazai adottságok	86
3. Az állampolgár helyzete és a társadalomirányítás összetevői	88
4. Az alkotmányi szabályozás továbbfejlesztéséről	97
Felhasznált irodalom	109

Új tanulási és tanítási módok az infokommunikációs eszközök elterjedésének időszakában (<i>Benedek András</i>)	110
1. Bevezető gondolatok	110
2. Az oktatás jelene a múltat képezi le?	111
3. Két fordulópont között vagyunk?	112
4. Az infokommunikációs környezet pedagógiai jellemzői	117
5. Új tanulási tér formálódik	120
6. Új pedagógiai megközelítések	124
7. Következtetések	126
Felhasznált irodalom	129
 Holnapunk kútfülje (<i>Csorba-Simon László</i>)	130
1. Csak egy emberöltő. 1989-től 2025-ig összesen 36 esztendő	130
2. Tartsuk meg azt, amit tudunk a kútról, a helyről, ahonnan jöttünk	131
3. A jövő emberének lesz ideje a játékra	131
4. A társadalom népművelése	134
5. Mi lesz holnap?	134
Felhasznált irodalom	136
 Új bűnözési és bűnüldözési módszerek, és a laikusok szerepe a biztonság védelmében (<i>Diczig István–Kappéter István</i>)	137
1. Bevezető gondolatok	137
2. Magyarország viszonya 2025-ben a terrorizmushoz	138
3. A korrupció különböző formái és a küzdelem ellenük	139
4. A környezetkárosítás akadályozásának segítése	144
5. Befektetési csalások és megelőzésük	147
6. Számítástechnikai bűnözés és megelőzése	148
7. A hagyományos szervezett bűnözés és megelőzése	151
8. Javaslatok a Magyarországon szükséges bűnüldözési teendőkre	153
Felhasznált irodalom	156
 A népesség egészségi állapotának várható alakulása 2025-ig († <i>Gidai Erzsébet</i>)	157
1. A magyar népesség egészségi állapotának romlásáról	157
2. A trend 2025-ig	158
3. Az egészségügyi ellátó rendszerek új kihívásai	160
4. Alternatív utak 2025-ig	162
Melléklet: Az egészségügyi szolgáltatások iránti szükségletek várható alakulása	166
Felhasznált irodalom	168

A magyar családok jellemző demográfiai sajátosságai 2025 körül (<i>Pongrácz Tiborné</i>)	169
1. Reális változat	170
2. Konzervatív scenárió	180
3. Migrációs scenárió	181
Felhasznált irodalom	182
Új kihívások és feladatok az egészségvédelem és a táplálkozás előtt (<i>Schmidt Péter–Fehér János</i>)	183
1. Általános hazai helyzetkép	183
2. A demográfiai mutatók elemzése	184
3. A táplálkozás és az egészségi állapot összefüggései	190
4. Előrejelzési változatok 2025-re	194
5. Összefoglaló következtetések	196
Felhasznált irodalom	198
Lelki betegek és deviánsok helyzete és ellátása 2025-ben (<i>Schmidt Péter–Simon Tamás–Kappéter István</i>)	199
1. A globalizáció veszélyei és előnyei	199
2. A legkedvezőtlenebb változat 2025-re	200
3. A legvalószínűbb változat 2025-re	205
4. A legkedvezőbb változat 2025-re	209
Felhasznált irodalom	214
Megszelídített jövő? Kiközösített etnikumok, hajléktalanok és homoszexuálisok 2025-ben (<i>Szilágyi Gyula</i>)	215
1. Nemzetiségek határok nélkül: a nemzeti kisebbségek jövőjét meghatározó tényezők	216
2. Találkozunk boldog cigányokkal is? – cigány (roma) etnikum Magyarországon 2025-ben	219
3. „Egy koffer és egy hátizsák” – a magyarországi zsidóság 2025-ben	223
4. „Enyhülő melegfront” – a homoszexualitás társadalmi elfogadottsága 2025-ben	225
5. A szociális kóma kezelésének feltételei – a hazai hajléktalanság 2025-ben	228
Felhasznált irodalom	230
Az e-kormányzat lehetőségei (<i>Tyukodi Gergely</i>)	231
1. Bevezető gondolatok	231
2. Az információs társadalom kialakulása	232

3. Az e-kormányzat kialakulása és tartalma	233
4. Az e-kormányzat feltételei	234
5. Remények és félelmek az e-kormányzat korában	235
6. Az e-kormányzat jövője	237
7. Alternatívák az e-kormányzat elterjedésében	241
8. Összegezés	246
Felhasznált irodalom	247
Új kihívások és megújulási lehetőségek a testkultúra és a szabadidősport területén (<i>Vass Zoltán</i>)	248
1. Bevezetés	248
2. Egészségmegőrzés és testkultúra – különböző alternatívákban	251
3. Új kihívások és megújulási lehetőségek a társadalmi és technikai megújulás érdekében	256
Felhasznált irodalom	262

2. KÖTET

2. FEJEZET

TECHNIKAI ÉS TECHNOLÓGIAI FEJLŐDÉS (269)

Új kommunikációs közösségek az interneten (<i>Tanner Gábor</i>)	269
1. Bevezetés – vélemények	269
2. A technika és az ember – alkalmazkodás	270
3. „Beszélgető közösségek”	271
4. Végül	276
Felhasznált irodalom	277
A technikai fejlődés valószínűsíthető hatása (<i>Tóth Attiláné</i>)	278
1. Módszertani felvezetés	278
2. Az első alternatíva: Arzén	279
3. A második alternatíva: Hóvirág	283
4. A harmadik alternatíva: Mikulásvirág	288
5. A negyedik alternatíva: Ibolyák	295
6. Összegező gondolatok	303
Felhasznált irodalom	304

A biotechnológia és a nanotechnológia szerepe a technikai-technológiai fejlődésben 2025-ben <i>(Tóthné Szita Klára)</i>	305
1. A biotechnológiai kutatások szerepe	305
2. A nanotechnológia	315
3. Összefoglaló értékelés	319
Felhasznált irodalom	320

3. FEJEZET

A GAZDASÁG, A TELEPÜLÉSEK ÉS A TERMÉSZETI KÖRNYEZET JÖVŐJE (322)

Lehetséges forgatókönyvek Magyarország számára 2025-ig <i>(Gazdag László)</i>	322
1. Bevezető gondolatok	322
2. A jelenlegi (2007) helyzet	324
3. Az optimista forgatókönyv megvalósulásának feltételei	328
4. A pesszimista scenárió	335
5. A legvalószínűbb scenárió	336
Felhasznált irodalom	340
A globalizáció kiváltotta félelmek és remények <i>(Kiss Endre)</i>	341
1. A globalizáció általános jellemzése	342
2. A globalizáció mai arculata érvényben marad 2025-ben is	344
3. A modern mindennapi tudat történetének összes korszaka tovább él 2025-ig	344
4. A félelmek és remények terepe: a globalizáció mezoszintje	347
5. A legfontosabb diskurzusok saját perspektíváinak prognózisai	351
6. Modell és modellenélküliség	354
7. Félelmek és remények	356
Felhasznált irodalom	358
Új tendenciák településeink megújulásában <i>(Korompai Attila)</i>	360
1. Bevezetés	360
2. A területi kiegyenlítődés perspektívái	362
3. Válságtérsegek kialakulásának forgatókönyvei	367
4. A harmonikus területi fejlődés forgatókönyvei	370
5. Víziók a településhálózatról	372
Felhasznált irodalom	374
2025: Virtuális fikciók <i>(Kőszeghy Attila)</i>	375
1. Kapcsolatbetegség és „szigetkultúrák”	375

2. A személyiségi jogok és kötelezettségek új szerkezete formálódik	376
3. Cserbenhagyás és kötelező összeomlás	378
4. A szigetkultúrák felé	379
5. Európa és az új hierarchiák	383
Felhasznált irodalom	384
 Jövőkép és az emberi cselekedetek térhajlító ereje (<i>Nagyné Czanka Valéria</i>)	385
1. Bevezető gondolatok	385
2. A Zselic stratégiai konyhájában lássuk az alapanyagokat!	385
3. Tekintsünk vissza, hogy előre meneküljünk	386
4. A zselici jövőképekről	388
5. A zselici jövőkép megvalósulását elősegítő fantáziaszcenáriók	389
6. Változtatás és jövőalapozás	396
Felhasznált irodalom	397
 Turizmus – Magyarország 2025 (<i>Puczkó László</i>)	398
 Környezeti fenntarthatóság, fenntartható háztartások: új fogyasztói szokások (<i>Tóthné Szita Klára</i>)	400
1. Helyzetfelmérés, állapotértékelés	400
2. Fogyasztási elmozdulások Magyarországon és Európában	405
3. A jövő háztartásainak jellemzői, új fogyasztói szokások	410
4. Hogyan csökkenthető le az ökológiai lábnyom?	418
5. Összefoglaló értékelés	419
Felhasznált irodalom	421

4. FEJEZET

MIT ÜZENNEK A SZAKÉRTŐI ÉS NEM SZAKÉRTŐI MEGKÉRDEZÉSEK?

(423)

Hazai középiskolások vélekedése 2025-ről (<i>Dörnyei Krisztina–Nagy Gábor</i>)	423
1. A kutatás célja	423
2. A kutatás módszertana és a kérdőív	424
3. Gyakoriságok, leíró statisztikák	425
4. Mit várnak a jövőtől? Mire vágnak a jövőben?	430
5. A középiskolások viszonya a jövőhöz, a változáshoz és gondolkodásuk a jövőről	433
6. A „nagy csoportosítás”	437
7. Tanulságok, következtetések	442
Felhasznált irodalom	445

Hazai felsőoktatásban részt vevők vélekedése 2025-ről (Dörnyei Krisztina–Nagy Gábor)	446
1. A kutatás célja és módszertana	446
2. Gyakoriságok, leíró statisztikák	448
3. Mit várnak a jövőtől? Mire vágnak a jövőben?	451
4. Az egyetemisták csoportjai a jövőhöz és a változáshoz való viszony alapján	461
5. Összefoglalás	466
Négy egyetem, illetve főiskola hallgatóinak véleménye a jövőről (Gál Jolán–Tóthné Szita Klára–Tóth Attiláné)	471
1. A kérdőív és a válaszolók	471
2. A válaszok	472
3. Összegező gondolatok	475
PhD-hallgatók életpályájukról és tudományterületük jövőjéről (Nováky Erzsébet)	476
1. Kutatási cél és a kérdőív	476
2. A minta	477
3. A PhD-hallgatók saját életpályájának jövője	478
4. A PhD-hallgatók tudományterületének jövője 2025-ben	485
5. Összefoglaló megállapítás	493
Az MTA Jövőkutatói Bizottsága tagjainak vélekedése Magyarország 2025-beli jövőjéről (Nováky Erzsébet–Hideg Éva)	494
1. Kutatási cél és a kérdőív	494
2. Globális problémák	495
3. Hazai komplex problémák	499
4. Félelmek és remények a következő két évtizedben	507
5. A jövőkutatók szerepvállalása a társadalmi fejlődés elősegítésében 2025-ig	509
6. Összegezés	510
Rémálom vagy valóság. A társadalmi megújulás lehetőségei Magyarországon 2025-ig (Vass Zoltán)	512
1. A minta és a vizsgálati módszer	512
2. Társadalmi megújulás skálák: „valószínű” és „szeretné”	513
3. Személyes jólétérzés (well being) skála	516
4. Eredmények	517
5. Összefoglalás	520
Felhasznált irodalom	522

Leendő jövőkutató fiatalok ötletei brainstorming keretében 2025-ről (<i>Veigl Helga–Zámbó Balázs</i>)	523
1. Módszertan	523
2. A workshop eredményeinek bemutatása	524
3. Következtetés	534

5. FEJEZET

SZAKIRODALMI PÉLDÁK

(535)

Korábbi előrejelzések gyűjteménye (<i>Keller Adrienn–Zámbó Balázs</i>)	535
1. Cél és a választott módszertan	535
2. Az előrejelzések gyűjteménye	538
3. Összegezés	548
Felhasznált irodalom	549
Gyenge jelek, szabadkártyák, bifurkációk (<i>Veigl Helga</i>)	550
1. Bevezetés	550
2. Gyenge jelek	550
3. Példa gyenge jelekre	551
4. Szabadkártyák	555
5. Bifurkációk	557
6. Következtetések	558
Források	560

AJÁNLÁS

Az ember öntudatra ébredése óta szeretne a jövőbe látni, de ez a vágya általában csak részlegesen sikerül. A jövő, ha nincs is teljesen hatalmunkban, sokban rajtunk múlik. Azon is, hogy milyennek képzeljük, milyennek szeretnénk. Különbösen fontosak a fiatalok jövőre vonatkozó elképzelései, vágyai, reményei, még akkor is, ha ezeket a reményeket, vágyakat a mai tapasztalataik és nem ritkán az illúzióik határozzák meg.

A különböző korosztályok jövőre vonatkozó elképzeléseinek megismerése és szisztematikus feldolgozása a jövőkutatás tudományának módszereivel értékes és érdekes hozzájárulás a lehetséges jövőképeknek a tudomány különböző területeiről vett módszerekkel történő elemzéséhez, komplex szemléletben történő kidolgozásához.

Ez a könyv, amely a Gazdasági és Szociális Tanács kiadásában jelent meg, az ezredforduló körüli magyarországi társadalom különböző területein kialakult helyzet bemutatása és értékelése mellett alternatív forgatókönyveket, szakértői előrejelzéseket mutat be a társadalom és a gazdaság kiemelt területeire. A munkát 2006-ban a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezte – látva a társadalom jövőbe vetett bizalmának vesztesét – azzal a céllal, hogy szakértő kutatói szisztematikus vizsgálat és következetes elemzés segítségével mutassák be, hogy a fiatalok miként látják magukat 2025 Magyarországon, hogyan vélekednek az ország jövőjéről és abban a sajátjukéről, és mit tennének érte. A könyv a szakértői előrejelzésekre és a nem szakértői véleményekre építve körvonalazza hazánk lehetséges és kívánatos társadalmi fejlődésének jövőalternatíváit.

A széles körű szakértői munkát Nováky Erzsébet professzor vezetésével végezték, aki az Akadémia IX. Osztálya Jövőkutatási Bizottságának elnökeként irányította és koordinálta a nagyszámú közreműködőt. Köszönet illeti ezért őt és valamennyi résztvevőt a több éves munkáért. Az elkészült jelentést megvitatta a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége, s a vitán elhangzott észrevételekre is figyelemmel készült el ez a kötet.

A Gazdasági és Szociális Tanács a kezdetek óta figyelemmel kísérte a munkát. Világos volt számunkra, hogy a szakértői előrejelzések és a nem szakértői felmérések, prognózisok, valamint a kidolgozott jövőalternatívák hozzájárulhatnak a jövő Magyarország gazdasági és szociális programjainak meghatározásához. Az elkészült munka jól tükrözi, hogy a jövőre vonatkozó elképzelések szisztematikus feldolgozása milyen mértékben tud tényleges javaslatokat tenni a gazdaságot és a társadalmat érintő ügyekben.

Ajánljuk ezt a kötetet azoknak, akik szeretnék megismerni a hazai jövőkutatók és társadalomtudósok, valamint a magyar társadalom különböző csoportjainak a jövőre vonatkozó elképzeléseit. Érdekes talán azoknak is fellapozniuk e könyvet, akik döntéseik révén ténylegesen befolyásolják hazánk fejlődésének irányát. Bár nem szórakoztató olvasmány, mert a jelen mint kiindulópont sok problémával terhelt, és komoly kihívásokat állít elénk, mégis mindenki megtalálhatja benne a számára érdekes adatokat, előrejelzéseket.

Pálinkás József

a Magyar Tudományos Akadémia
elnöke

Vizi E. Szilveszter

a Gazdasági és Szociális Tanács elnöke
a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnöke

ELŐSZÓ

A tanulmánykötet a „Magyarország 2025” című akadémiai kutatás – amelyre Vizi E. Szilveszter, a Magyar Tudományos Akadémia 2002–2008 közötti elnöke adott megbízást az MTA IX. Osztály Jövőkutatói Bizottságának – összefoglaló jelentése. Hazánk távlati jövőjét a modern jövő kutatás eszközeivel körvonalaztuk. Bemutatjuk, hogy milyen jövőket látunk lehetségesnek Magyarországon 2025-re, amikor azok, akik 2007-ben, a kutatás kezdetekor születtek, éppen nagykorú választópolgárok lesznek.

Hazai jövőkutatók és társadalomtudósok a jövő kutatás tudományos módszereinek alkalmazásával – szakirodalmi ismeretekre és fiatalok véleményére építve – arra adtak választ, hogy milyen lehet hazánk társadalma 18-20 év múlva. Olyan, mint a jelenlegi, vagy egy kicsit más, vagy egészen más? A jövő teljes bizonyossággal tudományos alapokon sem jelezhető előre. A jövő megismerésére és lehetséges jövőalternatívák, forgatókönyvek felvázolására viszont vállalkozhattunk. Az elkészült 30 tanulmány a társadalmi-gazdasági fejlődés egy-egy részterületére koncentrált, és mint ilyen, mozaikszerű ismerethalmazt nyújt. Ezt a mozaikjellegét oldja fel a Szintézis, amely a kutatási eredményeket az interdiszciplináris jövő kutatás módszertani elveinek megfelelő egységbe rendezi.

Jövönket nagymértékben alakítja, befolyásolja a nemzetközi környezet, a világgazdasági helyzet, a technológiai fejlődés és sok más, kisebb és nagyobb hatású változás. Rajtunk, embereken múlik, hogy milyen jövőt formálunk magunknak majd ebben az új környezetben: milyen változásokat várunk és erősítünk fel, milyen eseményektől félünk, és milyen változtatásokat utasítunk el. A jövő akkor is eljön, ha nem foglalkozunk vele. Ha viszont felkészülünk rá, gondolkodunk a lehetőségeken és az alternatívákon, akkor aktívan részt vehetünk a jövő formálásában, és így reményeink szerint élhetőbb világot alakíthatunk ki. A jövőről akkor dönthetünk felelősen, ha a lehető legtöbb oldalról feltárjuk a lehetőségeket, és megismerjük a jövőformáló tényezőket és erőket.

Gábor Dénes, Nobel-díjas fizikus álláspontján vagyunk – „A jövőt nem lehet előre megjósolni, de a jövönket fel lehet találni”.

Fontosnak tartjuk, hogy a 21. században mind szélesebb körben jövőkutatási alapokra helyezzük a változtatások megtervezését. Ha nem ezt tesszük, akkor a különböző irányú és erejű folyamatok alakulása és együtthatása számos nemkívánatos jelenséget és folyamatot indíthat el. Lehetséges, hogy olyan helyzetbe kerülünk, amelyben már nehéz lesz „kézben tartani” hazánk és a világ változásait. Más tudományterületek képviselőivel és minden, felelősen tenni akaró emberrel összefogva ezért részben ugyanazt kell tennünk, mint amit eddig tettünk, de másként, és részben új, más feladatokat is teljesítenünk kell. Tehát MÁSKÉNT ÉS MÁST!

Lehetséges ez? Igen! Ezt bizonyítják a tanulmánykötetben megfogalmazottak, amelyek e nagy volumenű kutatás közbülső állomásának termékei. Úgy véljük, hogy az itt szereplő kutatási eredmények megiszívlendöek, továbbgondolásra és -kutatásra érdemesek, és elengedhetetlenek a magyar jövő tudatos építése céljából.

A kutatást közel negyvenen végeztük: az MTA IX. Osztály Jövőkutatási Bizottságának tagjai, a téma iránt érdeklődő egyetemi oktatók és kutatók, a gyakorlati élet képviselői, a jövőről merészen gondolkodó értelmiségiek (közgazdász, térségfejlesztő és művész), továbbá az empirikus vizsgálatokat lefolytató egyetemi és PhD-hallgatók. A munkában különösen aktív részt vállaltak a Budapesti Corvinus Egyetem Jövőkutatás Tanszékének fiatal kutatói és munkatársai. A kérdőívek kitöltésében doktoranduszok, egyetemi és főiskolai hallgatók, valamint érettségi előtt álló középiskolások vettek részt.

Az akadémiai kutatás vezetőjeként köszönetet mondok Vizi E. Szilveszternek, az MTA volt elnökének a kutatás kezdeményezéséért és felkarolásáért. Köszönöm kutatótársaimnak és a kutatás valamennyi résztvevőjének közreműködését, akik tanulmányírással, szervezéssel vagy kérdőívek kitöltésével kapcsolódtak be a kutatásba.

A tanulmánykötetet mindazoknak ajánljuk, akik nem közömbösek hazánk jövője iránt, és nemcsak érdeklődnek, hanem a jelenlegi helyzet nehézségeit és a jövőbeni kihívásokat egyaránt felismerve, tenni is kívánnak a jobb jövő érdekében. Nagyon remélem, hogy mind többen leszünk, akik sikeresen együttműködünk hazánk felvirágztatásáért.

Budapest, 2009. ősz

Nováky Erzsébet

az MTA IX. Osztály Jövőkutatási Bizottságának elnöke
kutatásvezető és alkotó szerkesztő

SZINTÉZIS

MAGYARORSZÁG 2025 – LEHET MÁSKÉNT IS?!

NOVÁKY ERZSÉBET

A KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNY DOKTORA

TANSZÉKVEZETŐ EGYETEMI TANÁR — BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM

1. A KUTATÁS CÉLJA ÉS A TÉMA KÖRVONALAZÁSA

Ma már nyilvánvaló és egyre inkább elfogadott, hogy a jövővel tudományos megközelítésben is foglalkozni kell – a távoli jövővel éppúgy, mint a közelivel. Nemcsak azért, hogy megismerjük a jelenben még nem létező folyamatokat, jelenségeket és összefüggéseket, hanem azért is, hogy amennyire lehetséges, világosan lássuk, hogy döntéseink, cselekedeteink milyen helyzeteket idéznek elő, és azoknak milyen jövőbeni következményei lehetnek. Tudnunk kell, hogy mely folyamatok, jelenségek felerősítésére kell törekednünk, és melyek gyengítésére indokolt felkészülnünk, és ennek megfelelően alakítani cselekedeteinket.

Az ember az egyetlen olyan lény, amely tudatában van (legalábbis tudatában lehet) döntéseinek, cselekedeteinek következményeivel. Ezért nem háríthatja másokra a jelenlegi helyzet kialakulásának felelősségét, és azt sem teheti, hogy a jövő kedvező vagy nem kedvező alakulását más, kizárólagosan tőle független okokkal magyarázza. A jövőt senki sem ismerheti előre, de az ember alakíthatja, formálhatja jövőjét, természetesen az őt körülvevő meghatározottságok, feltételek és körülmények között, amelyeknek jelentős részét ő maga idézte elő. Ha tudatosan tekintünk előre, akkor esély van arra, hogy a pozitív társadalmi, gazdasági és környezeti folyamatokat felerősítsük, és az emberiség javára fordítsuk. Ha ezt nem tesszük, akkor a kedvezőtlen folyamatok megerősítésében vagyunk cinkostársak. Egyes folyamatok hosszabb távon olyan erősen szólhatnak bele a mindennapjainkba is, hogy nehéz lesz azokat túlélni, különösen akkor, ha nem látjuk, vagy nem találjuk a változtatás lehetőségét.

Magyarország nem rendelkezik olyan eszközökkel, amelyekkel a globálisan és regionálisan meghatározó trendeket át tudná alakítani, ezt tehát nem tűzhetjük ki célul. *Reális célunk lehet a változások irányainak és lehetőségeinek idejében való felismerése és megismertetése másokkal. Így lesz lehetőségünk a változásokra való felkészülésre,*

és arra, hogy másokat is ösztönözzünk az együtt gondolkodásra, a tudatos cselekvésre és ezen keresztül a tudatos jövőépítésre.

Kutatásunk időtávjának „emberi” léptéket választottunk: a következő generáció jelenébe szeretnénk bepillantást nyerni, az elkövetkező közel két évtizedet és Magyarország 2025-beli „jelenét” vizsgáljuk. *Célunk* nem egyetlen, pontos előrejelzés (predikció) vagy prognózis készítése, illetve egyetlen jövőkép felvázolása, hanem *a magyar társadalom előtt álló jövőlehetőségek, félelmek és remények feltérképezése, és a 2025 körüli Magyarország jövőalternatíváinak kidolgozása*. Arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy *a következő generáció jelenét részben mi alakítjuk a jelenben és a közeljövőben, ezért nagy a felelősségünk*. Saját sorsunk és jövőnk alakításába beleszólhatunk, hiszen az örökségek és a meghatározottságok mellett döntéseket is hozunk. A jó döntéshozatalhoz a múlt és a jelen, valamint a nagyobb országok, közösségek elképzeléseinek ismerete mellett saját jövőorientált és jövőtudatos gondolkodásunk is szükséges. Kutatásunk *célja ezért a magyar társadalom jövőorientált gondolkodásának és jövőtudatosságának támogatása, valamint „a jövő közelebb hozatala” is*.

Magyarország és a magyar társadalom jelentős változásokat él át. Korábbi reményeink és várakozásaink a rendszerváltásról nem mind teljesültek: bár politikai, gazdasági és részben társadalmi szempontból a rendszerváltás többé-kevésbé lezárult, mégsem sikerült megtalálnunk az új rendszer stabilitását. Egy folyamatosan változó rendszerben az áhított stabilitás – amelynek jelei: biztonság, társadalmi elégedettség, gazdasági egyensúly – megteremtése és fenntartása folyamatos adaptációt és megújulást igényel.

A „*Lehet másként is?*” kérdésre keresve a választ, azokat a trendeket kutatjuk, amelyek a hazai folyamatokhoz szervesen illeszkedve új minőséget jelenthetnek Magyarország számára. Hazánknak gyorsan változó világban kell megtalálnia helyét: a globális és a nagytérégi meghatározottságok és örökségek, a globalizáció, a klímaváltozás, az energiastruktúra változása, a nemzetközi kereskedelem erősödése, a terrorizmus fenyegetésének növekedése; az európai országok együttműködésének erősödése, az európai intézményrendszer válsága, az európai népesség számának csökkenése jelennek meg keretfeltételek formájában. Az ország belső fejlődése, változása ezekkel a trendekkel összhangban vagy éppen ellentétesen zajlik. Fontos ezért a belső folyamatok dinamikájának felismerése is. Jövőnk egy része múltunkból és jelenünkben nő ki, azaz saját magunk által meghatározott. Az ország jelenlegi helyzetének megismerése irányt mutathat a jövőjére nézve is. *Kutatómunkánkban a hangsúly a belső értékek és a lehetőségek feltárásán van*. Ennek keretében megkíséreltük feltérképezni azokat a jelenlegi magyar sajátosságokat, amelyek relevánsak az ország jövőbeni mozgásterét illetően is.

A magyar társadalom egyik meghatározó tényezője, az egyik legfontosabb makrofolyamat a *népesség* struktúrájának átalakulása: a népesség folyamatos csökkenése és a társadalom elöregedése. 2007-ben a nyugdíjasok száma meghaladta a 3 milliót,

az aktív dolgozók aránya rendkívül alacsony volt (100-ból 39), szegénységben élt a lakosság 20%-a, sok volt az alultáplált gyermek. 100 lakos közül 30 volt nyugdíjas, 21 tanult, 3 otthon gondozta gyermekét, 3 munkanélküli, 4 pedig egyéb okból nem dolgozott. A gyermekek mintegy 13%-a olyan családban nevelkedett, ahol egy ember sem dolgozott. Az összesített adatok mögött hatalmas területi és társadalmi különbségek bújnak meg, hiszen például Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a munkanélküliség aránya eléri az országos átlag kétszeresét.

Jelentős eltérések tapasztalhatók a *társadalom különböző adottságú rétegeinek egészségi állapota és átlagéletkora* között is. Minden ötödik magyar állampolgár tartósan beteg vagy fogyatékos. A nők átlagosan 57,8, a férfiak 53,5 esztendő töltenek el egészségesen, szemben a fejlett nyugati országok 66, illetve 64,5 évével. A szenvedélybetegség, a károsanyag-használat súlyos örökség. Jelenleg hazánkban a férfiak 40-45, a nők 30%-a dohányzik, és egyre korábban kezdik. Ez a gyakoriság fordítottan arányos az iskolai végzettséggel. A lakosság figyelemre méltó része nappal feketekávéval, fekete teával, kólával, este altatóval él. Az illegális drogfogyasztók száma folyamatosan növekszik. A társadalom viszonya a károsanyagot-használókhoz a létező legrosszabb: kezdetben nem veszik észre, jelentéktelennek minősítik a bajt, később diszkriminálják, stigmatizálják őket, és nem segítik gyógyulásukat.

A rendszerváltozás óta kialakult egy olyan új társadalmi réteg, amelynek tagjai magas fokú iskolázottsággal és megfelelő vagy az átlagnál magasabb jövedelemmel rendelkeznek. A sokkal nagyobb létszámú, alacsony iskolázottságú, rossz lakás- és egészségügyi körülmények között élő rétegek súlyos társadalmi problémákkal küszködnek. Az alacsony műveltségű, tartósan munkanélküli, sokgyermekes családok – nagyobb részben roma származásúak – a társadalom többszörösen hátrányos helyzetű rétegét alkotják.

Nem vitatható, hogy a *hazai lakosság* jelentős részének *identitászavarai* vannak. Egyesek olyan identitásokat vállalnak fel, amelyek másokkal – pl. más nemzetségghez, etnikumhoz, régióhoz, hitközösséghez, családhoz tartozókkal – szemben ésszerű kontroll nélkül ellenségesek. Ugyanakkor hazánkban gyakori lett az *identitásgyengeség* is, akadnak, akik a sovinizmus vádjától félve az egészséges nemzeti öntudatot sem vállalják.

A *magyar gazdaság jelentős szerkezeti problémákkal küzd*. A hazai gazdálkodás tulajdoni rendjének átalakítása az államszocialista rendszerben vagyontól megfosztott tulajdonosok szerény kárpótlásával és a korábban köztulajdonba tartozó javak túlnyomó részének privatizálásával ment végbe. Ebben a folyamatban jelentős adó- és egyéb kedvezményeket élvező tekintélyes volumenű külföldi (főleg multi- és transznacionális) tőkebefektetés következett be. A piaci alapon működő *gazdasági társaságok* több mint fele nem vesz részt anyagi erejéhez mérten a közteherviselésben. Az átalakulás eredményeként több mint egymillió nyilvántartott *magánvállalkozás* született. Ez azt jelenti, hogy az ország minden tizedik lakosa

vállalkozónak tekintendő. Súlyos probléma azonban, *hogy ténylegesen csak mintegy 60%-uk működik és fizet adót.* Ugyancsak magas, több mint 700 ezerre tehető a kisméretű, nem versenyképes *mezőgazdasági egységek* száma. A jelenlegi egyéni gazdaságok több mint 70%-a csekély mérete, korszerűtlen felszereltsége folytán nem tekinthető üzemnek. Kevesen tudják kihasználni a kis gazdaságok számára jó körülményeket. Aránytalanság észlelhető *a nyilvántartott civil szervezetek és alapítványok mintegy százezres létszáma,* kiterjedt állami támogatottsága és tagságuk célirányos aktivitása, törekvéseik hatékonysága között is.

A gazdasági stabilitást nagyban veszélyezteti a költségvetési bevételek és kiadások hiányos szaldója, aminek csökkentése hátrányos megszorításokra kényszerít. Az államháztartás hosszú távú stabilitásának kulcsa a közszolgáltatások rendszerének strukturális átalakítása, ám ez átgondolt szerkezetváltási koncepció nélkül súlyos társadalmi és gazdasági érdekeket sért(het). A megszorítások különösen érzékenyen érinthetik a nagy ellátórendszereket – egészségügy, nyugdíjrendszer és oktatás –, amelyek jelenlegi működése nem fenntartható, átgondolatlan átalakításuk viszont komoly társadalmi veszélyforrást jelent. Mindez a közbizalom és a közhangulat romlását idézi elő. Az állam és a közigazgatás iránti bizalom csökkenéséhez hozzájárul még az *állami korrupció további terjedése és az ehhez kapcsolódó bűncselekmények növekedése.* A bűnüldöző szervek kompetenciájának növelése a bűnüldözés új területein (például a korrupció mellett a befektetési csalások, az IT-bűnözés és a környezeti bűnözés) elengedhetetlen feltétele az állampolgári bizalom helyreállításának.

A magyar háztartások fogyasztása csak részben tükrözi a makrogazdasági problémákat. A háztartások komfortfokozata javuló tendenciát mutat, a közművekkel való ellátottság az utóbbi 10 évben is jelentősen javult: az ivóvízellátásban minőségi változás következett be, nőtt a gázvezetékekkel ellátott lakások száma és javult a csatornázottság is. Ezek a kényelmi szempontok egyben nagyobb terhet jelentenek a környezetre, az alacsony közműdíjakkal párhuzamosan pazarló felhasználásnak vagyunk tanúi.

A háztartások energiafogyasztása 25 év alatt megduplázódott. A háztartási összkiadáson belül a legnagyobb tétel az *élelmiszerekre fordított összeg,* ezt követik közel azonos részesedéssel a lakásfenntartási és közlekedési-hírközlési kiadások. Ezeknek a kiadásoknak egy részét a pénzügyi tekintetben tapasztalatlan lakosság azonban *hitelforrásokból finanszírozta,* ez pedig komoly hosszú távú következményekkel járhat. Az utóbbi években növekedésnek indultak a művelődési, üdülési és a szórakozásra fordított kiadások, ez pedig az életszínvonal általános javulásának egyértelmű jele. *A háztartásokban új fogyasztói szokások* is megjelentek: terjed az egészségtudatos étkezés és nő a környezettudatos életmód iránti igény. Ez utóbbi számszerűen is megmutatkozik például az ún. ökoházak népszerűségében, illetve az alternatív energiaforrások iránti gazdasági-társadalmi igény növekedésében. Vigyázni kell ugyanakkor, nehogy felelőtlenül essünk bele újabb csapdába, ennél is jobban tönkre téve környezetünket.

A Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztálya *Jövőkutatói Bizottságának tagjai* kérdőíves felmérésünkben (I. kötetünkben Nováky E.–Hideg É. tanulmánya) érzékeltették a *globális és európai méretű problémákat, valamint azoknak a hazánkra gyakorolt hatását*. Hangsúlyozták, hogy a mintegy 50 globális probléma között számos olyan található (például édesvízhiány, a globális klímaváltozás, a környezet túlhasznosítása), amelyek nem sorolhatók egyértelműen a gazdasági, a társadalmi, az ökológiai vagy a politikai problémák közé. A problémákban rejlő trendek ugyanis nem elkülönülten jelennek meg a társadalomban, hanem rendszerbe szerveződve, és a rendszer dinamikájába illeszkedve gyengítik, illetve erősítik egymást. A jövőkutató szakértők döntően *negatív hazai következményekkel járó globális problémákat észlelnek* (így a globális klímaváltozás, az élelmiszerek vegyszerekkel szennyezettsége, multinacionális vállalatoknak való kiszolgáltatottságunk, fokozódó migrációs problémák), miközben *alig látnak esélyt arra, hogy ezek hatása mérséklődik hazánkban 2025-re*. Ugyanakkor *új globális problémák megjelenésével is számolnak*: a negatív éghajlati változások következményei megnyilvánulhatnak a természeti erőforrásokért folyó növekvő küzdelemben és az erőszakra való hajlam megerősödésében. Nagytérégi problémát okozhatnak az Európai Unió belső konfliktusai is. A hazai jövőkutatók úgy vélik, hogy a globális problémákon csak világméretű összefogás és társadalmi közmegegyezés segíthet.

Hazánk komplex problémái között a jövőkutatók mindenekelőtt a „társadalmi különbségek” kérdéskört említették. A társadalmi különbségek megjelennek a hazai társadalom kettészakadásában: ez érzékelhető a nagy jövedelmi és vagyoni különbségek kialakulásában, a technikai fejlődés eszközeinek, különösen a digitális eszközöknek az elérhetősége és a használata különbözőségében, az oktatásban-képzésben való részvétel eltérő szintjében és a hazai lakosság eltérő egészségi állapotában. Regionális különbségek és régiók közötti szakadékok is érzékelhetőek. Ezek a *problémák 2025-ig csak komplex módon oldhatók meg, alapvetően más gazdasági és politikai értékrend, valamint hatalmi szerkezet mellett*. Új társadalmi törések is várhatóak a soknemzetiségű, életmódú és kultúrájú országgá válás, valamint az erősödő migráció miatt is. A belső kisebbségek zavargásai, az erőforrások országok közötti megosztásának növekvő aránytalanságai súlyosbíthatják a belső megosztottságokat, megnehezítik megoldhatóságukat, és felerősíthetik a technológiai fejlődéshez és a gazdasági nehézségek fokozódásához kapcsolódó komplex problémákat.

A várható új tudományos-technikai eredmények – amelyek elsősorban az információs forradalom eredményeiként jelennek meg, de jelentős a társadalmi-közösségi együttélési technikák, technológiák terjedése is – között a jövőkutatók első helyre a biotechnológiát, a második helyre a nanotechnológiát tették, és fontosnak tartották az ökotekológiát, az interaktív kommunikációs technikákat, a robotikát és a mesterséges intelligenciát, valamint a humántechnikai alkalmazásokat is.

A Jövőkutatói Bizottság tagjai *a társadalom kettészakadása és a megosztottság fokozódása elé tekintenek a legnagyobb félelemmel*. Az elszegényedés erősödése, a

demográfiai helyzet és a lakosság egészségi állapotának további romlása olyan kiugró problémák, amelyek félelemmel töltik el a szakembereket. A jövőkutatók aggasztónak tartják az emberi magatartásban, viselkedésben bekövetkező negatív változásokat is, s ezt tovább fokozza, hogy a politikai ellentétek gyakran eltakarják a valós problémákat.

A bizottság tagjai szerint akkor *remélhető a jobb jövő eljövetele*, ha képesek leszünk *szembenézni a változó világgal*, és jövőnket nem a múlt idejétmúlt ideáiból merítjük, hanem *az alkalmazkodás és az új helyzet kínálta lehetőségek felismeréséből*. Ha az állampolgárok, a politikai és gazdasági elit tagjai, továbbá a kormány(ok) felismerik, hogy nem a pénzszerzés az egyetlen cél, hanem a tisztességes megélhetés, akkor van remény a társadalom kettészakadásának és a társadalmi problémáknak a mérséklésére. A tudás öröme, a testi, a szellemi és a lelki regenerálódás éppúgy az élet szerves elemei, mint a munka, a kötelezettségvállalás, a fegyelem és a pénz. A társadalom előrelépése és fejlődése érdekében *konszenzusra van szükség*, amely csak akkor jöhet létre, *ha a különböző társadalmi csoportok, civil szervezetek és a kormányzatok egymás megértésére törekedve hajlandóak a harmonikus együttműködésre*.

Hazánk globális problémákba való beágyazottsága, azok megoldásának nehézségei és a hazai belső folyamatokból eredő örökségek, továbbá a jelen és a jövő között feszülő problémák egyaránt jelzik a választott *kutatási témakör jelentőségét és aktualitását*. A globális meghatározottságok és örökségek előnytelenégei az alkalmazkodás új formáira irányítják a figyelmet: megváltozott alkalmazkodási készségeket, képességeket kell kialakítani. A belső folyamatok dinamikája pedig a változások iránti érzékenységünk növelését teszi elengedhetlenné. A hazai jövő formálásának ezért kettős terepe nyílik meg: egyrészt fel kell készülni a globális meghatározottságok kiváltotta helyzethez való *alkalmazkodásra*, másrészt meg kell keresni azokat a területeket, ahol *változtatás kezdeményezhető*. Ez utóbbi különösen nélkülözhetlenné teszi a lakosság széles körű részvételét a jövő formálásában, alakításában.

2. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

A jövőről biztosan állíthatjuk, hogy változó és bizonytalan. Várható, hogy *az elkövetkező évek jelentős változásokat tartogatnak*, amelyek társadalmi és gazdasági értelemben megváltoztatják világunkat és hazánkat. Jelenlegi adottságaink az átmenetiség – esetenként a káosz – jegyeit viselik magukon. Ilyen helyzetben gyakran *a kis változások a jelentőt és a múlttól alapvetően eltérő folyamatokat indíthatnak el*, megtörve és új irányokba vezérelve a jól kitapintható trendeket, és megteremtve új jövőalternatívák létrejöttének lehetőségét. Az instabilitás új perspektívákat nyit,

és új lehetőségeket teremt, de sok bizonytalanságot és megválaszolatlant is hordoz, ezért félelmekre is okot ad. A kis erősségű tényezők mellett felléphetnek és megerősödhetnek a *sohasem észlelt és előre ki nem számítható tényezők* is. Ezért fontos hangsúlyt helyezni a jelenben alig érzékelhető jelenségekre is, amelyeknek most még nem nyilvánvaló a jelentőségük, főleg az olyanokra, amelyekről úgy véljük, hogy bár kicsi a megvalósulási esélyük, de újdonságtartalmuknál fogva a jövőt nagymértékben átalakíthatják.

A jövő feltérképezésének gyakran alkalmazott módja a különböző trendek és folyamatok előrejelzése (l. kötetünkben Keller A.–Zámbó B. tanulmánya), illetve bizonyos jövőbeni események bekövetkezési valószínűségének vizsgálata. Ezek az előrejelzések nagyon fontos információkat hordoznak a jövőnkről, de általában egy-egy konkrét kérdésre vagy tudományterületre koncentrálnak. A jelenségek önmagukban nem értelmezhetőek, egymással összefüggésben alakítják ki azt a rendszert, amelyben a magyar társadalom működni fog. A jövőnk alakításának szempontjából *kritikus kérdés, hogy a társadalom hogyan reagál a változásokra, hogyan alkalmazkodik az új helyzetekhez, hogyan tudja megoldani az öröklött problémákat, és milyen változásokat képes és akar kezdeményezni. Kutatásunk fókusza (és célja) ennek a társadalmi dimenzióknak a vizsgálata: a jövő lehetséges változataiban különböző társadalmi megoldásokat vázolunk fel azzal a céllal, hogy megismertessük az emberekkel saját jelentőségüket, erejüket és felelősségüket a jövő formálásában.*

A Magyarország előtt álló *kihívások és lehetőségek több dimenzióban jelentkeznek*, tartalmukban, struktúrájukban és dinamikájukban is különböznek, ezért eltérő módon kell velük foglalkozni. *A készen kapott struktúrák és a megörökölt folyamatok* esetében a *kulcskérdés a megfelelő adaptációs képesség, illetve készség. Az adaptáció* nem passzív elszenvedést, hanem *aktív cselekvést igényel*. Szembe kell nézni a létező folyamatokkal és struktúrákkal, meg kell ismerni őket és számolni velük jövőnk tervezésénél. Ez az előrelátás hozzásegít bennünket a *preaktív szemlélet erősödéséhez*, amelynek lényege, hogy *előre felkészülünk a várható változásokra*. Így nem ellenük dolgozunk, hanem a feltételekhez adaptálódva próbáljuk megvalósítani céljainkat.

Azoknak a pontoknak a meglátása és tervezése, amelyek a bizonytalanságot hordozzák a rendszerben (hiszen a rendszer megismerésén és elfogadásán túl igényünk van annak befolyásolására is), a *proaktív szemléletmód lényege*. Itt lehetőségünk nyílik a különböző kimenetek, alternatívák összehasonlítására és értékelésére, majd egy alternatíva kiválasztására és az odavezető stratégia felépítésére. *A proaktív gondolkodás során* tehát a *célunk* nemcsak a túlélés, hanem *új, kreatív jövő felépítése*. Ez sok kérdést hordoz, hiszen helyzetünk egyik lényegi jellemzője az *instabilitás*. A várakozásainkba ezért a tervezett, kreatív jövőn túl a bizonytalanságot is be kell építenünk. A kreatív jövő felé fordulás tehát kockázatvállalást is igényel, és a kockázat mértékét kell csökkentenünk. A bizonytalanságra felkészülünk, különösen a bizonytalan események és a gyenge jelek (l. kötetünkben Veigl H. tanulmánya)

vonatkozásában. Ezeknél a tényezőknél a jelen még csak a változás magját rejteti magában. A változás mértékéről (mértékéről, irányáról és következményéről) még nagyon keveset tudhatunk. A felkészülés, a jövő előzetes kialakításának egyik legfontosabb eszköze tehát *a bizonytalanság felismerése és elfogadása*. A jövőcsírák tekintetében *a proaktív gondolkodás és a várakozások összekapcsolása különösen fontos, hiszen ún. önbeteljesítő jóslatként jövőformáló erővel bír*. A jövőcsírák természetének sajátja, hogy még maga a változás sem biztos – nem minden csírából fejlődik ki növény. Mint a növény fejlődéséhez, úgy minden változás indukálásához és létrejöttéhez általában emberi gondoskodás (locsolás, gyomlálás), támogatás (kutatás, szelektálás és fejlesztés) szükséges. Emberi döntés kérdése például, hogy melyik potenciális gyógyszerre fordítunk kutatási pénzeket, illetve melyik vállalkozás kap hiteleket. *A jövőcsírák, a változás magjai csak a változás lehetőségét rejtik*, a változást a legtöbb esetben magunknak kell megvalósítanunk.

Egyszerre gondolkodunk egyénben és társadalomban. Bizonyos „újdonságok” sokaknak már jól ismert eszközök, alkalmazások vagy folyamatok, ám társadalmi szinten még csak megújító potenciállal bírnak (Magyarország internet-lefedettségének ismeretében ilyennek számít például a digitalizáció folyamata). Más „innovációk” már megjelentek a társadalomban, de az egyének még tanulják a velük való együttélés mikéntjét (gondoljunk például az e-közigazgatás alkalmazására). *Az egyéni és a társadalmi fejlődés egymást indukáló és erősítő folyamat*, amelyet kutatásunk során összhangban kezeltünk. Ez a megközelítés különösen fontosnak bizonyult az alternatív forgatókönyvek kidolgozásakor, hiszen egy-egy társadalmi jövőkép igazán csak egyéni szintre hozva érthető meg.

A változások feltérképezése igen összetett feladat. A feladat megoldásához ezért a jövőkutatás három módszertani elvét hívtuk segítségül: a komplexitást, a participativitást és az alternativitást. E három elv együttes használata kutatásunkban új megközelítés (1. ábra).

A *komplexitás* elvének szellemében arra törekedtünk, hogy a valóság minél több területét vonjuk be a vizsgálódásba. A változások lehetőségét ugyanis célszerű minél szélesebb körben keresni. Fontos, hogy a társadalmi, a gazdasági, a technológiai és a környezeti kérdéskörök egyaránt az elemzés részét képezzék. Különös hangsúlyt

1. ábra A jövőkutatás módszertani elveinek összekapcsolása

helyeztünk azoknak a területeknek a vizsgálatára, amelyek gyorsan változnak és viszonylag rövid idő alatt új folyamatokat indítanak el. Arra is gondot kell fordítani, hogy egyaránt keressük azoknak a területeknek a jövőjét is, amelyeket jelentősen befolyásolni tudunk, és azokat is, amelyek alakulására alig van hatásunk, viszont erősen befolyásolhatják a jövőformálás feltételeit, körülményeit.

A *participativitás* elvének alkalmazása esetén a lehetséges jövőalternatívák ki-munkálásában mindazok részt vesznek, akiknek a jövőjével foglalkozunk, akiktől várható, hogy közreműködnek majd a megvalósításban, és akik várhatóan abban a világban élnek majd, amelyet közösen alakítunk ki. A jövő forgatókönyveit és az egymástól lényegesen eltérő jövőalternatívákat ilyenkor a jövőkutatók nemcsak szakértők közreműködésével, hanem laikusokkal is együttműködve dolgozzák ki. *Jelentős társadalmi változások esetén a nem szakértők széles körű aktivizálása különösen fontos*, mert ilyen esetekben a társadalmi-gazdasági folyamatok instabilak. Ekkor az egyének és a közösségek egyaránt felismerik, hogy minél aktívabban részt kell venniük saját jövőjük formálásában, alakításában. Ma már mind többen vállalják, sőt követelik a részvételt (például mozgalmak formájában), és mind többen vállalják az ezzel járó fáradozást is. A participatív jövőkutatás alkalmazása új válasz az instabilitás okozta változások keltette kihívásokra. A participatív jövőkutatás azt üzeni, hogy nem célszerű olyan jövőtanulmányokat kidolgozni, amelyek csak szakértői véleményekre épülnek, nem tükrözve a lakossági véleményeket. A lakosság (a nem szakértők, a laikusok, az érintettek) értelmezi és értékeli azt, hogy milyen helyzetet idéznek elő a nemzetközi és a hazai társadalmi, gazdasági és környezeti makrofolyamatok és változások. Többé-kevésbé befolyásmentes helyzetelemzésre építve – amennyire lehet, előítélet-mentesen és kreatívan – képes a jövőnek a hivatalos véleménytől eltérő új folyamatait, eseményeit és összefüggéseit feltárni. A participatív jövőkutatásban résztvevő érintettek ezért megújíthatják a jövőről való vélekedést, és konkrét formába önthetik azokat a tevékenységeket, amelyeket ők maguk is hajlandóak lennének megtenni a jövőért.

Az *alternativitás* elvében gondolkodva arra kell törekedni, hogy az egymástól minőségileg eltérő forgatókönyvek és jövőalternatívák minél szélesebb körét tárják fel. Ezzel elősegíthető, hogy az alternatív célok és a hozzávezető alternatív utak sokszínű választ adhassanak a jövőproblémákra. Ily módon a társadalom lehető legtöbb tagja számára más-más, egyéni adottságainak, vágyainak leginkább megfelelő életpályát, karrierpályát lehet felkínálni.

Nézzük részletesebben, *hogyan alkalmazzuk konkrétan e három jövőkutatási módszertani elvet.*

A *komplexitás* szellemében a hazánk jövőjét meghatározó *változások két* – egymástól gyakran nehezen elválasztható – *nagy területen kereshetők*. Az egyikbe azok tartoznak, *amelyekre jelentős hatásunk van*, amelyeket befolyásolni tudunk és/vagy akarunk. Ilyenek például a demográfiai folyamatok, az egészségügy és a táplálkozás,

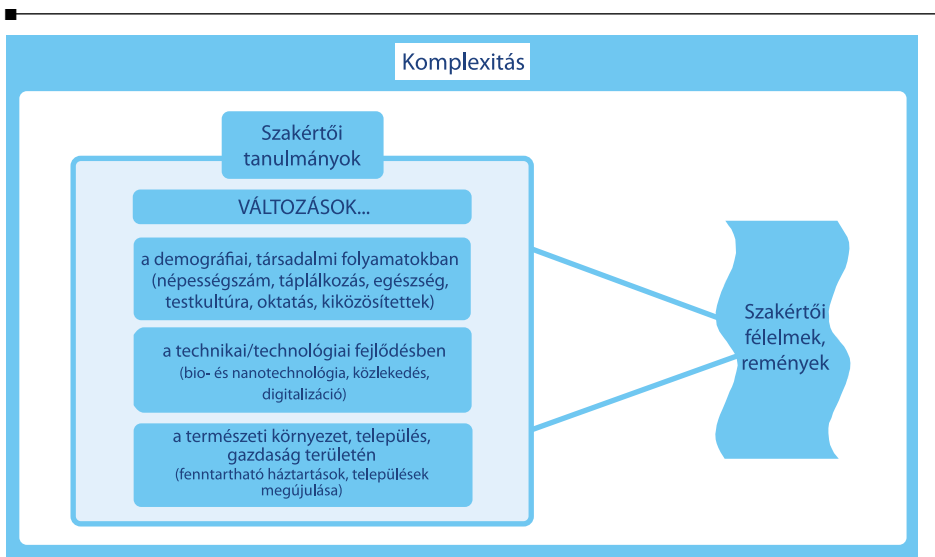
a testkultúra, a lelki betegségek, az oktatás, a fenntartható háztartások, a bűnözés-bűnüldözés, a társadalmi irányítás és közigazgatás, a települések fejlesztése. A másikba azok a területek sorolhatók, amelyekre alig van befolyásunk, de ahol a várható változások *jelentős társadalmi, gazdasági és/vagy környezeti hatást gyakorolnak hazánk jövőjére*. Ilyen például a globalizáció jelensége és a gazdaság számos folyamata. Ezekhez a folyamatokhoz elsősorban alkalmazkodnunk kell.

Ez a megközelítés és szelekció azt eredményezte, hogy bizonyos területek, mint például az úrkutatás vagy a paranormális jelenségek kutatása nem része a munkánknak, mert úgy gondoljuk, hogy ezek az elkövetkező közel két évtizedben nem jelennek meg a gyakorlati életet meghatározó elemek között. Viszonylag keveset foglalkoztunk azokkal a kérdéskörökkel is, amelyekkel kapcsolatban a jövőben várható változások és a szükséges teendők már Magyarországon is *közismertek és elfogadottak*, illetve hazai kutatásuk előrehaladott és széles körben ismert – ilyen például az energiastruktúra-változás és a globális klímaváltozás kérdésköre.¹ Ezek a kérdések sem maradtak ki teljesen a vizsgálatból. A globális felmelegedés témaköre például visszatérő félelem a lakosság körében és így ennek a kérdésnek a „társadalmi cselekvésre” lefordított változata, a környezettudatosság növekedése és a környezet mint érték megjelenése szerves része a kidolgozott jövőlehetőségeknek.

A változásokat három alapvető és átfogó területen kerestük (2. ábra): a demográfiai, társadalmi folyamatokban, a technikai/technológiai fejlődésben és a természeti környezet, település és gazdaság területén. Ezekben a folyamatokban és ezeken a területeken jelenik meg a legnyilvánvalóbban a változásokra való hatás képessége, a magyar lakosság jövőformáló ereje. A jövőformálásban résztvevő lakosok mindennapi tevékenységükben (például a táplálkozásban, a testkultúrában, az egészségvédelemben, a fenntartható háztartások területén vagy a technikai vívmányok alkalmazásában) a legközvetlenebb módon hatnak a saját és a környezetük jövőbeni állapotára. Fontos ezért tudni, vajon a szakértők hogyan látják ezek jövőbeni alakulását, helyzetét, tovább élnek-e a jelenlegi trendek, vagy megjelennek olyan új jelenségek, események, amelyek megtörhetik ezeket.

A kiválasztott területeken a *szakértők* – jövőkutatók és más tudományterületek képviselői – *jövőkutatósi tanulmányokat készítettek*, amelyekben 2025-ig kitekintve előrejelezték a várható változásokat, a negatív és a pozitív fejlődési tendenciákat. A tanulmányok fókuszában a társadalmi és a technikai/technológiai megújulás lehetőségeinek és határainak feltérképezése és az esetleges veszélyek vagy csapdák bemutatása állt. A szakértők véleményét – félelemmel teli vélekedésüket és reményteljes elvárásaikat – a *szakértői félelmek és remények* részben, a 3.1. fejezetben fejtjük ki részletesen és táblázatban is közöljük.

¹ Lásd pl. Láng István–Csete László–Jolánkai Márton (szerk.): *A globális klímaváltozás: hazai hatások és válaszok. A VAHAVA jelentés.* Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2007.

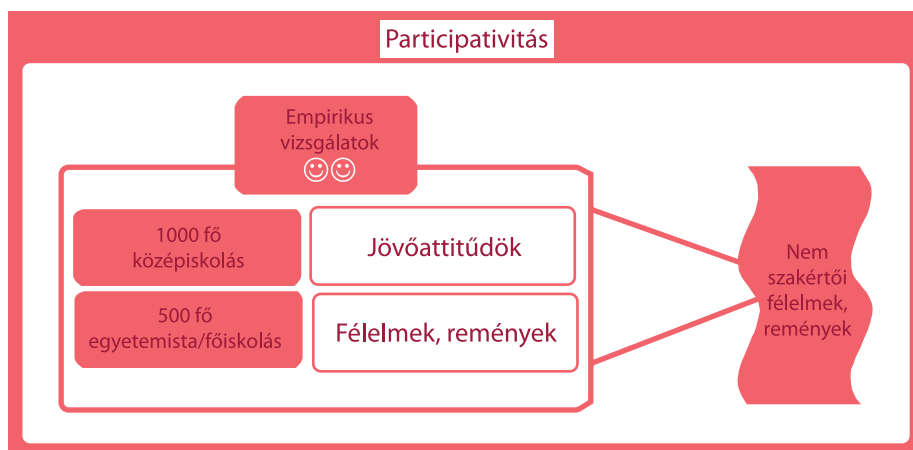

2. ábra A komplex változások területei

A *participativitás* elve szerint feltérképeztük a társadalmi megújulás egyéni lehetőségeit és módjait: a *mai fiatalok*, azaz a 2025-ös időszak döntéshozó pozícióba kerülő, meghatározó generációjának jövőről alkotott *elgondolásait* vizsgáltuk *kérdőíves felméréssel*. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a „millenniumi generáció” tagjai – akiknek életében a globalizáció, a digitalizáció és így a virtuális valóság meghatározó élmények – hogyan viszonyulnak a jövőhöz. Ennek megismeréséhez feltártuk, hogyan gondolkodnak a középiskolások és a felsőfokú oktatásban részt vevő egyetemista és főiskolás fiatalok az elkövetkező 18-20 évről. Milyen jövővárakozásaik, félelmeik és reményeik vannak az élet különböző területein, mire számítanak mint a jövő munkavállalói, állampolgárai és mint a civil szféra tagjai, miként képzelik el személyes életüket, milyen lesz a családjuk, hány gyermeket terveznek, mit tesznek azért, hogy reményeik megvalósuljanak, és félelmeik mérséklődjenek. A nem szakértői félelmeket és reményeket a 3.2. fejezetben fejtjük ki részletesen.

Ezek a nem szakértői vélekedések, azaz a nem szakértői félelmek és remények együttesen alkotják a *jövővárakozásokat* (3. ábra), amelyekre építve kidolgozhatók az alternatív forgatókönyvek. Feltételezhető ugyanis, hogy a nem szakértők nem alkotnak homogén csoportot, és egyes alcsoportjaik más-más módon képzelik el a jövőjüket, más-más elvárásaik vannak, és más-más tevékenységek kifejtésére készek. Az egyes alcsoportok véleményformálása ezért alternatívaképző elemet alkothat a jövővárakozásokat illetően.

Az 1000 fő középiskolás és 500 fő egyetemista és főiskolás mellett a nem szakértői vizsgálatok körébe kisebb számban bevontunk doktoranduszokat, további graduális és posztgraduális hallgatókat és egy budapesti gimnázium diákcsoportját.

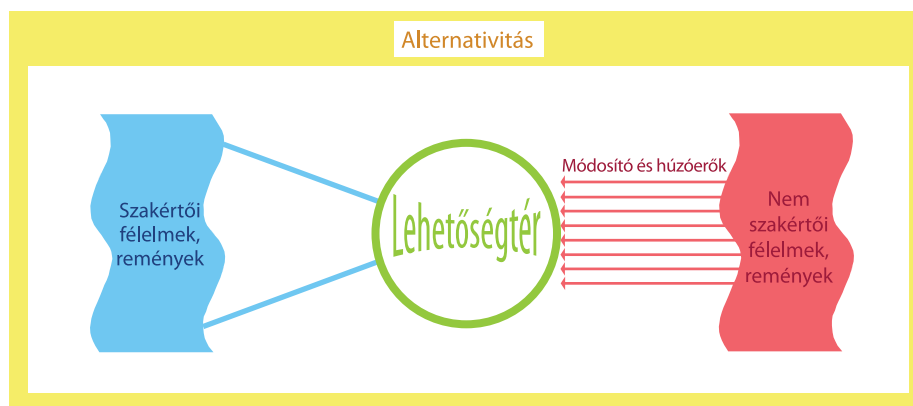

3. ábra A participativitás a kutatásban

Ezzel gazdagítottuk, színeztük és árnyaltabbá tettük azt a képet, amelyet a két kiemelt célcsoport véleménye, jövővárakozása alapján alakítottunk ki.

Társadalmi és egyéni szinten egyaránt érzékelhető, hogy *a jelen a múlt és a jövő kettős kötésében, szorításában jelenik meg*. A múlt és a jelen által determinált következményjövő adja azt a kiinduló helyzetet, állapotot, amelyhez képest az ettől eltérő jövőalternatívák létrejöhetnek. Az eltérő jövőalternatívák olyan elemzési keretet adnak, amelybe a múlt és a jelen által meghatározott következményjövő, valamint a szakértők és a nem szakértők jövőre vonatkozó félelmei és reményei egyaránt beilleszthetők.

Kutatásunkban a *szakértői félelmek és remények alkotják a múlt–jelen–jövő komplex rendszernek az egyik pólusát*, a félelmekben és reményekben megtestesülő *jövővárakozások* a másikat. Ez a két nagy terület együtt formálja, alakítja azt

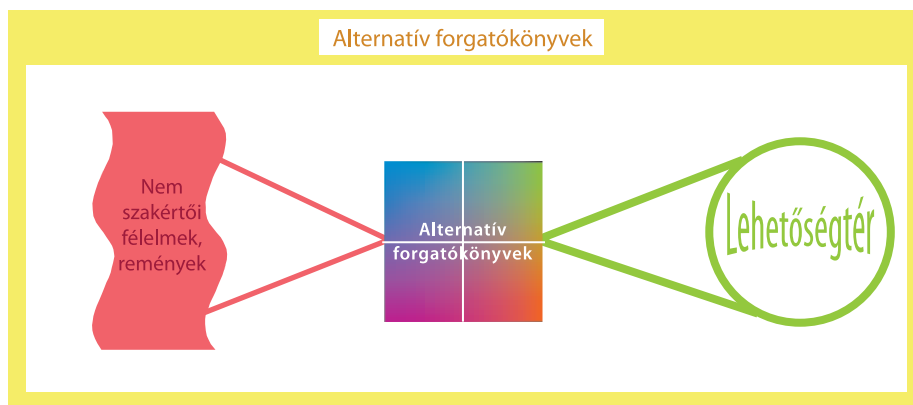

4. ábra Az alternativitás a kutatásban

a lehetőséget (cselekvési teret), amelyben változást és változtatást indukáló, illetve alkalmazkodást elősegítő döntéseinkkel befolyásolhatjuk hazánk jövőjét. A jövőről alkotott elképzelések, a jövővárakozások módosító és húzóerőt gyakorolnak jelenünkre. Ebből az következik, hogy *nem minden szakértői remény válhat valósággá, hanem csak azok, amelyeket a jövővárakozásait artikulálni képes társadalmi csoportok – az adott környezeti feltételek mellett – személyes döntéseikkel és cselekedeteikkel támogatni tudnak és akarnak*. A szakértők által megfogalmazott félelmek pedig akkor realizálódnak, ha a társadalom nem ismeri fel a megjelenített veszélyeket, és elkerüli, nem vállalja az adott probléma megoldását. E kétirányú megközelítés az *alternativitásban ölt testet*, és alternatívák kirajzolódásához vezethet.

Az *alternativitás* elvének értelmében a *komplex jövőalternatívákat* két lépésben határoztuk meg:

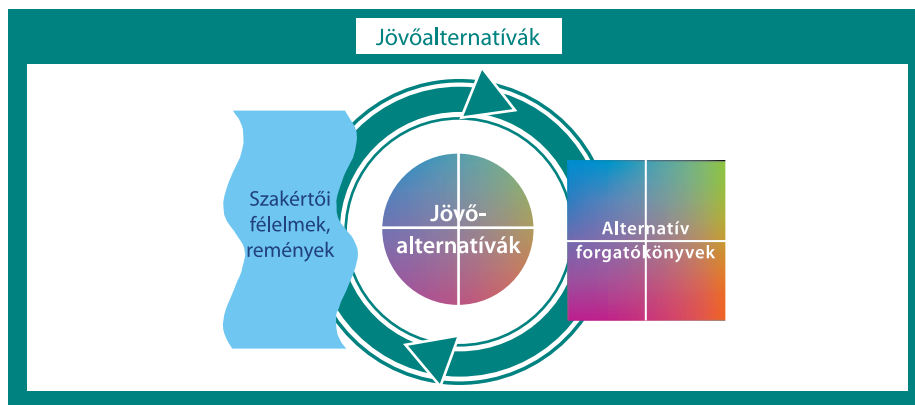
- az első lépésben a participatív jövőkutatás segítségével feltárt egyéni jövőattitűdökre és jövővárakozásokra építve *alternatív forgatókönyveket* (szcenáriókat) állítottunk össze (4.a ábra). A forgatókönyvek alapos elemző-feltáró munka alapján jöttek létre², egyesítik az egyes attitűdök sajátosságait és a jövőhöz (a társadalmi folyamatok fejlődéséhez, mozgásához) való viszonyt;

4.a ábra Az alternatív forgatókönyvek képzése

- a második lépésben az alternatív forgatókönyvekbe integráltuk a szakértői félelmeket és a reményeket. Megvizsgáltuk, hogy az egyes szakértői félelmek és remények megvalósulását mely alternatív forgatókönyvek támogatják, erősítik, illetve gyengítik. A szakértői és a nem szakértői félelmeket és reményeket ily módon *egymásra vonatkoztattuk* (4.b ábra). Ebben a folyamatban alakultak át a hangsúlyozottabban a jövővárakozásokra épített *forgatókönyvek komplex jövőal-*

² A forgatókönyvek tartalmának kidolgozásában – a kutatásvezető irányításával – aktívan közreműködött a fiatal jövőkutatók és egyetemisták alkotta közösség a jövőkutatók Erdei Jövőiskoláján, 2007 szeptemberében Kétbodonyban.

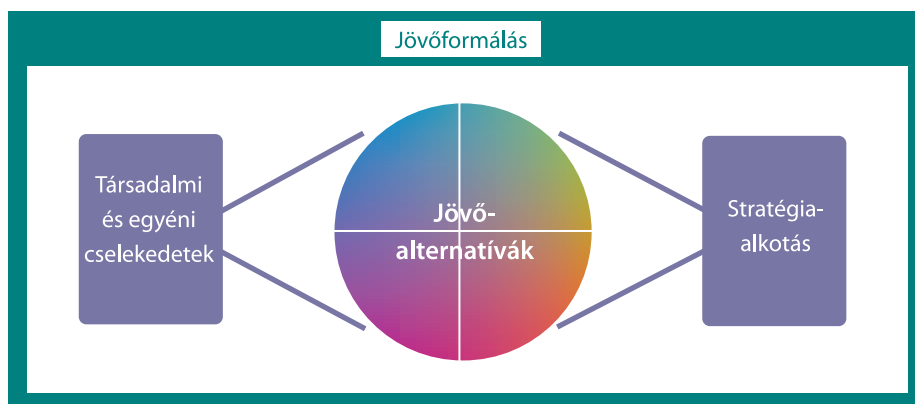

4.b ábra Komplex jövőalternatívák képzése

ternatívákká, azaz így kerültek egy-egy komplex rendszerbe a szakértők által feltárt jövőlehetőségek és a nem szakértők által megfogalmazott jövővárakozások.

Ezek a komplex jövőalternatívák – amelyek a szakértői félelmek és remények, valamint az alternatív forgatókönyvek körkörös, visszacsatolós folyamatában jönnek létre – megfelelő alapot képeznek *stratégiai elképzelések* megfogalmazásához, mert egyaránt tartalmazzák a lehetőségek és a várakozások halmazát, valamint a múlt és a jövő olyan szempontjait, amelyek meghatározzák a jelent és a jelen döntéseit. Kijelölhetik továbbá *a társadalmi és az egyéni döntések és cselekedetek halmazát* is, mert a jövőalternatívákat a szakértői és a nem szakértői félelmek és remények, illetve a jövőlehetőségek és a jövővárakozások együtt alakítják. Így valósulhat meg a jövő formálása.

A kutatásban alkalmazott *újyszerű jövőkutatási metodológia* sokoldalúsága, a szakértői és nem szakértői vizsgálódás kombinálása kielégíti a korszerű jövőkutatás

5. ábra Jövőalternatívák és a jövőformálás

követelményeit. Kezeln tudja a múlt és a jövő kettős kötésének egyéni és társadalmi oldalát, az egyes kutatási területek jövőjére vonatkozó szakértői véleményeket és a nem szakértői várakozásokat, erősíti a megközelítés multi- és interdiszciplináris jellegét, és megalapozza a bizonytalan tényezőknek, az innovatív gondolatoknak komplex jövőalternatívákba beépítési folyamatát is.

3. FÉLELMEK ÉS REMÉNYEK:

SAKÉRTŐI ELŐREJELZÉSEK ÉS NEM SAKÉRTŐI MEGKÉRDEZÉSEK

A *félelmek* azokat a negatív tendenciákat és eseményeket jelzik, amelyeket szeretnénk elkerülni, vagy amelyektől azért tartunk, mert csak elszenvedjük őket. Félelmeink sok forrásból erednek. Egy részük *rövid távú, szűk látókörű döntéseink következményeitől való félelemként* jelenik meg, amelyekkel akkor tudunk szembenézni, ha felelősséget vállalunk cselekedeteinkért. Jó példája ennek az egészségünk leromlásától való félelem, ehhez személyes választásaink (egészségtelen táplálkozás és mozgásszegény életmód) nagymértékben hozzájárulnak. A *kibontakozó új trendek, új jelenségek és állapotok* is előidézhettek félelmeket. Az újdonságtól való félelem többféleképpen is jelentkezhet. Az ismeretlentől és a bizonytalantól akkor is félünk, ha az támogatást nyújthat életünkben – ez általában *bizalmatlanságként* vagy *óvatossággként* jelenik meg, például a nano- és biotechnológia felhasználásával szemben. Féltünk az *újdonság következményeitől* – a fent említett példánál maradva többek között a génmanipuláció mellékhatásaitól – még akkor is, ha felismerjük az újdonságban rejlő lehetőségeket. Végül természetesen él bennünk a *külső fenyegetettség* – mint például a természeti katasztrófától, a bűnözéstől vagy a nemzetközi terrorizmustól – *való félelem* is, ez különösen akkor erős, ha rehetetlennek és védtelennek érezzük magunkat a következményekkel szemben. A különböző típusú félelmek gyakran nem választhatók el egymástól, és eredetük is egybefolyhat. Együtt megjelenve gyakran cselekvésképtelenséget idéznek elő, más esetekben viszont cselekedetekre ösztönöznek.

A *remények* ellenben olyan pozitív elgondolásokat mutatnak, amelyek megoldást jelenthetnek, vagy nagyobb befolyást biztosítanak. Reményeinket a megváltoztathatóba *vetett hit* és a pozitív jövő érdekében *kifejtett tettek, cselekedetek lehetőségeinek felismerése táplálják*. Reménykedhetünk az egyének távlatos szemléletének jó döntést alapozó képességében és a jelenségeket befolyásoló-módosító erejében, de reménykedhetünk a *közösség jövőformáló erejében* is. Remélhetjük, hogy az egyéni-lokális helyes döntések másoknak is kedvező helyzetet teremthetnek, és azt is, hogy mások helyes döntéseinek következményeiből mi is részesedhetünk. A remények megjelenhetnek a *lehetőségek felismerésében és a várakozásokban*, és ezzel norma-

tív karaktert kölcsönözhetnek azoknak. A remény segíthet abban, hogy kedvezőnek ítélt helyzetek valóra váljanak (*önmegvalósító prognózisok*), és abban is, hogy a kedvezőtlen jövőlehetőségek elkerülhetőek legyenek (*öncáfoló prognózisok*). Ez különösen akkor lehetséges, ha reményeink *felelősségteljes gondolkodással* társulnak. Reményekkel csökkenthetők félelmeink is, és így a korábbinál biztatóbb jövőbeni helyzetek anticipálhatók.

A két véglet egymástól elválaszthatatlan, hiszen *a kritikus kérdések körül mintegy „besűrűsödnek” a félelmek és a remények*, katalizáló erőként hatva egymásra. Mozaikszerű voltukból adódóan ezek a félelmek és remények nem koherensek, sőt sokszor ellentmondóak, egyoldalúak és kiélezettek. Társadalmi szinten mégis nagy jelentőségük lehet, mert tömegesen megjelenve új irányokba vezérelhetik a jelenlegi tendenciákat, felerősíthetik a bizonytalan tényezőket, és a gyenge jeleket is kimozdíthatják „gyengeségükből”.

Kutatásunk során szakértőink segítségével megkíséreltük feltérképezni az egyes területeken megjelenő domináns félelmeket és reményeket (3.1. fejezet). A magyar lakosság célzottan kiválasztott csoportjai körében végzett megkérdezéssel pedig a nem szakértők félelmekben és reményekben megtestesülő jövővárakozásait kerestük (3.2. fejezet).

3.1. Szakértői félelmek és remények 2025-ig kitekintve

3.1.1. Módszertani kihívások

Az e kutatásban alkalmazott sokoldalú megközelítés komoly módszertani kihívást jelentett, hiszen az intuitív megközelítésben egyértelmű „remény” és „félelem” kategóriák nagyon nehezen fordíthatóak le tudományosan definiált fogalmakra. A szakértők számára reményként jelenik meg a kutatásokban rejlő lehetőség: remélik, hogy a technológia fejlődése lehetővé teszi majd az autók szén-monoxid kibocsátásának csökkentését. A társadalomban a tisztább levegő iránti vágy inkább várakozásként van jelen. Bár a cél, a „remény” ugyanaz, a cselekvés, a megvalósításban való aktív részvétel mást jelent a két esetben: míg a kutatók tovább fejlesztik a hibrid autókat, addig a lakosok egy része a kerékpárt választja a gépjárművek helyett. A félelem is hasonlóan komplex fogalom, hiszen már a jelenben is megjelennek bizonyos fenyegetések (például a hulladékra tározás problematikája – a „mindent ellepő szemét”), de a változással kapcsolatban is vannak negatív várakozásaink (gondoljunk csak a génmanipulációt övező félelmekre). A jövőről való gondolkodás és a jövő alakítása szempontjából a különböző remények és félelmek egyaránt fontosak, így szakértőink számára nem definiáltuk a két fogalom tartalmát. Ennek eredményeképpen a gondolkodás során egyaránt felmerültek a jelenre reflektáló gondolatok („ha ez így meg tovább, akkor”), illetve jövőbeni eseményekkel kapcsolatos elgondolások („az emberek nehezen szoknak hozzá a robotok alkalmazásához”). Az alábbiakban ezek összegzését mutatjuk be: vannak olyan gondolatok, amelyek átvívnak a tudományterületeken és több helyen is felmerülnek (a családok szétesésétől való

félelem például az oktatással, a családdal és az egészséges élettel kapcsolatban is megfogalmazódott), míg másokra csak utalások történtek. A szakértői vélemények között nemcsak a harmonikusan illeszkedők, hanem az egymásnak ellentmondóak is megjelennek – félelem és remény sokszor ugyanannak a problémának a két oldala. Az ellentétpárok dinamikájából adódóan nem riadtunk vissza a szélsőséges lehetőségek megfogalmazásától sem, hiszen az ezekhez kapcsolódó elgondolások ugyanúgy irányíthatják viselkedésünket és gondolkodásunkat, mint a kevésbé erőteljes várakozások.

Ez az összegezés a szakértők által egy-egy területtel kapcsolatban megfogalmazott pozitív és negatív vélemények komplex struktúrába foglalásának tekinthető. Célunk egy olyan szerkezet kialakítása volt, amely a nem szakértők véleményével kiegészítve megadhatja a komplex jövőalternatívák vázát.

3.1.2. Szakértői félelmek és remények

A jövőről való gondolkodás egyik mozgatórugója a családról, a gyermekekről és a következő generációról alkotott elképzelések kialakítása. A szinglikultúra divatja és az egyedülállók számának növekedése veszélyezteti a hagyományos családmodellt, ez pedig többféle félelem forrása: az átlagos családnagyság csökkenése a romló születési arányszámokhoz vezethet, amely a népességszámra is kedvezőtlenül hat. A jelenlegi tendenciák folytatódása mellett 2025-re a magyar lakosság száma 9,5 millió körül alakul majd (1. kötetünkben Pongrácz T.-né tanulmánya). Úgy tűnik azonban, hogy a fiatalok is érzékelik a családi kötelékek lazulásából adódó veszélyeket, és közöttük tendenciaszerűen erősödik a nagycsalád és a több gyermek vállalása iránti vágy, ez pedig reményként jelenik meg a köztudatban. A magyar társadalom nemzetközi viszonylatban kimagaslóan házasság- és gyerekpárti, a felsőoktatási intézményekben tanuló fiatalok többsége számára a család és a gyerek a legfontosabb érték még akkor is, ha tényleges demográfiai magatartása eltér ettől. A tradicionális értékek azonban még jelen vannak a társadalomban, és ha ezt a hajlandóságot célzott családpolitikával, illetve társadalmi megerősítéssel – például a családok pozitív megjelenítésével a médiában – támogatnánk, akkor újra „divat” lenne házasságban élni és több gyermeket vállalni. A gazdasági ösztönzők alkalmazása nagy potenciált rejt, hiszen a fiatalok számára a karrier és a pénzügyi siker prioritásokban a család mögött, időben azonban sokszor a családalapítás előtt jelenik meg: vagyis a fiatalok úgy gondolják, hogy gazdasági kényszerből kell a karrierjüket a család elé helyezni, hogy később „legyen pénzük gyereket vállalni”.

A családról való gondolkodás fontos eleme az idősebb generációkkal való együttélés és együttműködés kérdése is. A magyar társadalom is öregedő társadalomként jellemezhető, azaz az idősebb generációk egyre nagyobb számban és arányban vannak jelen. A fiatalabbak számára ez sok pozitív lehetőséget rejt, hiszen így tovább számíthatnak családjuk támogatására – folyamatosan nő például a gyesre

menő nagymamák száma, hiszen kedvesebbek és olcsóbbak a magánbölcsődéknél és béiszittereknél –, illetve tovább élvezhetik szeretteik társaságát. A társadalmi működést tekintve azonban sok problémával is szembe kell néznünk: a nyugdíjrendszer jelenlegi állapotában biztosan nem fenntartható, az idősek ellátásának intézményrendszere fejletlen, illetve az egészségügy sincsen felkészülve a növekvő leterheltségre. Ezek a rendszerszintű problémák megnehezíthetik az egyes családok helyzetét, hiszen intézményesített támogatás nélkül egy háromgyerekes, dolgozó édesanya és édesapa számára minden jó szándék mellett is komoly terhet jelent egy beteg nagyszülő ápolása. A korfa aránytalansága és a várható élettartam növekedése (2025-re a nők várható életkora 80,5 míg a férfiaké 71,5 év) kapcsán az egyik leggyakrabban megfogalmazott remény az aktív életszakasz hosszabbodása (l. kötetünkben Schmidt P.–Fehér J. tanulmánya). A tapasztalatokban gazdag munkavállalók foglalkoztatása komoly gazdasági potenciált rejt, míg az aktív szerepet vállaló idősek hozzájárulhatnak a családokra nehezedő nyomás csökkentéséhez. Ez a remény csak akkor válhat valóra, ha az élettartam növekedése az általános egészségi állapotunk javulásával társul.

Az egészség, az egészséges élet megvalósításának és megőrzésének lehetősége több dimenzióban is megjelenik a remények és félelmek között. Reményre ad okot a lakosság egészségtudatosságának erősödése, amely hozzájárulhat az emberek egészségi állapotának javulásához. Ez optimista becslések alapján az Európai Unió átlagához való felzárkózást is jelentheti (l. kötetünkben Gidai E. tanulmánya). Reményeink szerint az egészség fontossága a kormányzati politikákban is tükröződik majd, és az egészségügy működési feltételei is javulnak. Javulás főként az egészségügyben dolgozók munkakörnyezetének fejlesztésében és a dolgozók javadalmazásában valósulhat meg, hiszen ezek messze elmaradnak az uniós átlagtól. Az egészségügyi politikákban olyan innovatív megoldások is elképzelhetők, amelyek az embereket egészségük megőrzésére ösztönzik: bevezethető lenne például egyfajta bonus-malus rendszer, amelyben jutalmaznák azokat, akik vigyáznak az egészségükre, míg az egészségtelenül élőkre – például a dohányosokra – magasabb díjakat szabnának ki. Az egészségügyi ellátórendszerek helyzete azonban félelmek megfogalmazására is okot ad, hiszen a növekvő leterheltség a színvonal romlásához vezethet. Ez különösen az idősebb korosztályok ellátását és így egészségi állapotuk fenntartását veszélyezteti. A feltételek javulása mellett az egészségügyben alkalmazott eszközök fejlődésével is számolhatunk: a pontosabb diagnosztikai eszközök alkalmazása (mint például a testbe bejuttatott mikro méretű kamerák) lehetővé teszi a betegségek korai szakaszban történő gyógyítását. A gyógyszerkutatás fejlődése is egyre több megoldást kínál, sokszor már a prevenció (például védőoltások) szintjén. A tudományos kutatások jelenlegi eredményei reményt adnak az új alkalmazások elterjedésére: a géntérképünk megismerésétől a hibás gének kijavítását, a nanotechnológia fejlő-

désétől az emberi testbe beépíthető technológiák (például a látást segítő érzékelők) kifejlesztését reméljük.

Az egészségügy feltételei és eszközei mellett figyelniünk kell az egyének egészségi állapotára is: ha az egészségi állapotot meghatározó tényezőkben nem történik jelentősebb változás, akkor a jelenlegi helyzet folytatódik tovább: számolni kell a szív- és érrendszeri, a daganatos, a mozgásszervi és az emésztőszervi megbetegedések, a máj- és tüdőbetegségek, valamint a pszichés betegségek, az öngyilkosságok és a balesetek számának növekedésével. A betegségek több okra is visszavezethetők: míg a lakosságban kitapintható a kívülről jövő fenyegetettség érzése (mindannyian félünk a fejlődő országokból érkező járványoktól és vírusoktól), a fent említett betegségek többsége inkább környezeti és életmódbeli problémák következménye. Környezetünk állapotának romlása komoly félelem forrása, hiszen tudományosan bizonyított, hogy a levegő és a víz szennyezettsége több betegség okozója. A fizikai terhelésen számolnunk kell a szellemi és lelki nyomással is. A stressz immár Magyarországon is népbetegség, ennek további erősödésével kell számolnunk, hiszen az emberek jelentős része nem tud alkalmazkodni a gyors változásokhoz. Féltő, hogy a 21. század a depresszió korszaka lesz (I. kötetünkben Schmidt P.–Simon T.–Kappéter I. tanulmánya).

Remélhetőleg az egészség felértékelődése együtt jár majd az egészségtudatosság erősödésével, és így a gyógyítás mellett a prevenció is fontos szerepet kap. Ennek két fontos dimenziója jelent meg kutatásunkban: a testkultúra és a táplálkozás fontossága. A testkultúra, leegyszerűsítve a sportolás tekintetében nagyon megoszlanak a vélemények: a mozgásszegény életmód terjedése és a túlzott médiafogyasztás már a jelenben is a túlsúlyos, mozgáshiányos gyermekek arányának növekedéséhez vezetett. Ez a negatív tendencia tovább erősödhet a jövőben (I. kötetünk 1. fejezetében Vass Z. tanulmánya). Optimista vélemények szerint a sportolás népszerűsége az egészség előtérbe kerülésével nőni fog, főleg, ha az oktatásban is hangsúlyosabb szerepet kap a testnevelés és a testkultúra. A sportolás ráadásul nemcsak egészségünk megőrzéséhez, de a közösségi szellem erősödéséhez is hozzájárulhat, hiszen a szabadidősportok családok és kis közösségek számára is értelmes időtöltést jelentenek. A különböző wellness- és gyógyközpontok népszerűsége a sport és a pihenés összekapcsolódását jelzi, a remények között ezek további erősödése, s a „kreatív turizmus” megjelenése és kiteljesedése is szerepel (I. kötetünkben Puczkó L. tanulmánya). A táplálkozás hasonlóan vitatott téma, hiszen egyszerre jellemző az egészségtelen „műételek”, cukrozott élelmiszerek, üdítőitalok elterjedése és az „egészségbolond” biokultúrák térnyerése. Ebben a kérdésben a média pozitív szerepet vállalhat, és tovább erősítheti a tudatos táplálkozás elterjedését, illetve az informáltság növelését. Remélhetőleg, a magyar étrend egészségesebbé válhat, közelíthet a mediterrán diétához, a maihoz képest több zölddel és gyümölccsel dúsítva (I. kötetünkben Schmidt P.–Fehér J. tanulmánya). Ez a diéta azonban nemcsak egészséges, de nagyon költséges is, ezért

a félelmek között kiemelt helyen szerepel, hogy egyesek majd nem engedhetik meg maguknak az egészséges életmódot. A hátrányos helyzetű csoportok több szempontból is veszélyeztetettek, hiszen az egészséges életmód divatossá válásával a sport és az egészséges táplálkozás is megdrágulhat, és az egészség luxuscikké válhat.

Az egészség komplex értelmezése túlmutat testünk fizikai állapotán, a lelki egyensúly kialakítását is jelenti. A stresszes életmód, a megoldatlan problémák és konfliktusok halmozódása komoly problémák forrása lehet a jövőben: a társadalomban drasztikusan megnőhet a szenvedélybetegek száma, hiszen a különböző drogok az egyszerű és gyors megoldás látszatát kínálják. A depressziósok száma nő, a társadalomba beilleszkedni nem tudók tömegesen fordulhatnak a deviáns viselkedési formák felé. Ijesztő tendencia, hogy már a gyerekek között is egyre több a hiperaktív és/vagy viselkedési zavaros. Ez egyaránt jelezheti a gyerekekre helyeződő nyomás növekedését és a felnőttek türelmetlenségét, empátiahiányát. A remények erre fókuszálnak, amikor a társadalmi elfogadás fontosságára és a devianciák kialakulásának megelőzésére hívják fel a figyelmet. A fiatalok felvilágosítása, a betegek korai ellátása, az életminőség növeléséhez hozzájáruló pszichiátriai ellátás és a betegek civil képviselője mind része ennek az elképzelésnek. A gyógyszerkutatás területén történő előrelépés hozzájárulhat egyes betegségek, például a skizofrénia kezeléséhez, akárcsak a mentális betegségekkel járó neurológiai tünetek, például az epilepsziás rohamok megelőző kezeléséhez. A közösségi szerepvállalás kulcsfontosságú a pozitív jövőkép megvalósításához, hiszen egyes betegségek esetén a közösség megtartó ereje terápiás erejű, de a betegek szűkebb közösségének, családjának együttműködése elengedhetetlen a megfelelő gyógyszeres kezelés kialakításához is, illetve a megfelelő és a betegen is élhető környezet kialakításához.

A tradicionális gyógyítás mellett egyre nagyobb teret nyerő alternatív gyógyítás a legtöbb esetben fokozottan törődik a test és a lélek együttes kezelésével. Tüllép a „vegyél be rá egy tablettát” megközelítésen, és komplexebb megközelítésben az egész embert vizsgálja. Ez a hozzáállás reményt keltő, hiszen klinikailag alátámasztott, hogy a lelki és testi betegségek sok esetben együtt járnak, vagy akár egymás okozói is lehetnek. Sajnos, egyelőre a tudományosan nem bizonyított eredményességű, de ügyesebben hirdetett alternatív módszerek kétes alkalmazásai is gyakoriak. Reményeink szerint 2025-ig „tiszta” egy kicsit a kép, és sikerül az alternatív és a komplex tradicionális orvoslást komplementer módon használni és gyakorolni.

A hátrányos helyzetű csoportok veszélyeztetettsége a fizikai és szellemi állapot tekintetében is kiemelkedő, közülük sokuknak erős kirekesztettséggel kell együtt élniük (l. kötetünkben Szilágyi Gy. tanulmánya). Különösen nehéz a kisebbségek, főként a cigány etnikumhoz tartozók helyzete, hiszen ők több tekintetben is kimaradnak a társadalmi-gazdasági fejlődésből: az alacsony képzettség, a munkanélküliség és részben ezek eredőjeként a társadalmi elutasítás a jövőben a kisebbségi lét meghatározó eleme lehet. A roma kisebbség esetében nagy a veszélye egy

„negatív spirál” kialakulásának: a hátrányos helyzetből adódóan az etnikum tagjai kirekesztődnek bizonyos társadalmi folyamatokból (például a virtuális közegben folyó közösségi tevékenységekből), ez pedig tovább fokozza elszigeteltségüket. A lemaradás tovább rontja a munkavállalási potenciáljukat is, ami könnyen gazdasági lecsúszást eredményezhet. A szegénységgel küzdő romacsoportok így már nemcsak a kisebbségi létből közvetlenül származó hátrányokkal néznek szembe, hanem annak továbbgyűrűző hatásaival is. A reménytelen helyzet könnyen agressziót szül, amely tovább erősíti a többség elutasítását a csoport irányába. Reményre ad okot azonban, hogy mára már a többségi társadalom tagjai is felismerték, hogy ennek a helyzetnek a feloldása az altruizmuson túl saját érdekük is, hiszen az agresszió a társadalom egészét is veszélyezteti, illetve a társadalmi konfliktusok és a gazdasági nehézségek rontják az egész ország hatékonyságát és versenyképességét.

A társadalmi konfliktust tovább mélyítheti az „új” kisebbségek megjelenése, amely természetes velejárója az egyre erősödő migrációnak. A konfliktushelyzet élesedése társadalmi instabilitáshoz vezethet, ezt a jövőben csak a bevándorlókkal és a kisebbségekkel szembeni elfogadás és kooperáció oldhatja fel. Optimista elképzelések szerint a hazánkban élő nemzeti kisebbségek a kulturális identitás, a gyökerek megőrzése mellett konfliktusmentesen válhatnak a hazai közösség részévé. A kirekesztett csoportok kapcsán külön kell szólnunk egy speciális csoportról, a hajléktalanokról, akik nem történelmi-társadalmi okokból, hanem elsődlegesen gazdasági kényszerből kerültek kiszolgáltatott helyzetbe. Helyzetük jelenleg megoldatlan, ami félelmekre ad okot, hiszen míg a csoport létszáma gyarapodik, az ellátó intézmények fejletlenek és nem képesek a problémával való megbirkózásra. Reményt csak az adhat, ha társadalmi és politikai szinten egyaránt felismerik a probléma fontosságát, és az alapellátás kialakításán túl felismerik a probléma mögött rejlő embert, s ennek megfelelően egy komplex programot valósítanak meg a hajléktalan probléma átfogó kezelésére és a társadalomba visszavezető utak kialakítására.

A kisebbségek és a hajléktalanok problematikája nem teljes a bűnözés és bűnmegelőzés tárgyalása nélkül, hiszen ezek a csoportok hagyományosan túlreprezentáltak mind az elkövetők, mind az áldozatok között (l. kötetünkben Diczig I.–Kappéter I. tanulmánya). A félelmek alapján tovább erősödik az ún. „megélhetési bűnözés”, illetve új formák jelennek meg: egyre inkább elterjed az IT-bűnözés, a gazdasági bűnelkövetés (befektetési csalás, lakásmaffia), amelyek a korrupció további erősödésének is melegágyai. A közvetlenül érintett áldozatokon túl ezek a bűncselekmények veszélyeztetik a társadalom általános állapotát is: a bűnözés növekedése bizonyos környékek slamosodásához vezethet (amikor a kicsit jobb gazdasági háttérrel bírók elmenekülnek egyes kerületekből), a korrupció csökkenti az államba vetett bizalmat és a jogkövetési hajlandóságot, míg a gazdasági bűnelkövetés a társadalmi megújulás egy fontos alapfeltételét, az egymásba vetett bizalmunkat ingatja meg. A problémák között itt is megjelenik a külső fenyegetettség: szélsőséges esetben a politikai terrorizmus és a

nemzetközi bűnözés összefonódik a hazai bűnözéssel, szinte lehetetlen feladat elé állítva a magyar bűnüldözést. A remények között megfogalmazódó megoldási javaslat a nemzetközi szervezetekkel való szorosabb együttműködés, amely a gazdasági bűnüldözés hatékonyságát is növelheti: a digitális bűncselekmény nem ismer határokat, így a bűnüldözés csak nemzetközi összefogásban lehet hatékony. Érdekes momentum a bűnüldözésben a civil szféra szerepének lehetséges növelése: a civil szervezetek egyrészt a prevenció megerősítésében vállalhatnak fontos szerepet (lásd polgárőrség), másrészt pedig önmagunk is kiszűrhetjük a bűncselekmények egy részét (például az adathalászat felismerése és elutasítása által). Prevenció tekintetében a társadalmi morál erősödése csökkentheti a bűnszövetkezetekhez való csatlakozásra hajlamos személyek számát.

A fentiekben felvázolt problémák közös jellemzője, hogy a remények oldalán megjelenő megoldási javaslatok civil tudatosságot és informáltságot feltételeznek. A technológia fejlődésével az információ ma már gyorsan és viszonylag olcsón elérhető, az elérés azonban nem jelenti az információ értelmezésének képességét. Az új – digitális vagy információs – társadalomba való beilleszkedés feltétele a személyre szabott, hatékony oktatás kialakítása (l. kötetünkben Benedek A. tanulmánya). Az új eszközök az oktatásnak nemcsak a tartalmát, de módszerét is forradalmasíthatják, hiszen új értelmet nyerhet a távoktatás. A hagyományos iskolarendszer mellett megerősödhetnek az alternatív tanulási formák is, mint például a mobil tanulás vagy a közösségi tanulás és tudásgenerálás. A korszerű technika segítségével a megújuló társadalomirányításban újfajta lehetőség nyílik az egyénnek és a közösségnek egyaránt előnyös ismeretek terjesztésére, továbbá kiterjedt nyilvános interaktivitásra és párhuzamos dialógusokra. Ez reményt ad az emberi személyiség kiegyensúlyozott, derűs és egyben kötelességtudó, felelős értékszemléletének, tartalmas életvitelének előmozdítására is. A remények megvalósulását veszélyezteti azonban az oktatási rendszer rugalmatlansága és az oktatók félelme az új kihívásoktól. Az elutasítás eredményeképpen az újítások csak elszigetelten jelennek meg a rendszerben, ez pedig rontja az oktatás színvonalát, a pedagógusok megítélését és a társadalom képzettségének színvonalát is. Alternatívaként jelenhet meg az önálló tanulás vagy az otthoni tanulás elterjedése is, ám ez egyelőre még nagyon elszigetelt jelenség a hazai társadalomban. Az otthoni tanulást választó családok általában elégedetlenek az oktatás minőségével és/vagy a hagyományos oktatási módszerekkel, ezért a szülők saját kézbe veszik a gyermekek oktatását. A jelenség megítélése jelenleg nem egyértelmű, hiszen az otthon oktatott gyermekek kimaradnak fontos közösségi élményekből, továbbá a túlságosan egyéni tananyag és hozzáállás miatt kételyek merülnek fel az oktatás témájára vonatkozóan. Amerikai felmérések azonban azt mutatják, hogy az aktív szülői támogatás nagymértékben hozzájárul a gyermekek személyi és szakmai fejlődéséhez, így ezek a gyermekek sikeresebbek lesznek későbbi életük során.

Az oktatás megújítása szükséges, de nem elégséges feltétele a társadalmi megújulásnak: a megújulás forrása nemcsak az informáltság és a tárgyi tudás növekedése,

hanem az alternatív gondolkodásmód kialakítása is. Ezt az új szellemiséget nagyon nehéz „megfogni”, leginkább a kreativitás és a komplex szemlélet felől lehet megközelíteni (l. kötetünkben Veigl H.–Zámbó B. tanulmánya). A kreativitás jelentőségét a jövő formálásában térségfejlesztő kollegánk és művész kutatótársunk is vallja. A komplex szemléletmód, a kreativitás közös alkotóműhelyben bontakozhat ki igazán, ahol a művészet az egymástól eltérő kultúrák, vallások, szellemiségek és stílusok között kreatívan átívelő hidat képez. A közösség erejével, az egyes emberek tudásának szinergiájával lehet összekötni a tudományost a transzcendentálissal, az archaikust a modernnel, a művészetet a sporttal, a múltat a jelennel és a jelent a jövővel (l. kötetünkben Csorba-Simon L. tanulmánya). Ez a közösségi cselekvés aktív részvételt igényel, ami az egyes ember számára komoly energia-befektetést jelent: a passzív szórakozás (például tévézés) helyett aktívnak kell lenni, közösségbe kell menni, ott másokra és saját magára is figyelni. Ahhoz, hogy az embereknek erre legyen energiája, kevésbé kifárasztó munkatempót kell alkalmazni: amíg a munkaadók eszközként használják munkavállalóikat és a gazdasági nyomást kihasználva túlterhelik őket, az emberekben nem marad erő a maslow-i piramis magasabb fokainak meghódítására. Egyes megközelítések szerint azonban a munka ahelyett, hogy élesen elválna a magánszférától, sokkal jobban egybe fog folyni azzal. Vagyis az emberek a fent említett kreatív közösségi élményt egy munkahelyi közösségben fogják átélni és megvalósítani. Ez a fajta munkavégzés új vezetési és szervezeti kultúrát igényel, amely kiterjedt problémamegoldó és kommunikációs képességeket feltételez (l. kötetünkben Nagyné Czanka V. tanulmánya).

Az oktatás megújítása tehát mindenképpen kívánatos, azonban ne feledkezzünk meg a veszélyeiről sem. A jelenlegi tendenciák alapján ugyanis nem egyértelmű, hogy a jövőben Magyarországon minden társadalmi csoportnak egyenlő esélye lesz az IT-hálózatok elérésére és használatára: egyrészt nem egyenletes az infrastruktúra kiépítése, másrészt az elérés még mindig költséges, harmadrészt a használathoz olyan tudás szükséges, amely nem áll mindenki rendelkezésére. A kor, az iskolai végzettség és a területi elhelyezkedés három olyan változó, amelyek mentén a félélmek szerint tovább mélyülhet a digitális szakadék, tovább erősítve a lemaradók kilátástalan helyzetét. Reményre ad okot, hogy a társadalom viszonylag korán felismerte ezt a problémát, és már a jelenben is megjelentek olyan kezdeményezések, amelyek a társadalom digitális kettészakadásának enyhítését és a társadalmi összhang megteremtését célozzák. A kezdeményezések megerősödése a leszakadó rétegek integrálásának eszköze is lehet.

A digitális szakadék áthidalása nemcsak oktatási szempontból fontos, hiszen a digitalizáció több területen is meghatározóvá válik. A társadalom minden tagja számára releváns kérdés például az e-közigazgatás kiépülése és térnyerése, amely reményeink szerint hozzájárul az államigazgatás gyors, hatékony és költségkímélő működéséhez, a lakossági ügyek gördülékeny intézéséhez és a vállalkozások verseny-

képességének növeléséhez is (I. kötetünkben Ádám A. és Tyukodi G. tanulmányai). A millenniumi generáció már a „digitális bennszülöttek világa”, akik otthonosan mozognak az e-világban és kihasználják annak előnyeit. A virtuális világ napjainkban is meghatározó része a fiatalok életének, és várhatóan a jövőben ez még inkább jellemző lesz. A közösségépítő portálok sikere és a fájlmegosztó rendszerek felhasználóinak exponenciális növekedése abba az irányba mutat, hogy a virtuális és a fizikai terek egymás mellett fognak létezni. A virtuális jelenségekkel szemben még mindig tartja magát az a széles körben elterjedt félelem, miszerint a digitális kapcsolattartás tovább erősíti a társadalom individualizálódását és az elidegenedés folyamatát. A reménykedők ezzel szemben az új közösségek felépítésének lehetőségeit és a kommunikáció megkönnyítésével és gyorsításával a szorosabb emberi kötélek kialakítását emlegetik. A virtuális világ jellemzőinek előrejelzése nagyon bizonytalan, ebben a kiszámíthatatlan emberi tényező – a felhasználó – a döntő: a mesterséges intelligencia fejlődésével egyre növekvő számban jelen levő virtuális identitások (amelyekhez nem rendelhető egyértelmű „gazda”, azaz felhasználó) például virtuális barátoknak is tekinthetők, vagy rendkívül okos sakkellenfélnek, illetve az emberi kreativitás kivételes termékeinek. Egy dologban azonban szinte minden szakértő egyetért: a digitalizáció, a virtuális tér és az e-alkalmazások terjedése tovább erősíti a digitális szakadék okozta félelmet, hiszen a magyar lakosság egy része (főleg az alulképzettek és a kisebbségi csoportokhoz tartozók) nem tudja kihasználni az új lehetőségeket, így még inkább a társadalom periferiájára szorul.

A szegénység, a társadalom periferiájára való szorulás egészségügyi problémákkal is együtt jár: az egészségügyi finanszírozás várhatóan nem tud lépést tartani a védőoltások fejlődésével, így egyre növekvő számban lesznek jelen a fizetős szolgáltatások a rendszerben. Az egészségmegőrző életmód is drága: a sportszerek és az egészséges élelmiszerek könnyen luxuscikké válhatnak. Az átmeneti problémák – például az átmeneti munkanélküliség – ebben a negatív spirálban könnyen lecsúszáshoz vezethetnek, amelynek csak egy közösségi háló vethet gátat. A támogató intézményrendszer – mint például az átképzési programok finanszírozása – fontos kapaszkodó, azonban igazi megtartó erővel csak a kisközösségek bírnak: azok az iskolák, amelyek egy-két tanuló számára ösztöndíjat biztosítanak, azok a falvak, amelyek új munkahelyek teremtéséhez pénzt pályáznak és azok a családok, amelyek támogatóak.

A periféria helyzete nemcsak átvitt, hanem földrajzi értelemben is kritikus kérdés: a fejlesztések sok esetben kiegyensúlyozatlanok, az ún. növekedési pólusokra koncentrálnak abban reménykedve, hogy az ún. „spill-over” vagy túlsordulás hatására a kiemelt központok fejlődése kiterjed a környező régióra is (I. kötetünkben Korompai A. tanulmánya). Ez részben igaz is, azonban a központosított fejlesztés magában hordozza a „sivatagi katedrálisok” kialakulásának veszélyét: olyan urbanizált központok kialakulását, amelyek beszippantják környékük emberi és

természeti erőforrásait, elszivatagosítva környezetüket és ellehetetlenítve a nem urbanizált életmód szokásait és értékrendjét. Reményre ad okot azonban, hogy a „falusi nyugalom”, a kisvárosi lét újra felértékelődni látszik, a helyi közösségek több helyen is megerősödnek. Amennyiben ez a lentről érkező igény találkozik a felső vezetés akaratával és a kistérségek, falvak fejlesztésében nagyobb szerepet kapnak a helyi közösségek és szerveződések, illetve az ország területi szerkezetében végbemegy egy funkcionális differenciálódás és súlypont-átrendeződés, úgy esélyt kap a kiegyensúlyozott fejlődés. Az európai uniós határokon belül erre történelmi lehetőséget kaptunk, hiszen az ország hagyományos periférikus helyzete csökken az uniós határokon belül, illetve a különböző uniós és nemzetközi együttműködéseknek köszönhetően – mint például a határ menti együttműködések – új fejlesztési források és fejlődési utak nyílnak meg számunkra.

Fel kell ismernünk, hogy a fent vázolt remények és félelmek mind egy egyéni jövőn túlmutató rendszerbe vannak ágyazva. A makroszinten ható társadalmi, gazdasági, környezeti és technológiai változások határozzák meg azt a lehetségszerkezetet, amelybe az oktatási, egészségügyi és egyéb területek beágyazódnak (1. kötetünkben Gazdag L. tanulmánya). Magyarország számára ez részben nemzeti kérdés, hiszen bár kis és nyitott ország vagyunk, van hatásunk a gazdaság szerkezetére és működésére. Gazdasági téren ugyanakkor erős a félelem, hogy jelentős változások hiányában hazánk lecsúszik az Európai Unió legelmaradottabb országai közé, a rugalmatlan és elavult import nyersanyag-, energia- és alkatrészfüggő szerkezet, tartós deficit, magas infláció és munkanélküliség fogja jellemezni az elkövetkező éveket. Folytatódik kiszolgáltatottságunk és eladósodásunk a nemzetközi tőkének. Reményre egy átgondolt modernizációs stratégia adhat okot, amely csak a gazdasági, politikai és társadalmi szereplők együttműködésén alapulhat. Így gazdasági téren megvalósulhat a felzárkózás az Európai Unió legfejlettebb 15 országának átlagához a főbb makromutatók és a modern gazdaságszerkezet terén. A modernizáció hatásai mikroszinten is megjelenhetnek: megfelelő ösztönzők mellett a kisvállalkozások is képesek lehetnek új üzleti eszközök alkalmazására és a folyamatos innovációra. Kicsi és nyitott országgént a gazdasági folyamatok menedzselése igazi kihívás, hiszen gazdaságunk nagyon kiszolgáltatott. A megfelelő adaptációs stratégia kialakítása mellett a tudásalapú szektorok és az innováció erősítése jelenthet kiugrási pontot.

Az innováció és a kutatás-fejlesztés előtérbe kerülése nemzetközi folyamat, hiszen a jövő fejlődési motorjának tekintett húzóágazatok – a bio-, a nano- és a géntechnológia – mind erősen tudásalapú szektorok. A biotechnológia alkalmazásában jelentős a hatékonyságnövelő potenciál, míg a géntechnológia alkalmazásának köszönhetően nőhet a termőképesség, felgyorsulhat az érési folyamat, egyszerűbb és fenntarthatóbb lehet a mezőgazdasági termelés (1. kötetünk 2. fejezetében Tóthné Szita K. tanulmánya). A kutatók nagy reményeket fűznek a bio- és géntechnológiai alkalmazások elterjedéséhez a mezőgazdaságban, a textiliparban, a bányászatban,

az erdészetben, a papírgyártásban, a gyógyszeriparban és a környezetvédelemben, hiszen a módosítás következtében létrejött új fajok ellenállóbbak és egyszerűbb körülmények között termelhetők lesznek. A nanotechnológia az ipari termelést forradalmasíthatja, a remények alapján elsősorban a már említett orvostudományok területén hozva áttörő sikereket. A társadalomban azonban erős félelmek élnek az új technológiák kapcsán, amelyek részben az információhiánynak tudhatóak be, hiszen az emberek számára áttekinthetetlen és érthetetlen a kutatások célja és menete, illetve a lehetséges alkalmazások köre (I. kötetünkben Tanner G. tanulmánya). A média pedig tovább erősíti a félelmeket a génmanipulációban rejlő veszélyek bemutatásával, illetve a nanotechnológia által módosított molekulák mellékhatásainak kiemelésével. Az etikai szabályozás hiánya, a kutatások átláthatatlansága és a tudomány művelőinek felelőtlensége folytán egyelőre hiányzik a szélesebb értelemben vett társadalom tagjai és a kutatás művelői közötti párbeszéd, amely kölcsönös megértést és konszenzus-teremtést jelenthetne.

A legerőteljesebb félelmek azokon a területeken jelentkeznek, amelyek irányítása szinte lehetetlen az egyének számára. Jellemzően ilyen a természet állapota, hiszen érezhetően erősödnek és gyakoribbá válnak a természeti katasztrófák, szűkülnek a meg nem újuló természeti erőforrások, romlik a környezet állapota. Ezekre a problémákra nincsenek univerzális megoldások, reményre csak a növekvő környezettudatosság és a fenntarthatóság előtérbe kerülése ad alapot. Technokrata szempontból közelítve a kérdést a technológia fejlődése nagymértékben hozzájárulhat a környezetkímélő megoldások alkalmazásához és a környezeti leterheltség enyhítéséhez. Különösen azokon a területeken van remény folyamatos innovációra, ahol a gazdasági ösztönzők is megjelennek az alternatívák keresésére és alkalmazására. Ilyen például az elérhető energiaforrások szűkülése: az üzemanyag árának emelkedése például keresletet teremtett az alternatív üzemanyaggal futó gépkocsik iránt, ami az alternatív üzemanyag-források kutatásának finanszírozását tette kifizetődővé (I. kötetünkben Tóth A.-né tanulmánya). 2009-ben a hibrid autók már gazdaságosnak és divatosnak számítanak. Ez azt jelzi, hogy megfelelő ösztönzők jelenléte mellett a társadalom képes befogadni és alkalmazni az új megoldásokat. A technológiai fejlesztések esetében azonban meg kell említenünk az előre nem jelezhető következmények kérdését, vagyis azt, hogy egy-egy megoldás újabb problémákat okozhat, amelyek bizonytalanságként jelennek meg a rendszerben. Jó példa erre a zöldenergia-termelés kérdése: a biomasszával működő erőművek alternatívát jelentenek a fosszilis üzemanyaggal működő erőművekhez képest, de környezeti szempontból csak akkor képviselnek minőségi ugrást, ha a felhasznált zöldüzemanyag begyűjtése körültekintően, a környezetet kímélő módon történik.

A technológiai fejlődés azonban nem teljes körű megoldás. Társadalmi szempontból fontosabb lehet a fenntarthatóság mikroszintű értelmezése, a fenntartható

háztartások koncepciójának megvalósítása. Az elgondolás középpontjában a fenn tartható fogyasztás áll: olyan új fogyasztási kultúra kialakítása és elterjedése, amelyben a természet tisztelete és közelsége érték, a környezetrombolás költség és a zöldtudatos ság magas szintű. A különböző öko- és biodivatok támogatják ezeknek az alternatív irányzatoknak, mint például az ökodizájnnak a kialakulását. A környezettudatosság erősödése mindenképpen pozitív jelenség, de megfelelő értékeléséhez pontosabban kell megvizsgálunk a fogyasztás és a környezetterhelés kérdését (1. kötetünk 3. fejezetében Tóthné Szita K. tanulmánya). Kutatások bizonyítják, hogy a háztartások fogyasztási formái közül a legnagyobb környezeti terhelés a következő háromhoz köthető: 1) táplálkozás (sütés-főzés, hulladékkezelés, mosogatás), 2) lakhatás (fűtés, világítás), 3) ruházzkodás (alapanyagok, mosás, vasalás). A felsorolásból is látszik, hogy az igazi zöldfordulatot nem életmódunk körülményeinek megváltoztatása hozhatja, hanem a mindennapi tevékenységeink környezettudatosabb elvégzése: a környezetkímélőbb tisztítószerek használata, a hulladék újrahasznosítása, a pazarló energiafelhasználás csökkentése. Reményre ad okot, hogy a környezetvédelmet értékként kezelő emberek többsége nemcsak részmegoldásokat keres, hanem tudatosabb fogyasztóvá is válik: vásárlás előtt informálódik, átgondoltan dönt, és a szükségleteihez igazítja vásárlását. Sajnos, ebbe a csoportba egyelőre a lakosság kis része tartozik, míg a többség vagy túlságosan szegény a tudatos fogyasztás megvalósításához (ennek a rétegnek problémát okoz az alapvető fogyasztási cikkek beszerzése is), vagy a fogyasztói társadalomra jellemző hedonista életmódot folytat. A zöldszemlélet dominanciája a jövőben megkérdőjelezhető: félelemre ad okot, hogy a fogyasztói társadalom kontroll nélkül terjeszkedik, a fogyasztók kiszolgáltatottakká és rabjaivá válnak a bevásárló- és szórakoztató-központoknak. A feltartóztathatatlan terjeszkedés a jövőben még erőteljesebb lökést adhat a radikálisan fogyasztáskritikus irányzatoknak, mint például a plázavandalizmusnak.

A fent említett tendenciák, a demográfiai és gazdasági folyamatok és környezeti problémák már mind túllépnek a nemzeti kereteken, és a globalizáció keretein belül értelmezhetők leginkább (1. kötetünkben Kiss E. tanulmánya). A globalizáció a másik olyan folyamat, amelyre az egyén nagyon kis hatással bír, így kezelhetetlen és beláthatatlan – kaotikus – jövőképeket sugall. A globalizációval kapcsolatos félelmek megjelennek a társadalom szintjén, mint például a kulturális uniformizálódás veszélye, a gazdaság szintjén mint a gazdagok és szegények közötti szakadék erősítője és a társadalmi aktivitás megfordítója, és a természeti környezet szintjén mint a naturális reziduumok kérdése. Jelenleg még hiányoznak azok a globális aktorok, amelyek képesek a problémák kezelésére és a globális folyamatok szabályozására, de a nemzetközi együttműködések erősödése ebbe az irányba mutat. Kérdéses azonban, hogy a különböző kultúrájú és értékrendű közösségek hogyan lesznek képesek egységes fellépésre azokban a kérdésekben, ahol az eltérő tradíciókban nem azonos a jó és a rossz fogalma.

A szakértői előrejelzésekben szereplő reményeket és félelmeket az 1. táblázatban külön is összefoglaltuk.

1. táblázat

Szakértői félelmek és remények

A vizsgált területek	Félelmek	Remények
Demográfiai folyamatok, család	Romlanak a születési arányszámok, csökken a népességszám, a család-szám és az átlagos családnagyság.	A fiatalokban újra megerősödik a vágy a nagycsalád és a több gyermek vállalása iránt.
Egészségi állapot, testi épség, életminőség	Nő az egészségügyi ellátó rendszerek leterheltsége, ez pedig a színvonal romlásához vezethet. Újabb népbetegségek jelennek meg, amelyek egy része az egészségtelen életmódra, más része lelki okokra vezethető vissza. Az idősebb korosztályok egészségi állapota fokozottan romlik.	Az egészségtudatossággal, egészség-neveléssel és a megelőzés előtérbe kerülésével javul a lakosság egészségi állapota. Előtérbe kerül az egészség-ügyi rendszer működési feltételei-nek javítása, különös tekintettel az ott dolgozóakra. A lakosság egészségi állapota eléri az EU-átlagot.
Lelki betegségek, deviancia, viselkedési zavarok	Nő a társadalomba beilleszkedni nem tudó, nem akaró egyének, a depressziósok száma, megbomlik sokak lelki egyensúlya és a devianciák felé fordulnak. Már gyermekkorban is tetten érhető a viselkedési zavarok számának növekedése. Félelmet kelt a szenvedélyekbe menekülés életfor-mává válása.	A közösségek felismerik a deviáns viselkedés megelőzésének fontossá-gát, több civil szervezet foglalkozik a betegek helyzetének javításával és a fiatalok felvilágosításával. Több figyelmet és nagy támogatást kap a devianciával kapcsolatos és az élet-minőség-javító, jövőorientált psi-chiátriai kutatás és ellátás.
Testkultúra, szabadidő-sport, turizmus	Csökken a lakosság érdeklődése a sportolás és az egészséges életmód iránt, 25%-kal nő a túlsúlyos, mozgáshiányos gyermekek aránya, a testkultúra a társadalmi gondolkodás perifériájára szorul. A média mozgásszegény szokások elterjedését katalizálja, közvetetten mozgásszervi betegségeket okozva.	Nő a társadalom egészségtudatossá-ga, népszerűbbé válnak a szabadidő-sportok. Többgenerációs családok, kis közösségek szabadidejének kul-turált eltöltésére alkalmas szinterek létesülnek, ezek közösségteremtő funkcióval bírnak. A testnevelés kulcsszerepet kap az oktatásban is. Előtérbe kerül a kreatív turizmus.
Táplálkozás, táplálkozási kultúra	Az elszegényedés fokozza az egész-ségtelen ételek fogyasztását, különö-sen a hátrányos helyzetű csoportok körében.	A magyar táplálkozási kultúra jó irányban fejlődik, közeledik a me-diterrán diétához. A helyes életmód országos mozgalommá válik, a média pozitív szerepet vállal.

A vizsgált területek	Félelmek	Remények
Kisebbségek, kiközösítettek	Romlik a kisebbségek, főleg a cigány etnikumhoz tartozó népesség helyzete, fokozódik a bevándorláshoz kapcsolódó félelem. Jelentősen megnő a funkcionális analfabéta, szakképzetlen fiatalok száma. Nő annak kockázata, hogy a kisebbségekben belül konfliktusokat ébresztő „kemény mag” alakuljon ki.	A bevándorlókkal és a kisebbségekkel szemben az elfogadás és a kooperáció a jellemző, különösen a fiatalabb korosztályoknál. A hazánkban élő nemzeti kisebbségek a kulturális identitás, a gyökerek megőrzése mellett konfliktusmentesen válnak a hazai közösség részévé.
Hajléktalanok	Megoldhatatlan a hajléktalanok (re) integrációja a hajléktalan-ellátás jelenlegi intézményrendszerében. E létszámában gyarapodó, zárt csoport veszélyezteti a társadalmi stabilitást.	A hajléktalan-ellátás intézményrendszerét ésszerűen átalakítják. A közösségek emberségesen segítik őket, mert felismerik, hogy a hajléktalanok többsége befogadható.
Bűnözés, bűnmegelőzés	Erősödik a politikai-gazdasági bűnözés, különösen a korrupció. Összefonódik a politikai terrorizmus és a nemzetközi bűnözés, a nemzetközi terrorizmus és a hazai bűnözés. Tovább erősödik az IT-bűnözés, elterjednek a befektetési csalások, meg erősödik a lakásmaffia.	Lényeges jogszabályi változtatások és a nemzetközi szervezetekkel való együttműködés kialakítása révén csökken a korrupció, javul a környezeti morál, mérséklődnek a befektetési csalások, megfékezhető az IT-bűnözés. A bűnözési folyamat mérséklésében kulcsszerepet kap a civil szervezetek és a civil ellenőrzés fejlesztése.
Bio- és géntechnológia	Láthatóvá válnak a bio- és géntechnológia alkalmazásának veszélyei, megjelennek az első negatív következmények. Az emberek számára áttekinthetetlen kutatások növelik a lakosság félelmeit, amelyet a média is felerősít.	A biotechnológia alkalmazásával növelik a hatékonyságot, jelentős gazdasági hasznot eredményezve. A géntechnológia széles körű alkalmazásának köszönhetően nő a termőképesség, gyorsabb az érési folyamat, egyszerűbb a termelés, kevesebb a veszteség, fenntarthatóbb a mezőgazdaság.
Nanotechnológia	Új veszélyeket jelent a molekuláris átrendeződés. A méretek módosítása befolyásolja károsító potenciáljukat, ezért veszélyesek az emberi egészségre is. Nő a manipulációs veszély.	Az interdiszciplináris nanotudomány az „új ipari forradalom” meghatározó tényezője lesz. A fejlesztések és alkalmazások főleg az orvostudományban hoznak átütő sikereket.

A vizsgált területek	Félelmek	Remények
Digitális szakadék	Hatalmas különbség alakul ki a társadalom különböző rétegei között, ez megjelenik és erősödik kor, iskolai végzettség és területi elhelyezkedés szerint. A lemaradók kilátástalansága társadalmi konfliktus kialakulásának veszélyét hordozza magában.	Felismert és közismert lesz a társadalom kettészakadásának problémája. A múlt tapasztalatai és az új helyzetek felismerése segíti a társadalmi összhang megteremtését.
Nevelés, oktatás	A változások új kihívások elé állítják a nevelési-oktatási rendszert, ez pedig félelmet kelt a szektorban. A mobil és távoktatás csak elszigetelten jelenik meg, a hagyományos oktatási módszerek dominálnak. A sikertelen alkalmazkodás rontja az oktatás színvonalát és a pedagógusok megítélését. A társadalomban nő az analfabetizmus.	Alaposan foglalkoznak a nevelés hatékony módszereinek ki-alakításával. Az egyénre jellemző tanulási technikái feltételrendszere az informatika térhódításával, a mobilhálózatokhoz való hozzáférés bővülésével minőségében is átalakul. Az új tanulási formák – mobil tanulás, közösségi tanulás, távoktatás – egyre jelentősebb szerepet kapnak az intézményes oktatás mellett.
E-közigazgatás	Az e-közigazgatás kiterjedése tovább erősítheti a digitális szakadék okozta reális félelmet. A magyar lakosság nagy része (főleg az alulképzettek és a kisebbségi csoportokba tartozók) nem tudja kihasználni az új lehetőségeket, és így kiszorulnak bizonyos társadalmi folyamatokból.	A millenniumi generáció felnövekedésével létrejön a „digitális bennszülöttek világa”, akik eligazodnak az „e”-világban. A digitális ügyintézés a társadalom pozitívan fogadja, és aktívan használja, így hatékonyabbá válik a hivatalos ügyek intézése.
Globalizáció	A globalizáció magában hordozza az eddig sikeresen elkerült uniformizálódás lehetőségét. A félelmek mezoszinten jelennek meg: itt ütközik össze a globalizáció új világa a társadalommal. Megvalósul a globalizáció jelenlegi állapotának öndestruktív karaktere. Megfordítja a gazdagok és a szegények társadalmi aktivitását. A globalizáció közeli jövőjének egyik leghatalmasabb problémája a természetes reziduumok kérdésköre lesz. Hiányoznak a globális problémák megoldásában hatékonyan működő aktorok.	Létrejönnek és megerősödnek a globális világot szabályozni képes aktorok. Sok nemzet együtt létrehozta a nemzetközi rendőrségek, bíróságok rendszerét és azok demokratikus ellenőrzését, és elfogadja globális intézkedéseit és döntéseit. Olyan törvények globális kialakítása válik elfogadottá, amelyek az egyes államok szintjén – az ott lakók alapvetően különböző véleménye miatt – nem remélhető, hogy elfogadható lenne (döntést lehet hozni például abban a kérdésben, hogy egy országon belüli nemzetiségek, kisebbségek hogyan éljenek békében egymás mellett).

A vizsgált területek	Félelmek	Remények
Gazdaság	Jelentős gazdasági változások hiányában hazánk gazdasági téren lecsúszik az EU legelmaradottabb három országa közé. Pénzstabilitás helyett inflációs „rángatózás” a jellemző. Rögzül az elavult import nyersanyag-, energia- és alkatrészfüggő szerkezet, tartós deficit, magas infláció és munkanélküliség várható. Folytatódik kiszolgáltatottságunk, eladósodásunk a nemzetközi tőkének. A külföldi tőke itthon tartása érdekében további kedvezményeket biztosítunk a nemzetközi befektetőknek.	Gazdasági téren megvalósul a felzárkózás az Európai Unió (akkori) legfejlettebb 15 országának átlagához a főbb makromutatók és a modern gazdaságszerkezet terén. Hosszú távú modernizációs stratégia kerül megfogalmazásra, amelynek megvalósításában a gazdasági, politikai és társadalmi szereplők együttműködnek. A modernizáció hatásai mikroszinten is megjelennek, megfelelő ösztönzők mellett a kisvállalkozások is képesek az új üzleti eszközök alkalmazására és a folyamatos innovációra.
Települések	A fejlesztések kiegyensúlyozatlannak, a területi szempontok háttérbe szorulnak a makrostratégiák kidolgozásánál, és így nőnek a területi egyenlőtlenségek, fokozódik a centralizáció. „Sivatagi katedrálisok” alakulnak ki. Új típusú szerkezetváltási nehézségek megjelenésével új válságtérületek alakulnak ki. Elvesznek kulturális szokások és értékrendek.	Várható, hogy az ország területi szerkezetében funkcionális differenciálódás és bizonyos súlypontok áthelyeződése lezajlik. Megváltozik az ország határ menti periférikus területeinek helyzete az EU-n belüli határok mentén. Budapest megváltozott szerepkörrel működik tovább, új nemzetközi funkciókat megszerezve. A kistérségek és falvak fejlesztésében nagyobb szerepet kapnak a helyi közösségek és szerveződések.
Természeti környezet	Szűkülnek a meg nem újuló természeti erőforrások, ijesztően romlik a környezet állapota. Erősödnek és gyakoribbá válnak a természeti katasztrófák. Az univerzális megoldásoknak nincsenek univerzális aktorai.	Nő a társadalom környezettudatossága, az oktatásban korai gyerekkortól kezdve nagy szerepet kap a fenntarthatóság. A fogyasztási szokások jobban harmonizálnak a környezeti igényekkel. A technikai fejlődés nagyban hozzájárul a környezetkímélő alkalmazások megvalósításához.
Fenntartható háztartások	A fogyasztók kiszolgáltatottakká és rabjaivá válnak a bevásárló- és szórakoztató-központoknak, a fogyasztói társadalom kontroll nélkül terjeszkedik. A fogyasztás kritikája erőszakos formákat ölt, megjelenik a plázavandalizmus.	A jövő fenntartható háztartásaiban új fogyasztói szokások alakulnak ki. A fenntarthatóság elvét szem előtt tartják a fogyasztásban és az életter felépítésében is. Tovább terjed az öko- és biodivat, mint például az ökodizájn. A fiatalok természetközeli háztartásra vágnak.

A szakértők véleménye alátámasztja azt a feltételezésünket, hogy az emberek hozzáállása és tevékenysége jövőformáló erővel bírhat, tehát a jövőben is van tere az emberi cselekvésnek. Ez a cselekvés különböző szinteken jelenik meg: az egyének szintjén a tudatosabbá válás (környezet- és egészségtudatosság, identitás kérdései) és a felelősségvállalás visszatérő motívumok. Szakértőink többsége amellet érvel, hogy az újdonságok csak akkor tudják betölteni pozitív szerepüket, ha az emberek hajlandók és képesek megfelelően alkalmazni azokat. Természetesen ennek megvannak a rendszerszintű feltételei is: az új igényeket kielégítő oktatási és egészségügyi rendszer, a gazdasági és egyéb ösztönzők bevezetése, a megfelelő szabályozás és az átfogó információszolgáltatás több kérdés esetén is említésre került. A fentről lefelé (top-down) történő szabályozás és az infrastruktúra biztosítása, illetve a lentől felfelé (bottom-up) induló kezdeményezések és a kisközösségi összefogás egymást kiegészítő működése nagy társadalom-megújító potenciállal bír.

A gyors változás – még a pozitív irányú fejlődés is – veszélyeket hordozhat. A társadalom kettészakadása és a szegényebb rétegek perifériára szorulása az egyik legfenyegetőbb jelensége a magyar társadalomnak, a kutatás során szinte minden szakértő megemlítette valamilyen formában a „leszakadás” lehetőségét. Ez a leszakadás több dimenzióban is megjelenik, és egymást erősítő folyamatokat rejt: a gazdasági leszakadás együtt jár a tudásbeli lemaradással, hiszen az oktatás és a tanulás megfizethetlenné válik – a lemaradók a gyermekeket nem tudják „jó iskolába” járatni, illetve nem tudják beszerezni a legújabb IT-termékeket vagy akár előfizetni az internetet. A halmozott hátrányok negatív spirálba rendeződhetnek, amelyből az egyének sokszor nem is tudnak önerőből kiszállni. A társadalom felelőssége a megtartó közösségek és a megfelelő támogató struktúrák kialakításában ezért nagyon fontos kérdése a jövő formálásának.

A szakértői vélemények tehát világosan tükrözik az egyének és a kisközösségek felelősségét, hiszen minden változás társadalmi keretben jelenik meg. A szakértők által megfogalmazott félelmek egy része így az „egyéni félelemtől való félelem”, vagyis az, hogy a társadalom nem fogadja be az újításokat, ellenzi azok alkalmazását, és így nem használja ki az innovációban rejlő potenciált, visszavetve ezzel a fejlődést. Láthatjuk azt is, hogy a szakértők többsége kritikus kérdésként kezeli az egyének közösségbe való rendeződését: bizonyos gazdasági-társadalmi folyamatok (mint például a globalizáció) a társadalom számára negatív tartalmakat is hordoznak (elszegényedés, digitális kiszolgáltatottság), amelyeket csak közösségi összefogással lehet ellensúlyozni. A leszakadó egyéneket csak a közösség ereje képes megtartani. A megfogalmazott remények ennek a közös felelősségnek a felismerését tükrözik: ha az egyének túl tudnak lépni saját kis világukon, akkor felismerhetik a közösség jövőformáló erejét. A lentől felfelé építkezés lehet az igazi újdonság, amelyet a rendszerszintű feltételek csak támogatni vagy ösztönözni (rosszabb esetben hátráltatni) tudnak.

A szakértői vélemények sok esetben olyan folyamatokra vagy struktúrára hívták fel a figyelmünket, mint a lakosság elöregedése vagy a természeti környezetünk állapota, amelyek *az egyének számára meghatározottságként jelentkeznek*, olyan körülményként, amelyet csak hosszú távon lehet megváltoztatni. *Fontos felismerés, hogy a kreatív vagy teremtett jövőbe vetett hit is csalóka, hiszen mint arra már utaltunk, az egyéneknek alkalmazkodni is tudni kell. A jövőformáló erő felismerése nem azt jelenti, hogy a jövő alakítása teljes mértékben a kezünkben van.* Ez sokkal inkább tudatos gondolkodást jelent a jövőről, a lehetőségek és a veszélyek reális értékelését, a meghatározottságok és a bizonytalanságok felismerését. Az embereknek meg kell kérdezniük magukat: milyen új fejleményeket kell elfogadnom, és mennyi mozgásterem van a változásra? Az embernek nemcsak önmagáról és önmagában, de a közösségről és a közösségben is gondolkodnia kell: a közösségeknek általában nagyobb tere van a jövő alakítására, mint az egyéneknek, illetve hatékonyabb alkalmazkodási mechanizmusokat tud kiépíteni az egyéneknél.

Az egyén, illetve a különböző közösségekbe szerveződő egyén tehát kulcsszereplő, az azonban még kérdéses, hogy ő ezt mennyire ismeri fel. Mennyire vannak tudatában az emberek saját jövőformáló erejüknek? Hogyan képzelik jövőjüket, mitől félnek és miben reménykednek? Az egyéni vélemények és attitűdök egy-egy kritikus folyamat kimenetelét is eldönthetik. Kutatásunk következő lépcsőjében ezért az egyéni nem szakértői jövővárakozásokat térképeztük fel.

3.2. Nem szakértői megkérdések, vélekedések 2025-ről

3.2.1. Nem szakértői megkérdések a kutatásban

A nem szakértői megkérdésekkel arra kerestünk választ, hogy a jövő generációja – elsősorban a felnőttkor küszöbén állók, azaz a pályaválasztás előtt álló középiskolások, továbbá a szakmai és személyes életpályájukat tervező felsőoktatásban tanulók – hogyan fog viszonyulni a világhoz: miként szeretnének élni, milyen körülmények között, milyen családi kötelékben, hol, milyen munkát végeznének, és hogyan viszonyulnak a társadalmi és a környezeti problémákhoz.

Az információk begyűjtéséhez kidolgozott kérdőív részletekbe menően vette végig azokat a területeket, amelyeket tapasztalataink alapján fontosnak és az előzetes szakértői vélemények alapján kritikusnak ítéltünk. Nemcsak mainstream irányzatokra voltunk kíváncsiak, hanem olyan lehetőségekről is kérdeztük a fiatalokat, amelyek ma még kevésbé ismertek, és esetleg tudományosan nem támogatottak. Mindezekre azért volt szükség, mert szerettük volna, ha nemcsak a jelenlegi trendeket tudjuk extrapolálni, hanem *a jövőben potenciálisan kibontakozó trendek támogatottságát is megismerjük.* A kérdőív struktúrájában is azt a célt szolgálja, hogy elemezzük a fiatalok félelmeit és reményeit az általuk elképzelt világgal kapcsolatban. Sok kérdést úgy szerepeltettünk, hogy a vélt valószínűségek mellett az is szerepel, hogy mennyire szeretnék azok bekövetkeztét. Ezáltal választ kapunk arra, hogy *a fiatalokban milyen*

feszültség él, amely a félelmeket vagy a reményeket táplálja. A kérdőív válaszaira támaszkodva *biztonsággal tudtunk klasztereket alkotni*, amelyek jól elkülönült csoportokat mutatnak a középiskolások és a főiskolások-egyetemisták körében.

A kérdőívvel 2007 tavaszán reprezentatív felmérést végeztünk a középiskolások és a felsőoktatási hallgatók körében (I. kötetünkben Dörnyei K.–Nagy G. tanulmányai). A középiskolások közül a végzős, érettségi előtt álló tanulókat kérdeztük meg.³ A felsőoktatás hallgatóinak felmérése is több intézményben és több városban valósult meg, a reprezentativitást az intézmények szakmai profilja adja. A nem szakértői felmérések azt mutatják, hogy a félelmek és remények nagyon eltérőek aszerint, hogy milyen csoportot kérdezzünk. Ezért ebben a fejezetben nemcsak a reprezentatív felmérés eredményeit, hanem a kutatás keretében megvalósult más megkérdezések eredményeit is bevonjuk az elemzésbe. A kérdőívek eltérőek voltak aszerint, hogy milyen célcsoportról van szó. Erre azért volt szükség, mert így lehetett a leginkább megszólítani azokat, akiket éppen kérdeztünk, és senki nem érezte idegennek (magasröptűnek vagy túl egyszerű megfogalmazásúnak) a kérdéseket, mindenkihez a saját nyelvén szóltunk. A megkérdezett csoportok nem mindegyike reprezentatív minta, ezt azonban az elemzés során minden szerző figyelembe vette, és ennek figyelembevételével vonta le a következtetéseket. A további vizsgált csoportok: PhD-hallgatók (I. kötetünkben Nováky E. tanulmánya), négy egyetem 20–40 éves, graduális és posztgraduális képzésben résztvevő hallgatói (I. kötetünkben Gál J.–Tóthné Szita K.–Tóth A.-né tanulmánya) és egy budapesti gimnázium 15–18 éves diákjai (I. kötetünk 4. fejezetében Vass Z. tanulmánya). *A legnagyobb mintánk, a középiskolások 1000 fős csoportja azonban teljesen reprezentatív, válaszaikra ezért nagyobb hangsúlyt fektettünk.*

A félelmeket és reményeket társadalmi-demográfiai, technikai-technológiai és természeti-környezeti aspektusok szerint elemeztük. A félelmek és remények tárgyalásához tehát egyenként vagy tematikusan vizsgáltuk a válaszokat, és azt néztük meg, hogy melyek azok, amelyek *tipikusak* és amelyek *kiugró értékeket* hordoznak a megkérdezések alapján.

3.2.2. Nem szakértői vélemények a jövőről

A középiskolások válaszai alapvetően olyan generációt mutatnak (I. kötetünkben Dörnyei K.–Nagy G. tanulmánya), amely tisztában van a lehetőségeivel, de azokkal kényelemből nem mindig élnek, és azokat inkább csak saját boldogulásuk céljából, nem pedig a globális fejlődés és értékmegóvás érdekében használnák ki. Ezért nem hibáztathatjuk őket, de tisztában kell lennünk azzal, hogy olyan jövők kialakulását vetíti ez előre, amelyek nem tudatos és felelősségteljes társadalmon alapulnak, ha-

3 A felmérést területi és továbbtanulási mutatószám alapján összeállított reprezentatív mintán végeztük. Középiskolánként 40 diákot kérdeztünk, városonként négy iskolából, így összesen 980 értékelhető kérdőív adta az elemzés alapját.

nem a fogyasztó és önző egyének sokaságán. Az a meglátásunk, hogy az idődimenzió a középiskolások esetében nem volt fontos. 2025 csak egy olyan távoli időpont a számukra, ameddig bármi megtörténhet (technológiai, természeti, társadalmi változások), de elég közeli ahhoz, hogy a 2025-beli jövő részeseinek érezzék magukat.

A megkérdezés egyik legfontosabb eredménye, hogy *sokkal kevesebb az eltérés régiók vagy az iskolák típusa szerint, mint azt vártuk, és sokkal erősebben érződik a média hatása, amely szemléletüket formálja, és befolyásolja véleményüket egyes kérdésekben.* A jövőhöz való viszony tekintetében pedig azt figyeltük meg, hogy *jövedelem szerint szignifikáns eltérés látható.* A bizakodók magasabb, míg a félők alacsonyabb jövedelmi szinttel rendelkeznek. Magasabb jövedelmi szinttel rendelkeznek azok, akik nagy változást gondolnak, de félelemmel viseltetnek a jövő iránt, mint azok, akik nem várnak nagy változást. Tehát *a család jövedelmi helyzete is meghatározza a változáshoz való viszonyulást,* mert a lehetséges jövőképek körét szűkíti a fiataloknál az alacsony jövedelem, a kognitív disszonancia elve alapján. A középiskolások másik csoportjára jellemző, hogy nem fogadják el azokat a dolgokat, amelyeket nem tudnak megváltoztatni, bár nem tartják valószínűnek, hogy a társadalmi megújulás bekövetkezik a jövőben, annak ellenére, hogy nagyon szeretnék, hogy ez megtörténjen (l. kötetünk 4. fejezetében Vass Z. tanulmánya).

A középiskolások 79%-a, a felsőoktatási hallgatók 91%-a biztos abban, hogy szeretne családot alapítani az élete során, és mindössze 3, illetve 2%-uk utasítja el teljesen a családalapítás gondolatát (l. kötetünkben Dörnyei K.–Nagy G. tanulmánya). A nők egyértelműen hamarabb szeretnének családot, mint a férfiak. Az egyetemisták másik csoportja szerint a család központi szerepet játszik majd 2025-ben: többgenerációs nagycsaládok, zöldövezetben, nyugodt körülmények között élnek, de a karriert sem feledve, amely a család jólétét biztosítja (l. kötetünkben Gál J.–Tóthné Szita K.–Tóth A.-né tanulmánya). Biztosra veszik az öregedő társadalom problémájából adódó negatív következményeket, miszerint az idősök eltartása komoly társadalmi probléma lesz majd.

Már most félnek a stressz következményeként fellépő egészségkárosodástól. Ennek az lehet az oka, hogy már most feszített az élettempójuk, és nem remélik ennek mérséklődését. A középiskolások másik csoportjában történt felmérések szerint a testmozgás elsősorban nem családi tevékenység. Ez arra utal, hogy a testmozgás kevésbé fog beépülni a fiatalok hétköznapijaiba – hacsak nem lesz az iskolákban igen erős az ilyen irányú nevelés, aminek fontosságát az is erősíti, hogy a jövőbeni fiatalok várhatóan kevésbé lesznek egészségesek, mint a mostaniak.

A középiskolások között lényegesen magasabb azok aránya, akik *külföldön szeretnének élni,* mint a felsőoktatási hallgatók körében. A középiskolások közül a fővárosiak fele maradna csak Budapesten, a nagyvárosokban lakók kétharmada szintén nem menne Budapestre vagy kisközségbe, de a falun lakók többsége nagyobb településre költözne, vagy bizonytalan a kérdésben. Mondhatjuk tehát, hogy

a legkisebb megtartó ereje a községnek van. A legtöbben családi házban szeretnének lakni, néhányan belvárosi lakásban, társasházban vagy tanyán. Alig van, aki panel-lakásban szeretne élni.

A külföldön való tanulást 2025-ig többen tartják valószínűnek, mint akik ezt nem, és a középiskolások majdnem fele szeretné nagyon, hogy ez bekövetkezzen. A lakóhely változtatását az élet menetének megfelelően inkább kevésbé szeretnék, és kicsit kevesebben valószínűsítik ezt, mint akik nem tartják azt esélyesnek, hogy költöznek, például a munkájuk miatt. A válaszoló *PhD-hallgatók* fele itthon folytatná a munkáját, és *nagy részük karrierorientált*, közülük sokan gyakorlatiasan is (l. kötetünkben Nováky E. tanulmánya). A nyelvtudás fontos célként szerepel, de elsősorban az angolt és más, ma népszerű nyelveket jelöltek meg a válaszolók, tehát nem nagyon gondolkodnak a nyelvek népszerűségének megváltozásában, és szomszédjaink nyelveit nem is említették.

A középiskolások közül sokan valószínűsítik, és még többen szeretnék, hogy *2025-re több szakmát és diplomát szerezzenek*. Ezek szerint *már nem újdonság számukra a több lábon állás*: nem csak lineárisan gondolkodnak, illetve tisztában vannak azzal is, hogy nekik is kell tenni a változásokért, alkalmazkodni kell a körülményekhez. A PhD-hallgatók megkérdezése is azt az eredményt hozta, hogy *alaposabb, rendszerezett tudás birtokában nagyobb a lehetőség* arra, hogy a fokozattal rendelkezők többet tudjanak tenni hazánkért és annak jövőjéért: tisztában vannak a komplex gondolkodás szükségességével; ők viszont kevésbé fókuszáltak a jövő kihívásaira és az az alapján bekövetkező változásra a kutatási témákban. A kutatói pálya szélesítése nemzeti érdek is: a nemzetgazdaságra is jó hatással lehet, és van lehetőség a színvonalas kutatásra, ha azt a strukturális és finanszírozási problémák nem akadályozzák.

A középiskolások 92%-a szeretne munkát vállalni 2025-ig, a felsőoktatási hallgatóknak 96%-a, továbbá mindkét csoportban 2-2% azok aránya, akik nem szeretnének dolgozni, a többiek bizonytalanok. A középiskolások munkával kapcsolatos válaszai alapján azt a képet látjuk, hogy bár *a robotizált munkákat valószínűsítik, ezt kevésbé szeretnék*. Ezzel szemben *a háztartási munka automatizációját jobban szeretnék, mint azt valószínűnek tartják*. Azt a következtetést vonjuk le, hogy bár a jövő munkahelyüket féltik a robotoktól, a kötelező feladatokat – mint például a házimunka – szeretnék redukálni, minél kevesebb fáradságos ráfordítással elvégezni. A négynapos munkahetet sokan szeretnék, hogy bekövetkezzen, de kevésbé valószínűsítik. Ez azt jelzi, hogy *a munkára nem úgy gondolnak elsősorban, mint az a tevékenység, amelyet a társadalom tagjaként elvégeznek, közben szellemileg fejlődnek, és szeretik azt, hanem úgy tekintenek rá, mint egy szükséges rossz, ami az élet velejárója*. Ha kevésbé vagyunk kritikusak, akkor azt a következtetést vonjuk le, hogy szeretnének olyan intenzív aktivitást végezni, amely négy nap alatt hatékonyabb, mint öt nap alatt, és a társadalmi-gazdasági berendezkedésre is olyan irányt várnak,

amelyben a munkaidő rövidül. Valószínű, hogy inkább arról van szó, hogy a munka mai megítélése nem egészséges, és ezért szeretnék, hogy az kevesebb időt vegyen el az életükből. Ráadásul sokan valószínűsítik a rendszeres külföldön töltött pihenést, és háromnegyedük nagyon szeretné, hogy ez valósággá is váljon. Ez azt jelzi, hogy arra vágnak, hogy kevesebb munkával sokkal többet fogyaszthassanak, amely természetes a mai társadalmunkban, csak a jelenlegi berendezkedés és folyamatok mellett ez teljesen irreális, illetve tenni kell azért, hogy ez megvalósulhasson, vagy azért, hogy ez átértékelődjön bennük.

Az iskolai helyett az otthoni internetes tanulás, az internetes közösséghez és az érdeklődési körnek vagy szakmának megfelelő csoporthoz való tartozás, a férfiak által használt fogamzásgátló tabletta, a más etnikumú emberek befogadása a személyes környezetbe, a többféle vallás/hitvilág megismerése *megosztja a középiskolásokat*. Társadalmon belüli feszültséghez vezethetnek, ha ezek a kérdések felerősödnek az ő életükben, mert ezek közös jellemzője, hogy jelentős hatással vannak a hagyományos társadalmi szokásokra.

A használati tárgyak beszédrel való irányítását, a háztartási munka automatizálását, az alternatív gyógy módok gyors elterjedését, a hivatali ügyek virtuális intézését, valamint több külföldi barátot azonos mértékben valószínűsítik és szeretnék, a bankjegyek és pénzürmék teljes bevonását azonosan nem szeretnék és nem is valószínűsítik. Ezekről azt gondoljuk, hogy mivel nagyjából azonos a valószínűség és az érzelmi viszonyulás, ezért később az esetleges bekövetkezés vagy be nem következés nem okoz majd akkora feszültséget. A válaszok önmagukban nem jeleznek sem reményt, sem félelmet, csak maga a semleges viszonyulás adhat okot reményre vagy félelemre, vagyis hogy nem okoznak belső feszültséget, de nem is látunk törekvést a fiatalok körében ezek befolyásolására. Míg a középiskolások többé-kevésbé preferálják a technológiai újdonságokat, és az azok nyújtotta lehetőségeket, a PhD-hallgatóknál már megjelenik egyfajta óvatosság és a szabályozás igénye.

A középiskolások közül a születendő gyermek nemének meghatározását, az azonos nemű párok házasságát és örökbefogadását sokan teljesen elutasítják, de valószínűnek tartják, hogy bekövetkezik. A hagyományos élelmiszerek kiszorulása a génkezelt termékek által valószínűnk tűnik a középiskolásoknak, többségük mégis teljesen elutasítja ezt. Ugyanez elmondható arról a kérdéssel is, hogy az állam a mostaninál több személyes adatot tárol. *A legtöbben biztosra veszik, de emellett teljesen elutasítják az egészségügy és az oktatás „fizetössé” válását.* Ezek a válaszok azt jelzik, hogy kevésbé toleránsak olyan kérdésekben, amelyek bizonytalan jövőt, kimenetet hordoznak, és kevés az információ róla. Ez mindenképpen kritikus és kissé szkeptikus generációt mutat, akiknek fontos a személyes szabadság és a hagyományok, a hagyományos megoldások tisztelete, mindemellett tájékozatlanok és

kevés információ alapján ítélnék. Reméljük, hogy tájékozatlanságuk mérséklődni fog, és tájékozottságuk növekedésével bölcsebben tudnak ítélni.

A középiskolások egy része sokkal jobban szeretné, mint azt várja, hogy a betegségek génterápiával és nanotechnológiával gyógyíthatóak legyenek. Érdekes, hogy a kettő közül a középiskolások inkább a génterápiát részesítik előnyben. Elképzelhető, hogy a nanorobottal való gyógyításra vonatkozó kérdést azért utasították el, mert nem általánosságban, hanem a válaszolóra vonatkozóan kérdeztük, és *a személyes szférába nehezebben „engedik be” az újdonságokat*. Az egyetemisták másik csoportja szerint az energiagazdálkodás, az éghajlatkutatás, az orvostudomány, a bio- és nanotechnológia nagy hatással lesz az emberek jövőjére, de az infokommunikációs technológia például nem frekvenciát, amely pedig megalapozója lehetne az új technológiák elterjedésének és használatának.

Ahogy a társadalom egészét, úgy a középiskolásokat is nagyon megosztja az eutanázia kérdése. A lakóhely nagyságával növekszik az eutanázia jövőbeli lehetőségének elfogadása, vagy legalábbis a közömbösség, tehát a nagyvárosokban jobban elfogadott. Egy másik, szintén legalizálást érintő és mostanság nagy társadalmi vitákat kavaro kérdés a könnyűdrogok liberalizációja. Bár a nagy átlag erősen elutasító, ez a kérdés egy jól körülhatárolható csoport preferenciáját elnyerte. Egy másik preferenciával függ össze a drogliberalizáció, mégpedig a dohányzással: aki valószínűnek tartja, hogy a jövőben dohányozni fog, az a könnyűdrogok legalizálása mellett áll ki.

Kevésbé szeretnék, mint azt várják, hogy az internetes kereskedelem kiszorítsa a hagyományos kereskedelmet, hogy Magyarország a nyugat-európai országokhoz hasonlóan kívánatos célpontja legyen a külföldi bevándorlóknak, hogy a hivatalos ügyeket európai uniós hivatalokban intézzük, vagy azt, hogy megépüljön egy második atomerőmű Magyarországon. A középiskolások fele közömbös azzal kapcsolatban, hogy az európai parlamenti választás fontosabb esemény legyen-e, mint a hazai országgyűlési. A felsőoktatási hallgatók már határozottabbak, mert ők inkább azt preferálnák, ha ez nem következne be, és ezt valószínűnek is tartják. Mind a két csoport egybehangzó véleménnyel van arról, hogy nem nagyon szeretnék, hogy csak két párt közül választhassunk Magyarországon 2025-ben, és ennek megfelelően sokuk szeretné, ha új pártok alakulnának addig. A felsőoktatási hallgatók zöme azt gondolja, hogy nem követne el törvénysértést (adócsalás, sikkasztás, korrupció), azt kivéve, hogy *közülük minden második töltene le jogvédett anyagokat*, illetve gondolja, hogy időnként hazudni fog.

A feltett, jövőre vonatkozó kérdések közül sok olyan volt, amelyben egyértelműen a negatív jövőalternatívát tartották valószínűbbnek: több árvíz, betegségek és katasztrófák. Ez magyarázható a hiányos információ gyors áramlásával, ahol a nagy többségnek nincs ideje a hír végére járni, és csak a szenzációhajhász szalagcímeket jegyzi meg. Nem értékeli a bekövetkezés valószínűségét, csak a negatív üzenet

marad meg. Sokan közömbösek aziránt is, hogy az éghajlatváltozás miatt mediterrán típusú növényeket termesztünk-e Magyarországon 2025-ben, vagy sem.

Félelmekkel teli realitás jellemzi a felsőoktatás hallgatóit az események bekövetkezésének valószínűsítésében, hiszen valószínűnek tartják *a társadalmi olló szétnyílását*, a lakosság számának drasztikus csökkenését 8 millióra és a nagy, több áldozatot követelő árvíz lehetőségét. A terrorizmust is jelentős problémának prognosztizálják a jövőben, továbbá új gyógyíthatatlan betegségek megjelenésével számolnak. Egyetlen pozitívumként a gyorsabb közlekedést gondolták lehetségesnek. Viszont azt nem gondolják, hogy 2025-re az ivóvíz értékesebb lehetne az olajnál.

Fontos megjegyezni, hogy a középiskolásoktól az ökotermékek termelésére és az eutanázia legalizálására vonatkozó kérdésekre *a többihez képest kevés válasz* érkezett. Ez azt jelzi, hogy vagy nem tudják, hogy mit jelentenek pontosan ezek a kifejezések, vagy ha tudják, akkor sem viszonyulnak hozzájuk pozitívan vagy negatívan, mert nincs véleményük, nem esik bele a fókuszukba, és ezért nem is jelöltek meg semmit. Ez mindkét esetben tanulságos, ugyanis fontos és a jövő sokat vitatott témái ezek, amelyekről többet kellene hallaniuk, és kellene, hogy legyen véleményük is a témában. Ezért különösen meglepő, hogy a legtöbben a génterápiás gyógyítással kapcsolatban nyilvánítottak véleményt.

Érdekes és tendenciaszerű, hogy azok, akiknek a jelenlegi állapot éppen elég megfelelő, azok a technikai fejlődést és a bürokrácia egyszerűsödését sem kívánják. A változást remélők mindig pozitív irányban lógtak ki, nem volt olyan változás, amelyet ne tartottak volna valószínűbbnek az átlagnál. Hasonló a helyzet azokkal is, akik félnak a jövőtől. Ez arra enged következtetni, hogy az érzelmi töltet – és nem annak pozitív vagy negatív iránya – befolyásolja a jövőképeket.

Általánosan elmondható a középiskolásokról, hogy *a változást kedvelők inkább hedonisztikus életvitelt folytatnak, míg az azt elutasítók inkább otthonülők és nincs semmiféle szenvedélyük*. A változást elfogadók és az azt kedvelők közötti különbség a szabályok megítélésében van. Az előbbieket inkább elfogadják a szabályokat, míg az utóbbiak, ha lehet, inkább kibújnak azok alól. Az egyetlen releváns társadalmi mutató, amely ebben az esetben hatást gyakorolhat, az a jövedelem, mert azok utasítják el inkább a változást, akik rosszabb jövedelmi helyzetben vannak. A változást elutasítók kisebb arányban mennének külföldre dolgozni, illetve inkább itthon alakítanák ki egzisztenciájukat, ellentétben a változást kedvelőkkel vagy az azt elfogadókkal. A változást kedvelők inkább a fővárosban szeretnék élni, az elutasítók nagy százaléka még nem tudott dönteni ebben a kérdésben. Az elutasítók jellemzően a bizonytalan kategóriában felülreprezentáltak, illetve jellemző még rájuk, hogy nagyobb arányban gondolják azt, hogy a lakosság életminősége a jövőben romlani fog. Bár a feltárt kapcsolat gyenge, a következő, 3.2.3. fejezetben közölt csoportosítás szerint a fővárosban jellemzően olyanok élnek, akik céltalanok,

és a sorshívők főként a falun lakók, akik úgy vélik, hogy a sorsuk előre megírt, és ezért ők nem tesznek semmit jövőjük érdekében.

3.2.3. A nem szakértők jövőformáló csoportjai

A kérdőívek alapján összeállított adatbázisból a jövőhöz való viszonyt Ward-eljárással⁴ elemezve, a középiskolásoknak hét – a *céltalanok*, a *rettegők*, a *racionálisak*, a *tudatosak*, a *kallódók*, a *nyitottak* és a *jó gyerekek* –, a felsőoktatásban tanuló hallgatóknak öt – az *élettervező-mérnökök*, a *kincstári optimisták*, a *vészmadarak*, a *céltudatos simulékonyak* és a *kallódók* – csoportját különítettük el (l. kötetünkben Dörnyei K.–Nagy G. tanulmányai). A csoportok fő jellemzőit ebből a 4. fejezetben szereplő két tanulmányból többé-kevésbé változatlanul vettük át, ügyelve a szöveghűsége.

Céltalanok

A középiskolás válaszadók 16%-át alkotják. Keveset tesznek jövőjük alakulásáért, nem foglalkoznak azzal, hogy mit tartogat számukra a következő néhány év. Értelemszerűen ebből adódik, hogy nagy életcéljaik sincsenek. Ha valami történik, az általában nem a saját maguk által megálmodott tervek szerint zajlik, mert nem szoktak tervezni, nincsenek elképzeléseik vagy jövőalternatíváik. A nagy átlagba szeretnének belesimulni, és egyáltalán nem vágnak hírnévre.

A céltalanság a jövőelvárásaikon is megmutatkozik. Könnyebben meg tudják mondani azt, amit nem akarnak, mint azt, amit igen. Biztosan nem írnak könyvet, nem meditálnak, a spiritualitás távol áll tőlük. Önkéntes munkát sem végeznének, vagyis semmit, amely a kötelező feladatokon felül van, bár azokat sem valami nagy lelkesedéssel. Nem hisznek abban sem, hogy beszélnének nyelveket, vagy azt lehetőségük lenne használni valamikor.

Világképük: alapszámban véve a többiekhez képest kevésbé tartják valószínűnek, hogy a génkezelt élelmiszerek kiszorítanák a hagyományosakat a piacról, vagy azt, hogy újabb gyógyíthatatlan betegségek jelennének meg a világban. Saját életüket tekintve sem túl bizakodóak, és nem tartják valószínűnek, hogy gyakran költöznének, vagy, hogy több külföldi barátjuk lesz. Amellett, hogy nem tartják valószínűnek, nem is szeretnének több barátot és a gyakori költözést, valamint külföldön sem folytatnának tanulmányokat. A többiektől eltérően ők nem szeretnének több ökoterméket, ellentétben a génkezelt élelmiszerek elterjedésével. Jobban elfogadnák, hogy Magyarország kíváncsatos célpontja legyen a külföldi bevándorlóknak, és hogy az iskolai tanulást felváltsa az otthoni.

⁴ A Ward-eljárás minimalizálja a csoportok varianciáját, így a lehető leghomogénebb csoportok alakulhatnak ki. A csoportbeosztás segédmintán történő ellenőrzése után ez bizonyult a leghatásosabb módszernek.

Rettegők

A középiskolás válaszolók 9%-át alkotják. A legszegényebb családokból származnak, ahol mind az apa, mind az anya iskolai végzettsége alacsony. Sok esetben ők az első érettségizők a családban. Meghatározó ismertetőjegyük, hogy félnek a jövőtől, mondhatni rettegnék a következő 20 évtől. Ez a félelem kihat a várakozásaikra is, mert biztosak abban, hogy a gyermekeiknek rosszabb lesz, mint nekik. Nagyon nehezen alkalmazkodnak az új helyzethez. Ez megmagyarázza a jövőtől való félelmet, hiszen, ha nehezen alkalmazkodik valaki, akkor nem várja a változásokat, és inkább negatívan viszonyul hozzájuk. Minden változást alapvetően rossz dolognak tartanak, amelyet túl kell élni, vagy el kell szenvedni.

Nem adakoznának, mert valószínűleg eddig sem ezt látták, vagy azért, mert nem gondolják, hogy telne rá. Nem sportolnának, mert ezt sem láthatták soha otthon, és ennek ellenére sem gondolják, hogy valaha elhíznának. A legtöbb kérdésben határozatlanok, és amihez nem értenek, azt elutasítják. Ebből adódhat, hogy elvetik a globalizálódó világot, és ellene vannak az EU-nak is. A tanulást sem tartják pozitív lehetőségnek.

Világképük: félnek minden lehetséges veszélytől: az éghajlatváltozás okozta változásoktól és a világjárványoktól, továbbá attól, hogy a génkezelt élelmiszerek kiszorítják a hagyományosakat. Ők gondolják legvalószínűbbnek, hogy újabb gyógyíthatatlan betegség fog elterjedni Magyarországon. Gyakorlatilag minden fejlődési lehetőséget elvetnek, például nem tartják valószínűnek a közlekedés jelentős fejlődését. Tartanak a kétpárti parlamenttől. Sem gyakori külföldi utazás, sem külföldi barátok nem szerepelnek a megvalósuló vagy vágyott jövőbeli életükben. Összességében lehetséges, hogy az alacsony jövedelmi szint és iskolázottság hozzájárul ahhoz, hogy ilyen sötét képet alakítsanak ki a jövőjükről.

Racionálisak

A középiskolás válaszolók 19%-át alkotják. Nem sok karakteres állítás jellemzi őket, mindenben a nagy átlagot képviselik. Leginkább határozatlanok, akik nem várnak semmi különlegeset az élettől, a világ is hasonlóképpen alakul majd, mint ahogy eddig volt. A racionalitást tükrözi az összes válaszuk, szerintük a józan ész minden felmerülő probléma megoldásában érvényesülni tud. Minden szélsőséget elutasítanak, illetve nem is tartanak valószínűnek. Válaszaik összességében az átlagember véleményét tükrözik: azokat a fejlődési tendenciákat, nagy trendeket írják le, amelyeket a tömegmédia közlése alapján lehet megfogalmazni.

Ez a csoport nem mutat semmi szignifikáns eltérést a többiekétől, legfeljebb csak abban, hogy ők biztosan nem tartják valószínűnek, hogy teleportálással közlekednének 20 év múlva, vagy az űrbe kirándulnának, netán földönkívüliekkel állnának kapcsolatban. Ez ugyancsak józanságukat és racionális hozzáállásukat mutatja. Mint tulajdonságaikban, a jövőelképzeléseikben is az átlagot képviselik mindenben. (Le-

hetséges, hogy az ő jövőképük az, amelyik a leginkább jellemző lesz Magyarországon 2025-ben.)

Világképük: a következő két évtizedben sem éghajlatváltozást, sem világjárványt, sem újabb gyógyíthatatlan betegségeket nem tartanak valószínűnek, hiszen olyan közel van 2025, hogy addigra nem lehetnek ekkora változások – súgja a józan eszük. Alapvetően nagy változásokat sem szeretnének. Egyetlen kivétel ez alól: a háztartási munka robotizálása.

Tudatosak

A középiskolás válaszolók 23%-át alkotják. Tisztában vannak saját képességeikkel, és ez meglátszik mind a saját magukról, mind a jövőről alkotott véleményükön. Tudják, mit akarnak az élettől, és ezekért a vágyakért mindent meg is tesznek. Állításuk szerint sokat tesznek jövőjük jó irányba tereléséért, terveznek, és azokat a gyakorlatban meg is valósítják. Elképzeléseiket és sorsuk alakulását a tetteikhez kötik. Elsősorban a saját döntéseiktől várják a jövőbeli történeteket, a saját jövőjük aktív alakítói. Ez a csoport adja a legkevesebb bizonytalan választ, és a legtöbbször foglal határozottan állást a kérdésekben.

Jellemző rájuk a tudatosan választott egészséges életmód: a jövőben nem fogyasztanak drogot, nem dohányoznának, nem innának alkoholt, így reményeik szerint egészségesek maradnának. A társadalom aktív tagjaként adnának a rászorulóknak, szelektíven gyűjtenék a hulladékot és adót sem csalnának. A deviáns viselkedés minden formája a lehető legrávolabb áll tőlük. Életminőségük és az egész lakosság életminőségének javulását várják. Alapvetően optimistán viszonyulnak a jövőhöz, hiszen ennek kulcsa az ő kezükben van.

Világképük: valószínűnek tartják és szeretnék, hogy több hitvilágot, vallást is megismerjenek. Minden olyan dolgot szeretnének, amely a mostani elképzelés szerint hosszú távon javíthatja az emberek életminőségét: az ökotermékek elterjedését, a génkezelt élelmiszerek kisebb arányát az élelmiszerszektorban, a génterápiás gyógyítást. Ezen kívül nem szeretnék, hogy a parlamentben csak két párt legyen, vagy azt, hogy az iskolai tanulást felváltsa az otthoni.

Kallódók

A középiskolás válaszolók 6%-át alkotják. Markáns és nagyon homogén csoport. Véleményük mindenképpen unikum a korukhoz és a többiek véleményéhez képest. Rosszabbul élnek, mint az átlag, és a szüleik végzettsége is alacsonyabb (de nem a legalacsonyabb). Első és legfontosabb jellemzőjük, hogy nem akarnak, és nem tudnak az új helyzetekhez alkalmazkodni, ebből adódóan félnek a jövőtől. Kicsit elveszettnek tűnnek a világban, mert nincs semmi az irányításuk alatt, egyik napról a másikra élnek, és nem érzik, hogy sorsukat befolyásolni tudnák. A saját életük irányíthatatlansága miatt inkább beletörődnek a változásba. Céltalanok,

akik nem alakítják a sorsukat. A remény helyébe inkább bizalmatlanság és félelem került.

A korábbiakból következik, hogy alapvetően frusztráltak állnak a jövőhöz. 2025-ben szerintük EU- és globalizációellenesek lesznek, de valószínű, hogy már most is szkeptikusak. Ellenszenvüket bizonyítandó a legmagasabb arányban mennének háborúba, harcolnának, és a jövőben fegyvert is tartanának. A hétköznapi életben már kevésbé aktívak: a többiekhez képest sokkal többet aludnának, nem tanulnának, és nem beszelnének nyelveket. Saját bevallásuk szerint nem is lennének egészségesek, és ezt alátámasztják azzal is, hogy biztosan dohányoznának, sok alkoholt fogyasztanának, és nagy valószínűséggel kövérek lennének. Korruptálhatóak lennének, és ahol lehet, sikkasztanának. A leginkább szabályszegő csoport.

Világképük: a kétpárti parlamentet, gyógyíthatatlan betegségeket, a kevés külföldi barátot és a hivatali ügyek változatlanságát gondolják igaznak 2025 Magyarországra. A gyakori költözés, az iskola virtualizálódása, a kevés barát, a gazdaság fejlődésmentes változatlansága lenne ínyükre.

Nyitottak

A középiskolás válaszolók 13%-át alkotják. E csoport tagjai olyan háztartásokban élnek, amelyek tárgyakkal (mint például színes tévé, DVD-lejátszó, mikrohullámú sütő, videomagnó, otthoni internetelés, személyi számítógép, kábeltevé, digitális fényképezőgép, mosogatógép, videokamera, autó, hétvégi ház) a legjobban ellátottak, és a csoporttagok szüleinek végzettsége is magasabb, mint a többi csoport tagjainak. Ebből arra lehet következtetni, hogy családjuk a többieknél magasabb jövedelemmel rendelkezik. Talán éppen a jólét miatt derűlátóak, bizakodással tölti el őket a következő időszak, várják a jövőt, és azt inkább pozitívnak képzelik el. De ez az optimizmus nem alaptalan, hiszen szeretnek új dolgokat kipróbálni, és ha szükséges, akkor tesznek is azért, hogy az elvárásaik szerint alakuljon a világ. A többiekhez képest jobban vágynak a hírnévre, viszont nincsenek konkrét ambícióik. Világképük alapján a legnyitottabbak, toleráns és elfogadó társaság. Az újdonságokkal szembeni óhaj is markánsan megkülönbözteti őket a többi csoporttól.

Kevéssé jellemzi őket a hedonizmus: kicsit csöndesebb, magukba forduló életet élnének, amelybe beleférhet egy kis meditáció, könyvírás. Életüket leginkább a fővárosban tudják elképzelni. Elgondolásuk szerint dohányoznának, fogyasztanának drogot, és kávé is rendszeresen innának. Önkéntes munkákban részt vennének. Kreatív, kötöttségektől mentes társaság, akik a jelenlegi és a jövőbeli normáktól esetleg eltérő, de a saját értékrendjükkel konzisztens életet élnének, amelybe azért beleférne az adócsalás és a jogvédett anyagok internetről való letöltése is. A szabályokat elég rugalmasan kezelik, és inkább öntörvényűek.

Világképük: valószínűnek tartanak minden pozitív változást, amely alapvetően megkönnyíti az emberek mindennapi életét: könnyebb, gyorsabb hivatali ügyinté-

zés. A külföldi utazások, külföldi tanulmányok, a külföldi munkavállalás mind azt mutatja, hogy ők már nemcsak magyar, hanem európai, kozmopolita polgárnak tekintik magukat. A sok utazás elengedhetetlen feltétele a gyors és kényelmes közlekedés, amelyet szintén valószínűnek és kívánatosnak értékelnek. A fenti világkép értelemszerűen a nyitott hozzáállás miatt van. A több barát, akár külföldről is, a mobil társadalom, az élethosszig tartó tanulás és a könnyű hétköznapi élet igénye nagyon fontos számukra, továbbá nemcsak szeretnék, hanem bíznak is mindezen dolgok bekövetkezésében.

Jó gyerekek

A középiskolás válaszolók 14%-át alkotják. Ők sem kifejezetten szerény körülmények közt élnek, szüleik magasan kvalifikáltak. Lehet, hogy éppen ezért gondolják úgy, hogy a változás alapvetően jó, sőt minden változás üdvöztető, amelyekhez könnyen alkalmazkodnak. Bíznak a jövőben, véleményük szerint a gyermekeiknek még az övéknél is jobb életük lesz. Erősen optimista, bizakodó csoport, akik ez alapján a jövőt is utópisztikus álomnak képzelik el, Magyarország életszínvonalának jelentős javulását prognosztizálják.

A jövőben mindenképpen szeretnék majd rendszeresen sportolni és nyelveket beszélni. Nem politizálnának, és egyértelműen a globalizáció és az EU mellett foglalnak állást: a világ boldog együttélését várják és szeretnék. Feleslegesnek tartják az aggodást, ha a jövőjükről beszélgetnek. Háborútól nem tartanak, ezért önvédelmi órákra sem járnának; a fegyvertartás szóba sem jöhet. A pozitív életszemlélet a tetteikre is kihat, megosztanák másokkal azt, amijük van és adakoznának, illetve elképzelhetetlennek tartják, hogy adót csaljanak a közeljövőben, valamint a hazugság is távolabb áll tőlük, mint bárkitől a többi csoportban.

Világképük: alapvetően mindent pozitívan látnak, és minden jó változást igényelnek. Szeretnék elkerülni a gyógyíthatatlan betegségeket vagy egy világjárványt. Viszont mindentől függetlenül az életüket megkönnyítő intézkedéseknek örülnének a legjobban: sorban állástól mentes hivatalok, automatizált háztartás, beszéddel irányított használati tárgyak. Érdekes, hogy mindenkinél jobban szeretnék génkezelt élelmiszereket is. Attól sem ódzkodnak, sőt, egyenesen kívánatosnak tartják, hogy az állam még több személyes információt tároljon állampolgáiról.

Életervező-mérnökök

A felsőoktatásban tanuló válaszolók 24%-át alkotják. Az átlaghoz képest kisebb önállósággal, de tervezik a jövőjüket, és tesznek is érte. A változással kapcsolatban rugalmatlanok, és nem szeretik azt. Inkább a konvencionális megoldásokat keresik. Az optimizmus, a jövőbe vetett bizalom jellemző rájuk. Nem fogyasztanak alkoholt, és keveset járnak el otthonról szórakozni. A politikát elutasítják és az átlaghoz képest jobban betartják a szabályokat.

A más kultúrkörből érkezett embereket befogadják. A jövőhöz való viszony láthatóan hozzájárul ahhoz, hogy befogadják, vagy inkább elutasítják a más etnikumhoz tartozókat. Náluk az általános magas érték azt jelzi, hogy nincsenek fenntartásaik más kultúrákkal szemben.

2025-re tagjai lesznek valamilyen szakmájukhoz kapcsolódó csoportnak. Ők azok, akik leginkább szeretnék, és valószínűnek is tartják azt, hogy lakóhelyüket gyakran változtassák. A hivatali ügyek virtuális intézése szerintük valószínű. Alapvetően praktikusak, reálisan szemlélik a világot, nincsenek nagyon elrugaszkodva az élettől. Ha kell, tudnak dönteni, aminek később vállalják a következményeit is. Dolgos és precíz tagjai lesznek a társadalomnak.

Kincstári optimisták

A felsőoktatásban tanuló válaszolók 16%-át alkotják. Az élettervező-mérnökök csoportjától leginkább abban térnek el, hogy egyáltalán nem tervezik saját jövőjüket, viszont mindenkihez képest a leginkább optimistán állnak hozzá. A változáshoz való viszonyuk inkább pozitív, de csak kismértékben tér el az átlagostól, alapvetően könnyen alkalmazkodnak a változáshoz. Sokat járnak el otthonról, szórakoznak, buliznak. Apatikusak a politika irányába, és a szabályokat, ha lehet, az átlaghoz képest jobban megszegik. A más kultúrkörből érkezett embereket, más etnikumhoz tartozókat befogadják.

Az a kérdés, hogy vajon egyetlen eszköz látja-e majd el a munkához szükséges összes feladatot, megosztotta a megkérdezetteket. Ők szeretnék a leginkább, de kevésbé voltak optimisták a népességfogyással kapcsolatban, hiszen a népesség 8 millió főre csökkenéséről szóló kérdést valószínűnek tartották.

Sokszor inkább a „sült galambot” várják, mintsem tennének valamit a cél eléréseért. Viszont, ha valami nem jön össze, az sem zavarja őket, pozitívan viselnek minden csapást. Kicsit álmodozóak, elrugaszkodtak a földtől. A társadalomnak természetesen mindig szüksége van nagy álmodozókra, de belőlük nem lesz mindenki az, hiszen sokukat bizonyára megkeményít majd az élet a közeli jövőben.

Vészmadarak

A felsőoktatásban tanuló válaszolók 21%-át alkotják. Megtervezik a jövőjüket és tesznek érte, viszont az átlaghoz képest igen pesszimistán szemlélik azt. A változásokhoz alapvetően rosszul viszonyulnak, és nem fogadják el azokat. Otthonülők, absztinensek és a leginkább politikamentes csoport. A szabályokhoz alkalmazkodnak, azokat nem hágják át.

Az orvoslás modernizációja és az eutanázia megítélésének kérdésében a vélemények ellentmondásosak, de a felsőoktatásban tanuló válaszolók között ők szeretnék legjobban, ugyanúgy, mint a férfi fogamzásgátlást. Az eutanázia kérdésében

meglehetősen határozottak: ők nagyon is szeretnék, ha ez az eljárás törvényesített lenne.

Várakozásaik szerint 2025-re tagjai lesznek valamilyen szakmájukhoz kapcsolódó csoportnak. A hivatali ügyek virtuális intézése elképzelhetetlen számukra a következő 18 évben. A külföldi nyaralást kevésbé tartják valószínűnek, és azt sem, hogy Magyarország 2025-re felzárkózik a nyugati országokhoz.

A bevándorlással kapcsolatos várakozások, félelmek és ezek okai igen heterogének lettek a felsőoktatási hallgatók között. Ez a csoport a skála negatív végén helyezkedik el: nem akarják, nem várják Magyarország multikulturális jövőjét. A más kultúrkörből érkezett emberek befogadásának valószínűsége és annak kívánatossága együtt mozog, ők nem az elfogadóak táborát gyarapítják.

A nagy változásoktól félnek, ezért elutasítják azt. Általában negatív, rossz kiemenetű változásokat prognosztizálnak. Összességében nem pesszimistábbak a többieknél, csak mindig el tudják képzelni a legrosszabb lehetőséget is, és fel tudnak készülni rá. Mind a személyes terükre, mind a környezetükre vonatkozó kérdésekben a számukra kedvezőtlenebb jövőalternatívát várják, valószínűsítik.

Céltudatos simulékonyak

A felsőoktatásban tanuló válaszolók 25%-át alkotják. A környezetükhöz, a változásokhoz könnyen alkalmazkodni tudók csoportját alkotják. Jövőviszonyukat leginkább a változás elfogadása definiálja, tekintve, hogy mindenkinél jobban elfogadják és alkalmazkodnak ahhoz. A jövő megítélésében semlegesek, kismértékben terveznek csak, de nagy ambícióik vannak. Szeretnének híresek lenni, és ezért sokat tesznek azzal, hogy a környezet elvárásait átvéve alakulnak azzá, akik szeretnének lenni, vagy amit elvárnak tőlük. A kincstári optimistákhoz hasonlóan szeretnek szórakozni és inni, de náluk egy kicsivel fogékonyabbak a politikára. A szabályokat az átlagosnál kicsit jobban értékelik.

Érdekes, hogy ők azok, akik a legvalószínűbbnek tartják az árvizet. Az eutanázia kérdésében meglehetősen speciális a válaszuk: a tetszési index legalacsonyabb átlagértékét adják ők. Az élet védelme miatt szeretnék kevésbé az eutanáziát. Ők azok, akik a leginkább szeretnék (és valószínűnek tartják), hogy lakóhelyüket gyakran változtatják majd.

A génterápia megjelenése a hagyományos orvoslás területén számukra nagyon valószínűnek tűnik. A hivatali ügyek virtuális intézését ők egyformán valószínűnek tartják.

Megérzik, hogy „honnan fúj a szél”, és azt a céljaiknak megfelelően be is fogják. Tervezik az életüket, a középpontban ők állnak, a legfontosabb az, hogy amit szeretnének, az teljesüljön. Nem a világ megváltása a cél, nem annak jobbítása, hanem kényelmes élet a lehető legkevesebb áldozat árán. Nem lesznek a társadalom vezető

tagjai, hiszen azért áldozatokat is kell hozni, viszont mindig ott lesznek a tűznél, ezért számolni kell velük.

Kallódók

A felsőoktatásban tanuló válaszolók 14%-át alkotják. A legkevésbé elégedett csoport, hiszen nem is terveznek, nem képesek elfogadni a változásokat és mindenkinél borúsabbnak látják a jövőjüket. Sorsukat, saját jövőjüket a legkevésbé tartják maguk által irányítotttnak. Idegenkednek az új dolgoktól. Nem járnak el olyan gyakran szórakozni, viszont isznak alkoholt. A legfogékonyabbak a politika és a legkevésbé a szabályok iránt. Azt tapasztaltuk, hogy leginkább a kallódók véleménye tér el markánsan a különböző témákban a többiekétől. Minden értéket rosszabbnak ítélnék meg a többiekénél, a szó klasszikus és átvitt értelmében, ez valószínűleg helyzetük kilátástalanságából fakadhat. Minden jövőalternatívát alacsonyan/negatívan értékelték, ez a jövőhöz és a változáshoz való általános viszonyukból is eredeztethető, vagy fordítva. Ennek példája: a külföldi nyaralást kevésbé tartják valószínűnek.

Az orvoslás területén egy párosan szignifikáns állítás az alternatív gyógy módok elterjedésének kérdése. Ők ismét rosszabbul ítélik meg a helyzetet: kevésbé szeretnék, és kevésbé tartják valószínűnek azt, mint a többiek. A hivatali ügyek virtuális intézését is kevésbé valószínűnek ítélik. Abban a kérdésben, hogy 2025-re tagjai lesznek-e valamilyen szakmájukhoz kapcsolódó csoportnak, a kallódók a legalacsonyabb értékkel ismét nem okoztak meglepetést.

Nagy jelentőséget nem szabad tulajdonítani a kiugró értékeknek, a jellemükből, a hozzáállásukból adódik, hogy mindent egy kicsit sötétebben látnak. Remélhetőleg ez átmeneti állapot, pillanatnyi zavarodottság, amely nem lesz kihatással egész életükre.

*
* *

Az előzőekből látható, hogy a jövőt meghatározó generáció két korosztályához tartozó csoportok – a középiskolások és a felsőoktatásban tanuló hallgatók – eltérően gondolkodnak és különböző a jövőattitűdjük is, de vannak közöttük hasonlóságok és egyezőségek. A csoportosításból az is kiviláglik, hogy sok fiatalnak már most igen sok olyan félelme és reménye van, amelyek a későbbiekben meghatározóak lehetnek.

4. KOMPLEX JÖVŐALTERNATÍVÁK

4.1. Alternatív forgatókönyvek

4.1.1. Az alternatív forgatókönyvek képzése

Az előző fejezetekben megismerkedtünk azzal, hogy a kutatásban résztvevő szakértők, az MTA Jövőkutató Bizottságának tagjai és az empirikus felmérésekben résztvevő fiatalok hogyan vélekednek a kiválasztott területek jövőbeni – 2025-beli – lehetőségeiről. Milyen félelmeket és reményeket fogalmaztak meg például a hazai egészségügy vagy az oktatás jövőjéről, az új technikák/technológiák várható elterjedéséről és társadalmi hatásáról, a területi fejlődésről, a betegek és az egészséget védők közötti kapcsolatról, a globális aktorok szerepéről. Az, hogy a lehetőségek közül melyek és milyen struktúrában fognak valóra válni, függ az aktuális környezeti meghatározottságoktól és konkrét körülményektől, de *különösképpen attól, hogy az akkori társadalom – benne meghatározó erővel az általunk megkérdőjelezett generáció – hogyan gondolkodik ezekről a lehetőségekről, fejlődési irányokról.*

2025-ig Magyarországon is meghatározó helyzetbe kerül a „millenniumi nemzedék”, egy generáció, amelynek tagjai az információs forradalom állandóan változó korszakában nőttek fel. Hatott rájuk a szülők tapasztalata (a legvidámabb barakk szerény biztonsága, a rendszerváltás elhúzódó folyamata, a lecsúszás fenyegetése és az alkalmazkodás igénye) és saját tapasztalatuk az interaktivitásról, a mobilitásról és a kreativitás fontosságáról. *Életüket ennek a múltnak és a jövőről való várakozásoknak a kettős kötése határozza meg.* Szembe kell nézniük mind a következmény-, mind a kreatív jövő kihívásaival, és ezek kettős kötésében kell megteremteniük és élniük lehetőleg sikeres és boldog életet. Gondolkodásukat és tetteiket befolyásolják egyfelől azok a hatások, amelyeket a nemzetközi gazdasági, politikai, társadalmi és ökológiai környezet közvetít feléjük, másfelől családjuk, embertársaik, nemzetük elvárásai, félelmei, reményei, várakozásai. Döntéseiket e meghatározottságok közepette hozzák, egy olyan korban, amelyben az emberiség nagy közösségének (globalizált világ, EU) változásaival kapcsolatos gondokkal maguk a közösségek is vívódnak.

A millenniumi generáció tagjai a hidegháborús, majd egyezkedő, lineárisan értelmezhető világrend felbomlásával egy széttöredezett, mozaikos világban *keresik helyüket és szerepüket.* Az egyén egyszerre része családjának mint családtag, a civil közösségének aktív vagy passzív szereplője több kontextusban is, a gazdaságban mint termelő és mint fogyasztó vesz részt, a nemzetnek állampolgára és lokálpatrióta helyi lakos, vagy másutt kisebbségként élő, vagy helyét kereső hányódó. Ezek a dimenziók kiegészülnek olyan rendszermetszetekkel is, mint aktív vagy nyugdíjas, oktató vagy tanuló, beteg vagy orvos, segített vagy segítő, gazdag vagy szegény. Ezek a szerepek nem kezelhetők elkülönülten, hiszen egy időben van több szerepünk. Az orvos is lehet beteg, a beteg is lehet „öngyógyító”, aki az internetes „betegportálok” által

nyújtott információk segítségével próbálja saját gyógyulását elősegíteni. E folyamat során egy-egy új önsegítő terápia résztvevőjévé, azaz tanulóvá válik. *Ennek a komplex szereprendszernek a megértése és integrálása az egyén egyik legfontosabb feladata.*

A millenniumi nemzedékről való gondolkodásunk két alapegysége az egyén és a társadalom. *Az egyénen keresztül próbáljuk megérteni a jövő társadalmát.* Az egyén különböző területeken megjelenő szerepei együtt egy-egy nagyobb képben mutathatók meg. Az, hogy az egyének alkotta mozaikdarabkák milyen képekké állnak össze, attól függ, hogy a társadalmi szereplők mit feltételeznek a jövőről, hogyan gondolkodnak róla, milyen a viszonyuk a változáshoz, mire vágnak, mit preferálnak, és mit hajlandóak tenni a megvalósításért. A különböző csoportokat alkotó egyénekből, a gondolkodásukból és a tervezett cselekedeteikből – társadalmi helyük és szerepük alapján, figyelembe véve a jövőre vonatkozó félelmek és remények csomópontjait, a társadalomnak a valóra váltáshoz szükséges lehetőségét, képességét és akaratát – juthatunk el különböző lehetséges *alternatív forgatókönyvek* és majd az ezekhez kapcsolódó komplex jövőalternatívák megfogalmazásához.

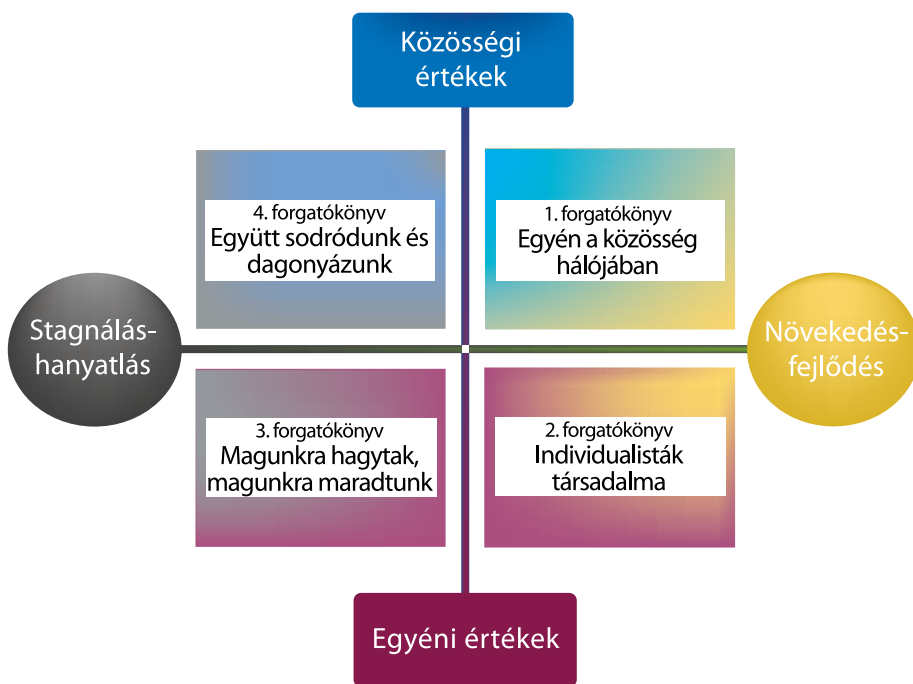
A hazai középiskolások és egyetemisták-főiskolások – mint a millenniumi generáció reprezentatív képviselői – 3.2. fejezetben részletesen tárgyalt, egymástól jól elkülöníthető csoportjai eltérően gondolkodnak a jövőről. Különbözőek, de a csoportokra jellemzőek a jövőattitűdjeik. A csoportok más-más tevékenységet végeznek/végeznének a jövőért, eltérőek a félelmeik és a reményeik, és különböző a világképük is. Találhatóak azonban *olyan tulajdonságaik*, amelyeket figyelembe véve *ezek a csoportok nagyobb egységekbe, forgatókönyvekbe (scenáriókba) rendezhetők.* Ezek azok a *kritikus, jelenleg instabil tényezők*, amelyek markánsan elválasztják, illetve összekötik az egyes csoportokat, nagyobb, többé-kevésbé homogén egységeket alkotva.

A fiatalok körében végzett empirikus kutatásunkban a *forgatókönyvek rendező szempontjai*, másképpen a scenáriólogika koordinátái a felmérések eredményei alapján meghatározhatóak voltak. *A magyar fiatalok gondolkodásában jelentős értékbeli eltérések* figyelhetők meg, különösen a közösségi és az egyéni értékek mentén (vannak például olyanok, akik segíteni próbálnak a társadalom elesett tagjain, míg mások csak a saját jövőjükkel törődnek). *A fiatalok jövőért végzett/végzendő cselekedeteiben* pedig a *társadalmi haladás/fejlődés és a stagnálás/hanyatlás mentén* fedeztünk fel különbségeket: vannak olyan fiatalok, akiknek tevékenysége (vagy tervezett tevékenysége) az egész ország fejlődését előreviszik, mások közömbösek ez iránt, és cselekedeteik csak önmaguk vagy csak a családjuk gazdagodását és előrehaladását segítik elő. *Scenárióváltozókként*, azaz a scenáriólogika koordinátáiként ezért két, *kritikusan instabil tényezőt, az értékeket és a társadalmi fejlődést választottuk.*

Az *értékek* – az egyik scenárióváltozó – meghatározó szerepet játszanak abban, hogy milyen jövőket vázolunk fel: *folytatódó következményjövőt vagy megújuló kreatív jövőket.* Olyat, amelyet „elszenvedünk”, vagy olyanokat, amelyeket „feltalálunk”?

E. Barbieri Masini, professor emeritus, a World Futures Studies Federation meghatározó személyisége hangsúlyozta, hogy a jövőről való gondolkodáskor mindig gondolkodni kell az értékekről is. Hazánk hosszabb távú fejlődése szempontjából is meghatározó, hogy a lakosság, különösen a jövő generációja, a közösségi vagy az egyéni értékek mentén gondolkodik-e. Egészen más célok realizálhatók az egyik vagy a másik típusú értékek dominanciája esetén, és mások a célokhoz rendelt eszközök is. *Az értékek – nem könnyen és nem rövid távon, de – változtathatóak, és a változás iránya nagyban befolyásolja jövőnket.* A közösségi célokat szolgáló értékek megerősödése kedvező, az önzésre hajlamosító értékek és egyéni érdekek hajszolása kedvezőtlen jövőváltozatok kialakulását támogatják.

A *társadalmi-gazdasági haladás/fejlődés* – a másik szcenárióváltozó – kritikus és instabil tényező hazánkban. Ma valószínűleg már a nagy többség számára nyilvánvaló, hogy *az anyagi javak ésszerű bővülését és jelentős környezeti károsodást nem okozó változást is magában foglaló társadalmi fejlődés* elengedhetetlenül fontos és aktuális cél, ezért szcenárióváltozóként való szerepeltetése nem vitatható. Azért kritikusan instabil tényező ez, mert rendkívül sok, különböző irányból érkező hatás alakítja, és ezért pozitív irányú változása éppúgy elképzelhető, mint az, hogy kedvezőtlen irányú változás következik be.

6. ábra Alternatív forgatókönyvek

Az értékek (közösségi értékek és egyéni értékek) és a társadalmi fejlődés/haladás (növekedés/fejlődés és stagnálás/hanyatlás) koordinátái által meghatározott négy térfélen 2025-re stratégiaformáló jelentőségű alternatív forgatókönyveket jelölhettünk ki hazánkra (6. ábra), és ezeket az alábbiakban jelzett fantázianevekkel láttuk el.

A Szenáriológika szempontjából eltérően gondolkodó és cselekvő hazai középiskolások és egyetemisták-főiskolások más-más forgatókönyv létrejöttét támogatnák.

A közösségi értékek és a haladásra, fejlődésre törekvés jellemzi a középiskolások közül a „nyitottak”-at, a „racionálisak”-at és a „jó gyerekek”-et, az egyetemista/főiskolás vizsgáltjaink közül az „élettervező-mérnökök”-et és a „kincstári optimisták”-at. A középiskolások körében ez a három csoport a válaszadók összesen közel felét (46%-át), az egyetemista/főiskolás vizsgáltjaink között a minta 40%-át adják. Elsősorban örájuk alapozva történhetnek majd jelentősebb változások, azaz 2025 körül olyan Magyarország alakulhat ki, amelyben az ő értékrendjük lehet meghatározó, feltéve, ha nagy változást okozó külső körülmények nem teszik ezt lehetetlenné. Az egyik lehetséges forgatókönyvben ezért 2025-re dominálhatnak a közösségi értékek és a haladás/fejlődés. Ezt írjuk le az 1., azaz az „Egyén a közösség hálójában” megnevezésű forgatókönyvben.

A válaszadó fiatalok 23-25%-ánál (a középiskolásoknál a „tudatosak”, az egyetemisták/főiskolásoknál a „céltudatosan simulékonyak” körében) kifejezetten megjelenik az *individualista gondolkodás*, azaz dominálnak az egyéni értékek és érdekek. Az így gondolkodó fiatalok – minthogy dolgozni szeretnek – olyan gazdagodást és előrehaladást idézhetnek elő az egyének szintjén, amely megjelenhet a társadalom egészének fejlődésében is. Ha ez a szemlélet és az ehhez társuló cselekvés dominánssá válik, akkor az így gondolkodó fiatalok önző, de a közösség fejlődése szempontjából is többé-kevésbé pozitív irányba mutató társadalmat alkothatnak. Ilyet írt le a 2., az *„Individualisták társadalma”* forgatókönyv.

A fiatalok nem elhanyagolható százaléka retteg a jövőtől, más része nem találja a helyét. Dacosan kallódó „rettegőket” és „kallódókat” a mai 18 évesek között együtt 15%-ban, a főiskolai képzésben résztvevők között 21%-ban találtunk, ők a „vézmadarak”. Félelmüket és sajátos reakciójukat az adott helyzetre fokozhatja a multinacionális vállalkozások erőteljes gazdasági uralma, amely mellett a magyar közösségek nem jutnak jelentős szerephez, nem lesz lehetőségük és/vagy erejük a magyarság érdekeinek jelentős mértékű figyelembevételére. A körülmények miatt lehetséges, hogy ők kerülnek többségbe, és megvalósítják a 3. forgatókönyvet, amelyben az egyéni félelmek a társadalom hanyatlását, jobb esetben stagnálását idézik elő. Ebben a társadalomban az egyének érzése: *„Magunkra hagytak, magunkra maradtunk”*.

A vizsgált középiskolások közel egyötöde (16%-a), a „céltalanok”, *közönyös közösségi játékokba, felelőtlen „dagonyázásba”* merül. Nem tarthatjuk kizártnak, hogy az egész világ állapota olyan mértékben romlik, hogy a magyar lakosság körében

is elterjed ez a gondolkodás és „tevékenység”. A többség nem fogja értelmét látni annak, hogy igyekezzon sorsát jóra alakítani, de még annak sem, hogy rettegjen vagy dacoskodjon. Az agresszióalakulás megfigyelése alapján tudjuk, hogy a kisgyermek is, ha sokáig hiába dühösködött, közömbössé, semmivel nem törődővé válik. Örömmel tapasztaltuk, hogy a vizsgált egyetemisták és főiskolások körében „céltalanokat” nem találtunk. A 4. *forгатókönyvben* azt fogalmaztuk meg, hogy milyennek írható le az a Magyarország, amelyben a többség sodródó és felelőtlenül semmittevő, azaz milyen az „*Együtt sodródunk és dagonyázunk*” társadalma.

Lássuk ezeket a lehetséges társadalmi gondolkodás- és mozgásformákat az egyén szemszögéből, de társadalmi síkra vetítve.

4.1.2. Az alternatív forгатókönyvek leírása

1. forгатókönyv: Egyén a közösség hálójában

Az 1. forгатókönyv azt a jövőbeni helyzetet írja el, amelyben *a közösségi munka, a közösségben élés és tevékenykedés társadalmi fejlődést idéz elő.*

E forгатókönyv lényegi eleme a *közösségi lét*. A közösség a mai fiatalok számára a hagyományos értelmezésnél tágabb formában jelenik meg. A család, a szomszédság és a barátok mellett megjelenik a virtuális közösség formálódása is. A forгатókönyvben *az egyén és a közösség harmóniában van.* A közösség olyan rendszert, hálót alkot, amelyben mindenki megtalálja a helyét, és vigyáz arra, hogy a társadalmi összetartás megmaradjon. Nem engedi, hogy jelentős csoportok, rétegek kihulljanak a hálóból, kiszakadjanak belőle. Az egyén felelősséget érez a kisebb-nagyobb közösségért. Egy tudatos, aktív közösségben a közösségi gondolkodás hosszú távra szól.

Ebben a társadalomban mindenki minden tőle telhetőt megtesz majd azért, hogy a közösséget segítse. A fiatalok és a 60 év feletti aktívak is felelősségteljesen és demokratikusan részt vesznek a politikai és a hivatalosan mind jobban elismert civil szervezetekben, és újszerűen aktív lesz a beilleszkedésük a társadalomba. A 60–80 éves kor közöttiek foglalkoztatása nem fogja hátráltatni a fiatalok és a középkorúak munkába állási és munkában maradási lehetőségeit. *Megnő az egyének felelőssége,* mivel a hálózatban egyre kevesebb lesz a stabil pont, amelyek jelenleg az állami rendszerek útján adóttak. Előtérbe kerül az öngondoskodás, amely egyrészt a korábban kizárólag (vagy főleg) állami feladatokban való intenzív részvételt jelenti, másrészt egyfajta tudatosságot, a közös feladatokra folyamatos figyelmet. A közösségi hálózat lehetővé teszi a hivatali ügyek internetes intézését. A közösségi emberek nagy része felismeri saját felelősségét a baj elkerülésében, így nagyobb hangsúlyt fektetnek az egészséges környezet kialakítására, az egészséges táplálkozásra, az önképzésre és az önfejlesztés különböző formáira.

A mezoszint felértékelődésével átalakulnak a helyi döntési folyamatok is. A szubszidiaritás elvének megfelelően nő a helyi autonómia, és a kisközösségek nagyobb szerepet, felelősséget kapnak saját jövőjük alakításában, azaz a helyi szintű

ügyekben nagyobb döntési jogkörrel rendelkeznek majd. Ez a forgatókönyv a kis-közösségek önszabályozására épül, amelyben a közösség tagjai jelölik ki felelősségteljesen a prioritásokat, és ők cselekszenek azok megvalósításáért.

A közösségi élet színtere a *civil mozgalom és a közösségi tér*. A ma még inkább gyenge jelnek értelmezhető tevékenységek – a civil mozgalomban és a politikai életben való részvétel – kibontakoznak. A ma népszerű fitnessklubok feleslegessé válhatnak, mert alternatívaként népszerűbb lesz a természetközeli sport, a maguktól szerveződő sportközösségek. Az egyoldalú testformálás helyett a hangsúly a testi-lelki-szellemi harmónián és az egészségmegőrzésen lesz. A forgatókönyv logikájába nem illik bele, hogy mindenki saját autójával közlekedik, és abban egyedül utazik, ahogyan az ma hazánkban az autójával rendelkezőkre nagy részben jellemző. A közösségi emberek rájönnek, hogy a tömegközlekedés veszélytelenebb és kellemesebb is. A szingli élet megszűnik érdekes cél lenni. A homoszexualitást tolerálja a társadalom, ennek következményeként csökken a láthatóságuk, és így a szexuális orientáltság kérdése a közzsférából a személyes térbe tolódik át.

Azoknak a fiataloknak, akiknek attitűdje ebben a forgatókönyvben jelenhet majd meg, nem teljesen egyforma a vélekedése. Ez előnyös, mert a különböző véleményűek összefogása jobb eredménnyel, több újdonsággal kecsegtet, mint, ha csupa egyforma ember alkotna közösséget. Ez segíthet abban is, hogy mind többeket bizakodással töltsön el a következő időszak, hogy várják a jövőt, és azt inkább pozitívnak képzeljék el. Optimizmusuk nem alaptalan, hiszen szeretnek új dolgokat kipróbálni (kreatívak), és ha szükséges, akkor tesznek is azért, hogy az elvárásaik szerint alakuljon a világ. A józan ész minden nagyobb bajon felül tud emelkedni. A szélsőséget elutasítják, illetve nem tartják valószínűnek. A szorgalmas és kreatív tagokból álló csoportok munkavégzésükkel elősegítene a gazdaság gyorsabb növekedését és felemelkedését, és a jó értelemben vett közösségi munka meghozná a gyümölcsét.

Egy ilyen társadalomban az individualisták felismerik, hogy a közösségbe beilleszkedés szükséges az egyéni érvényesülésükhöz. A céltalanok és a kallódók is támogatnák ezt a forgatókönyvet, mert a céltalanok elfogadnák a nem túl szigorú normákat, a kallódók furcsaságait pedig az ilyen társadalom tolerálva jól tudná terelni. Ha a civil szervezetek egyre inkább átvennék a rend őrzését, azt a kallódók és az erőszakosabb individualisták is sokkal jobban elviselnék, mint a rugalmatlan állami szabályozást. A jövőtől rettegőkkel bánás látszik a legnehezebb problémának, de ők, ha látják a közösség pozitív erejét, megnyerhetők egy ilyen társadalom számára. Ebbe a közösségi társadalomba a cigányság várhatóan jól beilleszkedne, még akkor is, ha megtartaná különállását. A nagy szabadságigényű cigányság befogadása a magyar hagyományoknak is megfelel, és az erre a forgatókönyvre legalkalmasabb három középkiskolás és két egyetemista csoport közül egyikében sem nagy a viszoly-

gás az idegenektől. Más etnikumok és nemzetiségek is megtalálhatják életterüket az országban.

A tolerancia és a szolidaritás, vagyis a gyengék megértése és segítése, valamint a társadalomellenesekkel szembeni határozott fellépés jól összeillő értékei ennek a forgatókönyvnek.

2. forgatókönyv: *Individualisták társadalma*

Az individualisták társadalma olyan társadalom, amelyben *az individuális egyének és egységek munkája kedvező esetben sikeresen betagozódik a társadalom egészébe, és ez előnyös feltételeket teremt a gazdaság növekedéséhez és a társadalom fejlődéséhez.*

Ebben a társadalomban a nagyon tudatos, individuálisan gondolkodók kerülnek előtérbe, akik hangsúlyozzák önállóságukat. Fontos számukra a karrier. Tisztában vannak saját képességeikkel: tudják, hogy mit akarnak az élettől, terveznek, és terveiket a gyakorlatban meg is valósítják. Preferálják a fogyasztói vagy élménytársadalomban élést (élményturizmus, élményoktatás), s ez együtt jár a munka- és karriertörekvéssel, a gazdagság további felhalmozásával is. Nem lesznek a társadalom vezető tagjai, hiszen azért túlzottan sok áldozatot kell hozni, viszont mindig ott lesznek a tűz közelében. Másoknál sokkal jobban fognak helyt állni, ha a nemzetközi nagytőkések vállalatai irányító hatalommá válnak.

A közösségi élet csak átmenetileg fontos számukra, amíg az adott ad hoc közösségben lét előnyt jelent a számukra. Nem zavarja, ha az adott közösség kiejti őket, vagy ha kiszakadnak abból (lesz mások! – mondják). Életüket önállóan, egyedül élik le, egyszemélyes csoportot alkotnak. A jelenleg elterjedőben levő szingli életmód gyakorivá válna.

Az individualisták társadalmában valószínűleg megnövekedne a környezetvédelem jelentősége. Az individualista tudatosak ugyanis belátnák, hogy komoly lépéseket kell tenni a szén-dioxid-kibocsátás csökkentése érdekében. Megakadályoznák a felesleges benzines autó használatát, a fosszilis anyagokkal való fűtésről leállítanák az egész emberiséget. A saját és az egész lakosság életminőségének javulását várják, alapvetően optimistán viszonyulnak a jövőhöz, úgy érzik, ennek kulcsa az ő kezükben van.

Az individualista társadalomban nem törődnének a tradíciókkal, a nemzeti identitással, a vallás inkább elméleti síkon jelenne meg, nem mint a szeretet gyakorlása. E forgatókönyv megvalósulása esetén sokan elköltöznének más országokba, és a 2007-ben már meglévő trendek közül fokozódna a társadalom kettészakadása. A jelenleg csak csírájában létező gépi ellenőrzőrendszerek kiteljesednének. A nagy cégek vezetői mindenkiről tudnának mindent, amit akarnak. Az idősekkel való kirekesztő bánásmód, amelynek gyenge jelei már most is észlelhetők, valószínűleg általánossá válna. Az elmebetegek, a bűnözők visszasegítése a normál társadalomba, amelynek jelei szintén észlelhetők ma, inkább csökkenne.

Ebben a forgatókönyvben a rettegők, a kallódók és a céltalan dagonyázók társadalmi szinten élvezik az individualisták jótékony attitűdjét. Az individualisták néhány, kiemelkedő teljesítményekre képes cigányt is befogadnának. E csoportoknak a technikai fejlődésnek köszönhetően jobb életet, jobb egészségügyet és állandóbb, nekik megfelelő, de a művelődést szolgáló, mind jobb irányba fejlesztő tömegszórakozást tudnának biztosítani. Tudomásul kellene természetesen venniük, hogy nem gyógyítanák őket olyan csodálatos eredményekkel, mint amilyenekkel a kiváló individuális teljesítményre képeseket. Kérdés az, hogy a magyarok közül hányan tartoznának az elitbe. Lehetséges, hogy valamivel többen, mint a középiskolások és egyetemisták/főiskolások felmérés szerinti 23-25%-a. A közösségben gondolkodó és cselekvő, toleráns és szolidáris csoportból talán a fele is eredményesen együttműködne az individualistákkal, erősítve a társadalom kohéziós erejét.

3. forgatókönyv: Magunkra hagytak – magunkra maradtunk

A 3. forgatókönyv olyan társadalmat ír le, amelyben *a jövőtől rettegő és kallódó emberek vannak domináns pozícióban, akik egyéni félelmeik középpontba állításával nem szolgálják a társadalom előrehaladását.* A társadalmi fejlődés szinten tartása, de inkább a hanyatlása a jellemző.

Ha a társadalom kettészakadása tovább erősödik, az ellentétes szélsőségek igen erősen előtérbe kerülnek, az oda vezethet, hogy a lakosok nagy többsége nem tud, nem is akar egyik oldalhoz sem csatlakozni, vagy fél mind a két oldaltól, vagy a reménytelennek látszó helyzetben ide-oda ingadozik, és nem vesz komolyan semmit. Emiatt a nagy többség rettegővé válhat, másik nem jelentéktelen rész pedig kallódóként fokozhatja a rémületet. Ugyanide vezethet a kiszolgáltatottság érzése is, pl. az egészségügyi ellátás további romlása, a finanszírozás megoldatlansága is növelheti ennek a két csoportnak a létszámát. Mindazok ide sorolhatók, akiknek még nem megy az öngondoskodás. A globalizáció kiteljesedése is fokozhatja az emberek kiszolgáltatottság-érzését. Úgy érzik, semmibe nem tudnak beleszólni (ez önmegvalósító jóslatként is működik). Meghatározó jegyük, hogy félnek a jövőtől, mondhatni, rettegnek a következő évektől. Biztosak abban, hogy minden rosszabb lesz, hogy a gyermekeiknek a sorsa is rosszabb lesz, mint amilyen az övék.

A felelőtlen kallódók csoportjának legfontosabb jellemzője, hogy nem akarnak, és nem tudnak az új helyzetekhez alkalmazkodni. Tulajdonképpen félnek a jövőtől, de ezt jobbnak látják titkolni. Kicsit elvesztettnek tűnnek a világban, mert nincs semmi az irányításuk alatt, egyik napról a másikra élnek, és nem érzik, hogy sorsukat befolyásolni tudnák. A saját életük irányíthatatlansága miatt inkább beletörődnek a változásba. A remény helyébe a bizalmatlanság került. Munkájuk – amelyet nem lelkesedéssel végeznének – csak alantas feladatokra szorítkozna, azt viszont megbízhatóan csinálnák. A kallódók egy részében megvan a potenciál a művészeti

tevékenység magas szinten való művelésére, és megfelelő pedagógiai eszközökkel lehet őket ebben támogatni.

A rettegők és a kallódók csoportja egyaránt nagyon nehezen alkalmazkodik az új helyzethez. Ez megmagyarázza a jövőtől való félelmet, hiszen, ha valaki nehezen alkalmazkodik, akkor nem várja a változásokat, és inkább negatívan viszonyul hozzájuk. Minden változást alapvetően rossz dolognak tartanak, amelyet túl kell élni, vagy el kell szenvedni.

Sajátos a felelősséghez való viszonyuk is. A rettegők azért nem vállalnak felelősséget, mert még attól is félnek, a kallódók pedig nem érznek felelősséget mások iránt sem. A jövőtől való félelmükre, rettegésükre nem keresnek megoldást a közösségi életben, és a tanulást sem tartják pozitív kiútnak.

A nagy változásoktól mindkét csoport fél, ezért elutasítják azt. Általában negatív, rossz kimenetelű változásokat prognosztizálnak. Összességében nem akarnak rosszabbak lenni a többieknél, csak mindig a legrosszabb lehetőséget tudják legkönnyebben elképzelni, felkészülnek rá, és várhatóságát terjesztik a többiek között. A mindentől való félelem általánossá válása egészségi kockázatot is jelent.

A politikai rendszer látszólag demokratikus lehet: mindkét csoport vezethető, manipulálható a vezetők igénye szerint. Ha kisszámú vezető egyesíti erőit, akkor a látszatszemélyiség mellett szigorú diktatúra lesz, ha ellentétes végletek váltakozóan irányítanak, akkor anarchia fenyeget. A tömeg nem vesz részt a politikában, alapvetően frusztráltan áll a jövőhöz. Másokkal való együttműködésre nem is gondolnak. A változatlanságot preferáló, jövő nélküli társadalom képe rajzolódik ki.

4. forgatókönyv: Együtt sodródunk és dagonyázunk

Ez a forgatókönyv a közösséget kedvelő, de abban céltalanul élő és viselkedő emberek társadalmát vázolja fel.

A céltalanok társadalma nem mutat fel felelősséget, sem cselekedeteket, tetteket, sem kreativitást. Semmi esély arra, hogy a céltalanul élők és az együtt dagonyázók gazdagítsanak, és előre vinnék a társadalmat. A forgatókönyvhöz stagnáló vagy hanyatló gazdaság tartozik, és a céltalanoknak nincsenek olyan elvárásaik sem, amelyek a technológiai fejlődést gyorsítanák. A forgatókönyv kialakulását megerősítheti a világhátrahagyottak tömege, de az is erősíti, ha a szülők nem törődnek gyermekük nevelésével. A poroszos nevelés és a mindent megengedő nevelés váltakozása különösen elősegíti ezt.

Ebben a társadalomban az emberek elhúzódnak a világtól és a családba menekülnek, de az is lehetséges, hogy valamilyen destruktív erőszakos akció résztvevői (esetleg áldozatai) lesznek. A felelősség elkerülésére való tudatos törekvés ebben a társadalomban jellemzővé válik. Egy sodródó ország sodródó polgárai passzívak, érdektelenek. Nincsenek céljaik, nem remélnek semmit elérni. A változásokat nem szeretik, a kihívások elől menekülnek.

Semmilyen közösséghez nem kötődnek, de sokat vannak közösségekben. Nem érdekli őket a közvetlen vagy a tágabb környezetüknek sem a jelene, sem a jövője. Csoporthoz csak annyiban tartoznak, hogy kötelezettségvállalás nélkül kelleme-sebben érzik magukat többekkel körülvéve, mint egyedül. Munkájukban csupán a kiosztott feladatok végrehajtására hajlandók, igénylik és elvárják a folyamatos kontrollt és irányítást.

A kifelé passzívak egy része határozottan keres közösségi élményeket és erős, zárt délies családmódellet valósít meg. Az ilyen társadalomban visszatér a hagyományos sokgyermekes család, mert a gyarapodás záloga nem a vagyon felhalmozása, hanem a sok gyermek. Másik részük nem alapít családot vagy sikertelen a családban, mert felelősséget nem vállaló emberek. Sodródó emberünk tehát egyedül fog élni, önma-gán kívül igazán nem törődik senkivel. Gyermeké ennek ellenére lehet, akár több partnertől is, mert azzal sem törődik, hogy védekezzen a gyermekéldés ellen.

Ha a társadalom többsége céltalanává válik, akkor nyilván a vezetőik is mások lesznek. Magyarországon akkor uralkodóvá válik a globalizáció folyamatainak szol-gai követése. A gazdasági életben alacsony hatékonyságú állami szféra és prosperáló, idegen vezetésű versenyszféra alsórendű munkákkal való kiszolgálása lesz általános. A kulturális életben uralkodik az uniformizált tömegkultúra, amelynek vezető eleme a virtuális valóság: a sokakat megmozgató online vetélkedők, erőszakos játékok, amelyekbe bárki bekapcsolódhat, és a szerencsés nyer, nem az ügyes. Szabadidő-sport alig van, az élsportot, ami drogokkal is manipulált, nézi mindenki. Sem a tanárok, sem a tanulók nem lelkesek. Romlik a tanulás színvonala. Tovább romlik az egészségügyi állapot. A deviancia mind gyakoribb. A tanulásban elindul a cél-talanság spirálja. A vizuális tömegkultúrával az agressziót le akarják vezetni, de így csak gerjesztik. A kiutat keresők között tovább erősödik a misztériumok keresése és az ezotéria. A tisztelettudat teljesen eltűnik. Erősödik a feszültség a cigánysággal és más etnikumokkal, nemzetiségekkel.

A 4. forgatókönyv súlyosan rossz körülmények között a céltalanok számára élhető, túlélhető jövőt ígér. Még örülhetnének is annak, hogy jól alkalmazkodnak a remény-telen helyzethez. A közösségi életre képesek várhatóan összefognának a rossz helyzet megszüntetésére, áldozatot is vállalnának. A rettegek, a vészmadarak olyan rosszul éreznék magukat, olyan elégedetlenek lennének az állandósult bizonytalanságban és káoszban, hogy remény nélkül is, a kallódók felelőtlenül, a rettegek önmagukat nem kímélve forradalomba és terrorcselekményekbe sodródnának. Az individualisták és a kallódók ebben a helyzetben élére állnának azoknak, akik feláldoznák magukat a rend megdöntéséért, és igyekeznének diktatórikus rendet kialakítani.

4.1.3. Jövőintegráló erők a forgatókönyvekben

A forgatókönyvek elfogulatlan szemléletre törekvő, felelősséget vállaló, nem kevés jövőkutatósi gyakorlattal rendelkező sok szakember közös gondolkodásának és a

jövőben meghatározó korban élők mai hozzáállásának ismeretében készültek. Nem hisszük, hogy pontosan leírják hazánk jövőbeli helyzeteit, de reméljük, hogy – azáltal, hogy a forgatókönyvekben leírt negatívumokra és pozitívumokra felhívtuk a figyelmet – hazánk lakosai ezek ismeretében jó irányban alakíthatják tevékenységeiket, a jövő nem kívánatos elemeit nagy részben el tudják hárítani, és a kívánatosakat meg tudják valósítani. A forgatókönyvek legcélszerűbben a jövőintegráló erők jelenlétére támaszkodva értékelhetők. *Négy jövőintegráló erőt különböztetünk meg: a felelősséget, a közösségi létet és élményt, a cselekvést és a kreativitást.* Ezek együtt befolyásolják azt, hogy az egyének, társadalmi közösségek együtt milyen jövőket „raknak” össze, és ezekből milyen forgatókönyvek kerekednek ki.

A *felelősség* az egyének *önmagáért, a közösségért és a jövőért érzett kötelezettségét* fejezi ki. Olyan kötelezettség, amely tükrözi, hogy vállaljuk tetteink következményeinek viselését. Egyrészt közvetlenül, amikor magát az elkövetőt sújtják az előidézett körülmények. Másrészt közvetetten, amikor mások viselik a közvetlen következményeket. Ekkor is viselnünk kell, hogy felelősségre vonnak bennünket, hogy számot kell adnunk másoknak. Tetteink következményei általában a jövőben jelennek meg, gyakran a közeljövőben, máskor a távoli jövőben. A felelősen viselkedő ember megfelelő választ igyekszik adni a felmerülő kérdésekre, és ez minden reakciójában tükröződik. A felelős viselkedéshez tehetség és képesség szükséges, hogy ez a szándék megvalósítható legyen. *Mind kevésbé tartható felelősnek az, aki a jövőről nem gondolkodik.*

A *közösségi lét az ember lényegi sajátossága.* Az ember csoportokban nőtt fel, csoportokban élte élete nagy részét a 20. század végéig. Akkorra a technikai eszközök odáig fejlődtek, hogy személyes kapcsolat nélkül – a legszemélyesebb kettős kapcsolatokon kívül – minden, ami az egyén számára fontos, gépeken keresztül alaposabban és hatékonyabban megszerezhető, mint csoportos megbeszéléseken. A *közösségi lét és élmény* jelentősége a jövőben remélhetőleg újra felértékelődik.

A *cselekvés* olyan tevékenység, amelyet általában valamilyen cél érdekében végzünk (így válik a cselekvés „tudatos cselekvéssé”). Saját és kisebb-nagyobb közösségünk fenntartása érdekében a tevékenységek egy részét rendszeresen végezzük (például étkezés, tisztálkodás, munkavégzés), más részét csak akkor, ha az adott feladat felmerül (például lakásfestés, autósárlás), vagy azért, mert valamit érdekesnek találunk (például bélyeggyűjtés). Mind inkább tudatában vagyunk – és jelen munkánkkal is szeretnénk elősegíteni, hogy mind többen legyenek tudatában annak –, hogy *a jövőért tenni kell.* Azért, hogy a pozitív jövőalternatívák megvalósuljanak és a negatívák elkerülhetőek legyenek.

A *kreativitás* a megújulás képessége, a létfenntartás alapvető sajátossága. Mindenkiben létező és fejleszthető képesség. A kreativitás megnyilvánul a találményszerűségben, a probléma-felismerésben és a problémamegoldásban, az új és a korábbi információk kapcsolatának feltárásában, az új dolgok megalkotásában. Kiemelkedő a szerepe

a tudományos kutatásban is. *A jövőkutatásban azért nagy a jelentősége, mert ez a képesség segít a múlttól és a jelentőtől eltérő jövőlehetőségek feltárásában, a jövővárakozások elgondolásában, és a gyenge jelek felismerésében.*

A 4.1.2. fejezetben felvázolt négy forgatókönyv eltérően tartalmazza a négy integráló erőt (2. táblázat). Az „Egyén a közösség hálójában” forgatókönyv mind a négy jövőt integráló erőt magában foglalja, az ebben a társadalomban élőkre jellemző lehet a felelősség, a közösségi gondolkodás, a másokért is végzett cselekedet, valamint a kreatív, megújító gondolkodás. A „Magunkra hagytak – magunkra maradtunk” forgatókönyv egyik jövőformáló erőt sem tartalmazza meghatározó módon. A felelősség, a tevékenység és a kreativitás az „Individualisták társadalma” forgatókönyv meghatározó jellemzői, de ebből a társadalomból hiányzik a közösségi élet ereje. Erre vezethető vissza, hogy az itt megjelenő kreativitás kizárólag az egyéni megújulást szolgálja, a közösségit csak közvetetten. A közösségi lét megjelenik ugyan az „Együtt sodródunk és dagonyázunk” forgatókönyvben, de a közösségi szellem itt inkább visszahúzó erejű, mint előrevívő.

Ebből következően az 1. forgatókönyv előremutató, tartalmas jövőt ígér, a 2. a még elfogadható, a 3. és a 4. forgatókönyvek kedvező jövőt generáló ereje kicsi.

2. táblázat

A forgatókönyvek és az integráló erők jelenléte

Forgatókönyvek	Egyén a közösség hálójában	Individualisták társadalma	Magunkra hagytak, magunkra maradtunk	Együtt sodródunk és dagonyázunk
Integráló erők				
Felelősség	+	+	–	–
Közösségi lét	+	–	–	+
Tevékenység	+	+	–	–
Kreativitás	+	–/+*	–	–

* A közösséget szolgáló kreativitás nem jelenik meg, csak az egyéni boldogulást segítő kreativitás érzékelhető.

A leírt négy forgatókönyv megvalósulását egyaránt lehetségesnek tartjuk. Nem titkoljuk, hogy nem örülnénk egyformán mindegyik forgatókönyv megvalósulásának, még a leginkább tetszőn belül is észre kell vennünk a kellemetlen velejárókat. Számunkra a *legrokonoszenvesebb forgatókönyv az 1. számú*, amely kifejezi, hogy *lehet másként* is, a jelenlegi jellemzőktől eltérően elképzelni és alakítani jövőnket, társadalmi és egyéni szinten egyaránt pozitív jövőt biztosítani. A 2. forgatókönyv 2025-ig sikeres lehetne, csak később válna aggasztóvá a helyzet az elszakadó individualista réteg gyermektelensége miatt, illetve azért, mert az elhanyagolt és sértett kallódók irányításával olyan forradalmi hangulatú tömeg alakulna ki, amely romboló forradalmat valósítana meg, az individualisták pedig nem lennének képesek visszatartani őket. A 3. forgatókönyv veszélyes. A rettegést bizonyos ponton túl kiváltja a telje-

sen szabályozatlan destruktív agresszivitás, a kallódás tulajdonképpen ennek már előszobája, és ez fokozódhat. A 4. forgatókönyv bekövetkezését el kellene kerülni, ugyanis annak hosszú távú következményei beláthatatlanok.

Kíváncsi lenné, ha a leírt forgatókönyvek segítenének a várható nehézségek és kellemetlenségek elkerülésében, ha minél többen tudatában lennének annak, hogy mit lenne jó elkerülni, mire érdemes törekedni, mely folyamatok összeegyeztethetők és melyek nem. Kíváncsi, hogy honfitársaink – elhagyva a legjobb menühöz tartozó kevésbé ízletes fogásokat – olyan menüt alakítsanak ki, amely örömteli életet tesz lehetővé a 2025-ben hazánkban élő lakosság számára, és harmóniát biztosít a természettel és más nemzetekkel. A forgatókönyvek – úgy véljük – tanulságul szolgálhatnak a közeljövőre, a társadalom és az egyének számára egyaránt.

4.2. Komplex jövőalternatívák képzése és jellemzése

Az elsősorban a fiatalok jövővárakozásaira építő *négy forgatókönyv eltérő megvalósulási terepet nyújt a szakértői előrejelzéseknek*: a félelmeknek vagy a reményeknek. A szakértők reményei és félelmei versenyben állnak egymással. Az, hogy melyik típusú szakértői előrejelzés realizálódik, jelentős mértékben az ország vezetői és a lakosság, különösen a fiatalok jövőhöz való viszonyulásától és jövővárakozásaitól függ. (Ezért vagyunk nagymértékben felelősek a fiatalokért, a nevelésükért és képzésükért.) *Minél kedvezőbb az a társadalmi közeg, amelyben a remények valósággá válhatnak, annál több remény valósulhat meg*, és annál kisebb az esélye annak, hogy a félelmek lesznek úrrá. Ez a gondolat alapozta meg a komplex jövőalternatívák képzésének logikáját.

A komplex jövőalternatívákat az alternatív forgatókönyvek és a szakértői előrejelzések egymásba integrálásával képeztük. Megvizsgáltuk, hogy az egyes forgatókönyvek a fő jellemzőik alapján milyen szakértői előrejelzéseket támogatnának: inkább a pozitív előrejelzéseket (a reményeket) vagy inkább a negatívakat (a félelmeket)? Ily módon *a szakértői és nem szakértői véleményeket egymásra vonatkoztattuk.*

Az individualisták társadalma (2. forgatókönyv) mind a szakértői félelmek, mind a szakértői remények megvalósulásának teret ad, mert az önző egyének kiszámíthatatlan viselkedést erősíthetnek fel érdekeik alapján. A konkrét helyzet döntheti el, hogy ezek közül *melyek kerülnek domináns helyzetbe*. A közösségi szemléletet előtérbe helyező 1. forgatókönyv a szakértői reményeket, a rettegők, a kallódók és a céltalanok társadalma (a 3. és a 4. forgatókönyv) inkább a félelmeket megvalósító társadalom lenne (3. táblázat).

A nem szakértői forgatókönyveket, valamint a szakértői reményeket és félelmeket magában foglaló *jövőalternatívákat* az alábbiakkal jellemezhetjük.

Az 1. forgatókönyv kibontakozása esetén nagy az esélye annak, hogy a szakértők számos reménye megvalósulhat. Várhatóan lassul a népességszám csökkenési üteme, létrejön a társadalmi összhang, hazánkban társadalmi egyensúly uralkodik. Széles

<i>Forгатókönyvek</i>	<i>Egyén a közös- ség hálójában</i>	<i>Individualisták társadalma</i>	<i>Magunkra hagy- tak, magunkra maradtunk</i>	<i>Együtt sodródunk és dagonyázunk</i>
Félelmek, remények				
Félelmek	—	+	+	+
Remények	+	+	—	—

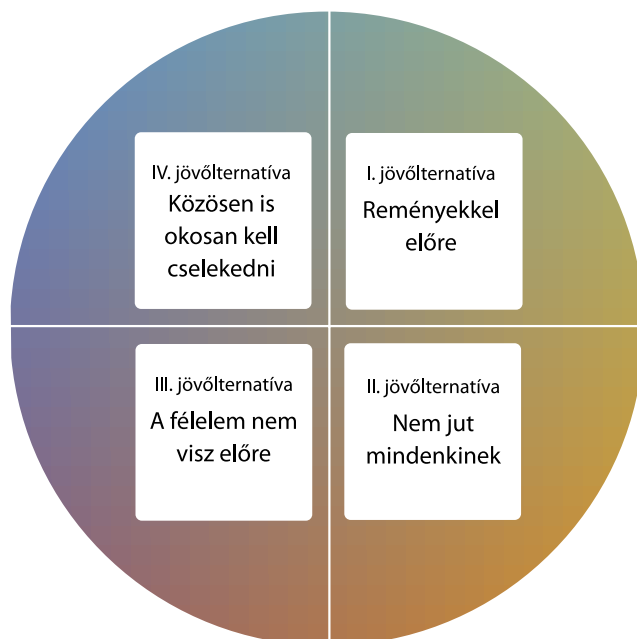
körben elfogadják a kisebbségeket, és kooperációt építenek ki velük. Megelőzhetővé válik a deviáns viselkedés kialakulása. Létrejönnek a kisközösségek szabadidejének kulturált eltöltésére alkalmas színterek (közösségteremtés), és a döntésekhez megtalálják a megfelelő aktorokat. Erősödik a környezettudatosság, mérséklődnek a differenciák, és fokozatosan közeledni fogunk az Európai Unióban átlagos színvonalhoz és normákhoz. Az 1. jövőalternatíva ezért a „Reményekkel előre” megnevezést viselheti.

A 2. forгатókönyv egyaránt terepet ad a remények és a félelmek megvalósulásának. Ebben a jövőalternatívában továbbfolytatódik a társadalom kettészakadása, erősödik a társadalmi egyenlőtlenség. A népességszám növekedése éppúgy bizonytalan, mint az egészséges életmód elterjedése. Bizonytalan, hogy javul-e a természeti környezet állapota. Nincsenek eszközeink a globalizáció hátrányainak kivédésére. Amennyiben az individualisták felismerik, hogy gondolkodásukon és cselekedeteiken változtatni kell, akkor ez a komplex jövőalternatíva az egész társadalom előrehaladását is szolgálhatja. Mindaddig, amíg ez nem következik be, e komplex jövőalternatíva a „Nem jut mindenkinek” elnevezéssel illelhető.

A 3. forгатókönyv kibontakozásakor elsősorban a szakértők félelmei következhetnek be. Tovább csökken a népességszám, tovább romlik a lakosság egészségi állapota, mozgásszegény szokások terjednek el. Nőnek a társadalmi különbségek, veszélyeztetve a társadalmi stabilitást. Tovább romlik a természeti környezet állapota, elvesznek a kulturális szokások és értékek. Megszűnik az Európai Unió jellemzőinek és gazdasági színvonalának elérésére való törekvés, lelassul az EU-átlaghoz közeledésünk. Mélyülnek a társadalmi szakadékok, a természeti környezetünket mind jobban kizsákmányoljuk, és általánossá válik a globalizációtól való félelem. A 3. jövőalternatíva „A félelem nem visz előre” megnevezést viselheti.

A 4. forгатókönyvre épülő 4. jövőalternatíva a „Közösen is okosan kell cselekedni” fantáziánévvel jellemezhető, mert jól mutatja, hogy a közösségi erő csak ésszerű, a valóságra építő gondolkodással és cselekedetekkel hozhat egyéni és társadalmi előrehaladást.

A jövőlehetőségek és a jövővárakozások egymásra vonatkoztatása biztosítja, hogy ne ragadjunk bele túlzottan a realitásokba, de ne is szálljunk el a vágyak és a fantázia birodalmába. Az így képzett jövőalternatívák kellően képzelgetgazdagok, ugyanakkor megvalósíthatóak. Ehhez természetesen a jelenlegit meghaladó új szemléletre és

7. ábra Komplex jövőalternatívák

cselekvő erőre van szükség. Hisszük, és az előzőek bizonyították, hogy megvannak ennek jelei hazánkban, és összefogással hazánk még a csodákra is képes.

Az így kidolgozott alternatív forgatókönyvek és jövőalternatívák megalapozhatják hazánk komplex stratégiáját is, mert expliciten megfogalmazzák a szakértői és nem szakértői reményeket és félelmeket, „szembesítik” és egymásba építik a szakértői előrejelzéseket és a nem szakértői véleményeket, továbbá figyelemmel kísérik azok alakulását egy-egy jövőalternatíva megvalósulása során. Megfelelő stratégia megválasztása esetén hazánk kedvező pályára vezérelhető, ami tudatos társadalmi összefogással és felelős cselekvéssel megvalósítható.

Lehet másként is?! Igen, de jövőorientált, felelős gondolkodás, közösségi cselekvés, participatív demokrácia, kreativitás és konszenzus nélkül ez csupán hiú ábránd marad.

■ ■

MOZAIKOK A JÖVŐBŐL

1. FEJEZET

AZ EMBER A JÖVŐ TÁRSADALMÁBAN

AZ ÁLLAMPOLGÁR ÉS A MEGÚJULÓ TÁRSADALOMIRÁNYÍTÁS

ÁDÁM ANTAL
AZ MTA DOKTORA
PROFESSOR EMERITUS — PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

1. BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

A társadalomra és kapcsolatrendszerére vonatkozó jövőkutatás annál ígéretesebb, minél több szempontú. Ezért tartom szerencsésnek, hogy a „Magyarország 2025” című kutatásban több, egymással összefüggő tárgykör előrejelzési célú feltárására sok jeles kutató vállalkozott, hiszen feltételezhető, hogy a kutatási programban jelzett mindegyik téma összefügg a többivel. Mivel az állampolgárt, illetve valamely nemzetállam területén élő, tartózkodó természetes személyt mindegyik kutatási téma érinti, a társadalomirányításnak pedig szinte felsorolhatatlanul sok szempontúnak kell lennie, a címben megjelölt tárgykör feldolgozója tudatos lényegre törekvés esetén sem mellőzheti a sokrétű kapcsolódások figyelembevételét. E megállapítás alátámasztására az előttünk álló negyedszázad alakulását is kondicionáló és széles nyílásszögben determináló adottságként kell kezelnünk korszakunk interdependenciájának egyre összetettebbé és bonyolultabbá válását, valamint ennek következtében a kimenetek kiszámíthatóságának, előreláthatóságának nehézségeit. Ennek az interdependenciának ugyanis az a jellemzője, hogy az emberi társadalom minden korábbi korszakában érvényesülő összefüggérendszerénél nagyobb a hatást kiváltó faktoroknak, aktoroknak és attraktoroknak a száma, továbbá egyre

szövevényesebbek ezek kapcsolódásai. Bármennyire alaposabb is lesz a hatást kiváltó körülmények megismerése, a fel nem tárt és előre pontosan nem látható új tényezők születése és érvényesülése nem kizárt. A nem tervezett, ún. komplementer tényezők és hatások számának növekedése és jelentőségük fokozódása ugyancsak valószínűsíthető. Nem mellőzhető feladata ezért a jövőkutatásnak, hogy a célzott, a tervezett erőfeszítések, a kiszámítható, a megalapozottan feltételezhető folyamatok, történések, megoldások körvonalazása mellett jelezze az elképzelhető, a lehetséges komplementer megnyilvánulásokat, és számoljon az abszolút ismeretlen újszerűségekkel, a nem várt esetlegességekkel, a különös véletlenekkel.

Elfogadhatjuk azt a tudományelméleti megállapítást, hogy mind a komplementer, mind a véletlen események, történések és megnyilvánulások is okozatosak, csak egyelőre, illetve előre nem láthatjuk, vagy legalábbis nem tárhatjuk fel megfelelően a rendkívül bonyolult oksági kapcsolataikat. Szerencsére azonban sok minden előre jelezhető, és a tudományok haladásával egyre több folyamat tudományos igényességgel valószínűsíthető. Azt mindenképpen megjegyezhetjük, hogy ígéretes jövőkutatás csak a nagyszámú meglévő és időrendben folytonosan születő és változó bázisú függvényrendszerek alkalmazására épülhet. Különösképpen hangsúlyozandó, hogy *a jövőkutatás elsődleges rendeltetése semmiképpen sem valami tudományos színezetű jóslás, hanem az emberiség jövőjének olyan körvonalazása, tudatos tervezése és befolyásolása, amely valós összefüggések feltárásán és az oksági folyamatok tudatos, előnyökkel járó alakításán nyugszik.*

A jelenlegi adottságok felmérése és vázolása különösen azért mellőzhetetlen annak előrejelzéséhez és tervszerű befolyásolásához, hogy a magyar állampolgár jellemzői és helyzete, valamint a hazai társadalomirányítás a vizsgált periódusban hogyan alakuljon, mert ezek a körülmények és jellemzők az organikus fejlődéssel kialakult ún. nyugati gazdasági, társadalmi és demokratikus viszonyokhoz képest nem tipikusak, hanem a kialakulatlanság, a rendezetlenség, az átmenetiség oszcillációs, esetenként kaotikus jegyeit viselik magukon. Ezzel a megállapítással nem kívánom azt állítani, hogy tanulmányom tárgyköreiből teljesen hiányoznak korszakunk számos előnyös és súlyosan hátrányos általános jellemzői. A továbbiakban ezért arra törekszem, hogy vizsgált témámnak mind a lényegesnek tartott általános, mind pedig a sajátosan hazai adottságait jelzésszerűen felidézzem.

Földünk jelenlegi és közeljövőben élő generációit számos hagyományos és újszerű súlyos veszély fenyegeti. A hagyományos veszélyek közül a természeti katasztrófák (például orkán, tornádó, tájfun, hurrikán, monszun, cunami, földrengések, vulkánkitörések, árvizek, klímaváltozások) fenyegetése ma azért súlyosabb, mint a korábbi korszakokban, mert a nagy településeken, illetve ezek agglomerációiban, hatalmas létszámú népesség él együtt. Több, hosszabb ideje ismert vagy újszerű gyógyíthatatlan, illetve fertőző betegséggel szembeni oltalom eredményessége kétséges. A szaporodó és súlyosbodó műszaki katasztrófák, közlekedési és egyéb balesetek,

valamint a szenvedélybetegségek elleni sokrétű küzdelem fontossága növekszik, eszközrendszerének bővítése mellőzhetetlen. A természeti környezet némely összetevőinek gátlástalan felhasználása és a tudományos-műszaki haladás következtében folytatott károsítása összehangolt erőfeszítésekkel – amint ezt néhány fejlett ország pozitív gyakorlata jelzi – eredményesen korlátozható. Az óriási méretekben használt hagyományos erőforrások – így a szén, a kőolaj, a földgáz – belátható időn belüli kimerülése új, illetve megújítható energiaforrások – nap-, szél-, vízi-, geotermikus energia, biomassa, biogáz, bioetanol, biodízel – felfedezésével, előállításával, átalakításával pótolhatóknak ígérkezik. A szakemberek megalapozottan figyelmeztetnek arra, hogy az átálláshoz nemcsak újszerű nagy beruházásokra van szükség, hanem fontos a kisközösségi, a családi, az egyéni fenntartású napkollektorok, szélgenerátorok, hőszivattyúk stb. működtetése is. Az ivóvíz fogyása miatt különös gondosságra van szükség az iható víz biztosításához. Már napjainkban is halaszthatatlan a pazarló technológiák felváltása korszerű, takarékos megoldásokkal, valamint az ésszerű mértéktartás, a bölcs takarékoság alkalmazása az egyéni és közösségi élet bármely szférájában. Óriási erőfeszítéseket igényel bizonyos földrészek, illetve országok hatalmas néptömegei szaporodásának korlátozása, valamint élelmezésének és egészségvédelmének megoldása. Belátható időn belül kétséges a vallási és etnikai forrású helyi háborúk, valamint néhány nagyhatalom megelőző, büntető és civilizációt exportáló háborúinak mellőzése. A szervezett bűnözéssel, a kibernetikai bűnözéssel (Nagy 2007), a terrorizmussal, a szegénységből, a munkanélküliségből, a szociális feszültségekből vagy más jellegű elégedetlenségből fakadó bűnözéssel, vandalizmussal a nemzetállamoknak és az államközösségeknek a kiváltó okok feltárásával és kezelésével, a megelőzés, a védekezés és büntetés eszközeivel a következő évtizedekben az eddigieknél körültekintőbben, nagyobb erőfeszítésekkel kell foglalkozni.

A jelzett és a hasonló problémák, veszélyek, ártalmak többségével szembeni küzdelem szükségesnek tűnő jellemzői közül a tudományos megalapozottság, a sokrétű összehangoltság követelményét emelem ki. A tudásalapúság, a tudományos igényesség magában foglalja a problémák, az anomáliák, a feszültségek kiváltó okainak, megnyilvánulási alakzatainak, ártalmasságának megismerését, a megelőzés, a kiküszöbölés és a helyreállítás módozatainak megfigyeléseken, méréseken, a törvényszerűségek ismeretén nyugvó kimunkálását, az orvoslás eszközeinek és módszereinek körültekintő alkalmazását.

Az előrejelzés, a megelőzés, a helyreállítás összehangolásának mellőzhetetlensége abból fakad, hogy bizonyos nagy volumenű veszélyekkel és ártalmakkal szemben elkülönülten sem az egyén, sem a kisebb-nagyobb közösségek, sem a társadalom, sem pedig a nemzeti, a szupranacionális vagy nemzetközi méretű közhatalom nem veheti fel eredményesen a küzdelmet. Számos globális veszéllyel szemben a jelzett aktorok együttes és összehangolt fellépése vitális jelentőségű korparancs.

2. HAZAI ADOTTSÁGOK

A magyar történelmi fejlődés sajátosságaiból, az ország természeti, gazdasági adottságaiból, a rendszerváltozás különlegességéből fakadó, a jövőbeni fejlődés előreláthatósága, illetve tudatos formálása szempontjából lényeges körülmények közül tanulmányom tárgykörében a következőkre emlékeztetek.

1. A hazai gazdálkodás tulajdoni rendjének alakítása az államszocialista rendszerben vagyontól megfosztott tulajdonosok szerény kárpótlásával és a korábban köztulajdonba tartozó javak túlnyomó részének privatizálásával ment végbe. Ebben a folyamatban jelentős adó- és egyéb kedvezményeket élvező, tekintélyes volumenű ún. külföldi (transz- és multinacionális) tőkebefektetés következett be. A piaci alapon működő gazdasági társaságok több mint fele nem anyagi erejéhez mérten vesz részt a közteherviselésben. *Az átalakulás eredményeként több mint egymillió nyilvántartott magánvállalkozás született.* Ez azt jelenti, hogy az ország minden tizedik lakosa vállalkozónak tekintendő. Súlyos probléma azonban, hogy *ténylegesen csak mintegy 60%-uk működik és fizet adót.* Ez a megállapítás természetesen nem kívánja tagadni a szűkebb körű sajátos igények kielégítését célzó és arra alkalmas, igényes mikrovállalkozások szükségességét és támogatásra érdemességét. Ugyancsak magas, több mint 700 ezerre tehető a kisméretű, nem versenyképes mezőgazdasági egységek száma. A jelenlegi egyéni gazdaságok több mint 70%-a azonban csekély mérete, korszerűtlen felszereltsége folytán nem tekinthető üzemnek. Megalapozottnak tűnik a szakembereknek az a következtetése, hogy a tőkeigényes magyar mezőgazdálkodás versenyképesen csak megfelelő termelési méretek mellett folytatható. Ennek eléréséhez koncepciózus mezőgazdasági és vidékfejlesztési politika kialakítására és alkalmazására van szükség. Hasonló *aránytalanság észlelhető a nyilvántartott civil-szervezetek és alapítványok mintegy százazres létszáma, kiterjedt állami támogatottsága, valamint tagságuk célirányos aktivitása és törekvéseik hatékonysága között.*

2. A magyar társadalom közismert súlyos gondjai és betegségei közé tartozik a mintegy 25 éve érvényesülő népességszökkenés, a társadalom öregedésének keretében a nyugdíjasok magas (3 milliót meghaladó) száma, az aktív dolgozók rendkívül alacsony (100-ból 39) aránya, a szegénységben élők 20%-os mértéke, az alultáplált gyermekek nagy száma. Jelenleg 100 lakos közül 30 nyugdíjas, 21 tanul, 3 otthon gondozza gyermekét, 3 munkanélküli, 6 pedig egyéb okból nem dolgozik. A gyermekek mintegy 13%-a olyan családban nevelkedik, ahol egy ember sem dolgozik. Jelentős eltérések tapasztalhatók a társadalom különböző adottságú rétegeinek egészségi állapota és átlagéletkora között. Minden ötödik magyar állampolgár tartósan beteg vagy fogyatékos. A nők átlagosan 57,8, a férfiak 53,5 esztendőig töltenek el egészségesen, szemben a fejlett nyugati országok 66, illetve 64,5 évével (Kovács B. 2007).

A rendszerváltozás óta kialakult új középosztály tagjai általában magas fokú iskolázottsággal és megfelelő jövedelemmel rendelkeznek. A sokkal nagyobb létszámú, alacsony iskolázottságú, rossz lakás- és egészségügyi körülmények között élő rétegeket meghökkentő elnevezéssel egyes szerzők méltán illetik „roncstársadalom” elnevezéssel. A roncstársadalom súlyos problémákkal terhes rétegét alkotják a romák alacsony műveltségű, munkanélküli, sokgyermekes tagjai.

Magyarország pénzgazdálkodása nagy nehézségekkel küzd, amely veszélyezteti a gazdasági stabilitás és növekedés kilátásait. A konvergenciaprogram szerint a következő években csökken a gazdasági növekedés üteme. 70%-kal visszaesik a tárgyi és eszközfelhalmozás. 2009-ig 68,5%-ról 70,4%-ra emelkedik az államadósság GDP-arányos értéke. A költségvetési bevételek és kiadások hiányos szaldójának csökkenése hátrányos megszorításokra kényszerít. Mindez *a közbizalom és a közhangulat romlását idézheti elő* (Lentner 2007).

A magyar társadalom jelenlegi szerkezetének lényeges jellemzője és megnyilvánulásainak meghatározó forrása érzékelhető az érdekek, a politikai, a világnézeti, vallási nézetek és törekvések, a hagyományok, az életrendek szerinti széttagozottságban, sőt néhány tárgykorban a széthasadásban. Ezek kialakulásában szerepe lehet a rendszerváltozás előtti politikai berendezkedés egységesítő kényszereivel szembeni felszabadultságnak, a sajátos érdekek túlméretezett szolgálatának, a nagy nemzeti, európai és emberi érdekek és értékek hiányos felismerésének, valamint az erkölcsi kötelek lazulásának. A közös kohéziós eszmék és élmények hiányával, illetve háttérbe szorulásával is magyarázható, hogy a különböző politikai és egyéb társadalmi tömörülések között, sőt ezeken belül is, továbbá a társadalmi rétegek, csoportok és szervezetek, valamint a közhatalmi egységek között, illetve körében lankadatlanul – esetenként a megegyezési készség teljes mellőzésével – folyik az alkudozás, az érvek és ellenérvek, nem ritkán hamis argumentumok váltakozó és ismétlődő csatája. Ehhez kapcsolódnak a vergődés, a gyötrődés, az evickélés szimptomái.

A döntéshozatali eljárásban mindez együtt járhat az érintettek szempontjainak, reflexeinek felszínre kerülésével és hasznosításával, de akadályozhatja a lényeges, ésszerű döntések megszületését és hatékony megvalósulását. *Karl Popper*, a kritikai racionalizmus filozófiai irányzatának megalapozója találónan állapította meg, hogy az általa „nyílt társadalom”-nak nevezett demokratikus viszonyok között a különböző erőcsoportok koncepcióinak, fellépéseinek ésszerűsége és hozadéka esetleges, vagyis nem feltétlenül optimális. Nagyon lényeges ezért annak az ismert következtetésnek tudatos alkalmazása, hogy az alkotmányos demokráciában potenciálisan rejlő hátrányok ugyancsak demokratikus eszközökkel, elsősorban a vélemények, a politikai és szakmai érvek nyilvános ütköztetésével formálódó közvélemény erejével, az általánosan elismert alkotmányi és egyéb alapértékek közhatalmi, politikai és társadalmi védelmével ellensúlyozhatók, illetve korrigálhatók.

3. AZ ÁLLAMPOLGÁR HELYZETE ÉS A TÁRSADALOMIRÁNYÍTÁS ÖSSZETEVŐI

3.1. Az állampolgárság tartalma, az állampolgár helyzete

Az állampolgárság intézménye a polgári átalakulás terméke, az állami szuverenitás kifejezője, olyan jogilag szabályozott viszony, amelyben meghatározott jogok illetik és kötelességek terhelik az államot és polgárát is. A fejlődés eredményeként nemzetközi és nemzeti szinten is meghatározást nyertek az állampolgársági jogviszony alapkövetelményei, valamint az állampolgárság megszerzésének, megváltoztatásának, illetve megszűnésének szabályozásával, továbbá a külföldön tartózkodó állampolgárnak saját államától igényelhető védelemmel szembeni korszerű elvárások. Az ilyen tárgyú normák tartalmának felidézését ehelyütt mellőzve, a magyar állampolgárok jelenlegi helyzetének általános jellemzői közül a következőket emelem ki. Az Alkotmány 69. §-a szerint: „A Magyar Köztársaságban senkit nem lehet magyar állampolgárságától önkényesen megfosztani, vagy magyar állampolgárt a Magyar Köztársaság területéről kiutasítani. Magyar állampolgár külföldről bármikor hazatérhet. Minden magyar állampolgár jogosult arra, hogy törvényes külföldi tartózkodásának ideje alatt a Magyar Köztársaság védelmét élvezze. Az állampolgárságról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.”

Az állampolgársági hovatartozástól függetlenül minden személyt megillető általános emberi jogok nemzetközi jogi és nemzeti alkotmányi garantálása, valamint az EU-tagállamok, közöttük Magyarország állampolgárait mint uniós polgárokat jogosító nagyszámú és jelentős alap- és egyéb jogosultságok, valamint a növekvő számú migráns személyek sajátos jogai folytán az állampolgárság intézménye, az állampolgárok jogi helyzete, az államhoz fűződő jogi és erkölcsi kötődése lényegesen megváltozott. Ezen a területen is várható a nemzetköziesedés és uniósodás folyamatának további gazdagodása. Mindemellert léteznek, maradnak, sőt születnek kizárólag magyar állampolgárt megillető jogosultságok és terhelő kötelességek. A magyar állampolgársági viszony erkölcsi összetevőinek, közöttük a hazafiság nemes elemeinek ápolását sem egyéni, sem közösségi, sem közhatalmi oldalról a jövőben sem mellőzhetjük.

Az e-társadalom, az e-gazdaság, az e-kormányzás és e-közigazgatás, valamint a tömegközlekedés egyre bővülő lehetőségei között szinte korlátlanul válik az egyén tájékoztatói igényeinek kielégítése, véleményének nyilvánossá tétele, sőt virtuális kapcsolatainak alakítása is. Mindez azonban nem zárja ki, sőt megkönnyíti a közvetlen személyes érintkezés mellőzését, az elzárkózást, a magányosodást.

Az e-kormányzás és e-közigazgatás korábban elképzelhetetlen lehetőségeket nyújt a közérdekű adatok megismerésére, a közhatalmi aktivitás közösségi és egyéni ellenőrzésére, értékelésére, a polgárok és a közösségek kezdeményezéseinek, javaslatainak, kifogásainak, tiltakozásának megfogalmazására, a kiterjedt nyilvános interaktivitásra és a párhuzamos dialógusokra. Az e-kormányzás és e-közigazgatás nagy előnye tehát

a kényelmesség, a késedelem nélküli gyorsaság, a személyes adatok védelmének, a bizalmas zártágnak és a nyilvánosságnak elkülöníthető érvényesítése.

A szomszédos országokban kisebbségben élő, de a magyar nemzethez tartozó több mint 2,5 millió személy sorsának alakításában az anyaországra alkotmányosan vállalt felelősség és jelentős érdemi feladatok hárulnak. Ezek teljesítésével párhuzamosan természetesen a hazánkban magyar állampolgárként élő, de nemzeti vagy etnikumi kisebbséghez tartozó személyek sajátos jogainak érvényesülése is előmozdítandó. Ezek között az Alkotmány előírásának megfelelően – hosszú ideje tartó mulasztás után – minél előbb biztosítani kell az említett kisebbségek parlamenti képviseletét. Mindezek alapján *az általános emberi, az állampolgári és az uniós polgári státus tartalmának összehangolt ápolása, valamint a magyar nemzethez tartozó, de az ország határain kívül élő személyek támogatása, továbbá a Magyarországon honos nemzeti, etnikumi kisebbségek és a bevándoroltak pozíciójának igényes kezelése jelenleg és a tervezett jövőben is különös gondossággal végzendő feladatcsoportnak minősül.*

3.2. A társadalomirányítás fogalma, alanyai és fejlődési irányai

A társadalomirányítás összetett tartalmú fogalom, amely magában foglalja a társadalom egészének és alkotó közösségeinek *közhatalmi külső* irányítását, befolyásolását és ellenőrzését, másrészt tartalmazza az *önirányítást, önfejlesztést, önszervezést és önkontrollt* is. Szerencsés, ha ez a kettős irányítás több tárgykörben, sok felületen találkozunk. Különösen előnyös, ha a célok és az erőfeszítések többszintű, sok szempontú egyeztetés eredményeként alakulnak ki. Demokratikus viszonyok között is lehetséges, sőt szinte elkerülhetetlen az érdekek, az értékek, a nézetek, a törekvések és megvalósításuk divergálása, esetleg kifejezett ütközése. Ezek feloldásához mellőzhetetlen a távlatok, a tágabb és szűkebb összefüggések, a nagyobb és a kisebb értékeknek az előnyök és hátrányok alapján történő összevetése, annak elismerése, hogy a figyelembe vett kapcsolatok összetettségétől függően sokféle igazság létezik, és ha valamely probléma megoldásához nem vezet más út, *a súlyosabb rossz elkerülése érdekében alkalmazni kell a kisebb rosszat*. Mivel a körülmények változása által az értékcsoportok színvonala és arányai módosulhatnak, a *prioritások folytonos gondos megválasztása és alkalmazása a társadalom külső és belső irányításában egyaránt mellőzhetetlen*. A továbbiakban körvonalazom a jellegzetes folyamatokat és összetevőket a hazai társadalomirányítás fejlődésének megítéléséhez.

3.2.1. Korszakunk egyik jelenlegi és várható jellemzője a szervezetedés, amely a közhatalmi és az államhatalommal nem rendelkező intézmények látványos szaporodásában és gyakori strukturális változásaiban nyilvánul meg. E jelenségcsoport alakulásában számos érdek és egyéb kényszerítő körülmény játszik közre. Meghatározó közöttük az a felismerés, hogy a szeparált egyéni erőfeszítéseknél nagyobb ered-

ménnyel kecsegtet a hasonló adottságú alanyok célkitűzéseinek közös kimunkálása és gondosan szervezett, összehangolt, együttes megvalósítása. Ehhez nyújthatnak tartósan előnyös működési rendet, eljárási keretet a szervezetek. *Magyarországon a közhatalommal nem rendelkező szervezetek főbb csoportjai: a politikai pártok, az egyházak, a közttestületek, az érdekképviselői szervezetek és az ún. civilszervezetek.* Közhatalmat nem gyakorolnak, de nagyrészt állami finanszírozással fontos közfeladatokat végeznek az ún. *közüntézetek.*

A hagyományos és újabb *egyházak, illetve vallási közösségek* száma a rendszerváltozást követő lendületes szaporodás következtében megközelíti a 160-at. Legnagyobb a létszáma hazánkban a római katolikus, a református, az evangélikus és a baptista egyháznak, valamint a Hit Gyülekezetének. Szociológiai felméréseken nyugvó becslések szerint a lakosság mintegy 25%-a nem tartja magát vallásosnak, kb. 60%-a „a maga módján” vallásos, és csak 13–15% a rendszeresen templomba járó, intenzíven vallásos személyek aránya. Az egyház és az állam Alkotmányban megerősített elválasztása folytán egyház Magyarországon közhatalmat nem gyakorolhat, de közszolgálati (oktatási, nevelési, szociális, egészségvédelmi stb.) intézetek létesítése és működtetése révén *az egyházak jelentős közjogi jogosultságokkal rendelkeznek, és lelki gondozói, illetve hitéleti funkcióikon keresztül is kiemelkedő közérdekű szerepet tölthetnek be.* Az egyház és az állam elválasztásának, valamint az állam Alkotmányban megkövetelt világnézeti semlegességének eredményeként a két szervezetcsoport közötti kapcsolatokat a vallásszabadság és a nyilvántartott egyházak alkotmányi értékmínősége, az egyházak autonómiája, valamint az alkotmányosságon, a törvényességen és a megállapodásokon nyugvó partneri viszony jellemezheti (Ádám 2006a). Ez a kapcsolat magában foglalja a termékeny együttműködést, a vallásszabadság érvényesülésének és az egyházak működésének ún. intézményes állami támogatását, de nem zárja ki a kölcsönös kritikát sem. E kapcsolatrendszer átfogó körvonalazásának keretében is hangsúlyozandónak tartom, hogy *az egyházak önállóságának bővülése érdekében elengedhetetlen, hogy gyarapodjon gazdasági bázisuk, fokozódjon önfinanszírozó erejük.*

3.2.2. A *közttestületek, az ún. kamarák* a magántulajdonon nyugvó polgári társadalmi berendezkedés jelentős szerepet betöltő alakzatai. Működésük előnye abban rejlik, hogy a megfelelő ágazatban a költséges közhatalmi szervek helyett azért tölthetnek be hatékonyabb tervező, fejlesztő, szervező, öngazgatási funkciókat, mert tagjaik valódi szakismeretét közvetlenül és a legkisebb anyagi ráfordítással állíthatják jól felfogott érdekeik és feladataik teljesítésének szolgálatába. Magyarországon mind a gazdasági, mind a szakmai (orvosi, ügyvédi, közjegyzői, mérnöki stb.) és az egyéb (például az MTA) köztestületek nem az egyesülési jog alapján jönnek létre. Közttestületet törvény létesíthet és szüntethet meg. A kamarák számára a törvény kötelező feladatokat, sőt hatósági jogokat is megállapíthat. Ezek

végzése, illetve alkalmazása felett az illetékes közhatalmi szervek markáns törvényességi felügyeleti jogokat gyakorolnak. Az esetek többségében ésszerű és ezért indokolt, hogy bizonyos hivatások gyakorlása kamarai kényszertagsághoz kötött. A vázoltak alapján a köztisztviselőket méltán tekinthetjük olyan vegyes arculatú, tehát részben társadalmi jellegű, részben közhatalmi szerepet is betöltő és hatósági jogokat is gyakorló szervezeteknek, amelyekre az előrejelzési időszakban fontos, bővülő szerepek hárulnak.

3.2.3. Az *érdekképviselői szervezetek* Alkotmányban megerősített szerepét szolgáló jogosultságok legfontosabbjait magában az új Alkotmányban, a Munka Törvénykönyvében, a közszolgálati és közalkalmazotti viszonyra vonatkozó törvényekben, valamint a háromoldalú – tehát a Kormány, a munkáltatók és a munkavállalók – kapcsolatrendszerére vonatkozó jogszabályokban és megállapodásokban kell rögzíteni. Az előírások, a megállapodások végrehajtásának értékelése és a tapasztalatok folytonos hasznosítása a partnerek kapcsolatrendszerében nélkülözhetetlen.

3.2.4. Az ún. *civiliszervezetek* sokszínű táborában jellegzetes csoportokat alkotnak a tudományos, a művészeti, a szakmai, a településbarát, a hagyományőrző, a természet-, illetve környezetvédő, a turista-, a halász-, a vadász-, a madarász- és az egyéb állatvédő, az egészségügyi, a szociális, a kulturális, a sport-, valamint a jellegzetes baráti és hobbiegyesületek. Hasonló célokat szolgálhatnak az ún. köz- és magánalapítványok. Szerepük közérdekűségéhez igazodva az állami költségvetési támogatás kiemelt közhasznú, közhasznú és egyéb civiliszervezeteket különböztet meg. *A jövő szempontjából is nagyon lényeges, hogy a civiliszervezetek belső működése és kifelé irányuló előnyös szerepe érdekeltségre, önkéntes aktivitásra, működésük közösségi öngazdálkodására, tagjaik személyiségének kibontakozására, az egyéni és közösségi megelégedettség (subjective well-being) szolgálatára épüljön.*

3.2.5. A közélet *politizálódásának* markáns megnyilvánulásai között elsőként a *politikai pártoknak* mint az alkotmányos közhatalom és azon belül a népképviselői demokrácia nélkülözhetetlen *alapintézményeinek* helyzetéről, szerepéről és aktivitásáról szólhatunk. Az egypártrendszer megszűnésének eufóriájában Magyarországon is számos, széles társadalmi támogatottsággal nem rendelkező, így a parlamentbe jutás törvényes küszöbét át nem lépő párt is létrejött. A pártalapítás alkotmányi szabadsága alapján új pártok létesítése továbbra sem kizárt. *Az ország kiegyensúlyozott korszerűsödése nem nélkülözheti a megfelelő társadalmi támogatottsággal rendelkező politikai pártok demokratikus versengését.* Halaszthatatlanná vált a pártok működése feletti alkotmányossági felügyelet hatásköri és eljárási rendjének meghatározása, valamint pénzgazdálkodásuk törvényes kereteinek továbbfejlesztése.

A politizálódás valós folyamatának figyelembevétele mellett is indokoltnak tűnik, hogy az esetleges egyoldalúságot és túlméretezettséget megfelelő kidolgozottsággal és hatékonysággal *ellensúlyozza, illetve kiegészítse a szakszerűség, valamint a megalapozott civil partikularitás, továbbá az össznemzeti és az általános emberi értékek politikán túli szolgálata.*

3.2.6. Hangsúlyozandó az a körülmény, hogy a takarékos, alkotó, termékeny önszerveződés területei nem korlátozódhatnak a társadalmi szervezeti alakzatokra és a privát gazdasági szférára. A központi vagy önkormányzati költségvetésből fenntartott, illetve támogatott kutatási, oktatási, nevelési, kulturális, egészségvédelmi, szociális, sport stb. intézetek, valamint a közgyűjtemények szervezetei (múzeumok, képtárak, levéltárak) tag teret nyújtanak az ésszerű, előnyös egyéni és közösségi kezdeményezésnek, hasznos ötleteknek, kísérletezésnek, újításnak, fejlesztésnek. Az természetesen *mellőzhetetlen, hogy a közhatalmi szabályozás a lehetőségek bővítésével, az érdekeltség növelésével, az elismerés motivációival bővítsa a közintézetek önállóságát, mélyítse érdekeltségét, serkentse progresszív ambícióit, preferálja eredményeit.*

Már elkezdődött és a közeli évtizedekben várható, sőt megfelelő szabályozással előmozdítandó a privát anyagi bázisú és széles szervezeti, működési autonómiával rendelkező, de valós kutatási, művészeti, képzési, egészségvédelmi, szociális stb. szerep betöltésére vállalkozó magánintézetek létesülése és működése.

A szakismeretek folytonos gyarapítására, megújítására és alkotó alkalmazására hivatott állami, önkormányzati, egyházi és magánintézetek korszerű akkreditációs mechanizmus által serkentett színvonalas funkcionálása és tényleges érdekeltségből eredő egészséges versengése a következő évtizedek ígéretes fejlődési irányának tekinthető.

3.3. Az állam társadalomirányító szerepéről

3.3.1. Az állam jövőbeni társadalomirányító szerepének megítéléséhez különösen a következőket nem hagyhatjuk figyelmen kívül. A felvilágosodás és a polgári átalakulás óta Európa országaiban a társadalom és az állam elválasztottsága változó mértékben érvényesült. Ezt a követelményt legsúlyosabban az önkényuralmi rendszerek sértették meg azáltal, hogy a kizárólagosan irányító politikai párt és az általa működtetett államhatalom behatolt a társadalom valamennyi szövetékebe. A várható közeli jövőben a demokratikus alapelvek, illetve az emberi és az állampolgári alapjogok a társadalom, valamint a vallási, etnikai és egyéb közösségek önállósulását hivatottak előmozdítani. *A globális folyamatok, különösen az ismert veszélyek az államok és a hatalmi tömörülések olyan közhatalmi rendszerek működését teremtették meg, és igénylik továbbra is, amelyek figyelme és felelőssége a társadalmi, a közösségi és az egyéni élet minden szférájára kiterjed.* Más kérdés, hogy a gazdasági és a társadalmi tényezők ambíciói, anyagi és egyéb ellátottsága,

felkészültsége milyen mértékben teszi őket képessé progresszív és hatékony önfenntartó, önfejlesztő, önszervező szerepek betöltésére. A fejlett országok újszerű gyakorlatának és a bővülő hazai tapasztalatok ismeretében *a társadalomirányításnak Magyarországon is olyan mechanizmusát jelezhetjük előre, amelyben markánsan érvényesülnek a következő jellemzők:*

- fennmarad, és színvonalasabbá válik a társadalmi és állami élet politizálódása;
- gyarapszik a társadalmi középosztály önfejlesztő és nemzetet szolgáló ereje;
- élénkül az egyházak, a köztisztviselők, az érdekképviselők, a civilszervezetek és a közintézetek közösségi értékeket szolgáló és tagjaik emberi minőségét is nemesítő szerepe;
- a közhatalmi rendszer figyelme és felelőssége mindemellett kiterjed az országot, a nemzetet, a társadalmat, a közösségeket és az egyént érintő minden lényeges folyamatra. A jellegzetes állami tevékenységi formák – nevezetesen a jogszabályalkotás, az operatív kormányzás, a közigazgatás, a hatósági ellenőrzés, az igazságszolgáltatás – ugyanakkor kiegészülnek a fejlesztés és a szükséglet-kielégítés, valamint a társadalmi önzorgatás támogatásának olyan markáns megnyilvánulásával és eszközeivel, mint például a kulturális diplomácia, a hagyományok, a helyi értékek feltárásának és megóvásának ösztönzése, a sok összetevőből kombinálódó, ún. kulturális ipar felkarolása, a Public-Private-Partnership konstrukciói, a megfelelő tartalmú pályázatok hirdetése és elfogadása, valamint a társadalmi alakzatokkal kötendő *normatív és egyedi közjogi szerződések* (Ádám 2004). Ezeknek és számos egyéb ösztönző, serkentő *megoldásoknak* (kedvezményeknek, támogatásoknak) *részletező kimunkálása és körültekintő alkalmazása a jövőt szolgáló halaszthatatlan feladataink közé tartozik. A közhatalmi rendszer szerepére vonatkozó jövőkutatási következtetések lényeges összegező megállapításaként fogalmazhatjuk meg azt a követelményt, hogy épüljön ki és működjön olyan mechanizmus, amely képes monitorizálni és elhárítani a polgárokat, illetve a környezetüket fenyegető veszélyeket, tudja észlelni és értékelni a körülmények változásaihoz igazodó újszerű szükségleteket, kész korszerűen elénkíteni a közvélemény önkritikus, öntisztító, szublimációs szerepét, és vállalja az ezekhez szükséges feltételek létrehozásának serkentését vagy szervezését.*

3.3.2. Földünk és különösen Európa utóbbi, kb. háromezer éves történelmének tudományosan feltárt, leírt és különböző forrásokból megismerhető korszakváltásai után a napjainkban élő népesség középkorú és idősebb nemzedékei előmozdíthaták vagy legalábbis észlelhetnék a fejlett ipari társadalmak *értékorientációinak* az 1960-as évek elején kezdődő látványos és egyre szélesedő változását, amely számos hagyományos kötöttségtől való eltávolodásban, azoktól való meg-, illetve felszabadulásban, *emancipálódásban* jelentkezett, és több neves értékszociológus – először talán Ronald Inglehart és Jan W. van Deth – *emancipatorikus értékpreferálásnak* ne-

vezett (Varga 2003). Ez a kiterjedt lázadás és emancipáció radikálisan módosította az emberi életvitelnek a társadalom többsége, különösen az előnyös és meghatározó helyzetű osztályok és rétegek tagjai által korábban elismert és tisztelt lényeges elemeit. Ez az áramlat számos országban a gyermekszülés vállalásának mérséklése révén a népesség, illetve nemzetszaporulat jelentős csökkenéséhez vezetett. Emellett érintette a szerelmet, a szexuális életet, a házasságot, az öltözködést, a szórakozást, a szorgalmat, a helytállást, a vallást, az irodalmat, a képzőművészetet, a zenét, a sportokat, a lakást, a nyelvet, a gyermeknevelést, az iskolai képzést stb. Lényegesen újszerű megnyilvánulásai ezek a reneszánsz eszméáramlata által újraindított és a reformáció, valamint a felvilágosodás által is erősített *individualizmusnak* oly mértékben, hogy e folyamat protagonistái és tudatos követői készséggel vállalták a *posztkonvencionális*, a *hagyománytalanító* minősítést. Az individualizmus jelzett és természetesen kimerítően nem felsorolt, újszerű jegyeinek kiemelése után azt is hangsúlyozhatjuk, hogy ez a folyamat még nem zárult le. A posztmodernitás, a globalizáció, az információs forradalom, a tudástársadalom, az egységesülés és a párhuzamos differenciálódás, sőt fragmentálódás és heterogenitás keretében ugyanakkor korábban nem tapasztalt törekvéseknek, tervezett és nem várt hatásoknak, eseményeknek, megnyilvánulásoknak, igényeknek, elégedetlenségeknek, feszültségeknek, meghökkentő bizalomvesztésnek, tiszteletlenségnek, rombolásnak, ártatlan emberek öldöklésének lehetünk szemlélői, áldozatai, esetleg tudatos vagy akaratlan előmozdítói.

Figyelmet érdemelnek azok a megállapítások és következtetések is, amelyeket néhány értékszociológus az *életszínvonal* és az *életminőség* mint demokratikus, illetve jogszerű eszközökkel igényelhető és elérhető *célérték* összetevőire vonatkozóan fogalmazott meg. Különösen tanulságos Amartya Sen, Nobel-díjas közgazdász és Csíkszentmihályi Mihály, az USA-ban élő neves pszichológus, az MTA külső tagja és a Diener-trió – nevezetesen Ed Diener, Marissa Diener és Carol Diener – kapcsolódó felfogása.

Sen koncepciójának lényege annak hangsúlyozásában összegezhető, hogy az életszínvonalat és az *életminőséget* nem kizárólag, sőt nem is elsődlegesen az anyagi ellátottság magas foka, valamint az élvezeteket hajszólo életvitel határozza meg, hanem az *olyan körülmények együttese, amely elvezet a személy számára a tevékenység, az alkotás, a sikeres munkavégzés, vagyis a tartalmas funkcionálás sikerélményt, önbizalmat, önbecsülést kiváltó örömeihez.*

Csíkszentmihályi Flow. Az áramlat: A tökéletes élmény pszichológiája című, 1997-ben magyarul is megjelent könyvében többek között azt állapítja meg, hogy az egészség, a pénz és más anyagi előnyök javíthatnak az életen, de az is lehet, hogy nem. *Ha valaki nem tanulta meg, hogyan kell uralnia pszichikai energiáit,* nagy esély van arra, hogy az *előnyös körülmények használhatatlanok lesznek számára.*

Az életminőség, a szubjektíven átértett jólét jelzett értéktani értelmezése megkönnyíti a konfliktuskezelés és a nemzeti karakter kérdéskörének axiológiai szempontú érintését is. Alig vitatható, hogy az értékek pluralitásának tudomásul vétele, az eltérő meggyőződések empatikus kezelése, saját szemléletünk szubjektív elemeinek elismerése, a tökéletesebbre törekvő, versengő együttműködés légkörében könnyebb tisztázni a félreértéseket, feltárni és kijavítani a botlásokat, jóvátenni a véletlenül, gondatlanul vagy szándékosan okozott sérelmeket.

A hazai értékszociológusokra mellőzhetetlen feladat hárul ama méltán remélt átalakulási folyamat állomásainak empirikus felderítésében és sok szempontú elemzésében, hogy milyen serkentő és gátló tényezők közrehatása mellett, milyen mértékben sikerül emancipálódnunk a *Prohászka Lajos* által használt „vándor és bujdosó”, a *Babits Mihály*tól származó „tűnődő-vergődő”, a *Bibó István* által alkalmazott „kudarc-pszichózis”, az ugyancsak tőle eredő és *Dénes Iván Zoltán* által még 1999-ben is megerősített „eltorzult magyar alkat” minősítések megalapozottságától. Számos részleges felmérés megállapításai és személyes tapasztalataink is több irányban szóródó változásokra utalnak. Ebben a kaleidoszkópszerű spektrumban megtalálható a magabiztos, sikeres vállalkozók optimizmusa, a hivatásukat szerető, ismereteiket folyton bővítő, erőfeszítéseik sikereitől ösztönzött szakemberek kiegyensúlyozottsága, a politikában, politikusokban és néhány történelmi egyház vezető tisztségviselőiben csalódottak megdöbbenése, valamint a rendszerváltozás perifériára került vagy kirekesztetté vált veszteséinek letargikus, mélységes pesszimizmusa. Ebből a tarka mozaikból a közeli évtizedekben az önzés, az egoizmus, az élvezetek habzsolása, a hedonizmus terjedése valószínűsíthető. Az ismeretek gyarapítására, az egyéni és közösségi értékszemléletre, a felnővekvő nemzedékek mentalitására és életvitelére hatást gyakorolni képes valamennyi intézménynek – az iskolai képzésnek, a felnőttoktatásnak, a megújuló szakképzésnek, az egyháznak, az egyéb társadalmi bázisú szervezeteknek, a közszolgálati és más médiumoknak, a közintézeteknek, a magánintézeteknek és a gazdálkodószervezeteknek, valamint a hatalmat gyakorló orgánumoknak – folytonos, tervszerű erőfeszítést kell kifejteniük az egyénnek és a közösségnek egyaránt előnyös ismeretek terjesztésére, az emberi személyiség kiegyensúlyozott, derűs és egyben kötelességtudó, felelős értékszemléletének, tartalmas életvitelének előmozdítására. A pozitív változások folytatása és gyarapítása, a súlyos belső átmeneti, illetve megrázó világproblémák enyhítő kezelése egyaránt bővíti a polgárok, a közösségek, a közhatalmi szervek és a munkaszervezetek felelősségét. A végbement előnyös változások és a lakosság többségét átható bizakodó törekvések alapján remélhetjük, hogy a magyarság tántoríthatatlanul és véglegesen követi a *Németh László* által ösztönzött „emelkedő nemzet” igényességét.

3.3.3. Az embert más élőlényektől megkülönböztető számos tulajdonsága – így különösen fogalomalkotó, általánosító, tervező-, alkotó-, művészi, beszéd- és íráskészsége, a misztikum, a misztérium, a transzcendencia, a kultikus élet és a szimbólumok

íránti vonzalma stb. – *között tartjuk számon öntudatát, lelkiismeretét, szabad akaratát, felelősségét, önértékelő, önkritikus és önjavító képességét* is. Mindezek a készségek alkotják az emberi szellem összetevőit, vagyis az ember szellemiségét, amelynek hasznosításával szabadon választhatja meg önmagát, sőt önmaga tudatos megszüntetésére is képes. Tagadni nem lehet, de elfogadni sem kell azt az állítást, hogy a szabadon áramló értékfelfogások elképesztő pluralitása bénító bizonytalanságot, aporiát is okozhat, és megnehezítheti a választást. Kétségtelen, hogy a tudatos és megalapozott választáshoz a lehetőségek, a változatok alapos tanulmányozására, ismeretere, mérlegelésére és állásfoglalásra, elhatározásra van szükség. A választás erőteljes szubjektivitása így sem zárható ki. *A választás esetlegessége azonban mérséklődik, ha az értékválasztó figyelembe veszi, hogy korszakunkban különösen igazolható az a tétel, amely szerint bármely tárgy, eljárás, megnyilvánulás értékének színvonalát az adott érték ellentétpárjának hátrányossága, károssága, illetve veszélyességi szintje határozza meg.* Az AIDS-fertőzés súlyos következményei például radikálisan mérséklék, szinte megkérdőjelezték a szabados szerelmi érintkezés értékes voltát. E követelmények tiszteletben tartása végső soron azt célozza, hogy *ne romboljuk le, hanem óvjuk meg, sőt gyarapítsuk a jelenlegi és a következő nemzedékek életfeltételeit.*

3.3.4. A vázolt követelmények holisztikus kezelésének szükségessége mellett az is hangsúlyozandó, hogy az életminőség alakításában meghatározó szerepet az emberi minőség szellemi, erkölcsi, pszichikai és szomatikus elemeinek fejlesztése és megfelelő színvonala töltheti be. A prioritás tárgyai és arányai a felsorolt összetevők között természetesen a körülmények folytonos alakulásához igazodva változhatnak. Életvitelünk lehetőségeinek bővülése és az újszerű veszélyek felmerülése következtében új értékek keletkezhetnek, egyes értékek időszerűtlenné válnak, vagy teljesen eltűnnek. A történelmi tapasztalatok arról is tanúskodnak, hogy az igénytelen, lomha, merev konzervativizmus elégedetlenséget szül, sőt reformokért, forradalmi változásokért kiált, a felforgató radikalizmus, a vak és kíméletlenül pusztító forradalmiság pedig megfontolást, körültekintést, egyensúlyozást igényel, és alkotó stabilitásra serkent. Színvonalas, tartalmas és eredményes életvitelünk az egyéni és közösségi értékrendszer állandó gondozását, valamint értékszemléletünk rendszeres ápolását és fejlesztését igényli. Mindehhez az ismeretek folytonos bővítésére, testi és lelki egészségünk megőrzésére, szellemi nyitottságra, érzékeny és felelős lelkiismeretre, valamint célirányos, termékeny, törvényes és erkölcsös aktivitásra, tehát az emberi minőség alapvető értékelemeinek fejlesztésére és érvényesítésére van szükségünk. Az emberi minőség értékelemeinek fenntartása, oltalma és fejlesztése az egyén, a közösség, a társadalom és a közhatalom folyton megújuló erőfeszítéseivel valósítható meg.

A továbbiakban az *alkotmányi szabályozás* fejlesztésének lehetőségeit körvonalazom.

4. AZ ALKOTMÁNYI SZABÁLYOZÁS TOVÁBBFEJLESZTÉSÉRŐL

4.1. A magyar Alkotmány továbbfejlesztésének szükségességéről

A hatályos magyar Alkotmány szerény tartalmú, korszerűtlen alaptörvény, amely ugyan nem akadályozza azt, hogy Magyarországon érvényesüljön az alkotmányos demokrácia és megvalósuljanak az alapjogok, de szegényessége nem méltó Magyarország jelenlegi státusához, tartalmi fogyatékoságai pedig kifejezetten hátrányosak a korszerű társadalomirányítás és jogállamiság követelményeinek megvalósíthatósága szempontjából (Samu 1997; Ádám 1999).

Formai szempontból különösen két érv hozható fel a jelenlegi állapottal szemben: az első az, hogy a rendszerváltó politikai pártok által kidolgozott és 1989 kora őszi az ún. nemzeti kerekasztal-tárgyalások keretében elfogadott Alkotmány preambuluma kifejezetten előírja az új Alkotmány megteremtését. A preambulumban az új alaptörvény megalkotásának feladatán túl néhány tartalmi követelményt is megjelöl. Ezek a szent törekvések kötelezőek, a békés rendszerváltozás alkotmányozási feladatát mielőbb teljesítenünk kell. A második, széles körben ismert formai kifogás a hatályos Alkotmány elnevezésére vonatkozik. Amint ez ismert az Alkotmány címe így hangzik: *1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról*. Alig vonható kétségbe, hogy a valóságot nem fedő cím nem maradhat fenn.

Tartalmi szempontból hangsúlyozandó, hogy az eredetileg is szerény Alkotmány az utóbbi évtizedekben Európában végbement fejlődés következtében rendkívül korszerűtlenné vált. Súlyos fogyatékosága a magyar Alkotmánynak, hogy lehetővé teszi *a törvényhozó és az alkotmányozó hatalom egybeesését*. Mindkettőt az Országgyűlés gyakorolhatja. Ezáltal a Parlament maga állapíthatja meg szervezetének, hatáskörének és működésének alkotmányos kereteit, valamint a döntései feletti alkotmányossági felügyelet lehetőségét is. Ez az állapot nem tartható fenn. Az alkotmányozó hatalmat el kell különíteni a törvényhozásától. Magyarországon is intézményesülhetne olyan nagyobb létszámú alkotmányozó testület, amelyben a parlamenti képviselők, az önkormányzatok delegáltjai, az egyházak, a köztisztviselők, az érdekképviseleti szervezetek, a nemzeti kisebbségek és etnikumok képviselői, a civilszervezetek küldöttei vitatnák meg és fogadnák el az Alkotmány szövegét, amely ezt követően csak *népszavazási megerősítéssel* emelkedhetne alaptörvényi rangra.

4.2. A korszerű közhatalmi célokról, feladatokról és kötelességekről

Magyarország gazdaságának fejlődését és demokratikus értékrendjét nagymértékben az Európai Unió törekvései határozzák meg. Az EU egyrészt vállalja a versengés kényszerét az USA, Kína és néhány más ország olyan nemzetgazdaságával, amely nem fejt ki elvárható erőfeszítést a természeti környezet védelmére, másrészt koncepciózusan keresi, alkalmazza, illetve érvényesítteti *az arányos, az egyensúlyozott és fenntartható fejlődés szolgálatában – az élővilág és benne a jelenlegi és jövőbeli emberi*

nemzedékek életfeltételeinek biztosítása érdekében – a legkorszerűbb növényi, állati és emberi egészségvédelem nem ritkán költséges és nem is kellemes megoldásait.

Ennek a bonyolult, újszerű összefüggésrendszernek az elismerését, sokszínű követelményei kimunkálását kísérelték meg az EU-tagállamok állam- és kormányfői által 2004. október 29-én Rómában aláírt szerződéssel elfogadott Alkotmány kidolgozói. E szupranacionális jogi alapidokumentumban rögzített célok, feladatok, alapelvek, jogosultságok, kötelességek, tilalmak és felelőségek együttesen hivatottak szolgálni a világbéke fennmaradását, a tagállamok békés és biztonságos kapcsolatrendszerét, az emberiség nagy tudományos, művészeti, kulturális, erkölcsi és gazdasági vívmányainak oltalmát és fejlesztését.

Az EU Alkotmányának sok szempontú és szétszórt szabályait bármely tárgykörben következetesen összhangba fűzik az Alkotmány első részében rögzített *alapvető célok, feladatok, elvek és követelmények*. Ezek körében egyik lényeges összekötő vezérmotívumként domborodik ki az az eltökélt szemlélet, amelynek keretében az Unió akként szolgálja az emberi méltóságot, a szociális igazságosságot, a gazdasági-kulturális felemelkedést, az alkotmányosságot és törvényességet, a területi, a társadalmi és a gazdasági kohéziót, hogy fennmaradjon és szilárduljon a világbéke, megakadályozzuk a természeti környezet végzetes károsodásait, és körültekintő szolidáris, lojális és koordinált uniós, tagállami, társadalmi és egyéni erőfeszítéssel óvjuk Európa és más földrészek jelenlegi és jövő nemzedékeit korszakunk súlyos veszélyeitől.

A vázoltak alapján elengedhetetlennek tűnik, hogy a továbbfejlesztendő, illetve az új magyar Alkotmány a jelenleginél bővebben és korszerűbben határozza meg *a közhatalmi rendszer alapvető célkitűzéseit és lényeges feladatait*. Az alapvető állami célok közül nem hiányozhat *a fenntartható fejlődés, az egyensúlyozott nemzeti fel-
emelkedés, a társadalmi igazságosság, az összetett (egyéni és közösségi) emberi biztonság szolgálata*.

4.3. Az alkotmányi alapelvek

4.3.1. Az alkotmányokban foglalt előírások tárgykörük és címzettjeik különbözősége mellett, illetve ahhoz igazodva jelentős eltérést mutatnak tartalmuk konkrétsága, a rögzített jogosultságok és kötelezettségek kiterjedtsége és tételezettsége, valamint ezáltal a címzettek mérlegelési lehetősége, mozgásteret szempontjából. Az újabb korszerű alkotmányokban egyre növekvő számban megfogalmazott alapelvek széles nyílásszögben általános útmutatásokat, fő irányokat, vezérfonalat, elvárásokat tartalmaznak, és tág mozgásteret nyújtanak a címzettek számára a kivitelezés, a végrehajtás és az alkalmazás módozatainak kialakításában.

Az Alkotmányba iktatható alapelvek körében megkülönböztethetjük a népesség egészéhez, vagyis a magyar társadalomhoz, az állam, illetve államszervezet egészéhez, az állam, a társadalom és a társadalmi közösségek viszonyához, a jogrendszerhez, az állami szervek némely csoportjaihoz, továbbá meghatározott jogágazatokhoz kap-

csolódó, valamint bizonyos alapjogokhoz illeszkedő, azokat erősítő vagy kifejezetten alapjogot fakasztó és az egyéb alapelveket.

Az Alkotmányban rögzített alapelveket (például a demokrácia, a jogállamiság, az egyházak és az állam elválasztása, a bírói függetlenség, a nullum crimen sine lege – nulla poena sine lege) ki kellene egészíteni *a hatalommegosztás és az állambatalmi ágak elválasztásának, a pluralitásnak, a toleranciának és a szolidaritásnak, a társadalmi igazságosságnak, a jóhiszeműségnek és méltányosságnak (vagyis a bona fidesnek és az aequitasnak), a jog rendeltetésszerű gyakorlásának, valamint az állam világnézeti semlegességének, továbbá a szabad verseny tisztességének alapelveivel.*

4.3.2. Markáns vonása a jelzett alkotmányi értékek fejlődési irányának az *erkölcsi esedés*. A vallási és a szekularizált erkölcsök lazulásával, a súlyos visszaélésekkel, az emberi kapcsolatok eldurvulásával szemben nem folytatható hatékony küzdelem csupán a jellegzetes jogi eszközökkel. Mellőzhetetlen korszakunkban is az erkölcsi követelmények, szabályok, eszközök és felelősségi formák fejlesztése és alkalmazása, *a közerkölcsök tiszteletben tartásának és a közszolgálati erkölcsi kódexek kidolgozásának jogi előírása*, valamint az e törekvések közjogi megalapozását szolgáló néhány *erkölcsi alapelv, tilalom, követelmény* nemzetközi, illetve szupranacionális okmányba és alkotmányba iktatása. A vizsgált alapértékek fejlesztésének, oltalmának és érvényesítésének lényeges újszerű vonása az is, hogy *a felelős nemzetközi, szupranacionális és nemzeti fórumok mellőzhetetlennek tekintik a fiatal generációk tartalmas nevelését, a társadalom kultúrájának gyarapítását és a közvélemény alapos tájékoztatását.*

Mind nemzeti, mind európai integrációs keretben *kiemelkedő jelentőségűvé vált a szociális érzékenység, a szolidaritás és a társadalmi igazságosság igénylése a növekvő szociális feszültségek enyhítése érdekében.* Hangsúlyozást nyer a hátrányos helyzetűek, a sérültek, a kirekedtek, illetve kirekesztettek, a hajléktalanok, a nincstelenek, a testi és szellemi fogyatékosok, a betegek, az öregek, a gyerekek, a fiatalok és a nők, a sajátos nemi orientációjuk, a különös genetikai adottságúak, az etnikai és nyelvi kisebbségek tagjai *sajátos jogainak meghatározása és egyenjogúságának garantálása, hátrányaik pozitív megkülönböztetéssel történő enyhítése.* A tapasztalható szociális és egyéb problémákat természetesen nemcsak a jogi és az erkölcsi eszközök tökéletesítésével kell enyhíteni, hanem körülmektől gondossággal és felelősséggel kell gyarapítani a veszélyek, a feszültségek, a hátrányok, a sérelmek mérséklésének *anyagi, műszaki, eljárási és egyéb feltételeit* is.

4.4. Az emberi és állampolgári alapjogok

4.4.1. Az alapjogok az emberek, a polgárok, a közösségek alapvető szellemi, erkölcsi, politikai, élet- és egészségvédelmi, szociális ellátási, valamint anyagi lehetőségeit és védelmét garantálják, tehát számukra előnyös, kedvező hatásokat biztosítanak, ezért kétségtelenül *alapértékeknek* minősülnek. Korszakunk egyik globális jellemzője az emberi és az állampolgári alapjogok gazdagodása, egyetemeseződése és egységesülése. Ez a számottevő eredményekkel rendelkező folyamat elsősorban annak követ-

keztében bontakozott ki, erősödik és gyarapszik napjainkban is, hogy a háborúk, valamint a totalitárius, autoritárius diktatúrák kegyetlenkedéseinek tanulságaként, az állami és egyéb hatalmi visszaélések, az önkény kiküszöbölésére és megelőzésére, valamint az ember minden oldalú fejlődésének előmozdítására, továbbá más egyéni és közösségi célok szolgálatában a népek, a nemzetek egyesített erőfeszítéssel nemzetközi jogi okmányokban (nyilatkozatokban, szerződésekben, egyezményekben, egyezségokmányokban, chartákban) határozták meg az alapvető emberi és polgári jogokat. A részt vevő államok vállalták és vállalják, hogy ezeket a jogokat alkotmányozással, törvényalkotással, valamint az állami jogalkalmazás és végrehajtás eszközeivel, továbbá képzéssel, neveléssel és a megvalósulási feltételek megteremtésére irányuló változatos akcióprogramokkal érvényre juttatják. Az alapjogok katalógusa tehát univerzális és regionális nemzetközi okmányokba rögzítés révén túlnyomórészt *nemzetközi és szupranacionális jogilag meghatározottá vált.*

4.4.2. A történelem különböző időpontjaiban létrejött nemzeti és nemzetközi okmányok egymástól eltérő, többféle megfogalmazásban részesítik azokat a jogokat, amelyeket alapvetőnek, nélkülözhetetlennek minősítenek az ember, az állampolgár, az emberi és polgári közösségek léte, fejlődése és aktivitása szempontjából. Ezt az adottságot és a vele kapcsolatos problémákat *az alapjogok többrétegű szabályozottsága szindrómájának* nevezhetjük. Attól függően, hogy a vizsgált alapvető jogok közül melyek álltak a társadalmi küzdelem, az érdeklődés és az érvényesítés előterében, e jogoknak négy nagyobb generációját különböztetjük meg:

- a polgári átalakulás kezdetén a személyi szabadságjogokra, a polgárok törvény előtti egyenlőségére, a tulajdon, a szerződéskötés és a verseny szabadságára, majd a közösségi vagy politikai szabadságjogokra;
- ezt követően pedig a szociális, kulturális és egészségvédelmi jogokra helyeződött a hangsúly. Mindegyik jogcsoport tartalmi gyarapodása mellett hosszabb ideje ismerjük már
- az alapjogok ún. harmadik generációját, amelynek összetevői közé főleg a népek békéhez és fejlődéshez való jogát, a természeti javak emberi örökségének arányos hasznosításához való jogát, továbbá az egészséges környezethez, a tájékozódáshoz és tájékoztatáshoz való jogot soroljuk;
- a biológia, a genetika, az orvostudományok szédületes fejlődése elkerülhetlenné teszi az emberi lény életéhez, méltóságához és egyéb jogaihoz kapcsolódó, ún. biogenetikai és biomedicinális normák, jogok, kötelességek és tilalmak kimunkálását, folytonos fejlesztését, elismerését és alkalmazását.

A fokozatos haladás és az elért eredmények ellenére nem lehetünk elégedettek sem nemzetközi szinten, sem a belső jogalkotás terén a nemzeti, etnikai, nyelvi kisebbségekre vonatkozó szabályozással és gyakorlattal (Ádám 2002; Ádám 2006b; Kondorosi 2005).

Az alapjogok érvényesülésének egyik mellőzhetetlen feltétele, hogy az alkotmány egzaktul és korszerűen határozza meg a korlátozás lehetőségét, feltételeit, módzatait és határait. *Amint az alapjognak, a korlátozásnak is az alkotmányon kell nyugodnia. A korlátozás fogalmilag csak alkotmányos lehet.* Az alkotmánnyal ellentétes korlátozás ugyanis már alapjogsértésnek minősül. A korlátozás lehetőségét, feltételeit, módját és terjedelmét vagy magának az alkotmánynak, vagy alkotmányi felhatalmazás alapján és keretek között törvénynek kell meghatároznia. Az alkotmányi vagy törvényi korlátozás csak általánosan előírt lehet, és nem válthat ki visszaható hatályt. A korlátozás csökkenti az alapjog védelmi hatását, más alkotmányi értékek védelmében legitimálja az alapjogba való állami beavatkozást, szűkíti a jogosított igényeit és megnyilvánulási lehetőségeit.

4.4.3. Az Európai Unió Alkotmányának második részét az Unió *Alapjogi Chartája* alkotja, amelynek preambuluma többek között kinyilvánítja, hogy *az Unió tevékenységeinek középpontjába az egyént állítja, létrehozva az uniós polgárság intézményét*, megteremtve a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének térségét. Hangsúlyozva rögzíti a preambulum azt is, hogy *a biztosított jogok gyakorlása együtt jár más személyek, az emberi közösségek és a jövő nemzedékek iránt viselt felelősséggel és kötelezettségekkel.* Anélkül, hogy a hét „cím”-re tagolt Charta rendkívül korszerű tartalmának csak átfogó bemutatását is megkísérelném, a szabályozásnak azt a jellemzőjét emelem ki, hogy a jellegzetes alanyi alapjogok meghatározása mellett jelentős alapelveket, tilalmakat, valamint uniós, tagállami és uniós polgári feladatokat, köteleességeket is meghatároz az Alkotmánynak ez a (II.) része. A Charta külön cikkben (II-85.c) nyilvánítja ki, hogy az Unió elismeri és *tiszteletben tartja a korosodók jogát* a méltóságteljes és független életvitelre, valamint a társadalmi és kulturális életben való részvételre. Nevesítetten rendelkezik a Charta *a fogyatékos személyeknek arról a jogáról*, hogy kedvezményezettjei legyenek azoknak az intézkedéseknek, amelyek arra hivatottak, hogy biztosítsák függetlenségüket, valamint társadalmi és foglalkozási integrációjukat, illetve részvételüket a közösségi életben (II-86.c). Nagy a gyakorlati jelentősége a Charta ama rendelkezésének is, amely szerint az Unió elismeri és tiszteletben tartja a *nemzeti szabályozás és gyakorlat által előírt általános gazdasági érdekű szolgáltatásokhoz való hozzájutást*, összhangban az Európai Közösségről szóló szerződéssel, annak érdekében, hogy előmozdítsa az Unió társadalmi és területi kohézióját (II-96.c). A gyermekek jogairól szóló, három bekezdésből álló II-84. cikk rendelkezéseiből azt emelem ki, hogy *mind a közhatalmi szervek, mind a magánintézmények kötelesek a gyermekeket érintő minden tevékenységükben különös figyelmet fordítani a gyermeki érdekekre.* Minden gyermek jogosult rendszeres személyes viszonyt és közvetlen kapcsolatot fenntartani mindkét szülőjével, feltéve, hogy ez nem sérti a gyermeki érdekeket. Az ügy jelentőségét fejezi ki az a körülmény, hogy a nemek közötti hátrányos megkülönböztetés általános tilalmán túlmenően a Charta külön is rendelkezik a férfiak és a nők egyenlőségéről

a következő szövegezésben. „A férfiak és a nők közötti egyenlőséget biztosítani kell minden területen, ideértve a foglalkoztatást, a munkát és a fizetést is. Az egyenlőség elve nem akadályozza az olyan intézkedések fenntartását vagy elfogadását, amelyek sajátos előnyöket írnak elő az alulképviselt nem javára” (II-83.c).

Figyelmet érdemel, hogy a *Charta a házasságkötéshez és a család alapításához való jog meghatározásában nem utal a jogosultak (vagyis a férfi és a nő) nemi különbözőségére*, hanem általános megfogalmazással azt nyilvánítja ki, hogy „a házasságkötés és a családalapítás joga biztosított az ennek gyakorlását szabályozó nemzeti törvények szerint” (II-69.c). A személyes adatok védelméhez és tisztességes kezeléséhez való jog magában foglalja annak lehetőségét, hogy mindenki megismerhesse a rá vonatkozóan gyűjtött adatokat, és elérje a hibás adatok kiigazítását. A Charta kötelezővé teszi, hogy e szabályok érvényesülését független hatóság ellenőrizze (II-68.c). A tulajdonhoz való jogról rendelkező (II-77.) cikk szerint a törvény a szükséges mértékben kikötheti, hogy a javak az általános érdek figyelembevételével használhatók.

Bár a Charta az Unió polgárai számára biztosítandó jogok között határozza meg a megfelelő ügyintézéshez, vagyis a *jó közigazgatáshoz való jogot* (II-101.c), szakszerű adaptálással a *magyar Alkotmánynak is biztosítania kellene mindenki jogát ahhoz, hogy ügyeit a közigazgatási szervek és a közjogi intézetek részrehajlás nélkül, méltányosan és ésszerű határidőn belül intézzék*. Biztosítani kellene a meghallgatás jogát az ügyfelet érintő hátrányos egyedi határozatok meghozatala előtt, és azt is, hogy mindenki hozzájuthasson a rá vonatkozó iratokhoz, továbbá, hogy a kibocsátó szerv minden közigazgatási határozatot indokoljon.

A szociális és egészségvédelmi jogok jellegének különbözőségei folytán – az ILO, az Európa Tanács, az EK, illetve az EU keretében elfogadott számos és jelentős szociális jogi dokumentum követésével – valószínűsíthetjük, hogy az új Alkotmányban ötvözve alkalmazandó az alapelvek, a tilalmak, az államcélok, a törvényi szabályozás alkotmányi előírása, valamint néhány esetben konkrét alanyi alapjogok biztosítása. *Alanyi alapjogként kellene – szerintem – rögzíteni az Alkotmányban, és biztosítani a közeli évtizedekben például a felnőttképzéshez, a szakmai képzéshez, az átképzéshez, a foglalkozás megválasztásához, a munkahelyek ingyenes közvetítéséhez, a munkahelyi tájékoztatáshoz és konzultációhoz, a különböző szintű kollektív szerződések tárgyalásához és megkötéséhez, a megelőző egészségvédelemhez és az egészségügyi alapellátáshoz, a munkavállaló egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez, a munkaidő maximalizálásához, a napi és heti pihenőidőhöz, a fizetett évi szabadsághoz, törvényben meghatározandó minimális alapbérhez és munkanélküli segélyhez, törvényben szabályozott nyugdíjbiztosításhoz, a munkával összefüggő balesetbiztosításhoz, bizonyos feltételek fennállása esetén a szociális támogatáshoz való jogokat, valamint az érdekvédelmi szerveknek azt a lehetőségét is, hogy rászorult tagjaik jogi képviseletében a munkáltatóknál és a hatóságok előtt eljárjanak*. Figyelembe veendőnek tartom a Chartának azt a rendelkezését is, amely a családi és a szakmai élet összhangolása érdekében védelmet ígér az anyaság miatti elbocsátás ellen, fizetett anyasági szabad-

ságot garantál, sőt az apa számára is lehetővé teszi, hogy hasonló szabadságot vegyen igénybe a gyermek születése, illetve örökbefogadása után. *A magyar Alkotmány sem mellőzheti a rászorulóknak ingyenes jogvédelemhez való jogának biztosítását* abban az esetben, ha ez az igazságszolgáltatás hatékonyságához szükséges.

4.4.4. Az alapjogok alkotmányi szabályozásának kérdéseit vizsgáló szerzők és előadók gyakran fogalmaznak meg a következő kérdést: hogyan történhet annak a dilemmának a megoldása, amely abban nyilvánul meg, hogy valamely alapjog tartalmát és korlátozási lehetőségeit a Magyarország által elfogadott több nemzetközi okmány eltérően rögzíti. E kérdést érintő véleményemet a következőkben fogalmazom meg.

Az alkotmányos jogállam alaptörvényének színvonala, értéke és tekintélye nagymértékben függ attól, hogy a standardizálttá vált alapjogokat megfelelő szövegezésben tartalmazza-e.

Az alkotmányba foglalt alapjogok helyzete, védelme és hatása lényegesen különbözik a törvényben rögzített egyéb jogokétól.

Alapjognak nemzetközi, illetve szupranacionális okmányokban történt eltérő megállapítása esetén a partnerállamokban sem az alkotmányi, sem a törvényi szabályozás nem hagyhatja figyelmen kívül a gazdagabb tartalmú jogi szövegezést.

Az alkotmányi, illetve törvényi szövegezés mindig lehet részletesebb és gazdagabb tartalmú, mint a nemzetközi jogi vagy a szupranacionális alapjogi előírás.

Az alapjogok belső jogi szabályozásának tiszteletben kell tartania a nemzetközi és szupranacionális alapjogi ítélkezés kötelező értelmezéseit is.

4.5. A biztonság fogalmáról és jogi értékévé válásáról

4.5.1. A 20. század két világháborújának és az önkényuralmi rendszerek tengeri szenvedést okozó tragédiáinak katartikus tapasztalatai alapján az emberiség protagonistái, a demokratikus politikai és más erőcsoportok látványos szervezeti és működésrendi intézményeket építettek ki a háborús konfliktusok megelőzésére, a feszültségek, a kollíziók feloldására. A kialakult új világrend útkereséseiben egyre inkább előtérbe került *az embert és az emberi közösségeket fenyegető valamennyi hagyományos és újszerű veszélyt figyelembe vevő, összetett biztonságfogalom kimunkálása és alkalmazása*. A „re-defining security” törekvés vezetett el az ENSZ keretében 1994-ben a „Redefining Security: The Human Dimension” című jelentéshez, amely megalapozta az ún. *humánbiztonság* tartalmi összetevőinek korántsem lezárult széles körű kutatását, a leszűrt következtetések változatos megfogalmazását és valamilyen mérvű alkalmazását (Szász 2004; Kondorosi 2004). A humánbiztonság fogalmának, tartalmi összetevőinek meghatározásának és megóvásának igénye lehetővé és egyben szükségessé teszi, hogy *holisztikus szemlélettel az embert és az emberi közösségeket fenyegető valamennyi veszélyt és ártalmat figyelembe vegyük és ezeket interdependensen kezeljük*. A humánbiztonság összetett fogalma nem zárja ki sem az állambiztonság,

sem a nemzetközi biztonság vagy kollektív biztonság követelményét és védelmét. Mellőzhetetlennek tartja azonban az *emberi méltóság* kiemelt szolgálatát, a kivetettek, a hátrányos helyzetűek, a testi és szellemi fogyatékosok előnyösen megkülönböztett védelmét, az éhínség, a szegénység, a munkanélküliség, a tiltott diszkrimináció elleni küzdelmet, a fertőző és gyógyíthatatlan emberi, állati és növényi betegségek, a szenvedélybetegségek, a természeti és műszaki katasztrófák, a természet-, illetve környezetkárosodások, a megrázó közlekedési balesetek, a szervezett és egyéb bűnözés, a terrorizmus, valamint a bizonyos okok miatt vagy események kapcsán felbőszült tömeg vandál pusztítása elleni lokális, regionális, állami, államközi és globális, de minden esetben összehangolt fellépést.

A human security elvileg tehát korszakunk valamennyi veszélyétől és ártalmától való mentességet jelent. Mivel azonban ilyen tartalmú biztonság sajnos elérhetetlen, az emberközpontú biztonság rendkívül kiterjedt, összetett követelményrendszert, megelőző, védekező, oltalmat és rehabilitációt nyújtó, sokrétű erőfeszítést igényel. A humánbiztonsághoz elválaszthatatlanul kapcsolódik a védelem, az ún. *human security defence* és a megelőzést, elhárítást, helyreállítást is magában foglaló oltalom, a *safety* elérése. A holisztikus szemlélet, a komplex és koordinált megelőzés és elhárítás követelménye nem zárja ki, hanem logikusan magában foglalja a veszélyek változatainak közelségéhez és súlyosságához ésszerűen igazodó, ezért elkerülhetetlenül változtatandó prioritások alkalmazását is.

4.5.2. *A biztonság különböző változatai* – a nemzetbiztonság, az állambiztonság, a nemzetközi biztonság, a kollektív biztonság, a közbiztonság, a jogbiztonság, a szociális biztonság, az egészségbiztonság, a személyi biztonság, a munkahelyi biztonság, a vagyonbiztonság stb. – megfelelő fokozatú és tartalmú *jogi szabályozás eredményeként* váltak és válhatnak jogilag védett értékke, egyszerűbb kifejezéssel *jogi értékke*. Lényegesnek ítélem meg annak igénylését, hogy *a humánbiztonság mint átfogó jogi alapérték és annak főbb összetevői nemzetközi jogi, szupranacionális és állami alapnormákban egyaránt meghatározást nyerjenek*. Elmélyült kutatómunkával, sok szempontú egyeztetéssel és magas szintű elhatározásokkal indokolt eldönteni azt is, hogy a humánbiztonság egészének, illetve összetevőinek szabályozásában mik és milyen tartalommal nyerjenek rögzítést célokként, feladatokként, alapelvekként, alapjogokként, alapvető tilalmakként és kötelességekként, esetleg egyéb jogi alapértékként. Tisztázandó, hogy mely szinteken, milyen tartalommal kerüljenek meghatározásra a megelőző, a védelmi, a helyreállítási feltételek és feladatok, valamint a felelősségek és a szankciók.

A humánbiztonságnak, illetve bizonyos elemeinek megfelelő tartalmú *alkotmányi* meghatározása azzal a következménnyel jár, hogy az ilyen biztonság *alkotmányi értékke* válik, és így tartalmi befolyást gyakorol a biztonság fenntartását és védelmét szolgáló törvényi és rendeleti szabályozáshoz. A biztonság megfelelő tartalmú alkotmányi szabályozása azt is eredményezi, hogy mint alkotmányi érték alkot-

mánybírósági és más közhatalmi védelemben részesül az alacsonyabb szintű jogi értékekkel és az értékek nem minősülő veszélyekkel, ártalmakkal szemben. Ha pedig alkotmányossági vita merül fel az alkotmányi értéknek minősülő biztonság és más alkotmányi érték versengése vagy kollíziója tekintetében, végső fórumként az Alkotmánybíróság döntheti el, hogy az adott versengésben és kollízióban a biztonság milyen jellegű, tartalmú és arányú alkotmányi védettségben részesül.

4.5.3. El kell ismernünk, hogy a terrorizmus és más veszélyek terjedése, illetve súlyosbodása miatt éppen a kiemelkedő vívmánynak minősülő *demokratikus és egyéb jogi alapértékek védelmében szükségessé válhat ezeknek a korábbinál erőteljesebb korlátozása*. Elengedhetetlen azonban az is, hogy az erre hivatott közhatalmi szervek tartsák tiszteletben a rendkívüli körülmények között sem korlátozható jogokat – például a kínzás tilalmát –, folytonos körültekintéssel vizsgálják és alkalmazzák a szükségesség, az alkalmasság, az arányosság, a kellő időtartam és az ésszerűség mértékét. Ne sértsék meg az önkényesség tilalmát, érvényesítsék a mellőzhetetlen korlátozások rendszeres alkotmányossági és törvényességi ellenőrzését, halasztás nélkül oldják fel a szükségtelenné vagy aránytalanná vált korlátozásokat, és végezzék el az indokolt egyéb korrekciókat.

4.6. Az alapvető tilalmakról

Az Alkotmányban foglalt *tilalmak* azért minősülnek értékeknek, mert más értékeket szolgálnak, védenek vagy keletkeztetnek. Emellett szerepváltozatok, illetve esetleg ezek együttese révén a tilalom maga mint normatív tartalom és a tilalom alkotmányi szövege is értékminőséget nyer. Az alkotmányi tilalmaknak címzettjeik, tehát kötelezettjeik és jogosítottjaik, valamint tárgykörük, tartalmuk, szerepük és hatásuk szerint több csoportját és számos alakzatát ismerjük. Tilalmakat nemcsak nemzetközi és szupranacionális normatív okmányokban, valamint nemzeti alaptörvényekben találunk, hanem más normákban is. Rendkívül sok tilalmat tartalmaznak a törvények, sőt más jogszabályok is. Jellegzetes példaként említhetjük a közlekedési, az egészségvédelmi, a környezetvédelmi, a tűzvédelmi, az egyéb katasztrófavédelmi, a rendészeti és az építészeti jogi szabályokat. A büntetendő magatartásokat, a szabálysértési és fegyelmi tényállásokat megállapító és büntetésüket, hátránnyal sújtásukat előíró jogszabályok nagyszámú és változatos tárgyú lényeges tilalmakat tartalmaznak, illetve fejeznek ki.

A magyar Alkotmányban megállapított tilalmak megtartásán és kiegészítésén kívül különösen a következő hagyományos és új tilalmak Alkotmányba foglalását ajánlom megfontolásra.

4.6.1. Az alapjogok, az alapkötelességek és az alaptilalmak alkotmányi meghatározásakor – szerintem – nem hagyható figyelmen kívül az Emberi Jogok 1948. december 10-én elfogadott Egyetemes Nyilatkozata 29. cikk (3) bekezdésének az a

kikötése, hogy az alapjogokat és szabadságokat nem lehet az ENSZ céljaival és elveivel ellentétesen gyakorolni. Továbbra is hasznosítandónak tartom a Polgári és Politikai Jogok – 1966-ban az ENSZ keretében elfogadott – Egyezségokmánya 20. cikkének következő előírását: „Minden háborús propagandát törvényben kell megtiltani. Törvényben kell megtiltani a nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet bármilyen hirdetését, amely megkülönböztetésre, ellenségeskedésre vagy erőszakra izgat.”

4.6.2. A jog rendeltetésszerű használata kötelességének, valamint a tulajdon köz-célokat is szolgáló és mások érdekeit is tiszteletben tartó jellegének rögzítése után, valamint a joggal való visszaélés általános tilalmán kívül, követve az alapjogok különböző csoportjairól szóló több nemzetközi egyezményt és az EU Alkotmányát, rögzíteni kellene annak tilalmát, hogy az Alkotmány egyetlen rendelkezése sem értelmezhető akként, amely feljogosítana a benne foglalt vagy az országot kötelező nemzetközi okmányokban és az EU Alkotmányában meghatározott alapjogok megsemmisítésére, megsértésére, kijátszására vagy az említett okmányokban megállapítottnál nagyobb mértékű korlátozására, illetve szűkítésére.

4.6.3. Számos jelenleg is kötelező nemzetközi egyezmény, az EU Alkotmánya, több korszerű alkotmány és az Alkotmánybíróság 23/1990. (X. 31.) határozata figyelembevételével az Alkotmánynak kellene megtiltania a halálbüntetés jogszabályi lehetővé tételét, valamint kiszabását és végrehajtását. Ezzel együtt meg lehetne határozni a jogos életvédelemnek más életének kioltásával járó feltételeit is.

4.6.4. Az Alkotmányba illik a jogszabályok visszaható hatálya tilalmának olyan meghatározása, amely megfelelő megfogalmazásban utal a kedvezőbb tartalmú jogszabályi rendelkezés visszaható hatályának lehetőségére is.

4.6.5. A szűk kivételekre utalással – szerintem – Alkotmányban is tiltani kellene annak lehetőségét, hogy a felettes, illetve központi szerv egyedi döntéssel az alárendelt vagy alsóbb fokozatú szerv hatáskörébe tartozó ügy elbírálását magához vonja.

4.6.6. A magyar Alkotmánynak is tartalmaznia kellene azt a számos nemzetközi okmányban és nemzeti alkotmányban rögzített tilalmat, amely szerint tilos a kollektív kiutasítás, valamint senki sem utasítható ki vagy toloncolható ki olyan államba, és nem is adható ki olyan államnak, ahol komolyan fenyegeti a halálra ítélet veszélye, ahol kínozzák vagy más embertelen bánásmódnak, illetve büntetésnek vetik alá.

4.6.7. Nem kellene kihagyni a magyar Alkotmányból sem az olyan klasszikus, de napjainkban sem időszerűtlen tilalmakat, mint a cenzúra, a rabszolgaság, a

kényszerszolgálatban tartás, a munkára kényszerítés, valamint az emberi lénnel és emberi testrészekkel kereskedelem tilalmát. A jelzett igény teljesítése természetesen nem zárhatja ki, hogy az Alkotmány megjelölje e tilalmak némelyike (például a munkára kényszerítés tilalma) alóli mentesítés feltételeit.

4.6.8. Az EU Alkotmánya II-92. cikkében foglaltak, a gyermekek jogairól szóló nemzetközi egyezmények és több demokratikus alkotmány kapcsolódó rendelkezéseinek hasznosításával az Alkotmányban ki kellene nyilvánítani a következőket. Tilos a gyermekek munkára kényszerítése, illetve rendszeres foglalkoztatása. A foglalkoztatás alsó korhatára – a fiatalkorúak számára kedvezőbb szabályok sérelme nélkül és korlátozott kivételekkel – nem lehet alacsonyabb, mint a tanköteles kor felső határa.

4.6.9. A magyar Alkotmányban is hasznosítandók az EU Alkotmányának azok az újszerű rendelkezései, amelyek lényegesen bővítik a *diszkrimináció tilalmának kritériumait és hatókörét*. E dokumentum egyrészt kinyilvánítja, hogy az Unió tiszteletben tartja a kulturális, a vallási és a nyelvi többféleséget (II-82. c), a II-81. cikkben pedig a hagyományos (nemi, faji, bőrszín, etnikai és társadalmi származás, nyelv, vallás vagy hit, politikai vagy más vélemény, vagyon, születés) kritériumokon nyugvó hátrányos megkülönböztetésen túl tiltja a *genetikai tulajdonságokon, az életkoron, a szexuális irányultságon, valamint a szellemi vagy testi fogyatékonyságon* alapuló hátrányos megkülönböztetést is. Az orvostudomány és a biológia legújabb eredményeiből és lehetőségeiből származó veszélyek elhárítását célozzák az Unió Alkotmányának „A személyes integritáshoz való jog” című (II-63) cikkében található tilalmak, amelyek az emberek szelekcióját célzó *fajnémesítési gyakorlatokat, valamint az emberi lények klónozással történő megismétlését tiltják*.

4.7. Az alapvető kötelezettségek és felelősségek

4.7.1. Az emberi életet, méltóságot, igazságosságot, jólétet szolgáló és védelmező *alapjogok* fejlesztésében, különösen a második világháborút követően látványos és folytatásra érdemes eredmények születtek. *Hosszabb ideig nem nyertek* azonban megfelelő arányú figyelmet a korszerű célok, alapelvek, feladatok, tilalmak, kötelezettségek, korlátok és felelősségek. Sokan felismerték és vallják – magam is úgy vélem –, hogy a *kötelezettségek és a felelősségek jelentősége, alakzatai és biztosítékai* nemzetközi jogi, szupranacionális jogi és nemzeti jogi szinten, így tehát Magyarországon is – az *alapjogok további gazdagítása és gondos érvényesítése mellett* – gyarapításra és körültekintő alkalmazásra szorulnak.

4.7.2. A hatályos magyar Alkotmány *alapköteletségnek* nyilvánítja az Alkotmány és az alkotmányos jogszabályok követését, a közterhekhez hozzájárulást a jövedelmi

és vagyoni viszonyokhoz igazodva, az általános és ingyenes tankötelezettséget, a honvédelmi kötelességet és a szülőknek, gondviselőknek azt a feladatát, hogy kiskorú gyermekeik taníttatásáról gondoskodjanak. E kötelességek megtartásán kívül indokolt lenne az Alkotmányban – esetenként utalva a *részletező törvényi szabályozás* feladatára – alapkötelességi rangra emelni mások alapjogainak tiszteletben tartását, a jogok rendeltetésszerű gyakorlását, a joggal való visszaélés tilalma követését, a jóhiszeműség és a méltányosság érvényesítését, a közkerölcs tiszteletben tartását, a közegészség védelmét, a közrend és a közbiztonság elősegítését, a természeti és a művi környezet oltalmazását, a katasztrófa-elhárításban való közreműködést, a bal-eset áldozatainak segítségét, az igazságszolgáltatásban való közreműködést, valamint a szülők és gyermekek kölcsönös támogatását.

4.7.3. A *felelősség* a tudatos és eredményes egyéni vagy közösségi magatartás és sorsirányítás mellőzhetetlen jellemzője, nélkülözhetetlen feltétele és hatékony eszköze. A felelősség az embert az egyéb élőlényektől megkülönböztető képességek és sajátosságok közé tartozó jellemző. A *felelősség az emberiség* eddigi és jelenlegi történelmének, valamint *jövőjének egyik lényeges biztosítója*. Természetes ezért, hogy korszakunk törekvései és súlyos veszélyei közepette az adaptáltan igénybe vehető felelősségi alakzatok kimunkálása, elismerése, alkalmazása és érvényesítése nélkülözhetetlen (Kovács P. 2004; Környei 2004; Magyarics 2004; N. Rózsa 2004; Búr 2004). Bármely alany felelőssége bizonyos magatartáshoz, tehát tevékenységhez, tartózkodáshoz, mulasztáshoz vagy eseményhez, eredményhez, illetve ezek hiányához okozatosan kapcsolódó *hátrány* (esetleg előny) *önkéntes vagy készített ismeretét, vállalását és viselését* jelenti. A felelősség eme általános körülírásának összetevőiről szólva először a belső – például vallási, erkölcsi, szülői, gyermeki, hazafias, hivatásbeli, szakmai, hobbi – indíttatású felelősség igényességre, odaadásra, áldozatvállalásra és eredményességre serkentő szerepét elemem ki. Belső indíttatás nemcsak az erkölcsi, hanem a jogi felelősség változataihoz is kapcsolódhat. A belső indíttatású felelősség általában előnyös és szimpatikus voltának jelzése után először azt említem, hogy a *külső tényezőtől* – például szülőtől, iskolától, hatóságtól, munkáltatótól – származó és eredetileg *készített felelősség is átalakulhat belső indíttatású felelősséggé*. Emellett az sem tagadható, hogy a belső meggyőződés számára közömbös vagy kifejezetten ellenszenves, *készített felelősség is* lehet – a potenciálisan benne rejlő hátrányok (esetleg előnyök) hatására – hatékony. A felelősségben rejlő hátrány (vagy előny) a felelősség érvényesülésekor, illetve érvényesítésekor következik be. A *felelősség alkotmányi értékévé nyilvánítását és alkalmazását* a célok elérésének, a feladatok elvégzésének, a jogok gyakorlásának és a kötelességek teljesítésének általános ösztönzőjeként és következményeként lehetne megfogalmazni. A felelősség rendeltetésében és tárgyai között meghatározó helyet foglal el az állami, a közösségi, valamint az egyéni célok és feladatok megvalósítása, a jogok gyakorlása és a kötelességek végrehajtása.

- Ádám A.: *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- Ádám A.: Az alkotmányi értékek fejlődési irányairól. *Jura* 2002/1.
- Ádám A.: A közjogi szerződésekről. *Jura* 2004/1.
- Ádám A.: Az egyházak és a magyar állam alkotmányos viszonyáról. In: Fűrész K.–Kukorelli I. (szerk.): *Ünnepi kötet Schmidt Péter 80. születésnapja tiszteletére*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2006a, 19–27.
- Ádám A.: A jogi alapértékekről. In: Hajas B.–Schanda B. (szerk.): *Formatori Iuris Publici. Studia in honorem Geisae Kilényi septuagenarii. Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor hetvenedik születésnapjára*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar – Szent István Társulat, Budapest, 2006b, 16–19.
- Búr G.: Az egyén és a társadalom viszonya Afrikában. *Acta Humana* 2004/2.
- Kondorosi F.: A biztonsághoz való jog a jogbiztonság és a közbiztonság tükrében. *Acta Humana* 2004/2.
- Kondorosi F.: *A fenntartható fejlődés és a globalizáció kihívásai az emberi jogok szempontjából*. Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, Budapest, 2005.
- Kovács B.: Életminőség – boldogság – stratégiai tervezés. *Polgári Szemle* 2007. február
- Kovács P.: Az egyén felelőssége az emberi jogok európai felfogásának rendszerében. *Acta Humana* 2004/2.
- Környei Á.: Nemzetközi törekvések az emberi kötelességek meghatározására. *Acta Humana* 2004/2.
- Lentner Cs.: A demokrácia pénzügyi csapdája. *Polgári Szemle* 2007. február
- Magyarics T.: Az egyén felelősségének megközelítései az Egyesült Államokban. *Acta Humana* 2004/2.
- Nagy Z.: Tradicionális bűncselekmények számítógépes hálózatokon. *Jura* 2007/1.
- N. Rózsa E.: Az egyén felelősségének kérdése az iszlámban. *Acta Humana* 2004/2.
- Samu M.: *Alkotmányozás, alkotmány, alkotmányosság*. Korona Kiadó, Budapest, 1997.
- Száraz E.: A nemzetközi biztonság felfogása a 21. században. A humán biztonság dimenziói. *Acta Humana* 2004/2.
- Varga K.: *Értékek fénykörében. 40 év értékutatás és jelen országos értékvizsgálat. Adalék egy új nemzetstratégia megalapozásához*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

ÚJ TANULÁSI ÉS TANÍTÁSI MÓDOK AZ INFOKOMMUNIKÁCIÓS ESZKÖZÖK ELTERJEDÉSÉNEK IDŐSZAKÁBAN

BENEDEK ANDRÁS

AZ MTA DOKTORA

INTÉZETIGAZGATÓ EGYETEMI TANÁR — BUDAPESTI MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az oktatási rendszerekkel szembeni kritikák egyik időről-időre visszatérő eleme a tanítás-tanulás eljárásainak bírálata. A technikai fejlődés és a társadalmi szerveződés változó összefüggéseinek pedagógiai kérdéseire koncentrálnak a kritikai megközelítések figyelemre méltó vonulata az oktatásban alkalmazott eszközökön keresztül értékeli a helyzetet, és elsősorban az új technológiák alkalmazásában véli felfedezni a lényegét. Az új, váratlan lehetőségek a mindennapok történéseinek szintjén ma sokszor csupán érdekes hírnek tűnnek. De valójában mennyire vagyunk képesek ezekből a jövőre következtetni? E ponton megszívlelendő Vámos Tibor gondolata az ezredforduló számvetéseinek sorában arról, hogy a modern társadalom egyre inkább a saját élettapasztalatán belül éli meg a változásokat: „kilendült a történelmi statizmusból [...] igyekszik a régebbi korok kultúráját a maguk saját világában megérteni és – amennyire lehet – ennek megfelelően megőrizni.”¹

A fenti gondolat különösen időszerű akkor, amikor ez az írás Magyarországra vonatkoztatva – 2025 horizontján – egy komplex, a technikai fejlődést és a társadalom szerveződésének különböző területeit elemző kutatás kereteiben foglalkozik az oktatás-nevelés új jelenségeivel. Bár a kutató mindig is törekszik az objektivitásra, azonban függetlenítheti-e önmagát attól a megélt folyamattól, fejlődéstől, ami a kutatás tárgya? *Hannah Arendt* több mint félszázaddal ezelőtt íródott, a múlt és jövő összefüggéseit a politikai filozófia keretei között elemző könyvének megállapítása a ma pedagógiája számára is megfontolandó. „Mivel a világ öreg, mindig

¹ Vámos T.: Informatika és világtársadalom. Neumann Jánostól Bill Gatesig. In: Z. Karvalics L. (összeállította): *Neumann Jánostól az Internetig*. Akik nyomot hagytak a 20. századon 4. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999, 18.

öregebb nálunk, a tanulás elkerülhetetlenül a múlt felé fordul, tekintet nélkül az élet jelenben eltöltött idejére.”² A tanulás jövőképének mégoly közelinek tűnő, de valójában az előrejelzések jelentős kockázatát is hordozó közel két évtizedes időszakaszára vonatkozó megállapítások elé azért is kívánczik ez a megjegyzés, mert *a jelenünkben már ismert új technológiák, kutatási eredmények fogják feltételezhetően meghatározni a tanítás-tanulás következő évtizedeit.* Ennek legfőbb oka az, hogy *a formális oktatás intézményes neveléshez kapcsolódó rendszere kulturális hagyományok által meghatározott rendszer.* E társadalmi alrendszerre a történelmi társadalmak konzervatív „védekezési” szokásai miatt is a lassú fejlődés a jellemző, amely a rendszer nagy méreteivel és a fenntartás-működtetés jelentős személyi és materiális forrásigényével is szorosan összefügg.

A számos kérdést megfogalmazó, és a válaszlehetőségeket mérlegelő tanulmány keretében az előrejelzés történeti dilemmájának érzékeltetésén túl indokolt elemezni *az infokommunikációs eszközök által kialakított új társadalmi környezet pedagógiai jellemzőit, hatásukat a tanulásra.* Feltételezhetően ezek jelentős hatással lesznek a jövőben az intézményes oktatás-képzés kereteinek átalakulási tendenciáira, bár a tanulási folyamatok változásai és az ezekből származó kihívások *a jövőben több forgatókönyv-változat alapos elemzését tehetik szükségessé.* Mindezekből formálódtak az összefoglaló részben leírt következtetések, a főbb tendenciák és a változási folyamatok előrejelzése.

2. AZ OKTATÁS JELENE A MÚLTAT KÉPEZI LE?

A múltból induló fejlődési folyamatok elemzése során felvázolható olyan oksági láncolat, amely *a tanulóssal hozza összefüggésbe az új eszközök széles körű alkalmazását.* Egyszerű példaként lehet hivatkozni arra, hogy a középkorban a kezdetekben kézzel írt és a kolostorok falai között féltve őrzött *kódexek* hordozhatóságának és sokszorosításának lehetősége teremtette meg a tankönyvek mai oktatásunkat is meghatározó műfaji kereteit és fizikai megjelenési formáit. Ezt a középkori egyetemi címertan történetileg szemlélteti, az iskoláztatás általánossá válásának folyamatában a középsikolák szimbólumai között a könyv ábrájának középpontba helyezése még napjainkban is kifejezi.

Hasonló, a tantárgyi oktatás rendszerét érintő újabb jelentős változásra azonban évszázadokig kellett várni. A technológiák változásának hatását szemlélteti például a nagyméretű *műanyagglencse* tömeggyártásba kerülése, amely az írásvetítő tömeges elterjedését tette lehetővé az 1950-es évektől. Az elmúlt 3-4 évtized osztálytermi

² Arendt, H.: *Múlt és jövő között.* Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 202.

leírásai a táblával együtt, állandó eszközként jelenítik meg ezt a vizuális szemléltető eszközt. Bár a tábla varázsa a nagy tanáregyéniségeket a mai napig vonzza, de azért a „megőrizve megújulás” példája az írásvetítő és a némi fejlődésre készített – sokszor már mágneses, speciális felülettel ellátott, hajtogatható – falitábla szimbiózisa napjaink osztálytermében. E fejlődési „pálya” újabb érzékelhető szakasza az *intelligens „aktív tábla”* megjelenése és elterjedése mint a tantermek új pedagógiai fókuszpontja. Ehhez kapcsolódik – ma még inkább csak elvben – a tanulók kezébe adható LCD-képernyő, amelyen jegyzeteket lehet írni és rögzíteni, vagy az aktív táblán megjelenített, előre elkészített előadásanyag lényeges részeit kiemelni és tárolni lehet.

Az, hogy ez egyre inkább mindennapi valóság, érzékelteti a következő „hír”: 2007. február utolsó napján „kísérleti tanóra keretében nyitotta meg kapuit a *Jövő tanterme* a Szegedi Tudományegyetemen”.³ Mindez valójában a technológiai fejlődéssel összhangban a közelmúlt megjelenését is szemlélteti a tágabban vett oktatásban. A ma kereskedelmi forgalomban lévő, tanítási célra (is) használható infokommunikációs eszközök – számítógépek, projektorok és azok hálózati működtetése – valóban színessé tehetik a tradicionális osztálytermek tereit. Azonban a digitális tábla tömeges elterjesztése ügyében az elmúlt hónapokban kibontakozott jelentős társadalmi vita sem vonhatja el figyelmünket arról, hogy *az osztálytermek mikrovilágában zajló tanítási-tanulási folyamatok már kiléptek az iskola és a pedagógusok által meghatározott formális oktatás tradicionális világából*. Ezért is vállalja ez az írás azt a feladatot, hogy az infokommunikációs eszközök elterjedésének időszakában az új tanítási és tanulási módokkal – a ma még meglepő, új módok és módszerek előrejelzésének kockázatát is vállalva és a következő két évtized várható történéseire tekintettel – foglalkozzon.

3. KÉT FORDULÓPONT KÖZÖTT VAGYUNK?

Ha a jelenünkben ható változásokat a populáris hatások szintjén vizsgáljuk, akkor utalnunk kell arra, hogy a személyi számítógépek első megjelenése (1978 körül) korszakváltást indított el a hazai oktatástechnikában. Ma már sommásan állapíthatjuk

3 A „Jövő tanterme”. In: *Köznevelés* 2007. március 19. 2. További idézett az írásból: „A tanteremnek már a bútorzata is különbözik a hagyományostól. Falai meleg színűek, a görgőkön mozgatható asztalok elrendezését gyorsan meg lehet változtatni az egyéni tanulás, a páros vagy 3-6 fős kiscsoportos munka feltételeinek megfelelően. A terem minden egyes asztalához tartozik egy hordozható számítógép, érintőképernyős tábla-PC vagy a legújabb, rendkívül könnyű, szintén érintőképernyős PC. Az összes számítógép vezetékek nélkül csatlakozik az internetre. A teremben megtalálható a legkorszerűbb interaktív tábla is – melyen nemcsak tetszőleges multimédiás oktatóanyag jeleníthető meg, hanem rögzíteni lehet a ráírt, rárajzolt információt is, és a tárolt információt a megfelelő hordozón akár a tanulók is hazavihetik.”

meg, hogy *pedagógiai fordulópontnak tekinthetjük azt, hogy megjelent a tanítás-tanulásban az ember-gép interaktív kommunikáció*. A történések szintjén kezdetben csak az volt felismerhető, hogy a nemzetközi tendenciákhoz igyekeztünk felzárkózni, felismerve azt, hogy minden eddiginél sokoldalúbb és hatékonyabb, valóságos interaktivitást nyújtó eszköz jelent meg az iskolákban.⁴ Bár tipikusan követő modell szerint, de a lényegét tekintve késéssel másoltuk a nemzetközi példákat, felismerve azt, hogy ezek a számítógépek hálózatba szervezve képesek hatékonyan segíteni az oktatást (a lokális hálózatok, illetve az internet jóvoltából). A lényeg, és ez túlzás nélkül állítható, hogy az ezredfordulóra a világ fejlettebb részében végbement az oktatás és – ez legalább annyira fontos – a munka környezetének fizikai és szellemi átalakulása: *a személyi számítógépek a tanítás és tanulás eszközeiként az iskola termeibe visszavonhatatlanul bevonultak, majd megjelentek az otthonok falai között is*.

Ezzel – és még mindig a „múltról” szól e történet – egy jelentős pedagógiai fordulat is lezajlott. Ha ugyanis mindezt a jövő lehetséges alakulásának szempontjából szemléljük, akkor érdemes időpárhuzamot vonva arra is utalni, hogy a grafikus felhasználói felület kialakításának elvi lehetőségei már a múlt század 60-as éveinek végén ismertek voltak, s a kutatások szintjén sokakat foglalkoztatott. Az ember-számítógép szimbiózis, az emberek és az elektronikus számítógépek közötti interaktív kapcsolat egyre hangosabban kopogtatott a pedagógia szentélyének ajtaján.⁵ Példaként kínálkozik a ma és a jövő tanulásának változását, az információk gyors és hatékony átadásának folyamatát egyre erősebben formáló *ikonhasználat* technikai hátterének kialakulása.

A szakmai fejlesztők számára 1968 tavaszán, a kaliforniai San Franciscóban megrendezett számítástechnikai konferencián az interaktivitás *kép-mező-ikon* konstrukcióját mint az interaktív kommunikáció új lehetőségét mutatták be. Ekkor ismerhette meg a szélesebb szakmai nyilvánosság⁶ Engelbart és English kutatócsoportja által kifejlesztett eszköz, az „egér” használatát. A bemutató során az ember-számítógép kapcsolat új, vizuális szimbólummanipulációkkal operáló, impulzív módját vetítették előre. Az ember-számítógép kapcsolat egyik új formája teremtdött meg, amire addig még nem volt példa a történelemben. A példa négy évtizedes történetének kezdetén még szerénynek tűnő „technikai” megoldás az elmúlt évtizedek alatt alapvetően megváltoztatta az ember-gép közötti kommunikációt, s hatása messze túlmutat a számítógép képernyőjén. A ma elektronikus eszközei – a háztartási esz-

4 1983-ban már minden iskolában helyet kapott a hazai gyártású HTZ 80 Basic nyelven „értő” számítógép, majd az ezredfordulót megelőző évtizedben általánossá vált a személyi számítógépek (PC-k) használata, illetve az internetes hálózati hozzáférés az iskolákban.

5 Licklider, J. C. R.: *Man-Computer Symbiosis* IRE Transactions on Human Factors in Electronics. March 1960. Online: <http://memex.org/licklider.html>.

6 Engelbart, D. C.–English, W. K.: *AFIPS Conference Proceedings of the 1968 Fall Joint Computer Conference*. San Francisco, CA, December 1968, 33, 395–410.

közöktől a közlekedési eszközökig – ezen a szimbolikus nyelven kommunikálnak a felhasználókkal, s az üzenetek komplexitása egyre nő.

De miért vált ennyire fontossá az interaktivitás keretében mindig is személyre szóló üzenetek, szimbólumok standardizációja? A válasz egy másik tendencia felerősödésével függ össze, ez egy újabb pedagógiai fordulóra hívja fel a figyelmünket. Ez a *mobil kommunikáció technológiai és társadalmi változásokat elindító térhódítása*, amely minden eddigi technológiai transzfer sebességét felülmúlja. Ez a hálózati struktúrák fejlődését lehetővé tévő új „környezet” a hang és képi információk átadását immár a mozgó ember kezébe adva, az egyént képessé teszi elvileg bárhol – otthon, utcán, vonaton, hegycsúcson vagy éppen kontinensnyi távolságra – az információk gyors elérésére, és ebben a képernyők méreteihez illeszkedő komplex utasításokat, információcsomagokat lehet ikonokkal ábrázolni.

Az infokommunikációs változások gyorsulását plasztikusan szemlélteti a *mobiltelefonok megjelenése és tömeges elterjedése*. Találó hasonlattal Paul Levinson ezt az új, kisméretű eszközt az ember relatív kistömegű agyával állította párhuzamban, persze nem az intelligenciára, hanem a kommunikációs lehetőségekre utalva.⁷ S ez a mobil kommunikációs eszköz csupán a 90-es évek elején kezdett – ám akkor szédítő ütemben – elterjedni.⁸ A történelemben nem ismerünk még olyan jelentős technikai eszközt, amely ilyen rövid idő alatt általánosan tömeges használatba került volna. A kerék, a csavar, a gőzgép, de még az autó, sőt a televízió vagy akár az internet általános elterjedése is még generációk idejével mérhető. E folyamatoktól eltérő módon a mobiltelefonok alig több mint egy évtized alatt meghódították a világot. Az új digitális mobil eszközök nem csupán minden eddigi kommunikációs funkciót integrálnak, de szabály- és normarendszerében nem kötődnek szorosan olyan nagy társadalmi intézményekhez, mint a lakóhely-iskola-munkahely. A 3G-s mobiltelefonok elvben – és egyre inkább a gyakorlatban – szabadon használhatók térben és időben, így önmagukban hordozzák az eddig tömegesen elterjedt kommunikációs eszközök mediális funkcióit.

Így a napjainkban felismerés tárgyává váló *másik pedagógiai fordulópontra az ember kommunikációs lehetőségeiben a térbeni függetlenség létrejötté*. E kissé bonyolultnak tűnő megállapítás leegyszerűsítve a *mobil kommunikáció hihetetlen fejlődésével függ össze, s hatása éppen az előrejelzési időszak alatt válhat ki jelentős változtatásokat az oktatásban*.

7 Levinson, P.: *Cellphone: The Story of the World's Most Mobile Medium and How It Has Transformed Everything!* Palgrave Macmillan, New York, 2004.

8 Az amerikai Star Trek tévésorozatban 1966-ban tűnt fel, mint egy fantasztikus kommunikációs eszköz a hordozható, vezeték nélküli telefon. Az AT and T és a Motorola közel két évtizeden át mintegy 100 millió USD ráfordítással valósították meg az első – akkor még nehéz s meglehetősen drága (400 USD) – mobiltelefon-készülékét. Az USA-ban 1985 és 2002 között, minden azt megelőző (ideértve az internetet is) technikaeszköz-elterjedési sebességet felülmúlt az előfizetői létszámnövekedés – 350 ezerről 150 millióra, ami 17 év alatt 8800-szoros növekedés (Levinson i. m. 32).

Az ezredfordulót követően forradalom zajlott le a tartalomszolgáltatásban, és nagy változások érzékelhetők a kiszolgáló technológiák területén. A felhasználók tartalomszolgáltatókká válnak, az internetezők a saját tartalmaik feltöltésével egyre fontosabb szereplővé válnak. Az *internet társadalmiasodása* és a *web 2.0 mozgalom* tekinthetők napjaink legnagyobb hatású változásainak.⁹ 80 millió új szélessávú kapcsolat született 2006-ben, ezzel az év végére az internethasználók száma (szélessávú és egyéb hozzáférési módok összesen) szerte a világon meghaladta az egymilliárdot.¹⁰ Az internet használata az idősebb korosztályok körében is egyre népszerűbb elfoglaltsággá vált. Erre a tendenciára azért kell egyre jobban odafigyelni, mert bár az elmúlt negyedszázadban az informatikai műveltséget megszerzők között elsősorban a fiatal korosztályok képviselői voltak, azonban *az előrejelzési időszak végére ezek a kohorszok átlélik az öregkor küszöbét, életvitelükre ugyanakkor az oktatás-munka-otthon világában kialakult infokommunikációs viselkedésformák jelentős hatással lesznek.*

Ha az előrejelzés szándékával a várható hatásokat kívánjuk számba venni, akkor a pedagógiai szempontú elemzések lényeges *kiindulási pontja a tudáshoz való hozzáférés demokratizmus*a, amelyben az infokommunikációs eszközök esetében éppen az ezredfordulót követően alapvető változások következtek be, s ezek feltételezhetően a közösségi funkciók erősítésével tartós tendenciaként érvényesülnek a következő időszakban is. Az új tanulási és tanítási módok elterjedési lehetőségeinek szempontjából ezért *is kitüntetett jelentőséggel bír a hátrányos helyzetűek számára az internetelés biztosítása*, illetve azon *vidéki térségek behálózása*, ahol technikai vagy gazdasági akadály más jellegű infrastruktúrát nem vagy csak korlátozott mértékben tesz lehetővé.

A szélessávú internet-hozzáférés tekintetében a modellértékkel bíró fejlesztése – különösen az Egyesült Államokban – az ingyenes, teljes várost lefedő Wi-Fi- (és egyéb) hálózatok kialakítását, azaz *az internet „közművesítését” célozták meg*. A wireless térnyerését magyarázza az a hatalmas igény (különösen az üzleti szférában) a bármikor, bárhol elérhető internetkapcsolatra, amelynek legegyszerűbb módja a különböző hálózatok kialakítása.

⁹ Egyre nagyobb méretet öltöttek az online tartalomfelületek (vendégkönyvek, blogok stb.) spamelő üzenetek. A szélessávú fejlődés a fejlettebb országokban 2005-től tömegessé tette az internetes hangtovábbítást. (Borovitz T.–Csótó M.–Juhász L.–Kollányi B.–Pintér R.–Rab Á.: *A világ előrehaladása az információs társadalom terén 2005-ben*. Budapest, 2005.)

¹⁰ Az egymással kapcsolatot tartók „közössége” folyamatosan nő, s az elkövetkező évtizedben teljesen átszövi a fejlett országok – s e tendencia Magyarországon már most is érzékelhető – társadalmát. Az újabb és újabb technikai lehetőségek jóvoltából a különböző célokra – így többek között tanulásra, tudásmegosztásra – létrejött mikro- és makroközösségek tagjai számára a térben eddig technikai vagy éppen pénzügyi korlátok miatti esetleges kapcsolattartás mindennapivá válik. Például jelenleg a Skype felhasználói bázisa a világon mintegy 60 millióra tehető, s amikor ez az írás készül 2007 márciusában, egy kora délutáni órában (2007. 03. 21. 14:48) az egy időben bejelentkezett felhasználók száma: 9 161 748 fő.

A hazai jövőképünk kialakítása szempontjából is érdemes utalni arra, hogy a sáv-szélesség gyors terjedése jóvoltából a progresszió élvonalában vannak az önkormányzati, kormányzati internet-közműprojektek, amelyek során egész világvárosok, régiók (lásd Párizs, Bécs) beruháznak az internet közműrendszerük kiépítésébe. Jelzések sora figyelmeztet arra, hogy *online közösségek megerősödésének újabb hulláma közeleg, egyfajta reneszánsza a virtuális közösségeknek*. Ebben figyelemre méltó tendenciákat tükröz a játékpiaç, ahol az új technikai eszközöknek és a stabil, nagy sáv-szélességű internetelésnek köszönhetően még inkább megerősödik a közösségi játékforma. Ennek egyik, a társadalmi lét átalakulását szemléltető példáját képezi a *Second Life*, amely egy *3D-s online virtuális világ*, létforma vagy csupán szórakozás.¹¹

Történelmünkben viszonylag rövid időn belül és a nevelésügy fejlődése szempontjából különösen gyorsan jutottunk el a *tanítás-tanulásban az ember-gép interaktív kommunikáció* megjelenésétől az *ember kommunikációs lehetőségeiben a térbeni függetlenség létrejöttéig*. E két jelentős, pedagógiai szempontból újabb és újabb kihívásokat megfogalmazó fordulóponthoz képletesen olyan küszöbököt is szimbolizál, amelyek közül az egyiket átléptük, és a másik előtt toporogva nézünk szembe az oktatás világának minden eddiginél összetettebb átalakulásával. A fejlett országok az ezredforduló időszakára jutottak arra a felismerésre, hogy az egyént az egész életen át tartó tanulás középpontjába állító tudástranszfert és annak hatékonyságát a pedagógiai keretrendszerek jelentősen képesek meghatározni.¹² A következő

11 A virtuális világot 2003-ban egy San Franciscó-i székhelyű cég, a *Linden Lab* mutatta be. A felhasználók szinte hasonlóan élhetik mindennapjaikat, mintha a való világban tennék azt. Számos lehetőséget vehetnek igénybe, mint például a játékokban szereplő földek felfedezése, új ismereteket köthetnek más szereplőkkel, felépíthetik saját karakterüket, közösségi programokban vehetnek részt. Annak ellenére, hogy a *Second Life* egy játék, itt nincsenek pontok, szintek, amelyeket el kell érni a benne szereplő játékosoknak, továbbá nincs győztése és vesztese sem, mindenki azonos feltételekkel vesz részt benne. A *Second Life* világot nagy teljesítményű szerverek biztosítják, amelyeket „grideknek” neveztek el, ezeket a *Linden Lab* üzemelteti. A felhasználók a *Second Life* kliensprogrammal tudnak mozogni és létezni a virtuális világban. A futtatásához szükséges program ingyenesen letölthető az *SL* oldaláról. Az itt található közösségek úgy működnek, mint az életben. A lakóknak lehetőségük van egymás közötti tranzakciókra, vásárolhatnak, eladhatnak, vagy akár ajándékozhatnak is. A pénzügyi ügyletek lebonyolítására virtuális valutát használhatnak, amely átváltható dollárra. 2006 októberében a regisztrált felhasználók száma elérte az 1 milliót, 2006 decemberében pedig meghaladta a 2,3 milliót, és ennek növekedése folytatódik. A játékban egyszerre 10–20 ezer játékos vesz részt. Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Second_Life

12 A felnőttkori tanulás új formáinak alakulására már az ezredfordulót megelőzően hatással volt az egész életen át tartó tanulás – lifelong-learning – stratégiája. Az OECD, UNESCO szakmai elemzéseit követően az Európai Unió közösségi politika szintjére emelte e kérdéskört a Lisszaboni Memorandum elfogadásával, s megjelent az egész életen át tartó tanulás keretrendszerének nemzeti szinten történő kialakításának feladata. E kérdéskör átfogó koncepcionális kereteit az OECD Lifelong Learning for All: Policy Directions. In: *Education Policy Analysis. Education and Skills*. OECD, 2001, 9–42. és Lifelong Learning for All: Taking Stock. In: *Education Policy Analysis. Education and Skills*. OECD, 2001, 43–72. dokumentumaiban a szakmai nyilvánosság megismerhette, a magyar vonatkozásokat Benedek, András: „Life-long learning in transition to the knowledge-based economy – the Hungarian case”. Knowledge Economy Forum II. The World

évtizedek stratégiai gondolkodását az jellemzi, hogy *a korszerű tanulási lehetőségek és a tanulás élethosszig tartó megközelítése a hangsúlyt az egyéni képességek, valamint a személy tanulási képességének fejlesztésére helyezik*. Az élethosszig tartó tanulás koncepciójának középpontjában az az elképzelés áll, hogy az embereket képessé tegyék és bátorítsák arra, hogy „megtanulják, hogyan kell tanulni”.

4. AZ INFOKOMMUNIKÁCIÓS KÖRNYEZET PEDAGÓGIAI JELLEMZŐI

A következő évtizedekben a hagyományos pedagógiai paradigma kereteit szétfeszítő *egyik markáns tendenciát abban érzékelhetjük, hogy a fiatalok egyre szívesebben használják az infokommunikációs technológiát*, ezt szemlélteti az interaktív számítógépes játékok népszerűsége is. Ismert, ha a tanítás-tanulás során ezeket alkalmazzák, az felkelti a gyerekek érdeklődését, és jobban leköti őket, mivel teret ad a kreativitásnak. A formális oktatás kereteiből kilépve, tágabb kontextusban és életkori populációban megállapíthatjuk, hogy az új technológia kiszélesíti a tanulási lehetőségeket, és megváltoztatja a tanulási módszereket. Világszerte megfigyelhető, hogy ebben az új infokommunikációs pedagógiai paradigmában viszonylag jól megtalálják a helyüket azok a progresszív intézmények is, amelyek, ha megfelelő forrásokkal rendelkeznek, akkor relatíve alacsony fajlagos költségekkel sokak számára teszik a tudást elérhetővé.

Sajátos módon a hagyományos oktatási intézmények ma kevésbé mutatnak erre példát. A legtöbb kulturális intézmény ugyanakkor ma már rendelkezik weboldallal, virtuális forrásjegyzéket kínálnak a felhasználóknak, információs pontokat működtetnek, érdekközösségeket hozva létre a fizikai és kulturális térben különböző földrajzi helyzetben, műveltségi szinten lévők között. Felismerték azt, hogy a kulturális objektívációkat, a „tárgyakat” (tágabban értelmezve ide tartoznak a könyvek, dokumentumok, audiovizuális formátumok, képek és bármely más digitalizált forrás) megjelenítve a weboldalon az *e-tanulás* (e-learning) opcióját teremtik meg.¹³

Oktatásméleti szempontból evidencia, hogy a szemléltetés során egy „tárgy” megértéséhez további „tudásokra”, információkra és struktúrákra, tevékenységmin-

Bank and Finland. Helsinki, 2003. http://www.worldbank.org/eca/helsinki/keskiviikko/10_andras_benedek/ie.html előadásomban tekintettem át.

13 Példa erre a *Learning Curve*, az Egyesült Királyság Nemzeti Levéltárának egyik online oktató-tanuló segédanyaga, amelyet széles körben használnak pedagógusok és tanulók. Bővebben: Research Centre for Museums and Galleries, „What did you learn at the museum today?” MLA, 2004. <http://www.mla.gov.uk/documents/id1185exec.doc> Hasonló lehetőséget nyújt a magyar nemzeti könyvtár (Országos Széchényi Könyvtár) digitális kincstára: <http://www.kincstar.oszk.hu/>.

tákra is szükség van. Ezért a világban egyre több múzeum, könyvtár és levéltár digitalizálja gyűjteményét, ezek az intézmények a „digitális tárgyak” vagy tartós digitális források tárházaivá válnak, így jelentős kulturális tartalmat, üzeneteket hordozó „tanulási tárgyak” válnak tanulási célokká.¹⁴ Ez a közeg valóban egy olyan szerves tanulási környezetnek tekinthető, amelynek jellemző tulajdonsága a virtualitás. Ezért is tekinthetjük az info-kommunikációs környezet egyik differencia specifikumának ezt az új *virtuális tanulási környezetet*, ami egyre inkább képes megszerezni és közvetíteni a „tanulási tárgyakat”, továbbá megszervezni a kommunikációt a pedagógusok és a tanulók/hallgatók között.

Ezek az intézményi szolgáltatás szintjén formálódó törekvések arra hívják fel a figyelmet, hogy tanár és tanuló számára egyaránt tágul az a „tér”, amelyben a tanítás-tanulás mozzanatai: *érdeklődés felkeltése, ismeretek átadása-megszerzése, szemléltetés-tapasztalás-kísérlet-kutatás-gyakorlat, következtetés, megszerezés* valamiféle didaktikai rendszerben mereven elhelyezhetők, s kötött algoritmusok szerint szervezhetők. A változás érthetően hatással van a pedagógusra is, hiszen térben – különösen, ha iskolai oktatásról van szó – kell, hogy megtalálja és kialakítsa a különböző eszközök (hagyományosan a tanterv-tananyag-tankönyv, de újszerűen az „új környezetben” megszerezhető tudás lehetőségét) használatának harmóniáját. De sajátos helyzetben van a tanuló is, aki egyfelől nyitott az új információkra, másfelől a fejlődés jellegéből adódóan az orientáció és a fejlesztés lehetőségeit is igényli.

Az oktatás és tanulás szempontjából *az interaktivitás és a multimédia komplex egyénre „méretezett” együttese lényeges új vonásokkal rendelkezik*. A jövő, éppen a mobil információs technikai eszközök hatására formálódó, tanulási paradigmájának sajátossága, hogy az interaktivitás és a multimédia komplex egyénre „méretezett” együttese jöhet létre. Manuel Castells szerint „... a multimédia talán legfontosabb vonása az, hogy saját fennhatósága alá von szinte minden kulturális megnyilvánulást, azok teljes sokszínűségében. A multimédia beköszöntése egyet jelent az audiovizuális és a nyomtatott média elkülönülésének vagy akár megkülönböztethetőségének a megszűnésével, a populáris kultúra és a magas kultúra, a szórakozás és a tájékozódás, az oktatás és az indoktrináció közötti különbségek eltűnésével. Minden kulturális kifejeződés – a legrosszabbaktól a legjobbakig, az elitistától a populárisig – összetalálkozik ebben a digitális univerzumban, amely egy óriási, történelmietlen hipertext keretében összekapcsolja a kommunikatív elme múltbeli, jelenlegi és jövőbeli megnyilvánulásait. Ezzel a bűvészmutatvány-

¹⁴ A nemzetközi kitekintés keretei között utalás néhány oktatási célú metaadatbázisra:

- CanCore (Canadian Core Learning Resource) <http://www.cancore.ca/>
- ISO/IEC JTC1 SC36 <http://jtc1sc36.org/>
- SCORM (Sharable Content Object Reference Model) <http://www.adlnet.gov/index.cfm>
- UK LOM Core (UK Learning Object Metadata Core) <http://www.cetis.ac.uk/profiles/uklomcore>

nyal a multimédia új szimbolikus környezetet teremt: a virtualitást a valóságunkká teszi.”¹⁵

Ha az oktatás technológiai környezetének várható változásait szemléljük, úgy a hagyományos iskolaszemléletünket alapjaiban változtatja meg a következő években az a lehetőség, hogy a szélessávú adatátvitel fizikai jelenlét nélkül képes a szemléltető eszközöket – írásvetítő, videoprojektor – virtualizálni, vagy éppen az oktatás szervezője által élővé, real-time jellegűvé tenni. Merész hasonlattal a „*jövő tantermében*” a szem számára is egyre kellemesebb, nagy interaktív felületek lehetnek alkalmasak a multimédiás tudásközvetítésre.¹⁶ De sokakat foglalkoztat ezzel kapcsolatban az a kérdés is, hogy egy ilyen térre fizikai értelemben valóban szükség van-e, vagy a virtuális lehetőségek megteremthetik-e mindezen funkciók térben és időben mobilizált, személyre szóló pedagógiai megoldásait is?

A virtuális valóság és az új – mobil kommunikációs eszközök által multifunkcionális – tanulási tér problematikáját elemezve Nyíri Kristóf újragondolásra ajánlja¹⁷ John Dewey klasszikus tézisé: e szerint szükségünk van iskolákra, mesterséges oktatási környezetekre, amelyekben a fiatalok mintegy a felnőttek világába belépve spontán tanulnak. Azzal érvel, hogy jelenünkben megváltoznak a tudás megszerzésének jellemző mintázatai: uralkodóvá válik az egész életen át tartó tanulás, ismét elhalványul a gyermek és a felnőtt közti éles – merőben újkori – fogalmi megkülönböztetés, a formális iskolai intézményeket pedig egyre inkább fölváltják a nyitott művelődés virtuális környezetei. A mobil kommunikáció jóvoltából a ma tanulására jellemző az a közeg, amelyben a gyermekek játszanak, kommunikálnak és tanulnak, egyre inkább azonosává lesz azzal a világgal, amelyben a felnőttek kommunikálnak, dolgoznak, üzletelnek és szórakoznak. Az internet és a mobiltelefonok világa félreismerhetetlenül egyfajta szerves tanulási környezetté válik.

A szerves tanulási környezet kialakításának éppen a társadalmi hatásai olyan mértékűek, hogy azok kikényszerítik a pedagógiai szemlélet és az oktatásszervezési gyakorlat megváltozását. Ma már egyre több diák rendelkezik lappal, és szinte valamennyien mobiltelefonnal. Szemben a PC- és internetpenetráció során tapasztalható társadalmi esélykülönbségek által fékezett folyamatokkal, a mobiltelefon „demokratikusabban” elterjedt a fiatalok körében. Pedagógiai szempontból különösen az a figyelemre méltó, hogy azok körében is jelentős mértékben elterjedt, akiket

15 Castells, M.: *A hálózati társadalom kialakulása*. Az információs társadalom klasszikusai. Az információ kora. Gazdaság, társadalom, kultúra I. kötet. Gondolat–Infonia, Budapest, 2005.

16 A Columbia Pictures 2006-tól forgalmazott filmjének nyitó képsorai a *Da Vinci-kódban* egy multimédiás előadás keretében jól szemlélteti, hogy milyen képi hatások vihetők be az előadóteremk világába.

17 *Enciklopédikus tudás a 21. században* című előadásában Nyíri kifejti, hogy az új tanulási környezetben a tudás jellege megváltozik: multimediálissá, transzdiszciplináris és gyakorlatias lesz. Nyíri K.: *Enciklopédikus tudás a 21. században*. In: Hitseker M.–Szilágyi Zs. (szerk.): *Mindentudás Egyeteme 3. Kossuth*, Budapest, 2004. <http://origo.hu/mindentudasegyeteme/nyiri/20031215nyiri.html>

a társadalmi kirekesztés veszélye fenyeget, akiknek nem sikerült beilleszkedni az oktatási rendszerbe, és akik most sem vesznek részt a tradicionális oktatásban vagy képzésben, esetleg munkanélküliek, nem a képességeiknek megfelelő munkakörben dolgoznak, vagy hajléktalanok. Kutatói becslések szerint a közeljövőben a PDA (Personal Digital Assistant) használata is egyre tömegesebbé válik, ez pedig még nagyobb rugalmasságot jelent majd, és az eszköz nagy mennyiségű tartalmat képes tárolni. A PDA használható múzeumban, galériában, levéltárban, könyvtárban, külső terepen vagy kulturális örökségi helyszínen, valamint összekapcsolható az oktatók vagy a kulturális intézmény által készített tanulási modullal. Segítségével online szemináriumokat vagy konzultációkat tarthatnak valamennyi diák és a tanár összekapcsolásával.

Az internetes, mobilkommunikációs és multimédiás technológiák körében végbemenő fejlődés hatására átalakultak azok a tevékenységek, amelyek a fiatalok iskolán kívüli szabadidejét jellemezték. A mobil kommunikáció – s erre elég az, ha nyitott szemmel az utcákon, parkokban, közterületeken sétálunk – hatással van arra, ahogyan a fiatalok, s természetesen a felnőttek is, játszanak, ahogyan kapcsolataikat barátaikkal és családjukkal ápolják, illetve, ahogyan szórakoznak.¹⁸

Az infokommunikációs környezet jövőbeli hatásának elemzése során a pedagógiai jellemzők közül a következő komplexitást célszerű kiemelni: *virtuális tanulási környezet – mobil tanulási tér – hálózati kommunikáció*, s ezeket az adott előrejelzés keretei között részletesen is megvizsgálni.

5. ÚJ TANULÁSI TÉR FORMÁLÓDIK

A mobil kommunikációs eszközök jóvoltából a felhasználók (tanulók) számára egyre inkább személyre szólóvá formálható a tanulás, s az a „tér”, amelyben ez a tevékenység végbemegy. Ebben a virtuális tanulási térben nem érvényesülnek a formális tanulásra jellemző és számos gátlást okozó kötöttségek. Arra a kritikára, hogy az individualizált tanulás – vagy tágabban a munkatevékenység (utalhatunk itt a távmunkára) – a közösségi lét hiánya miatt szociális zártságot okoz, formálódik egy komoly válasz. Eszerint napjainkban e rendszerek fejlődésének egyik fő

¹⁸ A jövőben jelentős informális tanulási igényeket fogalmaznak meg az internet használóinak változó szokásai. A felhasználók nagyon gyorsan magukba szívják az információt, képekből és filmekből csakúgy, mint szövegből, egyszerre több forrásból, azonnali reakciót és visszajelzést várva. Előnyben részesítik a rendszertelen, igény szerinti média-hozzáférést, nagy valószínűséggel saját médiumokat alakítanak ki (vagy letöltenek) ahelyett, hogy megvennének egy könyvet vagy egy CD-t. Elvárják, hogy állandó kommunikációs kapcsolatban legyenek a társaikkal – akik éppúgy lakhatnak a szomszédban, mint a világ túlsó felén.

iránya éppen az, hogy *a résztvevők a netmeeting-szoftverrendszerek segítségével jelentős szociális kohézióval jellemezhető informális csoportokat hoznak létre az érdeklődés és az érdekazonosság alapján.*

Ez új versenyt, új kihívásokat jelent – a tradicionális iskolarendszer számára. Jogos a kérdés: *meddig tart az a kor, ameddig a fiatalok egyben tartása, őrzése és fegyelmezése az elsődrendű cél? Nos, erre talán a következő másfél évtized még nem ad teljes értékű választ.* Joggal számíthatunk azonban arra, hogy ezekkel az új technikai eszközökkel még inkább igény lesz a szabadabb nevelési formákra, a nyitott kultúrára és a szociológiai viszonyoknak megfelelő tanítás-tanulás kereteinek kialakítására. Ezért az oktatási rendszer pedagógiai programjainak kínálata a következő időszakban jelentősen változni fog.

Ha az emberkép változása felől közelítünk, úgy joggal feltételezhetjük, hogy *létrejön egy, az online képzések iránt elkötelezett felhasználókból álló új generáció.* Ez a nemzedék a mai generációknál könnyebben mozog majd az infokommunikációs térben, és egyre tájékozottabbá, szervezettebbé válik. Ezzel a tudással *az emberek több információhoz és támogatáshoz jutnak egymástól, mint a különböző intézményektől.* Ezért, s ezt viszonylag egyszerű a jövőre kivetíteni: *növekszik a tanulói közösségek szerepe.* Ezeket az új közösségeket elsősorban *az azonos érdeklődési kör jellemzi, ahol a tanuló személyek kölcsönhatásba kerülnek egymással, együtt tanulnak, és a tudásforrások megosztott készletét hozzák létre.* Ez a formálódó gyakorlat egyébként nem mond ellent a felsőoktatás megújuló szervezeti formáiban rejlő tanulási lehetőségeknek. Ebben a dinamizált „tanulási térben” szinte alig érzékelhetők a klaszszikus szerepek (tanár-diák), mivel a net megváltozott, kollektív tudásmegosztáson és tartalomgeneráláson alapuló architektúrájának és *az egyszerű kezelői felületnek köszönhetően „potenciálisan minden letöltő feltöltővé is válik.”¹⁹*

Az infokommunikációs technológia és az *e-tanulási* formák fejlődését a „mindenhol jelenlévő számítástechnika” (*ubiquitous computing*) jellemzi, ahol számolnunk kell a virtuális valóság által kialakult tanulási tér műszaki és társadalmi adottságai-val. Ebben a térben, mint szerves tanulási környezetben, a tanulás oktatásméleti alapjait az elektronikus tanulás (e-learning) kínálja, amelynek alaptulajdonsága a számítógépre alapozott képzés (Computer Based Training). *Az új tanulási paradigmadifferencia specifikumává vált az interaktivitás, a tér-idő kezelésének lehetősége, az aszinkron tanulás.*²⁰ Az elvi lehetőség valójában a gyakorlat számára az ezredfordulóra az internetalapú képzés (Web Based Training) elterjedésével vált konkréttá és egyre tömegesebbé. Ehhez először új cross-curriculum, illetve az általános in-

¹⁹ <http://index.hu/tech/net/web1214>

²⁰ L. A Programme for the Effective Integration of Information and Communication Technologies (ICT) in Education and Training Systems in Europe (2004–2006): <http://elearningeuropa.info/doc.php?lng=1&id=4552&doclng=1>

formatikai „tudás” igazolása,²¹ később a felsőoktatásban, majd a felnőttképzésben és a szakoktatásban virtuális szemináriumok, oktatási intézmények, formális és informális csoportosulások kapcsolódtak. Mindez érthetően egyre inkább feszíti a formális oktatás-képzésben tradicionális, esetenként az osztálytermek zárt világában évtizedeken át változatlanságra kényszerített tanítást-tanulást.

Pedagógiai szempontból az előzőekben bemutatott virtuális valóságban korlátozott hatékonysággal érvényesül a mobil kommunikáció akkor, ha a klasszikus tantermi-tanórai struktúrákban gondolkodunk. A képiség és a mobil kommunikáció eszköztára azonban létszerűbb megoldásokat nyújthat, mint a csupán írott szövegben közvetített tudás, mivel a szöveg mindig csak dekontextualizált információt közvetít. Bár az osztálytermi oktatásban a személyes (person-to-person) kommunikáció a kontextusba helyezés gyakorlati képességét hivatott fejleszteni a tanulóknál – s nem szembeállítva a formális és a non-formális tanulást –, valójában a rögzített kontextus és a rögzített helyszín összefügg, azonban *a hálózatba kötött számítógépek és mobil kommunikációs eszközök képesek egy, az osztályterem korlátaiktól független közös – virtuális tanulási – teret létrehozni.*

Ebben a tanulási térben az egyén valójában nem feltétlenül magányosan keresi saját útját, mivel a hálózati kapcsolatok a tanulás új, tartalmi és módszertani lehetőségeit is potenciálisan megteremtik. *Stephen Downes* napjainkban felvázolt hasonlata a tanulási hálózatot egy ökoszisztémának felelteti meg, amelyben az egyének semmilyen módon nincsenek csoportosítva vagy rangsorolva, inkább szabadon tevékenykednek, és természetüket a bennük rejlő tulajdonságaik mellett az egymásra való hatásuk is meghatározza.²² Ezek a *tanulási objektumok nem rendezetten, hanem véletlenszerűen, rendezetlenül jelennek meg.* Nem osztálytermekben és iskolákban működnek, hanem azokban a környezetekben, ahol a tanulók maguk megtalálhatók mindennapi tevékenységük során: az otthonaikban és a munkahelyeiken. A tanulási objektumok ezen értelmezés szerint nem csak szövegek, képek és tesztek, azok vagyunk mi magunk is, ide tartozóak blog-hozzászólásaink, publikációink és beszéldeink, valós idejű beszélgetésekben elhangzó gondolataink.

Ha a következő évtizedek oktatásfejlesztési vízióit a hazai feltételrendszer ismeretében mérlegeljük, akkor az utalások szintjén megjelenő „tanulási objektumok” még nem tűnnek jelentőseknek, azonban mint lehetőség célszerű ezeket és populációs hatásaitak számba venni, különösen a felnőttképzés területén. *A valóság és a jövő ilyen jellegű kapcsolatát jól jellemzi a „Mindentudás Egyetemének” sikertörténete.* A Magyar Tudományos Akadémia és a MATÁV kezdeményezésére 2002 szeptemberében kezdődött a hazai tudományos ismeretterjesztés e vállalkozása. A vállalkozás ötletét *Yves Michaud* francia műtörténész, médiakutató és az általa

21 European Computer Driving Licence: <http://www.ecdl.com/main/index.php>

22 Downes, S.: *Public Policy and Online Learning*. Association for Computing Machinery online. August 19, 2003. Publications in Trade Journals. (<http://www.downes.ca/post/60>)

megvalósított *l'Université de tous les savoirs* program adta, amely a legkorszerűbb tudást a legkorszerűbb információs és kommunikációs technológiák alkalmazásával kötötte össze.²³

Kevésbé sikeres ugyanakkor a *hazai e-learning eddigi története*. Bár ennek alkalmazási lehetőségei a vállalati képzési rendszerekben mutatnak figyelemreméltó eredményeket, azonban a felsőoktatási, felnőttképzési alkalmazási jelentőségük a jövőben erősödni fog. Az e-learning kezdeti, gyors bevezetésének ellentmondásai, és a társadalmi fogadtatás megingatta a közvélemény hitét a technológiák ígérte elektronikusan közvetített tanítás valódi értéke és a piac elfogadási készsége tekintetében. A hazai bevezetés ellentmondásos eredményeit elemzők szerint az e-learning szárnyakra kapott, még mielőtt az emberek egyáltalán tudták volna. Kétségtelenül egy évtizeddel ezelőtt még hiányzott a megfelelő terjedelmű, igazolt tudásbázis, amely meggyőzhet te volna az oktatókat arról, hogy a bevezetés szükséges.

Az előrejelzés keretei között ugyanakkor a web 2.0-hoz kapcsolódóan az e-learning 2.0-nél utalni kell arra, hogy az már lehető legközvetlenebbül kapcsolódik a „*tanulási hálózatokhoz*”. Ezek alapja a források és a szolgáltatások szervezése annak érdekében, hogy tanulási lehetőségeket nyújtsanak egy hálózati környezetben. A tanulási hálózat – bár nem tekinthető pedagógiai elvnek – ugyanakkor egy olyan környezetet jelent, amelyre a web használat dominanciája a jellemző.

A tanulás szempontjából a *web*²⁴ *tipikusan az elosztott környezet példája*. Nem létezik központi szerver, a források és a hozzáférések szét vannak szórva a világban, a kapcsolódó webszerverek és internetszolgáltatók hálózatai fizikailag egymástól elkülönülnek. A felhasználók hozzáférései el vannak osztva, mivel internetszolgáltatókon keresztül érik el azt. Még a szoftverek is el vannak osztva, az online szolgáltatásokhoz és forrásokhoz csatlakozva a webkeresők helyben a saját gépeken futnak. Ha ezt a technikailag jól szemléltethető képet a tanítás és tanulás tradicionális paradigmájára rávetítjük, akkor látható, hogy a pedagógus centralizált szerepét (legyen szó ismeretközlésről vagy a megszerzett tudás ellenőrzéséről), az osztott rendszerek léte és az abban létrejövő potenciális kommunikáció alapvetően képes erodálni. Ezt egyszerűen a tanulás szempontjából lényeges asszociációs képességet fejlesztő kísérlettel is szemléltethetjük, amely a tananyag (tankönyv) által nyújtott ismeretek és a tanár által közölt kiegészítő információk

23 Az alapítók célja az volt, hogy felélesszék a színvonalas tudományos ismeretterjesztést Magyarországon, népszerűsítsék a magyar tudósokat, s tegyék mindezt olyan kommunikációs-internetes fejlesztések segítségével, amelyek addig ismeretlenek voltak ebben a műfajban. Az eredetileg csak három szemeszterre tervezett program minden várakozást felülmúló sikere lehetővé tette a folytatást. Az alapvetően tudományos ismeretterjesztő programok hetente több százezer embert érnek el, az előadások televíziós nézettsége heti 200–250 ezer fős.

24 Mielőtt a World Wide Web domináns médiummá vált volna, az online hozzáférést általában a szolgáltató központokkal történő kapcsolatfelvétel és az azokon keresztüli centralizált kommunikáció jellemezte, a felhasználók betárcsáztak és bejelentkeztek a szolgáltatások eléréséhez.

közötti összefüggések kiemelését összeveti a kereső szoftverek által folyamatosan finomítható információk mértékével.²⁵

6. ÚJ PEDAGÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSEK

Az infokommunikációs technológiák általi fejlődés a pedagógiai gondolkodás számára komplex kihívást jelent, ugyanakkor indokolt ezt az alapösszefüggések szintjén kezelni. A tradicionális tanulásról kialakult pedagógiai felfogás/szemlélet változásának szükségszerűsége ugyanis a következő kritikai elemekre épül.

Az osztálytermek zártsága az új kommunikációs eszközök használatával megszűnt. Képletesen a világ jelen van minden, a kommunikációs elérhetőség szerint technika-
ilag működő szegletében a környezetünknek. Ez a változás nagymértékben erodálja a normarendszereket, és új szokásokat honosít meg.²⁶

A társadalom (s mint annak egyik alaptevékenysége, a tanulás) térben is és időben (real-time kommunikáció) is virtualizálódik, és a hagyományos pedagógusszerep anakronisztikussá válik ebben az új közegben. Erre feltétlenül megoldást kell találnunk a probléma társadalmi érzékenysége és populációs hatása miatt. Az csupán egy sajátos paradoxon egyik oldala, hogy a leendő pedagógusok tanulóként, majd felnőttként professzionálisan képesek használni a mobil kommunikációs technikákat. A paradox szituáció valójában abból fakad, és ez a jelenség másik oldala, hogy intézményi szerepében a pedagógus tevékenységében ma még elemi szinten sem jelenik meg az új kommunikációs lehetőség. Túlságosan is leegyszerűsítve: *a mobil tanulás működik az egyén szintjén, ugyanakkor a mobil „tanítás” rendszerszerűen nem létezik.*

Az oktatási rendszerek relatíve zárt világa sokáig azért is tartotta magát távol e jelenségtől, mert az osztálytermek falai képletesen és fizikailag is zárttá tették a formális tanítás-tanulás folyamatát. A mobil kommunikációs eszközök által jelenleg formálódó új praxis jóvoltából éppen a fiatalok körében a kommunikáció lényegi eszközévé vált, a mindennapi tudás megszerzését és megosztását olyan hatékonysággal szolgálva, amely már a pedagógiai gondolkodás konzervatív burkát is képes szétrepeszteni. Különösen az egész életen át tartó tanulás fiatalokat és felnőtteket azonos keretbe foglaló rendszerében kap sajátos jelentőséget a mobil kommuniká-

²⁵ Az az információs háttér, amelyet a nagy keresőrendszerek, például a Google biztosít ma bárki számára, az nagyságrenddel felülmúlja például az előrejelzés – 15–20 év – időtávjával azonos idősakkal azelőtti (1980-as évek második fele) tudományos adatbázisaiban, például ERIC, akkor nyújtott lehetőségeket.

²⁶ Példa a mindennapi gyakorlatból: 2005 óta érzékelhető probléma, hogy a szigorú szabályokhoz kötődő magyar írásbeli érettségien, egyetemi tesztvizsgákon a mobiltelefonokat a tanterembe nem szabad bevinni, azonban a tanulók számára a meghatározott vizsgaidőtartam (2–4 óra) mérése jelentős zavart okoz, mert órájuk nincsen, megszokták a mobiltelefon órafunkciójának használatát.

ció és az általa formálódó tanulás. S ezen a ponton a fiatalok és a felnőttek közötti különbségtételnek nincs sok értelme, a tanulás – mobil – formái ugyanis egyaránt kialakíthatók és alkalmazhatók életkortól függetlenül.

A tanulás diverzifikációja és a technikai lehetőségek robbanásszerű bővülése napjainkban sajátos szinkront mutat. Az egyénre jellemző tanulás technikai feltételrendszere az informatika térhódításával, a szélessávú *internet- és mobilhálózatokhoz* való hozzáférés bővülésével minőségében is átalakul.²⁷ A tradicionális pedagógiai gondolkodás számára a következő évtizedekben a legjelentősebb kihívást a nonformális tanulás térnyerése jelenti. Általános a fejlett országokban az a tendencia, hogy ez a tanulási forma egyre jelentősebb szerepet kap az intézményes oktatással szemben. Így van ez akkor is, ha ezt a tanulási formát nem jellemzik a diplomák és a kvalifikációk, bár ez esetben is lényeges a tanulási cél és tartalom. A mobil tanulási forma egyre nagyobb teret kap az alapozó oktatásban s a későbbi tanulási időszakban is a tanulók, hallgatók életében.

Az egész életen át tartó tanulás színterei között egyre nagyobb hangsúllyal jelennek meg az iskolán kívüli helyszínek: a helyi közösség, a munkahely, az otthon. A nem formális körülmények között megszerzett *ismeretek és képességek* (tájékozottság, munkatapasztalat, szervezési rutin, számítógép-felhasználói jártasság, nyelvtudás) *növekvő jelentőséggel bírnak a foglalkoztatásban*, s világszerte terjednek az előzetes tanulási teljesítmények elismerése (*PLA – prior learning assessment*). A fejlett országokban (különösen Kanadában, az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban) már évtizedes hagyományokkal rendelkező, elsősorban a felnőttképzésben alkalmazott értékelési és fejlesztési módszerek a hazai pedagógiai kultúrában elvi szinten vannak jelen, a gyakorlatban csupán részlegesen működnek. Mivel az EU-országokban – az észak-európai államoktól Portugáliáig – egyre általánosabbá válik a módszerek bevezetése, ezért az OECD ösztönzésére a hazai fejlesztések centrumában is feltételezhetően megjelenik ez a törekvés.²⁸ Erre azért indokolt felhívni a figyelmet, mert az infokommunikációs eszközök éppen a differenciált tanulási

27 Ennek a mobil kommunikáció által formálódó oktatásméletnek az új elemei a következők:

- *Mikrolearning*, amely a legközvetlenebbül személyre szabottan teszi lehetővé a tudás – kontextusba ágyazott információk – megszerzését és feldolgozását.
- *Funkcionális networking*, amely célokhoz és feladatokhoz bekapcsolt csoportok rugalmas képzsét, működtetését teszi lehetővé különböző – így például tanulási – funkciókra.
- *Közvetlen hozzáférés adatbázisokhoz*, amelyek segítségével integrált tudásbázis alakítható ki, illetve ezek kombinációjával komplex tanulási, megismerési, kutatási és fejlesztési tevékenységek alapjait lehet megteremteni.
- *Time sharing optimalizáció*, amely a fenti feladatok és funkciók térbeli megosztása mellett lehetőséget ad arra, hogy rohanó világunkban a különböző tevékenységeket időben is megosszunk, s így optimalizáljuk.

28 A Nemzeti Fejlesztési Terv, az Új Magyarország Fejlesztési program, annak operatív programjai csupán implicite tartalmaznak erre utalásokat, azonban joggal feltételezhetjük, hogy 2010 és 2020 között az egyik kiemelkedő és más alprogramok (szakképzés, felnőttképzés, társadalmi koherencia fejlesztése) koordinatív kerete lehet a PLA-megközelítést alkalmazó szemlélet.

módok elterjedésének időszakában igénylik és lehetővé is teszik az egyének számára a tudás megszerzésén túl annak értékelését, hogy az adott tudásban milyen szintre jutott el, és milyen módon léphet tovább. Ehhez szakmai támogató keretet, korszerű és hatékony szolgáltatásokat feltételezhetően az oktatási rendszer intézményei nyújthatnak.

7. KÖVETKEZTETÉSEK

Az előrejelzési igénnyel készült elemzésünk kísérletet tett arra, hogy a lehető legteljesebb körben számot vessen mindazokkal a kihívásokkal és lehetőségekkel, amelyek a tanulásra – annak intézményes és azon kívüli formáira – hatással vannak.

Ha a 2025-ös lehetséges alternatívák szintjén mérlegeljük az infokommunikációs eszközök hatását, akkor *az egyik markáns változási irány szerint a hagyományos iskolai rendszerű képzés keretei között a következő két évtizedben újraértelmezendők a tanítási célok és szerepek*. Ebben a pedagógusképzést és az oktatásirányítás, -szervezés rendszerét jelentősen módosító konstrukciós folyamatban feltételezhetően – a multidiszciplináris szemlélet érvényesülésének biztosítása mellett – meghatározó feladatot kell vállalnia a Magyar Tudományos Akadémiának, amely képes felülemelkedni a kormányzati ciklusok és fejlesztési programok témánk szempontjából relatíve rövid ciklusidejéből adódó politikai kompromisszumokon.

A következő egy-másfél évtizedre vonatkozó másik jelentős változási irány *a nonformális tanulás* gyorsan változó spontán környezetének *egyre inkább tudatos stratégiák és programok mentén történő térhódítását feltételezi*. *Az infokommunikációs eszközök jóvoltából már jelenünkben léteznek azok a műszaki megoldások, amelyek az egész életen át tartó tanulás feltételeit minden ezt megelőző időszakhoz képest hatékonyabban képesek támogatni*. A tradicionális oktatási intézmények részbeni elzárkózása és a rendszerszerű megoldások társadalmi kommunikációjának hiánya a múltra és jelenre jellemző, a jövőben azonban a fejlett világban és az EU-ban végbemenő folyamatokat szemlélve nem tartható fenn. S ahogy a 19. század első felében, ugyanúgy a 21. század első évtizedeiben a Magyar Tudományos Akadémiának e változási folyamat élére kellene állnia, azzal a szándékkal, hogy *új harmóniát teremtsen a hagyományos és az atipikus tanulási lehetőségeket nyújtó intézmények és programok együttesének*.

Joggal feltételezhető, hogy az e-learning alapú interaktív megoldások, online és mobil kommunikációs eszközökkel támogatott kurzusok egyre gyakrabban jelennek meg különböző színtereken (kulturális intézményekben, közösségi tereken, munkahelyen). A jelenünkben joggal megfogalmazható figyelmeztetés, hogy 2025-re egy

olyan generáció lép a munka világába, válik domináns fogyasztóvá és a kisgyermekek szüleit, akik számára a web legújabb korszakának alkalmazásai (wikik, blogok) a mindennapok szintjén teszik kihasználhatóvá az infokommunikációs eszközökben rejlő tanulási lehetőségeket.²⁹

A 2025-re előretekintő, korszerű, hosszabb távú oktatásfejlesztési stratégiák világszerte már tudatosan építenek az információs kommunikációs technológiák új alkalmazási lehetőségeire. Érzékelhető az a fordulat, amely az iskolai tanítás-tanulás szűk kereteiből áttesz az értelmezési kereteket az egész életen át tartó tanulás paradigmájába.³⁰ Ennek oka viszonylag egyszerű: éppen ebben az időben jött létre az infokommunikációs eszközök fejlődése által egy olyan társadalmi praxis, amely spontaneitása ellenére is az informális és a nonformális tanulásra, s ez által a mindennapi tudásunkra jelentős hatást fejt ki. *Az infokommunikációs környezetben megvalósuló tanulás jellemzője a személyi használatra szolgáló készülékre összpontosított figyelem, ugyanakkor az állandó törekvés az interaktivitásra és a hálózati működésre.* Az elmúlt évtizedben az ember fejlődési történetében először került egy olyan hordozható, kisméretű (s egyre inkább megfizethető) készülék(ek) birtokába, amely funkcionalitásában minden eddig alkalmazott nagyrendszer kommunikációs lehetőségeit a multimédia szintjén képes integrálni, és a személyi használat részére biztosítani.

2025-ig egyfelől csupán másfél-két évtized van, és sokan állítják, hogy a változások sebessége nem növekedhet ezen a területen, másfelől éppen ezekben az években alakítható át az infokommunikáció jóvoltából a ma tanulására jellemző közeg, amelyben a gyermekek játszanak, kommunikálnak és tanulnak. Ez a közeg, amennyiben a technológia humanizálását megoldjuk, *a jövőben egyre inkább azonossá válik azzal a világgal, amelyben a felnőttek kommunikálnak, dolgoznak és szórakoznak.* Ez a szerves tanulási közeg jelentősen javíthatja a tanulás hatékonyságát, nem növelve az információk tömegét, de az életszerű ismeretek, kompetenciák, struktúrák gyakorlatközeliségével tartós tudás birtokába juttathatja a tanulókat.

29 Szakértői felmérések szerint jelenleg körülbelül másodpercenként hoznak létre egy új blogot, amelyek száma mára meghaladja a 14,2 milliót. (Más források szerint viszont akár 100 millió blog is létezhet a weben.) Egy egyesült államokbeli kutatóközpont felmérése szerint 2005-ben minden negyedik amerikai alkalmazott a munkahelyén átlag napi három és fél órát (!) töltött blogok olvasásával.

30 A Világgazdasági Fórum Hálózati Felkészültségi Indexe (Networked Readiness Index) 2005-ben a világ több mint 100 országát értékelte az információs technológiák használatában rejlő lehetőségek kiaknázásának különbségei révén. Szingapúr a 2004–2005-ös időszakban átvette a vezetést az Egyesült Államoktól. Szingapúr számos kategóriában megelőzi versenytársait, így a matematikai és természettudományos oktatás minősége, a távközlési szolgáltatások költsége vagy az infokommunikációs beszerzések, illetve a kormányzati prioritások megválasztásának területén. Szingapúr erősségét a tudásalapú társadalomba vetett hit, az infokommunikáció lehetőségeinek kihasználását megalapozó feltételek tudatos megteremtése, valamint az oktatás módszeres fejlesztése adja.

Feltételezhető, hogy a 2025-ig az infokommunikációs eszközök által térben és időben diverzifikálódó tanulás egyénenként eltérő gyakorlata mindennapi tudásunk gazdagításához az eddigieknél is hatékonyabban hozzájárul. A pedagógia változatlan célja és feladata e tudás szintézisének megteremtése, valamint azoknak a módszereknek a tökéletesítése, amelyek az infokommunikációs eszközök alkalmazásához kapcsolódva a tanítás-tanulás új megoldásait teszik lehetővé. *A társadalmi tanulás lehetséges modelljei két pólus között helyezkedhetnek el, attól függően, hogy milyen súlyt adnak az individualizáció, illetve társadalmasítás dominanciájának.*

A mából nézve a következő évekre, némi leegyszerűsítéssel az „osztályterem”-modellek nem lépnek ki a tradicionális oktatási keretekből, és a pedagógus primátusára, a pedagógiai programok és az iskola intézményi meghatározó funkciójára alapozzák a tanítás-tanulás folyamatát.

Ezzel feltétlenül szemben áll az a szimbolikusan „fórum”-modell, amely technológiai alapú, az egyéneket új és egyre táguló infokommunikációs térbe helyező társas tanulás.

Az első, tradicionalitásunkat szemléltető modell esetében – és ezt még ma is sokan hiszik – a technológia nélküli tanulás győzedelmeskedhet a technológiai alapú tanulási formák felett, s így a hagyományos, előadásra épülő, tantermi tanulás újra uralkodóvá válhat. A másik esetben a tanulók lehetősége, hogy kapcsolatba tudnak lépni egymással, mind virtuálisan, mind fizikailag, vágyat ébreszt az új technológiák iránt (interakció bárhol és bármikor), és elősegíti a közösségek és a szocializáció új formáinak felemelkedését. Abban általában egyetértés van, hogy az infokommunikációs eszközök által kínált új megoldásokkal élnünk kell. Rajtunk is áll, hogy melyik irányba lépünk tovább.

- Benedek, A.: New Vistas of Learning in the Mobile Age. In: Nyíri, Kristóf (ed.): *Communications in the 21st Century. Mobile Understanding. The Epistemology of Ubiquitous Communication*. Passagen Verlag, Bécs, 2006, 121-131.
- Benedek A.: Digitális pedagógia, mobil tanulás és új tudás. *Szakképzési Szemle* 2007/1.
- Dittler, U. et al. (eds.): *E-learning in Europe – Learning Europe. How have new media contributed to the development of higher education?* Waxmann Münster GmbH., New York–München–Berlin, 2005.
- Izsó, L.: *Developing Evaluation Methodologies for Human-Computer Interaction „Interface”*. Delft University Press, Hollandia, 2001.
- Forgó S.–Hauser Z.–Kis-Tóth L.: *Médiainformatika – a multimédia oktatástechnológiája*. Líceum Kiadó, Eger, 2001.
- Kovács I.: *Új út az oktatásban? A távoktatás*. OKKER, Budapest, 2005.
- Mattelart, A.: *Az információs társadalom története*. Gondolat–Infonia, Budapest, 2004.
- Meadows, D.–Randers, J.–Meadows, D.: *A növekedés határai harminc év múltán*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2005.
- Nyíri K. (szerk.): *Mobil információs társadalom: Tanulmányok*. MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest, 2001.
- Nyíri, K. (ed.): *Communications in the 21st Century. Mobile Learning. Essays on Philosophy, Psychology and Education*. Passagen Verlag, Bécs, 2003.
- Vámos T.–Z. Karvalics L.–Komenczi B.–Nagy P.: *Akik nyomot hagytak a 20. századon, Neumann Jánostól az Internetig*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.
- World Economic Forum: Networked Readiness Index. http://www.weforum.org/pdf/Global_Competitiveness_Reports/Reports/GITR_2004_2005/Networked_Readiness_Index_Rankings.pdf
<http://mek.oszk.hu/03600/03681/03681.pdf>

HOLNAPUNK KÚTFŐJE

CSORBA-SIMON LÁSZLÓ

NYUGDÍJAS FESTŐMŰVÉSZ — MAGYAR ALKOTÓMŰVÉSZEK ORSZÁGOS EGYESÜLETE

*Nem lehet megoldani problémákat
ugyanazzal a gondolkodásmóddal,
amellyel előidéztük azokat.*

Albert Einstein

1. CSAK EGY EMBERÖLTŐ. 1989-TŐL 2025-IG ÖSSZESEN 36 ESZTENDŐ

A mai napon, 2007 kora tavaszán mozgalmas március előtt állok. 18 évvel ezelőtt, ilyenkor tavasszal, még egészen más világ volt Európában. Akkor nehezen képzeltem el magam szabadabb világ polgáraként. Kanadai bácsikám meghívott Torontóba. Ez akkor csodának számított. 1989 nyarán indultam, és négy hónapon át élveztem a „tengeren túli” életformát. Ott élhettem meg a rendszerváltozást. Mindazt, amivel ma foglalkozom, akkor és ott találtam ki.

Hamarosan megvalósítottam Művészeti Expedícióimat. Bejártam gyalogosan, futva Európát, Ázsiát, Amerikát. 18 évvel a „vasfüggöny” felszámolását követően, a keleti határaink is szabaddá váltak. Ma Magyarország és Románia EU tagállamok. Ez 1989-ben elképzelhetetlennek látszott. Ha ezt veszem alapul, és azt nézem, hogy 18 év alatt mekkorát változott a világ, akkor azt gondolom, hogy *az eljövendő 18 év alatt is sok alapvető fordulat következhet be, és ezekért felelősséggel tartozunk mindannyian. Nekem, aki művészként is szabad ember vagyok, különösen nagy a felelősségem.*

Mit ígér a jövő? Mit szeretnék jómagam? Egyet biztosan tudok: sem pénz, sem szegénység nem boldogít. Arkhimédész így fakad szóra: „Adj egy fix pontot és kifordítom sarkából a világot!” Az Axis Mundi az a fix pont vagy tengely, amely szimbolikusan ábrázolható pólusa világunknak. Körülötte szellemi történetünk

valósága örvénylik, vagyis a múlt, a jelen és a jövő örökös jelenléte formálódik. Számomra ebben a pillanatban felsejlik őseink hagyománytisztelete (kulcs) és ezt egy díszes kapu, az elfelejtett ősi tudás fogadja magába (zár). Ha a kulcsot a zárba helyezem, kitárul a kapu és belépek őseim hajlékába, ahol az önzetlen szeretet atmoszférája fogad.

2. TARTSUK MEG AZT, AMIT TUDUNK A KÚTRÓL, A HELYRŐL, AHONNAN JÖTTÜNK

Az emberek minden időben és mindig a település jól megközelíthető részén ásnak kutat. A kút – akár a mundus, a köldök – mindig jelképes, ám életető, tisztító forrása a közösségnek. Kötelező tisztán tartani: rendszeresen kell merni a vizét, nehogy kígyók, békák és egyébek poshadt tanyája váljon belőle. Ha elhagyják a települést, mert halálos járvány, dögvész vagy háborús pusztítás réme fenyeget, akkor testületi döntést hoznak arra nézve, hogy betemetik a kutat, nehogy valamiféle fertőzés tegye tönkre. Azt, hogy hol van a betemetett kút, a közösség életben maradt tagjai közül valaki – féltett titokként – őrzi, és halálakor egy általa szeretett rokonnak mint életbevágóan fontos információt adja tovább. Ez így megy, amióta világ a világ. Ezt a díszes kútfőt le lehet rombolni. A kutat be lehet temetni. A bűvópatakot, ami a kutat táplálja, soha senki be nem temetheti, amíg a földi természet egészsége egyben van. De mi van akkor, ha a környezetszennyezés eléri a talajnak azt a mélységét, ahol a kutakat tápláló erek úgy hálózák be földünk kötőszövetét, miként a kapillárisaink teszik ezt a szervezetünk egészében?

Az emberek megszokták, hogy szeretett kútjuk vizét igyák. Rituálisan tisztelik a kutat. Teljesen része az életüknek. Születés esetén a gyermeket ennek vizében fürdetik tisztára. Halál esetén is a kút vizében mossák meg a testet. Kereszteléskor és minden ünnep alkalmából, szentelt vízként hintik szét. Vele öntözik a kertjeiket, és vele főzik ételeiket. Az emberek elképzelhetetlennek tartják, hogy olyan helyzet teremtsődjön az ő világukban, hogy be kelljen temetni a kutat. *Az emberek szeretnek biztonságban élni. Ennek évezredes, szép jelképe a tiszta vízű, művészien díszes kútfő, járjunk bárhol a világban.*

3. A JÖVŐ EMBERÉNEK LESZ IDEJE A JÁTÉKRA

Arra a csupa nagybetűs JÁTÉKRA, amelyről *Huizingára* hivatkozva, *Grastyán Endre* akadémiai székfoglalójában (Grastyán 1983) oly megkapó előrelátással nyilatkozik. *Lesz ideje a kábulatból ébredő embernek arra is, hogy felépüljön, és úgy szolgálja a*

többieket, hogy egységes játékelvre alapuló, tiszta játékot tud engedélyezni egyik ember a másik számára, közmegegyezéses alapon. „Az ember csak akkor játszik, amikor a szó teljes értelmében ember, és csak akkor egészen ember, amikor játszik” (Schiller 1794). Tehát a játék lényegi feltétele a szabadság, másrészt a játék a szabadság megvalósításának eszköze is.

Neumann a „Theory of games” című dolgozatában (Morgenstern–Neumann 1944) megkülönbözteti a szerencsejáték véletlenszerűen működő rendszerét attól, amit a szabályok által irányított játék, a „Theory of play”, szimbolizál. E két játék név fogalmi „összjátéka” eredményezi a játékban fellelhető szabályok és véletlenek jelenlétét. A magyar nyelvben egyetlen szó fejezi ki azt, amelyre az angol két – egymástól eltérő jelentésű – szót alkalmaz *a play és a game* által. Ezek az angol szavak beköltöztek a magyar szóhasználatba és a szervezett szerencsejáték, a pókercsaták és a lóversenyek kapcsán lehet beszélni game-ről. A teniszben is nyertes game-ek sorozata kell a szett és a játék megnyeréséhez. Ugyanakkor tudjuk, hogy a teniszben és a golfban mekkora üzlet koncentrálódik.

Az emberek játéka nélkülözhetetlen kelléke annak a cselekedetben rejlő spirituális funkciónak, ami áthatja egész szellemi szféránkat. *Létezik tehát az emberi kultúrában egy olyan játékfunkció, amely általánosítható jellemzője a földi létkör élőlényének és nem kizárólagosan emberi specifikum. Olyan viselkedésforma ez, amelyet az organizmus minden közvetlenül belátható haszon nélkül, spontán és ismétlődő jelleggel, önmagáért végez (Huizinga 1944; Grastyán 1983). A játék sajátos atmoszférája akkor keletkezik, amikor a létfenntartási gondok nem szorongatják a játékosokat, akik az eksztázisig fokozódó örömezés megszerzésében lelik kielégülésüket. Meta-kommunikációs szignálok jelzik a játék szituációt.*

Egyértelműnek tűnik, hogy létezésünk minden pillanatát művészetté nemesítő ténykedések sorozatának lehet tekinteni. Felébreszteni egymásban annak a vágyát, hogy az emberi közös létünk egy „nagy család” legyen, ahol *az „alkotó műhelybe” való tartozás igénye természetes velejárója létformánknak. Műveink személyessége hivatott arra, hogy az egymástól eltérő kultúrák, vallások, szellemiségek és stílusok között kreatívan ívelő hidat képezzen.* Ezáltal lehet összekötni a természettudományost a transzcendentálissal, a múltat a jellel. Az archaikust a modernnel, a művészetet a sporttal és *a jelent a jövővel.* A kívül lévöket (outsider) össze lehet hozni a körön belüliekkel és az egészségeseket a betegekkel.

3.1. Miben látom a játék értelmét?

Minden játék a való életre készít fel, és lehetővé teszi a fizikai alkalmasság kifejlesztése mellett a szociális eszközök használatba vételének igényét. Emellett a játékoság veleszületett kreatív hajlam kérdése is. A játék azonban nemcsak a fiatalok priviligiuma, hanem minden erőttöbblettel rendelkező lény játszik, hogy felfrissüljön, hogy szórakozzon, hogy valamiféle szent szférába emelkedve a játék révén jusson

közelebb az „isteni célok megvalósulásához” (Platón). A játékfunkció jelentősége ugyanis a cselekvés magasabb szférájába való feljutásban, magában a játék varázslatában, a nosztalgikus emlékeink felidézésében és abban az érzésben érhető tetten, amit így lehet kifejezni: Isten a saját örömeire teremtette az embert, hogy legyen játékszere, és átélje, hogy a játékos ember miben különbözik attól, aki képtelen játszani.

A játéknak létezik materialista magyarázata is. Aki elolvassa Grastyán professzor dolgozatát ebben a témakörben, az a játék tudományos magyarázatát is megértheti. Számomra maga *a játék nagyon egyszerűen leírható érzelmi állapotot testesít meg*. Ilyesmit érzek: motiváció, ébrenlét, aktivitás, öröm, szórakozás, pozitív gondolatok, kellemes közérzeti állapot, számos minősíthetetlen érzelem, spontán ötletek, futó felismerések, megváltozott tudatállapot. Sajnos – mivel közösségi lény vagyok – ebből az ideális játékállapotból a való világba kell visszatérnem. Ez averzív, kellemetlen, és az imént megélt pozitív érzelmi lét ellentétébe, egy fokozatosan kellemetlenné alakuló közérzetbe csap át, ha nem vagyok felkészülve arra, hogy minden játék egyszer véget ér. A gyermeki játék egyik legfőbb jellemzője éppen a koncentrációs készség, amellyel a gyermek szinte kizárja a külvilág minden zavaró hatását, annyira belemerül a játék relaxációs miliőjébe.

Az averzitás és az élvezet egymást kölcsönösen feltételező, dialektikus kategóriák. Minden olyan élettani folyamatban – tehát a játékban is –, amelyet örömrézet kísér, és intenzív figyelmet igényel, az averzitásnak is jelen kell lennie. Ugyanakkor ezzel ellentétben áll a tudományos álláspont, amely szerint a játék csak relaxált, biztonságos, félelem- és versenyhelyzet-mentes szituációban jelentkezik. Elképzelhető volna, hogy valamilyen rejtett formában mindig jelen van az averzív feszültség magában az életben? Tehát azért játszánánk, hogy csökkentjük ennek a kellemetlen potenciálnak a szintjét?

3.2. Találjunk ki néhány új játékot!

- Szár, szárliget (szárba szökkenő jóérzéssel fuss a célba).
- Utolérem magamat (éveim száma legyen mindig kevesebb, mint a teljesített kihívások, maratoni versenyek stb. száma).
- Hétköznapi hőstetteink (képzőművészeti, irodalmi, zenei, kézműves események és a sportrendezvények összekapcsolása).
- Országos Kéktúra (teljesítménytúrák a kék túrajelzést követve, kulturális megmozdulásokkal, játékokkal fűszerezve).
- Időutazás napszéllel (a napfolttevékenység 11 éves ciklusával szinkronban létrehozott adó és kapó kéztartás – lásd 5. fejezet).
- A Duna forrása a cél (a Duna deltáját és a fekete-erdei forrását összekötő sport és néprajzi, művészi feldolgozás: vízen, földön és a levegőben).

4. A TÁRSADALOM NÉPMŰVELÉSE

2007-ben világosan látjuk, hogy *az identitás helyreállítása szempontjából fontos a társadalom népművelése, erkölcsi és kulturális tudatának fejlesztése – a családokon belüli hitérettel is kell foglalkozni. Vissza kell helyezni egy-két alapértéket a megfelelő helyére.* Ilyenek például az igazság, a becsület, a tisztesség, a méltányosság, a bűn és a gyalázat helyes megítélése. A 2007-ben modernnek mondott, valójában erkölcsmentes gondolkodás, viselkedés hatására eltűnnek az élet alapjait jelentő értékek. Nem lenne jó kipróbálni, hogy meddig lehet elmenni lefelé, meddig lehet ezeket az alapértékeket visszaszorítani, kigúnyolni és elfelejteni. A vallások különböző rendszerei mind tartalmazzák az újszülöttek közösségi befogadására kitalált rituálét. Arra való, hogy garanciát adjanak a családok számára abban, hogy a társadalom és a spirituális szellemi közösség egyaránt magába fogadja és védelmezzé őket. *Mostanra ez a védelmező (szociális) háló sérült leginkább, és ennek helyreállítása nem tűrhet halasztást.*

5. MI LESZ HOLNAP?

Azt találom ki most, hogy *az érzést fogom piedesztálra emelni.* Azt az érzést, amit az ember szabadon megélhet, legyen az jó vagy rossz. Szeretném remélni, hogy *az emberek 2025-ben nem fognak elfutni saját jó/rossz érzéseik elől és leszoknak azoknak a szereknek a használatáról, amelyek ezeket helyettesíteni képesek.*

Amikor a fogyasztói társadalomban lecsappan a manipuláció, az emberek kevésbé lesznek zavartak és kiszolgáltatottak. Ez pont olyan, mint a supinatio (hanyintás) és a pronatio (borintás) kérdése. Az emberek nincsenek arról tájékoztatva, hogy amikor a tenyerüket hanyintják, és felfelé tartva nyújtják a másik irányába, akkor ez a *koldulás*, a kéregetés jele. De azt sem tudják, hogy ha borintják, és lefelé tartják a tenyerüket, akkor ezt a másik az *adakozás* jeleként veszi. Már kisgyermekként jó lenne elsajátítani a helyes „festőkéz”-tartást, amelyet meg lehet különböztetni az „írókéz”-tartástól. A művész „festőkéz”-alkot, és ez a borintással van kapcsolatban. Amikor a tenyeremen tartott ceruzára a hüvelykujjammal ráfogok, és a tenyeremet hanyintott módon tartom, akkor ez nem a kéregetés, hanem *az alkotás mozzanata.* Ilyen egyszerű módon érdemes végigvezetni az embereket azokon a gesztusokon, amelyek alapvetően meghatározzák egymás közötti kapcsolataink természetét.

Van arról információnk, hogy a testbeszéd mennyire fontos, csak nem foglalkozunk eleget ezekkel a kérdésekkel. Remélhető tehát, hogy az identitás erősödésével ezekről a dolgokról is pontosabb tudásunk lesz. *Jelenleg a „koldus” attitűd és az*

otthonatlanság társadalmi közérzete, a fedél nélküliség rémálma, a bizonytalanság rögeszméje uralkodik a közéletben. Ha a parlamenti pártok politizáló hajlama az egyensúly irányába mozdul majd el és ki fog alakulni egy erős középpárt egy nagyon erős középosztállyal együtt, akkor a jobb- és a baloldali erők kénytelenek lesznek kreatív erőiket mobilizálva az egész társadalom javát szolgálni. Ebben látom a jövőkép változását! Az elmúlt 18 esztendő inkább az útkereséssel telt el. Most véget kell, hogy érjen az önsajnálát periódusa és a „kisemmizettek” egymásra mutogató konszenzusa, ami sehová sem vezet.

A változások ismét megerősítik a polgári középosztályt és meg fogják teremteni az új szellemű iparos és szakmunkás réteget, akik a magukénak érzik majd földi környezetük és családjuk egészségét. A végtelenségig sorolhatnám, hogy az emberek mennyire szeretik azt mondani, hogy lehetetlen megtenni ezt vagy azt a dolgot. Majd, amikor valaki közülünk megteszi, akkor kitágul a világ, és jönnek mások, akik bátorságot vesznek nagyot akarni. A művész ember tehát egy „akarnok” figura, akire azért érdemes odafigyelni, mert sohasem hagyja magát eltéríteni attól, amit elképzelt. Ettől a konokságtól válik megkülönböztethetővé és lesz felismerhető a saját művészi stílusa. Ha nem így alkot, akkor műve kihullik az idő rostáján, és olyanná válik, mint a maratoni versenyek „futottak még” mezőnyének tagjai. Fontos azonban a szerepük, hiszen nélkülük nem létezne a jelenség.

2025-re kialakulhat egy erős, okos, kreatív szellemű ifjúság, hiszen visszatekintve látják apáik, nagyapáik irtatlan küzdelmét annak érdekében, hogy fiaik, lányaik, unokáik világa szabad és egészséges földi környezetben legyen teli optimista reménységgel. Egy igazi „aranykort” látok kibontakozóban, és nem félek a jelenkori krízistől, mert ettől fog egy igazi újjászülető nemzedék hitelesen talpra állni.

Minden történelmi korban érvényesül az elcsépeelt szlogen – „mens sana in corpore sano”. Ettől oly izgalmas az emberi élet. A lélek és a test épségét csakis az erőfeszítések végrehajtása biztosíthatja. Ezt a munkát, ezt a *kreativitásfejlesztő tréninget nem lehet megúszni.* Az új világot természetesen az fogja jellemezni, amit reneszánszként, szecesszióként már megélhettünk. Igaz, mindig belenéztünk a múlt mélységes kútjába (Mann 1994) és a klasszikus emberideáltól mint kikerülhetetlen mintától kezdtünk mindent előlről. Hogy ennek az újkori verciónak majd milyen nevet adunk? A reneszánsz szóképzés alapján: *kreaneszánsz.* Nekem tetszik ez a fogalom, mert végre szóhoz jut benne a *kreativitás.*

- Csorba-Simon L.: *Hogyan*. Animula Kiadó, Budapest, 1999.
- Einstein, A. idézet: <http://rescomp.stanford.edu/~cheshire/EinsteinQuotes.html>
- Grastyán E.: *A játék mikrobiológiája*. Akadémiai székfoglaló. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- Huizinga, J.: *A holnap árnyékában*. Windsor Kiadó, Budapest, 1996.
- Huizinga, J.: *Homo ludens*. Universum Kiadó, Szeged, 1990.
- Bíró A.–Juhász S. (szerk.): *Nonverbális pszichoterápiák*. Animula Kiadó, Budapest, 1990.
- Mann, T.: *József és testvérei*. Park Kiadó, Budapest, 1993.
- Morgenstern, O.–Neumann, J.: *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton University Press, Princeton, 1944.
- Pleszniv E.: *Csorba Simon festőművész*. Múzsák c. kiállítása, megnyitó, 2001. dec. 13.
- Schiller, F.: Levelek az ember esztétikai neveléséről (1794). In: Schiller, F.: *Válogatott esztétikai írásai*. Magyar Helikon, Budapest, 1960, 167–279.
- Simon László Közhasznú Alapítvány <http://www.simonlaszlo.hu/index2.html>

ÚJ BŰNÖZÉSI ÉS BŰNÜLDÖZÉSI MÓDSZEREK, ÉS A LAIKUSOK SZEREPE A BIZTONSÁGVÉDELMEBEN

DICZIG ISTVÁN

AZ ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY DOKTORA
ÜGYVÉD – DICZIG ÉS TOLLMANN ÜGYVÉDI IRODA

KAPPÉTER ISTVÁN

GYÓGYPEDAGÓGUS, PSZICHIÁTER – PSZICHIÁTRIAI BETEGEK OTTHONA, TÁPIÓGYÖRGYE

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A 20. század végétől az egész világot behálózó nemzetközi bűnözés és terrorizmus soha nem tapasztalt gyorsasággal fokozódott. A bűnözés a világ országainak olyan „betegsége”, amellyel szemben a jelenleg alkalmazott erők, eszközök és módszerek elégtelenek. A társadalom tűrőképessége a közbiztonságot, az életet és a testi épséget veszélyeztető bűnözéssel szemben fogytán van. A bűncselekményekről tudósító hírek erősítik a lakosság félelmét, amelyet nem ellensúlyoznak a tettesek elfogásáról szóló – gyakran elmaradó – közlemények. A laikusok bevonása a bűn-megelőzésbe és a gyakorlati bűnüldözésbe – ennek Angliában és az USA-ban régen vannak hagyományai – nem erősödött eléggé.

A bűnügyi helyzet értékelése kimerül a bűnügyi statisztikában. A bűnözés okainak és lehetővé tevő feltételeinek, a bűnös emberi magatartás kialakulásának, a bűnözés társadalmi viszonyokkal való összefüggésének, növekedését vagy csökkenését befolyásoló tényezőknek, e jelenség várható alakulásának feltárása tudományos megközelítést igényel. A bűnözés elleni küzdelemben a defenzív védekezést, a belenyugvást abba, hogy a bűnüldözés csak a bűnözés követésére képes, offenzív társadalmi támadássá kell átalakítani. A helyzet mélyreható elemzésével egyidejűleg a bűnözés jövőben várható alakulására, a változások vizsgálatára és a megelőzés lehetséges formáira mind nagyobb figyelmet kell fordítani. A bűnözéssel és a bűnüldözéssel foglalkozó tudományok figyelmét legerőteljesebben a bűnözés várható jövőbeni veszélyeire, megjelenési formáira és társadalmi következményeire kell irányítani.

A jövő elemei csírájukban a jelenben is megvannak. Az, hogy egy-egy csírából mi fog kifejlődni – számos példa bizonyítja –, tudományos előrelátással feltárható. A jövőkutatás tudományának története bizonyítja, hogy a tudományos előrelátás nem ismer határokat. A ma még elképzelhetetlen holnap a valóság részét képezi. Ilyen vizsgálatok nélkül nem lehet megválasztani a megelőzés és a felderítés helyes irányát. Ez új, nagy feladat és tudományos kihívás a társadalomkutatók számára, mivel Magyarországon ilyen társadalomtudományi kutatás eddig nem folyt. A Magyar Tudományos Akadémia bűnügyekkel kapcsolatos munkája kimerült a kriminológia és a kriminalisztika területén működő kutatók tudományos fokozatának elbírálásában. *A jövőben az Akadémiának a bűnügyi kutatások élére kell állnia.* A bűnözés megelőzésére és csökkentésére irányuló küzdelem gyenge eredményessége részben a színvonalas tudományos megalapozás hiányának a következménye.

Jelen munkánk különböző tudományágakat összefogó, koordinált, komplex bűnügyi kutatás, amelyet reméljük, hogy továbbiak követnek.

A kutatások szerint a lakosság igényli a közbiztonság javítását, a rendőrség fejlesztését és korszerűsítését. A hazai közhangulat kedvező a lakossági együttműködés megszervezéséhez.

2. MAGYARORSZÁG VISZONYA 2025-BEN A TERRORIZMUSHOZ

A globalizálódó világ – beleértve a fejlődő és a legfejlettebb országokat egyaránt – a politikai, etnikai és vallási indíttatású terrorizmustól szenved. Ilyen támadásokkal és ezekkel a szervezetekkel még évtizedekig számolni kell.

A terrorizmussal kapcsolatosan három alternatíva várható a világban

Az al-Kaida vezette terrorszervezetek és az Amerikai Egyesült Államok oldalán néhány állam fegyveres erői még évtizedekig szemben állnak. A szovjet atomarzenál egyes eszközeihez már hozzájutott, vagy atomfegyverek megszerzésére képes politikailag szélsőséges vagy bűnöző csoportok, vagy velük rokonszenvező olyan kisebb államok, amelyek elő tudják azt állítani, bevethetnek atomfegyvereket. Az ellentertort hiába szeretnék humanista módon megvalósítani, ez nem sikerül, mert a humanizmus iránt elkötelezett emberek nem vállalják a napi harcokat. A terror leküzdését vállalók így nem rokonszenvesek, főleg nem olyan helyeken, ahol a terroristák népe él. A terrorizmust ellenzők feltehetően nem lesznek kezdeményezői az atomfegyver alkalmazásának. Az al-Kaida könnyen létrehozhat velük szembenálló olyan csoportokat, amelyek nem látnak reményt arra, hogy elfogadhatóbb eszközökkel elérjék céljaikat, és azt hihetik, hogy atomháború számukra kedvező változásokat eredményezhet. Célpontjaik az Amerikai Egyesült Államok, Anglia és

Spanyolország, valamint az ázsiai országok után a terrorizmussal szemben kevésbé felkészült, de az ellenterroristák mellett harcoló kis államok – mint hazánk.

Az al-Kaidától független, hozzá hasonló, főleg etnikai és vallási indíttatású más szervezetek alakulnak. A muzulmán világ két szervezete, a síita és a szunnita mozgalom között vallási küzdelem és fegyveres harc folytatódik. Az Izrael állam létét fenyegető államok folytatják a terrrorszervezetek támogatását, amely végül ismétlődő fegyveres beavatkozásokhoz vezet.

Az al-Kaida törekszik békülni a nagyhatalmakkal. A „vadabb” vezetők halála után realisabb ajánlataik lesznek. Az Amerikai Egyesült Államok vezetői más állami és politikai, gazdasági vezetők hatására belátják, hogy az ellenterror nem a leghatékonyabb módszer a terrorizmus leküzdésére. Megtalálják a békés egymás mellett élés feltételeit. A síita és a szunnita muzulmán mozgalmak harca a jordán király által 2006 óta javasoltan vértelenné válik.

Hazánk várhatóan a következőképpen viszonyul ezekhez 2025-ig

Folytatjuk a részvételt a feltételezetten terroristákat támogató országok elleni beavatkozásokban. Ez azzal az előnnyel járhat, hogy a terrorizmus elleni küzdelmet mindennél fontosabb kötelességünknek tartó hatalmak fokozottan segítenek minket. Viszont a veszély is nagy, hogy mint gyengébb láncszemet, a terroristák minket támadhatnak.

Igyekszünk távol tartani országunkat a terroristák és az ellenük küzdők harcától. Az ország lakosainak többsége számára ez lenne a legrokonszenvesebb. Másoknak azonban nem tetszene, és azok, akik nem szeretnek minket, várhatóan ki is használnák lejáratásunkra.

Felkészülünk, hogy terrorcselekményekre készülő eltorzult lelkű fiatalkorúakat vagy fiatal felnőtteket emberséges módon kezeljünk. Öngyilkos merénylet vállalását életcélként tekintő 10–15 éves korú palesztin fiatalok közül a kezelték több mint a felét ki tudták gyógyítani ebből. Szentgotthárdon a pszichiátriai otthonban társadalomellenesen viselkedőket emberségesen tudnak sikeresen kezelni (Kappéter–Gáspár 2006). Ha erre ajánlkozik országunk, mind a terroristaelleneseket, mind a terroristákkal rokonszenvező gazdag országokat hazánk iránt rokonszenvezővé, anyagilag is támogatóvá teheti. Hátránya, hogy sok meggyógyított itt maradhat hazánkban.

3. A KORRUPCIÓ KÜLÖNBÖZŐ FORMÁI ÉS A KÜZDELEM ELLENÜK

3.1. A veszélyek fokozódása – kedvezőtlen lehetőségek 2025-re

Államok, monopóliumok gazdasági visszaélései

Évezredünk eleje óta egyre érezhetőbb egyes országok, monopóliumok gazdasági terrorja és zsarolása. Az olaj- és a gázkészletekkel rendelkező országok a gazdasági helyzetükkel való visszaélést és az alternatív energiatermelési módok versenyképessé

válásának akadályozását természetes lehetőségüknek tekintik. Ez a helyzet az ezzel nem rendelkező országokat védekezésre, végső fokon fegyverek bevetésére, erőszakra is készítheti. Az alternatív energiák megjelenésével új gazdasági erőviszonyok alakulnak ki. A gazdaságilag fejlett országokban működő tőkeerős vállalatok, amelyek fejlett technológiájuk révén képesek lesznek szükségletükön felüli termelésre, a világgazdaságnak ugyanolyan haszonélvezőivé válnak, mint ma az olajban gazdag államok. Az olaj- és gázmezők általában állami tulajdonban vannak, állami ellenőrzésük többé-kevésbé érvényesül. Elfogadott, hogy a „föld méhének kincsei” nem lehetnek magántulajdonban, illetve, hogy azok felett az állam kötelezően ellenőrzést és befolyást gyakorol. Az alternatív energiaforrások esetében nincs ilyen korlát. Számolnunk kell azzal, hogy az alternatív energiák termelésének akadályozói és azok megvalósítói megengedhetetlen kartellekben történő összefogása nehezen bizonyítható bűncselekményekként jelentkeznek, s ezek feszültségforrások lesznek. Kezelésüket nehezíti, hogy az energiatermelés olyan fontos, hogy érthetően az abban előnyre szert tevők az ebből származó hasznot politikai célok elérésére tudják felhasználni. Várható, hogy a világ vezető országai és monopóliumai Magyarországon is megvesztegetik az energiatermelésre és -forgalmazásra szakosodott szervezetek vezetőit.

Nemzetközi bűnszövetkezetek behatolása állami szervekbe

Reális a veszélye annak, hogy nemzeti vagy nemzetközi terrorista csoportok a hazai vagy nemzetközi bűnözőkkel, bűnszövetkezetekkel összefonódva, különösen a fegyverrel és a hasadóanyagokkal való kereskedésből, kábítószer-csempészésből, leány-, gyermek-, műkincs-kereskedelemből stb. származó haszonból politikai, illetve meghatározó gazdasági befolyásra tesznek szert, vagy atomfegyver birtokába jutva azt zsarolásra, nemzetközi konfliktusok szítására használják fel. A politikai terrorizmus és a nemzetközi bűnözés összefonódása a világpiacra is befolyással lehet. A spekulatív tőkeáramlás, a nemzetközi pénzpiac pénzmosásra használata, a pénzt helyettesítő eszközök hamisítása, a banki ügyletekben való visszaélések stb. a globalizálódó gazdasági életben reális veszélyt jelentenek. A nemzetközi és hazai bűnözés irányítói gazdasági hatalom birtokába és azáltal vezető állami funkciókba kerülhetnek. Segíthetik, hogy állami vagyonok a jogszabályok kijátszásával magánkézbe kerüljenek, az állami megrendelések látszatzárással vagy annak megkerülésével kerüljenek bűnöző csoportok kezébe, ez pedig végső soron az állami vezetés kriminalizálódásával jár.

Az állami vagyon elherdálásának folytatódása

Az állami vagyon (a megszűnő állami irányítószervek és háttérintézményei, egyetemek, bíróságok épületei, honvédségi és önkormányzati ingatlanok, ingóságok, telkek, erdők, ásványkincsek stb.) privatizációjával még évtizedekig számolni kell.

A többmilliárdos közvagyonnal rendelkező – ma még szinte állami ellenőrzés nélkül működő – közalapítványok kriminalizálódása folytatódhat. Vezető testületeikbe beszivároghatnak, vagy felsőbb utasításra bekerülhetnek bűnszervezetek figurái.

A korrupció fokozódása

Ahol közpénzt költenek, ott megjelenik a korrupció.¹ A költségvetés és a magánszféra kapcsolata a legveszélyeztetettebb terület. Az állami és köztisztviselők megvesztegetésére törekvés növekszik. A vesztegetésre kilátásba helyezett összegek nagyságrendje, amely Magyarországon 2007-ben több millió, 2025-re több milliárd nagyságrendűre nőhet. A vesztegető kockázata a megvesztegetésre szánt összeg nagyobb voltával és a megvesztegetett köztisztviselő politikai befolyásának növekedése arányában csökken. Minél nagyobb hatalom összpontosul a köztisztviselő kezében, annál nagyobb a lehetősége az ügy eltussolására. A korrupciót életben tartja a négyévenkénti politikai elitváltás. A választás után politikai vagy állami hatalomhoz jutott, fontos gazdasági döntésekre is jogosultsággal rendelkező – a saját hatalmában is bízó – „nincstelen” nehezen tud ellenállni a felajánlott millióknak, vagy még rosszabb esetben a zsarolási, fenyegetési kísérleteknek. Ez végül a gazdasági élet torzulásához, az állami vagyon elherdálásához, majd drasztikus csökkenéséhez vezet. Várható, hogy nemcsak egyes döntésre jogosult személyek botlanak meg, hanem csoportok állnak össze, beleértve azokat is, akik az ellenőrzéssel vannak megbízva. Az ilyen összefonódott hatalom mellett az igazságszolgáltatás is kudarcra van ítélve. A korrupció mind jobban a szervezett bűnözőkhöz kapcsolódhat, akik a vesztegetésre szánt milliókkal szabadon rendelkeznek. A korrupció nem kerüli el a termőföldön folyó gazdálkodást, a mezőgazdasági termelést sem. Az energiagazdálkodásban érintett spekulatív – hazai és külföldi – tőke tovább fogja lazítani a termőföld védelméhez fűződő törvényeket, szabadabbá teszi a földvásárlást, hatalmas földterületek koncentrációját főleg alternatív energiát biztosító növényzet telepítése céljából. A tőkehiánnyal rendelkező gazdáktól felvásárolják a termőföldet, ezzel jelentős rétegeket tesznek mezőgazdasági bémunkássá, vagy növelik a munkanélküliséget. Ez felborítja a mai gazdasági és termelési szerkezetet. Az állam importálni kénytelen olyan termékeket, amelyekből ma feleslege van. Az extraprofit a spekulánsok, a korrumpált tisztviselők és a bűnös pénz mosásával foglalkozó csoportok kezébe kerül.

Az évezred elején a magyar közbeszerzési törvény és intézményrendszere, a közbeszerzési tanács és döntőbizottság alkalmatlan a visszaélések megelőzésére. Ennek ellenére a váltakozó politikai elit folyamatosan odázza a beavatkozást, mintegy elhallgatva azt, hogy ezen a területen legaktívabb az állami, kormányzati és ön-

¹ A latin *corrumpo* igéből eredő korrupció a Magyar Virtuális Enciklopédia szerint „olyan törvénybe ütköző cselekedet, amelynek célja, hogy a megvesztegető pénzbeli, természetbeli juttatásért, vagy viszonyosságon alapuló tevékenységért cserébe jogtalan előnyhöz jusson”.

kormányzati, azaz helyhatósági korrupció. A közbeszerzés átpolitizált, a döntések előre „le vannak zongorázva”, mindegy, hogy a jobb- vagy a baloldal regnál éppen. Az eljárások jelentős része szakszerűtlen, vagy már nem is titkoltan tisztességtelen. Milliárdok „úsznak el” az adófizetők pénzéből. A 2007-ben érvényes közbeszerzési jog elvei és intézményrendszere még hosszú ideig fennmaradhatnak. Lehet, hogy nem lesz elegendő olyan érdek, erő, amely a változást kierőszakolja. Magyarország 2007-ben a Transparency International „Korrupció Európában” című tanulmányában a 41. helyen található. Ez a hely 2025-ben még rosszabb lehet, amely nagyon veszélyes. Ha 2025-ig sem lesznek lényeges változások, vagy ha csak később változtatnak, akkor további évtizedekre lesz szükség ahhoz, hogy azok érdemleges eredményt hozzanak.

3.2. Lényeges változtatások a korrupció mérsékléséhez

A korrupció megelőzése érdekében jogszabályokon kell változtatni. Meg kell változtatni azt az alapelvet, hogy a bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személy vagyonszerzésének jogszerűtlenségét a nyomozó hatóságnak kell bizonyítania. Nem vagyoni ügyekben az ilyen hozzáállás indokolt, de vagyoni ügyekben, ha a fő bizonyítéknak, a vagyonszerzés módjának vizsgálatára a nyomozó hatóságnak nincs módja, ez az alapelv lehetetlenné teszi a bűnözésből származó vagyonok elvonását. Törvényt kell hozni, hogy minden jelentős ingatlan, ingó vagyon (festmény, régiség, bútor, aranytárgy, közlekedési eszköz stb.) tulajdonosa bizonyítsa vagyona törvényes eredetét, azt, hogy legális jövedelemből (örökség, ajándék, nyeremény, munkabér stb.) származik az a vagyon, amellyel rendelkezik. Aki nem tudja vagyonának törvényes eredetét bizonyítani, attól azt, mint tisztázatlan eredetű vagyont, bírósági ítélettel el kell vonni.

A privatizációt és a közbeszerzést szabályozó törvényeket felül kell vizsgálni. A jelenlegi kétszintes döntési rendszert háromszintesre kell emelni. A harmadik szint a mindenkori parlamenti ellenzék által összeállított bizottság vétőjoga legyen. Ezzel elérhető a mindenkori kormányhoz kötődő klientúra jogtalan előnyhöz jutásának korlátozása. A kormányzati hatalom birtoklása nem jelentheti az állami vagyonnal való korlátlan és ellenőrizetlen rendelkezést, amellyel állami tisztviselők visszaélhetnek. Különösen figyelni kell arra, hogy mindig a legveszélyesebb a kormányzati, azaz állami és önkormányzati, azaz helyhatósági korrupció. A közbeszerzéseknek nyíltan, közzismerten a versengésre való felkészülésre kellő időt hagyva kell történniük.

A politikai pártok állami finanszírozását újra kell szabályozni. Nyilvánossá kell tenni azoknak a személyeknek és cégeknek a nevét és a finanszírozás összegét, amelyek politikai pártot anyagilag támogatnak. Biztosítani kell a módját, hogy az ellenzék is, mások is megakadályozhassák, hogy a pártokat támogatók a párt hatalomra jutása esetén „zsíros” állami megrendelésekhez, jogtalan előnyökhöz jussanak mások rovására.

A korrupciók megakadályozására létrejövő civilszervezeteket közhasznúnak kell minősíteni. Erre a rendőrség önmagában nem lehet képes. Fontos, hogy a rendőröket elég jól megfizessék, úgy válogassák ki és úgy neveljék őket, hogy megvesztegethetőségük valószínűtlen legyen. Ez és a törvények fentiek szerinti megváltoztatása azonban nem elég. A korrumpáló is és a korrumpált is tudnak vigyázni arra, hogy tevékenységük ne kerüljön a bűnüldöző szakemberek elé. Civilszervezetek, ha erre figyelnek, jobban megközelíthetik a korrupciókat. Meg kell szervezni, hogy a nyilvánosság megakadályozzon minden „zsíros” állami megrendeléshez, jogtalan előnyhöz juttatást, mind a korábban támogatott párt hatalomra kerülése után, mind az ügyintéző titkos lefizetése után.

A korrupció leleplezésére specializált bűnüldöző szervezetet kell létrehozni. Mindent meg kell tennünk, hogy az állami erőforrásokból létrejött alapítványi vagyonok eltűnése ne folytatódhasson. Emiatt szükséges lesz a bűnüldözés is, reméljük a mainál nagyobb sikerrel. *Új bűnmegelőzési feladat, hogy az állam számára így befolyó milliárdos vagyon kézről-kézre vándorolva a gyakran megváltozó, átalakuló, összevont vagyonkezelő szervezetek „működése” során ne tűnhessen el.* A hatóságoknak kötelessége legyen ellenőrizni az ingatlanszerzéseknél és a nagyobb vagyontárgyak eladásánál, hogy a vevő kérte-e és megkapta-e a vásárolt tulajdon törvényes eredetének bizonyítékait. Ennek hiányában az állam vonja el a tisztázatlan eredetű vagyont. Az így elvont vagyon létezését nemzeti és nemzetközi fórumokon a hatóság hirdesse meg. A meghirdetés módját úgy szabályozza törvény, hogy biztosított legyen, hogy a jogos tulajdonos, tulajdonosok, ha nem büntethető mértékben hanyagok, megtudhassák jogtalanul eltulajdonított tulajdonuk meglétét, és visszaigényelhessék azt. Törvény szabályozza, hogy mely esetben és milyen módon értékesítse az állam az ismeretlen eredetű értékeket.

Remélhető, hogy 2025-re sokat elérünk ezekben, de várhatóan a felsorolt öt feladat nem lesz befejezett. Lehetséges, hogy még olyan intézkedések is szükségesek lesznek, amelyekre ma még nem gondoltunk. Amilyen mértékben a korrupciót sikerül csökkenteni, amennyire csökkennek az irányító és az ellenőrző hatalom összefonódásának lehetőségei, annyival lesz hatékonyabb az igazságszolgáltatás általában. Annyira csökken a lehetősége, hogy szervezett bűnözők juthassanak vesztegetésre szánt milliókhoz. Így a korrupció lehetetlen lesz a mezőgazdaságban is. Erősödnek a termőföld védelméhez fűződő törvények, sikerül szigorúan ellenőrizni a földvásárlást. Szabályozzák a hatalmas földterületek koncentrációját az alternatív energiát biztosító növényzet telepítése céljából. Lehetővé teszik, segítik a tőkehiányos gazdák szövetkezését, hogy nagy részük tulajdonosként dolgozhasson ezen a területen, az elvándorlók részére más feladatkörökben, elsősorban a szolgáltatásban biztosítanak jó elhelyezkedési lehetőségeket. Az állam elősegíti az olyan termékek exportálását, jó áron történő külföldi értékesítését, amelyekből felesleg van. Az exportból származó extraprofit az itt maradó, újra befektetésre hajlandó csoportok kezébe kerül.

Igen jó lenne, ha Magyarország a Transparency International „Korrupció Európában” című tanulmányában a 41. helyről 2025-re a 10. helyre kerülne. Ugyanakkor remélhető, hogy általánosan elfogadott, megkövetelt és sokak által vállalt feladat lesz, hogy folyamatosan folytassák a korrupció elleni küzdelmet, az államtól független civilszervezetek bevonásával.

4. A KÖRNYEZETKÁROSÍTÁS AKADÁLYOZÁSÁNAK SEGÍTÉSE

A környezet és a természet károsítása hazánkban büntetendő cselekmény (a 2007-ben érvényes Btk. 280. és 281. § szerint, amely feltehetően csak szigorodhat).

4.1. A környezetszennyezés bűnüldözésének javítása nélkül várható helyzet

Magyarország a külföldről jövő környezetkárosítás szempontjából különösen veszélyeztetett. Lehet, hogy az érdekelt, együtt nagy erőtt képviselő országokkal közösen sem érjük el 2025-ig, hogy olyan uniós jogszabályokat alkossanak, amelyek a bennünket érő károsításokkal szemben védelmet nyújtanak. Lehet, hogy a környezeti katasztrófák megelőzése érdekében szükséges törvények érdekében az ENSZ szervezeteinél is hiába lépünk fel, nem tudunk intézkedéseket elérni a világot leginkább szennyező államokkal szemben.

Várható, hogy a sarki jég olvadásának hatására kialakult óceánszint-emelkedés, illetve a tengeráramlások változásával összefüggő és egyéb katasztrófák miatt kb. 30 millió embert kell áttelepíteni más területekre. Többségük eleinte menekülttáborokban fog élni. Lakható, munkát és kenyeret tartósan biztosító elhelyezésükre jelentős anyagi erőforrásokat kell fordítani. A 2020-ban remélhetőleg elfogadott világtörvények szerint az így befogadottaknak saját elkülönített községekben kell biztosítani lakást, ott saját nyelvükön iskolát, kulturális lehetőségeket. Erről az így elhelyezendő nem mondhat le. A katasztrófák miatt kitelepített, szegény országokból származó tanulatlanokra is lesz ENSZ által előírt kontingens, amely meghatározza, hány személyt kell egy-egy országnak befogadnia.

Lehet, hogy 2025-ben az energiaszolgáltatás (beleértve a járműmeghajtást) 70%-a még mindig fosszilis anyagok égetéséből származik. Lehet, hogy 2025-ig sem alakítják ki a környezetbarát energiaforrások teremtésének jutalmazási és a szennyező energiatermelés komplex büntetési rendszerét.

Magyarországon a megfelelő intézkedések hiánya esetén a felhalmozódott szemet 2010–2015-re már az életminőséget, egészséget károsítóvá válik Budapesten és még öt nagyvárosban, valamint szemetlerakásra használt utak mentén. Lehet, hogy csak 2020-ban alakítják ki a szemettermelés csökkentését és a meglévő szemet

eltávolítását jutalmazással és elrettentéssel hatékonyan szabályozó rendszert. Lehet, hogy Magyarországon csak 2025-ben teszik kötelezővé, hogy minden iskolában bevezessék a környezetszennyezéssel kapcsolatos ismeretek alapos oktatását.

Ha a természetkárosítással, a katasztrófákkal szembeni fellépést továbbra is főleg a gazdasági érdek függvényében bírálják el az államok (lásd Verespatak), ha a tudományos előrejelzések alapján elért nemzetközi reagálásokat (például Kiotói Egyezmény) a legnagyobb szennyezők (USA, Kína, India stb.) továbbra is csak olyan mérsékelten vállalják, mint a brüsszeli megegyezésben (2007) vállalták, akkor a környezetszennyezés csak mérsékelten csökken, fokozódóan nagy bajok várhatók.

4.2. A környezetszennyezésre vonatkozó reális alternatíva

Ha az európai uniós tagságunkat fel tudjuk használni olyan EU-jogszabályok alkotására, amelyek szerint kárpótolnak minket a bennünket ért károsítások miatt, és ha az ENSZ-ben el tudjuk érni – a már 2007-ben is többségben lévő érdekelt országokkal együtt –, hogy a nagyobb saját erejű államokat is eredményesen kötelezzék arra, hogy elfogadják és megvalósítsák környezetszennyezésük korlátozását, akkor 2025-re megszűnnének az ózonpajzs lyukai, csökkenne és megelőzhető lenne a felmelegedés fokozódása, az óceáni áramlatok leállása vagy megváltozása.

Ha Magyarországon egy népszavazás úgy dönt, hogy egymillió hollandot befogadunk, ha katasztrófák esetén más államoknál nagyobb részt vállalunk a mentési munkálatokban, erre képzett szakembereinket ellátjuk felszereléssel, részt vállalunk más országokban a környezetszennyező vállalatok ellenőrzésében, ezek fejében mentesülhetünk a katasztrófa sújtotta területéről tanulatlanok befogadásának kötelezettségétől.

Ha 2015-ben a világkatasztrófát okozó környezetszennyezést az ENSZ emberiség elleni bűntettnek nyilvánítja, ha fokozatosan elfogadják a környezetszennyezés elleni intézkedések megtételének nemzetközi ellenőrzését 2020-ig ilyen bűnök kivizsgálására, a felelős személyek megbüntetésére nemzetközi rendőrséget, ügyészséget és törvényszéket hozva létre, akkor kellemesebbé válik hazánkban az élet.

Magyarországon a felhalmozódott szemét termelésének csökkentését és a meglévő szemét eltávolítását jutalmazással és elrettentéssel hatékonyan szabályozó rendszert várhatóan csak 2020 körül iktatják törvénybe. Így 2025-ig az országban több ezer szabálysértési és több száz büntetőeljárás várható a szemetelők ellen (a kutyaürüléket el nem távolító gazdaktól a lejárt használati idejű ételeket árusítóig) káros hulladék eltávolításának elmulasztása miatt.

Várhatóan az energiaszolgáltatás (beleértve a járműmeghajtást) 2025-ben hazánkban 50%-ban fog fosszilis anyagok égetéséből származni. Várhatóan 2025-re fogadják csak el a környezetbarát energiaforrások teremtésének jutalmazási és a

szennyező energiatermelés miatti büntetési rendszer törvényeit, és csak 2025-ben jelennek meg ezekhez a végrehajtási utasítások.

Várhatóan Magyarországon 2010-ben teszik kötelezővé, hogy minden iskolában bevezessék a környezetszennyezéssel kapcsolatos komplex ismeretek oktatását. Ennek eredményeként 2025-ben már a fiatal magyarok elfogadhatóan törekedni fognak a környezetszennyezés csökkentésére.

4.3. Optimista alternatíva

Kíváncsún lennének, ha 2010-ben az ENSZ a környezetszennyezést emberiség elleni bűntettnek nyilvánítaná, és a környezetszennyezés ellen hatékony világintézkedéseket vezetnének be. Így remélhető lenne, hogy ezek hatására a világon csak ötmillió embert kellene kitelepíteni lakhelyéről az óceánszint-emelkedés és egyéb katasztrófák miatt. Ha Magyarország élen jár a környezetszennyezés elleni világintézkedések kialakításában, és 2010-re az országon belül is példamutatóan hatékonyan előzi azt meg, ha hazánkban idejében kezdik a közmunkára ítélesek környezetszennyezés miatt, ha a környezetszennyezéssel hazánkban kárt okozók 2010-től olyan büntetést kapnak, amelyet saját országaikban kell letölteniük, ha nemzetközi bizottság ellenőrzi, hogy a különböző országok milyen szerepet vállalnak a mentési munkálatokban katasztrófák esetén, milyen képzettségű csoportokat és milyen felszerelést biztosítanak, és Magyarország elismerten élen jár ebben, és ezért megbízást kap más országokban a környezetszennyező vállalatok ellenőrzésében, akkor általánosan is javulhatna a környezet minősége.

Ha 2015-től a környezetszennyezési bűnök kivizsgálására, a felelős személyek megbüntetésére nemzetközi rendőrséget, ügyészséget és törvényszéket hoznak létre, ha EU-szabályokat alkotnak, amelyek a bennünket ért károsítással szemben kellő védelmet nyújtanak, ha az ENSZ-ben a 2007-ben is többségben lévő országokkal együtt 2015-re elérjük, hogy a világot leginkább szennyező erős államokat is kötelezni tudja az ENSZ a környezetszennyezés csökkentésére, akkor nagyon javul az életminőségünk.

Ha a magyar falvakban és városokban 2010-től megalakulnak a környezetszennyezést ellenőrző önkormányzati és társadalmi szervezetek, ha elérjük, hogy Magyarországon 2010-től kötelezővé teszik, hogy minden iskolában bevezessék a környezetvédelemmel kapcsolatos komplex ismeretek oktatását, ha hazánkban 2010-ben elfogadják a környezetbarát energiaforrások teremtése jutalmazásának és a szennyező energiatermelés miatti büntetések törvényeit, ha 2011-ben megjelennek ezekhez a végrehajtási utasítások, akkor 2025-ben a 15 legkevésbé környezetszennyező ország egyike leszünk a világon. Ha 2025-ben fosszilis anyag energiájával járművet hajtani csak magánterületen szabad, és az összes energiaszolgáltatás 25%-a származik még fosszilis anyagok égetéséből, akkor az életünk sokkal kellemesebbé válhat.

5. BEFEKTETÉSI CSALÁSOK ÉS MEGELŐZÉSÜK

A befektetési csalók módszerei fejlődnek. 2007-ben már volt a fél világra kiterjedő befektetési csalás. Tizenhárom ország több ezer befektetőjét csapta be több mint 10 milliárd dollárral amerikai, német, magyar és román állampolgárságú csalók szervezete. Angolul jól beszélő marketinges dolgozók alkalmazásával brit, finn, dél-afrikai, görög, portugál és magyar vevőket toboroztak két fiktív amerikai társaság tőzsdei befektetésre váró részvényeire. A vásárlók meggyőzésére fiktív honlapokat készítettek mind a részvényt kibocsátó cégeknek, mind a részvényértékesítéssel megbízott vállalkozásoknak. A befektetőkkel a részvények ellenértékét – ezer és százezer dollár között – egy nyugat-európai létező céggel szinte azonos nevű vállalkozás budapesti banknál vezetett számlájára utaltatták, ahonnan a szervezet vezetői azonnal tovább utaltatták külföldi bankszámlákra, amelyeket hamarosan megszüntettek. A kötvények kiadásának határideje lejártával a befektetők semmit sem kaptak.

5.1. Pesszimista alternatíva

2010 és 2020 között az ilyen módszerek elterjedhetnek. Ha a befektetési csalók bűnszervezetei a nemzetközi gazdasági és pénzügyi rendszerekbe beépülnek, olyan technikát fejleszthetnek ki, amely minimálisan csökkenti a lebukás veszélyét. Lehet, hogy csak 2020-ra alakulnak ki világszerte a védekezési módszerek a befektetési csalások ellen. Ha mi 2025-ben kezdjük átvenni azokat, addigra a magyarok több milliárd eurót elvesztettek.

5.2. A legrealisabb alternatíva

Magyarország 2008-ban kezd kidolgozni terveket a befektetési csalások megelőzésére és az elriasztó büntetési módszerekre. Egyrészt figyelő rendszert alakítanak ki, hogy különböző nyelvű honlapokon megjelenő, ilyen szempontból gyanús hirdetéseket kiszűrjenek. Másrészt törvényi háttérrel biztosítanak ahhoz, hogy az ilyen szempontból gyanús honlapok alapján nyomozások induljanak, még mielőtt a tevékenység elkezdődne. Harmadsorban elérjük, hogy a más módokon terjesztett hirdetéseket hasonlóan vizsgálják, és a szerzett információk alapján szintén vizsgálódások indulhassanak. Így 2025-ig várhatóan több száz befektetési csalót lelepleznek, és az általuk okozott kár Magyarországon egymilliárd forint alatt marad. Remélhetővé válik, hogy 2025 után nem lesz lehetőség befektetési csalásra Magyarországon.

5.3. Optimista alternatíva

Már 2008-ban sikerül civilszervezeteket létrehozni a befektetési csalások ellen. E civilszervezetek abból tartják fenn magukat, hogy megfelelő önhirdetés után vállalják,

hogyan befektetni akaróknak tanácsokat adnak, biztosítékot adva, hogy nem vész kárba annak a pénze, aki az ő tanácsukat igénybe véve fektet be. Ezeknek a civilszervezeteknek a megalakításával a tömegek elérik, hogy 2010-ig a kormányok, majd az Európai Unió vezetői megbízást adjanak befektetési csalásokat megelőző rendszer megtervezésére. 2012-től a magyar kormány, majd az Európai Unió költségvetésében anyagi fedezetet biztosítanak ilyen rendszer kialakítására és működtetésére. A civilszervezetek által szervezett tömegmozgalmak elérik, hogy a befektetési cégekben működő tisztviselők ne akadályozzák meg az ilyen törvények meghozatalát és végrehajtását. Így lehetővé válik, hogy ilyen veszteség Magyarországon ne legyen több mint 10 millió euró. Rendszerünket átveszik más országok is. Elérjük, hogy a befektetők 2009-től maguk is részt vesznek a befektetési csalások megelőzésében, leküzdésében.

6. SZÁMÍTÁSTECHNIKAI BÜNNÖZÉS ÉS MEGELŐZÉSE

Sokan mondják, hogy a 21. század az informatika százada. Ez annyira igaz, mint amennyire az, hogy a 20. század a közlekedés százada volt. Mert igaz, hogy a 20. században sokkal többen sokkal többet utaztak, mint korábban, voltak, akik még a Holdra is eljutottak. De a 20. századról inkább az marad meg a többség emlékezetében, hogy két szörnyű világháború, sok nagyon kegyetlen kis háború, a világháborúknál nagyobb emberirtást megvalósító két nagy és több szörnyű emberirtást megvalósító kisebb rendszer volt. Rajtunk, embereken múlik, hogy a 21. században az informatika fejlődését mi írja fölül. Az, hogy a környezeti károk az embert, az emberiség nagy többségét vagy egészét elpusztítják, vagy az, hogy végre kialakul az emberiség olyan együttműködése, amely további századokra biztosítja az emberiség és a természet egyensúlyát, megállítja az emberiség túlszaporodását és tobzódásait, ugyanakkor biztosítja az egészséges mértékű utódbiztosítást és a nagy többség mértékletes, munkás, boldog életét.

Az informatika lehető legjobb fejlődéséhez szükséges, hogy a társadalom, azon belül a legtagabb értelemben vett bűnmegelőzés és bűnüldözés jól alakuljon. Fel kell ismerni, hogy az informatika kisajátítása is bűn. El kell érni, hogy az informatikát főleg az emberiség javára használják. Egyelőre ennek felismerése még nem általános. Azzal tudjuk elsősorban segíteni, hogy az informatika az emberiség hasznát szolgálja, ha elérjük, hogy legalább azokban az országokban, ahol elegenden vagyunk nyíltan és bátran gondolkodni tudók és merők – amilyenek, reméljük, Magyarországon elegenden maradtunk –, 2025-re sikerüljön olyan módon szabályozni az informatikát, hogy az több hasznot hozzon, mint kárt okozzon. Az emberiség sorsa múlik azon, hogy az informatikai bűnnözés módszerei, vagy pedig a megakadályozásának eljárásai és a hasznos informatika használata fejlődnek-e inkább.

A 20. század végén a bankkártya-hamisítás és a lopott bankkártyák illetéktelen használata olyan mértékű lett, hogy veszélyeztette az egész rendszert. Számos helyen megszüntették a bankkártyák alkalmazását. Kialakult az ún. „hi-tech” bűnözés, a bankok, pénzintézetek és vállalatok rendszereibe való behatolás. Elszaporodott a nemzetközi bűnszövetkezetek és terroristahálózatok támadása a távközlésben és a műsorszórásban nagy szerepet játszó műholdakkal szemben. Országokat, országrészeket megbénító zavarokat tudtak előidézni, elsősorban a helymeghatározó rendszerek megzavarásával. A számítógépek vírusfertőzése a 20. század végén óriási zavarokat okozott. A 21. század elején a vírus elleni védekezés felülkerekedett. Apróságnak tűnik, de a demokrácia fejlődését nagymértékben akadályozza, ezért jelentős, hogy az interneten névtelen vagy álneves írárok felelőtlen módon, néha számítóan bűnös módon hirdetnek olyan dolgokat, amelyek egyesek jogtalan gazdagodását, mások tönkretételét segítik, valamint lejártnak olyan kezdeményezéseket, amelyek a társadalom számára hasznosak, olyan személyeket, akik becsületességük miatt útjában állnak a kevésbé becsületes munkával érvényesülni kívánóknak.

6.1. Pessimista változat 2025-re

Nem lehetetlen, hogy a vírusfertőzés lehetőségei ismét fejlődnek és nagyobb arányban okoznak károkat. A PIN-kód-, a PUK-kódrendszer feltörésének módszereit a bűnözők gyakorlattá tették, a szakemberek csak 2010 körül remélik a feltörés elleni hatékonyabb eszközök kidolgozását. Várható, hogy 2015-re a 21. század elején még jól működő aláíráspótló azonosító rendszerek feltörésére alkalmazott módszerek is létrejönnek. Így a zárt láncú írásbeliség lesz az egyetlen lehetőség, amely biztosíthatja, hogy visszaélések ne történjenek. Ha 2025-ig nem találják meg a módszereket, amelyek lehetővé teszik, hogy az illetéktelenek behatolásának veszélye megszűnjön, a zárt láncú írott szerződéskötések miatt sokkal drágább lesz minden vállalati és intézményi szervezőmunka, mint 2007-ben. Csak olyan jelentéktelen szolgáltatások működnek majd bankkártya rendszerrel, amelyekben a bankkártyáról levehető pénz olyan kis mennyiségű, hogy azok megszerzéséért nem érdemes vesződni a bankkártyák feltörésével. A fizetéseket, a drágább szolgáltatásokat nem fogja senki bankkártyával levehető számlára kapni. A vállalatok és intézmények kénytelenek lesznek többszörös adatnyilvántartó rendszereket működtetni, amelyek megelőzik az adatállományuk elvesztését, ha idegenek feltörték és megsemmisítették azokat. Olyan adatokat pedig, amelyeknek titokban tartását bármilyen okból nélkülözhetetlennek tartják, nem fogják számítógépen továbbítani. Emiatt a vállalati ügyvitel, az adózás rendszere sokkal költségesebbé válik, mint 2007-ben. A műholdas műsorszórók csak olyan szolgáltatásokat nyújtanak, amelyeket nem zavar, ha mindenki hozzájuk fér. Ugyanakkor a műsorszórók bevétele csak abból a díjból származó lehet, amit a hirdetőktől kap. Ezzel a demokratikus tájékoztatás lehetősége erősen sérül. Ezen főleg a bűnszövetkezetek keresnek, és a magukat tisztességesnek tartó,

de az adót elkerülő vállalatok informatikai fölénye is tovább nő. Ez esetben meg kell szoknunk, hogy a bűnös módszereket alkalmazó szervezetekkel szemben mindig csak lemaradva tudunk fellépni.

6.2. A legreálisabb változat

A számítógépes bűnözés és az ellene irányuló szabályozás lépést tartanak egymással. Mire a PIN-kód- és a PUK-kódrendszer feltörésének módszereit a bűnözők kidolgozzák, addigra a tisztességesen dolgozni kívánók drágább és bonyolultabb, de az elektromos eszközök feltörését továbbra is biztonságosan megakadályozó módszereket dolgoznak ki. Mire a bűnözők kidolgozzák és használni kezdik a 21. század elején jól működő aláíráspótló azonosító rendszerek feltörésére való módszereket, addigra a törvényességet védők olyan rendszereket dolgoznak ki, amelyeket még nem tudnak feltörni. 2025-ben tehát ugyanolyan mértékben lesz megbízható az ilyen ügyintézés, mint 2007-ben. A zárt láncú írásbeliség csak egészen kivételesen nélkülözhetetlenül titokban tartandó adatokkal kapcsolatban lesz szükséges, mint 2007-ben is.

A bankkártyák olyan mértékben lesznek alkalmazhatók 2025-ben, mint 2007-ben. Elő-előfordulnak visszaélések, de a tetteseket elfogadható időn belül leleplezik. A vállalatok és intézmények használják a nagy adatrendszereiket. A pénzszerzési, politikai vagy egyéb okból történő időnkénti feltörésüket, megzavarásukat könnyebben fogják elviselni, mint a korszerűsített rendszereket megszüntetni. Az anyagi megtérüléstől függően többszörös adatnyilvántartó rendszereket fognak működtetni a vállalatok és intézmények, s ezzel megelőzik adatállományuk esetleges elvesztését. Csökkentik azoknak az adatoknak a számát, amelyeket bármilyen okból nélkülözhetetlennek tartanak. Így a vállalati ügyvitel, az adózás rendszere kevésbé lesz költségesebb, mint amennyire a gazdaság javul.

6.3. Optimista változat

Mai szakértők számára hihetetlennek látszik, de nem teljesen reménytelen, hogy a számítógépes bűnözés 2025-re nagy részben megelőzhető, megfékezhető lesz. Ehhez elsősorban állami beavatkozás, törvényi szabályozás és az érintettek pozitív hozzáállása és bátorságának javulása szükséges. Az érintettek drágább és bonyolultabb, de az elektromos eszközök feltörését továbbra is biztonságosan megakadályozó módszereket dolgoznak ki. Eléri, hogy mindig előbb dolgozzák ki a bűnözők számára feltörhetetlen újabb védő rendszereket, mint a bűnözők kidolgoznák a feltörésre alkalmas módszereket. Hasonlóan az aláíráspótló azonosító rendszerek biztonságát is előbb sikerül fejleszteni, mint a bűnözőknek a feltörési módszereket. 2025-ben így sokkal megbízhatóbb lesz a számítógépes ügyintézés, mint 2007-ben. A nagyon ritkán előforduló bakkártya-visszaéléseket rövid időn belül leleplezik. A vállalatok és intézmények korszerűsített változatban használják nagy adatrendszereiket. A pénzszerzési, politikai vagy egyéb okból történő feltörésük, megzavarásuk egészen

kivételesen sikerül. Az informatikai bűncselekményeket gyakorlatilag mindig leleplezik, az elkövetőket humánusan, de úgy büntetik, hogy életük végéig ellenőrzik, nehogy ezzel ismét próbálkozzanak.

Az informatika fejlődésének és felügyeletének konstruktívan agresszív (a legmodernebb informatikai módszereket is felhasználó) rendszere elősegíti, hogy a mai többségi alapon működő polgári demokráciáknál sokkal hatékonyabban valósuljon meg a különböző gondolkodású és képességű, az utódokról gondoskodó és az egészséges fejlődést elősegítő emberek együttélése hazánkban, majd az egész világon. Nem lehetetlen, hogy az informatika és az erkölcsös együttélés pozitívumainak felismerése olyan kölcsönhatásba kerül, hogy sikerül jelentősen csökkenteni a bűnszövetkezetekhez való csatlakozásra hajlamos személyek számát. Azokat, akik a rossz beidegződések, szerencsétlen öröklött vagy szerzett hajlamok miatt mégis ilyen irányba alakulnának, a fejlett informatika segít idejében kiszűrni. Legtöbbjüket jól képzett szakemberek határozott, de emberséges módon átnevelik, mielőtt bűncselekményekbe keveredtek volna. Ha ez néha nem sikerül, akkor fejlett informatikával úgy ellenőrzik, és emberséges, de hatékony módon úgy szabályozzák az életüket, ami lehetetlenné teszi, hogy ártsanak a társadalomnak.

7. A HAGYOMÁNYOS SZERVEZETT BÜNÖZÉS ÉS MEGELŐZÉSE

2007-ben a Nemzeti Nyomozó Iroda Magyarországon 40-50 országos jelentőségű bűnszervezetet tart számon. Egyesek megszűnnek, újak alakulnak, specializálódnak, szélesítik területüket, nemzetközi kapcsolatokat létesítenek, vagy integrálódnak másokban. Ezekben számíthatóan 500-1000 bűnöző tevékenykedik.

7.1. A legpesszimistább változat

A hagyományos bűnelkövetés, a drog- és emberkereskedelem, a hamis jelzéssel ellátott áruk csempészése, a védelmi pénzek zsarolása, a pénzbehajtás és más törvénytelen akciók végrehajtása mellett új bűnözési módok jelentek meg. Ilyen az illegális élelmiszer-, hulladék- és műkiincs-kereskedelem, valamint a pénzmosás. Ezekkel mind nagyobb vagyont halmoznak fel, amely fennmaradásuk biztosítékát jelenti. Az egyre növekvő vagyonból korrump tisztviselők gyakoribb megvesztegetése várható. Új jelenség a lakásmaffia, amellyel szemben a 21. század elején hazánkban tehetetlen a bűnüldözés. Nagy üzlet a magyar szociális ellátás rossz rendszerével való visszaélés. Nálunk (nem úgy, mint Angliában) az elesett idős ember eltartását vállaló akkor jár jól, ha az idős ember minél rövidebb ideig él, az idősnek szinte semmi védelme nincs. Az idős örülhet, ha nem arra törekednek, hogy hamar meghaljon. A magánlakó-otthonba befogadó „segít” eladni a befogadott lakását, ezen nem

is keres (illetve a befogadott nem tud róla, hogy mennyit keres), aztán valamivel kellemesebb körülményeket biztosít, mint amilyen az állami idősotthonokban lenne. A szerződését nem változtathatja meg, és nem léphet vissza. A nem túl ügyes törvényi szabályozások alapján különösebben új módszerek nélkül is újabb és újabb területeken várható a szervezett bűnözés megjelenése.

A bűnszövetkezetek megegyeznek egymással, megosztják a területeket. Így számuk nem, de károkozásuk mértéke növekszik. Az itt élő kínai, ukrán, az utóbbi időben szerb bandák néha véresen leszámolnak egymással, de van utánpótlásuk. Elsősorban a szürkegazdaság határterületein mozgókat száma emelkedhet. Ilyenek azok a bankban dolgozók, akik segítenek a pénzmosásban, akik pénzért vagy más előnyért segítik a bűnözőt elrejtőzésben, bűnsegédként részt vesznek egy-egy bűncselekmény elkövetésében. Növekedhet az illegális kereskedelem. Mind könnyebb a határokon átvinni vámolatlan értékes tárgyakat, különösen olyat, amely kis helyen elfér. Ilyen a drog és az ékszer. Nagyobb rakományok illegális szállítása is lehetséges, ha van olyan vállalkozó, aki ezt elősegíti. Ha vannak olyan élelmiszer-eladók, akiket nem érdekel mások egészsége, akiket könnyű elcsábítani arra, hogy lejárt szavatosságú átcímkezett ételeket adjanak el.

Amíg a rendőrség erejét és idejét kénytelen politikai zavargások megfékezésére fordítani, nem képes biztosítani az őrző-védő szolgálatot, addig nem várható a közbiztonság jelentős javulása. Amíg az adósságbehajtást, a szórakozóhelyek védelmét az állami bűnüldöző szervek nem képesek biztosítani, a törvénytelenül működő adósság-behajtók, kidobó legények stb. számíthatnak a lakosság viszonylag elnéző hozzáállására. Nehéz lesz megszüntetni, hogy ne működjenek néhány tagból álló fegyveres rablásokat elkövető bűnöző csoportok. Rendszerint fiatalkorúakat nevelő intézeteiben felnőttek közül kerülnek ki ezek a személyek. Ezekben a „nevelő” intézetekben a nevelők többsége lelkes pedagógus, illetve pszichológus. De kerülnek közéjük olyanok, akik másutt nem feleltek meg nevelőnek, és ide felvételt nyertek. Már az előző rendszerben (talán már előbb is) kialakult az ilyen helyen dolgozók álságos magatartása. Úgy tesznek, mintha nem tudnák, hogy a bent tartottak informális rendje uralkodik. Az erőszakosabb, durvább fiatalkorúak a legdurvább módon megalázva uralkodnak a náluk gyengébbeken. Az ott lévő fiatalok körében elfogadott szemlélet, hogy annál tiszteletre méltóbb valaki, minél szörnyűbb bűncselekményt követett el.

Kappéter István a budapesti Szőlő utcai nevelőintézetben – ahová a bírósági tárgyalás alatt kerülnek a bűncselekménybe keveredett fiatalkorúak, és ahol velük együtt vannak elhelyezve a már elítélt, 6 általánost sem végzetek – azt tapasztalta, hogy ott borzalmas informális rend a meghatározó. Több fiatal elmondta, hogy nem tud elképzelni szebb jövőt, mint hogy kikerülve rabol, néhány hétig jól él, míg újra be nem kerül, és várhatóan felakasztva fejezi be életét (az 1980-as években még volt akasztás). Később kiderült, hogy az akkor ott lévők közül többen egészen

szörnyű és nekik nevetségesen kevés átmeneti hasznot hozó bűncselekményt követtek el. Nem lehetünk meglepve, ha ez az állapot 2025-ig nem javul. Sokak jelenlegi nevelési elképzelései teljesen tévesek. A pedagógusokat elsősorban a tanítást soha nem végzett behavioristák és a pszichoanalitikusok által elhittett tanokra oktatják. Azt hiszik, hogy tiltás nélkül kell és lehet jól nevelni. Az igaz, hogy egyesek ilyen nevelésre is képesek. Még az is igaz, hogy akit úgy nevelnek, hogy mindig tiltások nélkül nagyon ügyesen rávezetik, hogy mi az érdekes, nagyszerű tanuló és sokáig sikeres ember lehet. Sajnos a tapasztalatok szerint néhány így nevelt nagyszerű fiatalember lett fiatalon öngyilkos, miután tapasztalta, hogy a világban nem minden történik úgy, ahogyan ő szeretné. Nagyon sok olyan személy van, aki ilyen nevelés után felelőtlen, másokat kihasználó, munkára szinte képtelen lény lett. Közülük sok lett kifejezetten bűnöző, még több, aki a bűnözők hátországaiként segít: korrumpálhatóságával, felelőtlenségével. Az így neveltek közül a legjobbak, akik rendesen dolgoznak, kedvesek is, csak önkritikájuk nincs, mindenkit lenéznek, és ezért gyakran megsértene. Akik azonban szörnyű körülmények között nőttek fel, és bűncselekménybe keveredés után intézetbe kerültek, az intézetben a tiltás nélkül nevelni próbáló nevelők mellett olyan informális rendet alakítanak ki, amely tovább rontja személyiségüket.

7.2. Optimista változat

Remélhető, hogy a családi együttélési lehetőségek és szokások javulnak 2025-ig, és kiegyensúlyozott családokban nevelkednek a jövő fiataljai.

A családból kikerültek nevelése is eredményes lehet, amelyre jó példát mutatott hazánkban Tessedik Sámuel szarvasi intézete. Szent Don Bosco és Makarenko munkával munkára nevelő intézményei világszerte ismertek. Módszereiket ma már néhány intézetben hazánkban is követik. A Sztéhlo Gábor által szervezett nevelőintézetek – amelyekről sajnos nagyon kevesen hallottak – a családi életre is sikeresen neveltek.

8. JAVASLATOK A MAGYARORSZÁGON SZÜKSÉGES BÜNÜLDÖZÉSI TEENDŐKRE

A civilszervezetek bevonása a hagyományos bűnözés elleni tevékenységbe

A Magyarországon eddig is működő három szervezetre mind jobban lehet alapozni.

A *polgárőrség* eddigi működése mutatja, hogy az állampolgárok tenni akarnak településük biztonsága érdekében. Elkerülhetetlen e szervezet létszámának emelése és anyagi támogatásának növelése. A polgárőrség alkalmas szervezet arra, hogy a köré szerveződő civilszervezetek és öntevékeny állampolgárok bevonásával növelje a megelőző és a bűnüldöző munka hatékonyságát.

Az őrző-védő szervezetek a magánszféra biztonsági szükségleteinek kielégítése céljából jöttek létre. Döntően magánérdekeket védenek. A biztonságvédelem szempontjából azonban a köz- és a magánérdek nem választható el. Az államnak ezért támogatnia kell ilyen szervezetek létesítését, elő kell segítenie munkájuk bürokráciamentes szabályozását, jogkörük törvényes szélesítését és alapos ellenőrzésüket.

A közterület-felügyelet a városokban működik. E szervezet munkatársai a közterületeken vannak jelen, ott, ahol az utcai bűnözés jelentkezik. E szervezeteket alkalmassá kell tenni arra, hogy feladataik ellátása mellett az utcai jelenlétükre alapozva közreműködjenek elsősorban a köz- és magánvagyon védelmében.

E szervezetek bűnmegelőző munkájához a rendőrséggel való szoros együttműködésre, a tevékenységük helyi szinten való összehangolására van szükség. Fejleszteni kell mielőbb annak biztosítását, hogy *a bűnüldöző állami és civilszervezetek munkáját társadalmi csoportok ellenőrizték* és bizonyos mértékig *mindenki*. Jelenleg csak néhány ombudsman foglalkozhat ezzel.

A másutt működő bűnüldözőkkel szoros együttműködés

Az Európai Uniónak, ha eredményesen akar szembeszállni a határokon átnyúló szervezett bűnözéssel, *létre kell hoznia a tagállamoktól független* – de a tagállamok rendőrségével szorosan együttműködő – *szövetségi rendőri szervet*. Csak ilyen szervezet tud eljárni az egyes államokon átívelő bűncselekmények felderítésében, bizonyításában, újra jelentkezésének megelőzésében. El kellene járniuk a tagállamokon kívüli, más földrészekeken működő bűnbandákkal szemben is, ha az azok által elkövetett bűncselekmények érintik az Unió valamelyik országát. Az Interpol – a Bűnügyi Rendőrség Nemzetközi Szervezete, az országok rendőrségeinek információs és koordináló szervezete – felett eljárat az idő. A globalizálódó bűnözéssel szemben az információcsere nem elegendő, a közös irányítás nélküli koordináció nem hatékony. 2006 óta az EU illetékes szerveiben esetenként már hangot kap, hogy a nemzetközi bűnüldözést indokolt döntően átformálni. Konkrét elképzelés, terv és célkitűzés azonban nincs.

A kevésbé beszámítható bűnbe keveredettek ellátása elkülönítésének megszüntetése

Ma azért is idejé múlt az elmebetegek felmentése a büntetés alól, mert mind több az olyan személy, akiről nem lehet megbízhatóan megállapítani, hogy elmebeteg-e olyan típusú-e, hogy nem tudja, mit okoz. Ilyenek az alkohol- és drogfüggők, a borderline (határeseti) személyiségzavarral jellemzettek, az eretikus (fokozottan erőszakos és kritikátlan, de nem elmezavart) értelmi fogyatékosok. A diktátorok és fő munkatársaik elmeállapota is kérdéses. Sztálin és Hitler borderline kóros személyiségűek voltak, mindketten 1937-től kifejezetten paranoid elmebetegek lettek (vagyis az után már nem tudták mérlegelni tetteik következményeit). Az egyebekben normálisan viselkedő rablógyilkos sem tehet róla, hogy ilyen életmódra nevelődött. Nem

lenne ésszerű ezért felmenteni őket. *Emberségesen, a rájuk legjobban ható és legkevésbé kegyetlen módszerekkel ésszerű mindenkit, aki bünt követett el, a társadalom hasznos tagjává átnevelni.* Az a helyes, ha a büntetésük végrehajtása közben is biztosított emberi méltóságuk védelme. Ezt ma kevésbé kapják meg azok, akiket „felmentenek” és elmeintézetekbe helyeznek, gyógyulásuk esetén sem viszik ki őket a szabad életbe.

A normálisnak tartott bűnözők büntetése emberséges lett, ám nem hatásos. Nem foglalkoznak eléggé a lelki állapotuk befolyásolásával. A börtönben a kezdő bűnözőkből megrögzöttebb bűnözőkké nevelődnek. Dinamikus pszichiátriai módszerekkel jelentősen lehet változtatni a bűnözésre való készséget (Federn 2001). Izraelben a fiatalkori bűncselekménybe keveredetteket a lehető legrövidebb ideig tartják börtönben. Már a tárgyalás alatt pszichológus, pedagógus és szociális munkás foglalkozik vele abból a szempontból, hogy hova kerüljön átnevelés céljából normális, nem bűnöző emberek közé. A megfigyelést viszont fenntartják évtizedekig, egészen addig, amíg meg nem győződtek róla, hogy nincs már készítése bűnöző magatartásra (Eden 1991).

Jelentős változás lehet 2025-re, ha már 2010 körül gyökeresen megváltozik a bűnüldözés, kidolgozzák és alkalmazzák az egységes büntetés-végrehajtási eljárásokat. A normálisnak tartott elítéltekkel is gyógyítóan foglalkozik a pszichiáter és más pszichoterapeuták. Börtön helyett mindinkább közmunkára kötelezve büntetnek, de a közmunka befejezése után addig nem szüntetik meg a megfigyelést, a rendszeres ellenőrzést, amíg az illető nem bizonyította, hogy tartósan tud önállóan a társadalommal önmagát elfogadtatva élni. Az elmebetegekre is hat a jutalmazás és a büntetés is (Kappéter 1955, 2000). *A legfontosabb, hogy olyanok foglalkozzanak a bűncselekménybe keveredettekkel, akik tudják őket szeretni.* A pszichiátriai beteg, a gyermek és a normálisnak látszó bűnözők sokoldalú és egységes ellátása nyilván különböző szakmájú szakemberek szoros együttműködését igényli. A szociális területen, az egészségügyben és a büntetés-végrehajtásban dolgozók közös tanácskozásán 2007-ben Budapesten egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy a jelenlegi szabályozás nem teszi lehetővé a hatékony együttműködést. Ha mindenki túlteljesíti magát a szokásokhoz való kényelmes és néha jól fizetett ragaszkodásán, olyan együttműködés lesz megvalósítható, amely sokkal hatékonyabban elősegítheti a bűnözés csökkenését, mint a mai gyakorlat.

Az ártatlanság vétele az akadály sok gyanús helyzet vizsgálatának

A bűnüldözésben elvnek tekintik, hogy gyanúsított csak az lehessen, akiről büntetendő cselekményt valószínűsítő adat lett ismeretes. A kötelezőnek tekintett büntelenség vétele a gyakorlatban lehetetlenné teszi a modern bűnüldözést, amely előtte jár a bűnözésnek. Ha törvényeket hoznak, hogy milyen esetben lehet gyanúsítani, és annak betartását ellenőrzik, akkor a bűnüldözés előtte tud majd járni a bűnözésnek anélkül, hogy elfogultságok alapján egyesek hatalmukkal visszaéljenek.

A konstruktív agresszió lehet emberséges, az agressziókerülés bűnözést támogathat
 Az agresszió hasznos és nélkülözhetetlen állati és emberi képesség. A pszichiátriában nagy tapasztalatokat szereztünk arról, hogy a nélkülözhetetlen konstruktív agressziót hogyan lehet emberségesen, a beteg testi és lelki megbántása nélkül alkalmazni. Az agresszió mellőzése, amelyet a behavioristák és a pszichoanalitikusok javasoltak az agresszióval kapcsolatos rossz tapasztalatok alapján, sok bajt okoz. A tetszetős agressziókerülés lehetetlenné teszi a hatékony nevelést és a hatékony bűnüldözést. *A konstruktív agresszió kiegyensúlyozott, jóindulatú és ártalomokozást kerülő alkalmazásával eredményesebb bűnüldözés kialakítása remélhető.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Diczig I.: *A krimi és a valóság*. BM Könyvkiadó, Budapest, 1992
- Diczig I.: *A bűnözés megelőzésének stratégiája és taktikája*. BM Könyvkiadó, Budapest, 1998
- Diczig I.: A kriminológiai prognózisok a gyakorlatban. In: Gidai E.–Nováky E.–Tóth A.-né (szerk.): *Magyarország az ezredforduló után, 1968–1998*. V. Magyar Jövőkutató Konferencia, MTA Jövőkutató Bizottsága, Budapest, 1999, 291–293.
- Diczig I.–Gidai E.–Vavró I.: *A magyarországi bűnözés várható alakulása az ezredfordulóig*. BM Könyvkiadó, Budapest, 1987
- Eden, L.: Fiatalkorú bűnözők szociális gondozásának szervezése Izraelben. *Szociális Munka* 1991/3.
- Federn, E.: Milieutherapie als Gruppenarbeit. *Dynamische Psychiatrie/Dynamic Psychiatry* 2001/1–2.
- Gál I. L.: *A pénzmosás*. KJK Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2004
- Hazboun, V.: Psychotherapeutic interventions with Palestinian children and their families. *Dynamische Psychiatrie/Dynamic Psychiatry* 2004/1–2.
- Kappéter I.: *Munkás közösségi életre nevelés elmeosztályon*. Szakdolgozat, ELTE Pedagógia-pszichológia szak, Budapest, 1955
- Kappéter I.: Agresszió a pszichiátriai szociális otthon tükrében. In: Hárdi I. (szerk.): *Az agresszió világa*. Medicina, Budapest, 2000, 251–276.
- Kappéter I.–Gáspár K.: Új lehetőség a társadalomellenes személyiségek kezelésére. In: Kristóf T.–Tóth A.-né (szerk.): *Globális és hazai problémák tegnapról holnapig*. VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutató Konferencia. Arisztotelész Stúdium Bt., Budapest, 2006, 174–177.
- Kertész I.: *Befejezetlen háború*. BM Könyvkiadó, Budapest, 2000
- Tremmel F.–Fenyvesi Cs.: *Kriminalisztika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1998

A NÉPESSÉG EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTÁNAK VÁRHATÓ ALAKULÁSA 2025-IG

† GIDAI ERZSÉBET

A KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNY DOKTORA

INTÉZETIGAZGATÓ EGYETEMI TANÁR — NYUGAT-MAGYARORSZÁGI EGYETEM, SOPRON

1. A MAGYAR NÉPESSÉG EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTÁNAK ROMLÁSÁRÓL

A legfontosabb biológiai vagyónunknak, a lakosság egészségi állapotának romlása az elmúlt évtizedben egyre inkább arra irányította a közgazdasági gondolkodást, hogy összefüggést keressen a gazdaságpolitikai döntések és a lakosság biológiai, pszichológiai és szociális állapota között. A látszólagos gazdasági stabilitásra törekvés, a permanensen taktikázó „tűzoltó” lépések áradatában tartós károsodás veszélyének tettük ki legértékesebb vagyónunkat, a népeiséget.

Ha visszaporgetjük az időt 18 évvel a múltba, ahány év 2007-től 2025-ig még hátra van, 1989-t íránk. Miben történtek nagy változások? *A legjelentősebb minőségi ugrás a tudományos-technikai fejlődésben észlelhető.* Szintáttörés következett be a diagnosztikában, ugrásszerűen fejlődött az orvosi színvonal. Nagy haladás ment végbe a gyógyszerkutatások területén, előrelépés történt többek között a daganatos betegségek gyógyításában, a génsebészetben. *A népeiség egészségi állapotának változásában azonban nem ment végbe ilyen ugrásszerű átalakulás.* Továbbra is az életminőség és az életkörülmények alakították elsősorban az egészségi állapotot.

Magyarországon rosszabbak voltak – és jelenleg is azok – a feltételek, amelyek a népeiség egészségi állapotát meghatározták. Már az 1980-as évek első felében készült előrejelzésünkben kimutattuk, hogy az 1990-es évekre várhatóan jelentős mértékben romlik a magyar népeiség egészségi állapota, nő a rés az ellátás és az ellátással szemben megjelenő szükséglet között. Másképpen mondvá: túlkeresletes állapot alakul ki az egészségügyben, amely tovább rontja az egészségi állapotot. A jó 10 évvel későbbi tényadatok igazolták előrejelzésünket, a kialakult eltérés az ellátás és a szükséglet között még erőteljesebb volt, mint a prognózisérték. Ennek oka az is volt, hogy a rendszerváltás során végbement privatizációval mintegy kétmillió munkahely szűnt meg, ez pedig óriási leépülést idézett elő az életminőségben és a népeiség egészségi állapotában.

A helyzetet tovább rontotta az a tény, hogy az egészségügyi ellátórendszerben végbement (jórészt szükségyszerű) átalakítások forráselvonással jártak együtt. 1990 és 2002 között reálértékben számolva több mint 50%-os forráskivonás történt a hazai egészségügyi ellátórendszerből.

2. A TREND 2025-IG

Ha ezt a trendet a változásaival együtt továbbvisszük 2025-ig, akkor az alábbiakkal számolhatunk:

Jelentős változások várhatóak a diagnosztikában, a technikai színvonal alakulásában.

Várhatóan nagy előrelépés történik a gyógyszerkutatásban. A baj ott van, hogy itt a profitérdek elsőbbsége miatt kialakult óriási verseny torz értékviszonyokat hozott létre, amely ellentmond a betegek érdekének. Ez a versenytendencia a jövőben erősödni fog.

Továbbra is megmarad a diagnosztika (technika) és a terápia közötti rés, sőt növekedésével is számolni lehet (amit a fejlett diagnosztika feltár, azt nem mindig tudja a gyógyítás lehetősége orvosolni).

Várhatóan nagyobb hangsúlyt helyeznek a prevencióra, hiszen ez létszükséglet, mégpedig gyermekkortól kezdve. Ebben az egészségnevelés mellett az egyházak is jelentős szerepet fognak vállalni.

Nagy előrelépés várható a ma még gyógyíthatatlan betegségek gyógyításában, elsősorban a daganatos megbetegedések és a genetikai betegségek területén.

Továbbra is növekednek az ellátás költségei, ennek mérséklése elsősorban az életminőség javításával, egészségneveléssel és prevencióval (a betegségek megelőzésével) lehetséges.

A napjainkban lejátszódó súlyos megszorító intézkedések az egészségügyben és a gazdaság más területén rontják a lakosság életfeltételeit, így az egészségi állapotot is, és rontják a születéskor várható élettartam-mutatókat.

Az életkörülmények jelentős javulása hosszú távon nem várható, ez rétegenként eltérő helyzetet jelent. A nagyon gazdag réteg (a lakosság 5-6%-a) eleve nem itthon gyógyíttatja magát, életfeltételei kiugróan jobbak a többi rétegéhez képest.

A népesség egészségi állapotának alakulását alapvetően öt tényező határozza meg: az életminőség, a genetikai adottságok, a környezeti tényezők, az egészségügyi ellátórendszer, valamint az emberi magatartás, egészségtudatosság.

Magyarországon a lakosság egészségi állapota a nyugat-európai országokhoz képest lényegesen rosszabb, ezt elsősorban a születéskor várható átlagos élettartam

mutatóival jellemezhetjük. E tekintetben a 73,8 átlagos életévvel (2007) sereghajtók vagyunk. Az egészségi állapotért az életminőségben bekövetkezett romlás (munkanélküliség, megélhetési nehézségek, stressz stb.) játssza a meghatározó szerepet. Emellett a környezeti tényezők, az egészséghez való viszonyunk, illetve magatartásunk is fontos szerepet tölt be. *Gyengén működik az egészségnevelés és az emberek viszonya az egészségükhöz (egészségtudatosság).* A kedvezőtlen egészségügyi reformok következtében az egészségügyi ellátórendszer is lényeges az egészségi állapot alakulásában. Míg eddig mintegy 10%-ban volt felelős az egészségi állapot változásáért, addig ma ez elérheti a 20%-ot is.

Vizsgáljuk meg a népesség egészségi állapotát meghatározó tényezőket! *A terjedő civilizációs betegségek fő okai:* az alábbiakban összegezhető:

- az átlagéletkor emelkedésével hosszabb idő áll rendelkezésre a betegségek kialakulásához;
- környezetszennyezés, beleértve a fizikai és lelki környezetet is (ez utóbbinál a médiák a jövőben még agresszívabb szerepet töltenek be, amelyet az internetes programok gyors ütemű terjedése nagymértékben erősít);
- az elmagányosodás növekedése; emelkedik az életcéloktól, kapcsolatoktól, önértékeléstől megfosztott, magányosan szorongó emberek száma;
- információrobbanás, rendezetlen információk, manipuláló médiák;
- erőteljes, erőszakos marketing, amely rossz irányba befolyásolja a fogyasztási szokásokat;
- emberi magatartásformák torzulása; ide tartozik az egészségtudatosság fejletlensége (akkor figyelek rá, ha már baj van, ha nincs, nem foglalkozom vele);
- az életminőségben bekövetkezett és bekövetkező torzulások; egyik legfontosabb eleme a megoldatlan és a jövőben is tartósan megmaradó munkanélküliség, a létbizonytalanság, a kiszámíthatatlan életpálya, amely valamennyi korosztályt érinti;
- a 2002 után hozott restriktív intézkedések olyan hatásokat váltottak ki, amelyek 10–15 évre befolyásolják a lakosság egészségi állapotát, magatartásformáját.

A főbb betegcsoportok, amelyek növekedésével számolni kell: szív- és keringési megbetegedések, daganatos megbetegedések, mozgásszervi megbetegedések, májbetegségek, tüdőbetegségek, emésztőszervi megbetegedések, pszichológiai megbetegedések, ezen belül is kiemelkedik a depresszió (a 21. század a depresszió korszaka!), öngyilkosságok, balesetek. A WHO előrejelzése szerint 2030-ig jelentős emelkedés várható az HIV/AIDS megbetegedéseknél, a tüdőrák, a diabétesz és a tuberkulózis területén. Ez a nemzetközi trend a migráció fokozódásával érinti Magyarországot is. A különböző népcsoportok beáramlása az országba új és új fertőző gócot jelent, számunkra ismeretlen betegségek megjelenését (ilyenek lehetnek például a ma még ismeretlen vírusok okozta megbetegedések).

2005-ben a halálozás 19%-a a gyermekek, 29%-a a 15–59 életkor közötti felnőtt, 53%-a a 60 és idősebb korú lakosság körében következett be. 2030-ra a WHO számításai szerint a gyermekeknél ez a mutató 9%-ra csökken, a 15–59 éves korosztálynál stagnál (29%) és a 60 éves és idősebb korosztálynál 62%-ra fog emelkedni. Magyarországon ez a trend várhatóan annyiban módosul, hogy a gyermekek esetében mintegy 4–5% körüli lehet a várható arány, de a középgenerációnál, a 35–59 éves korösszetételnél 30% fölé emelkedhet, és az idősebb korosztálynál is 65%-nál nagyobb lehet a részarány.

Az elkövetkező 18 évben, tehát 2025-ig a ma élő, 65–70 év közötti korosztállyal bezárólag, a népesség mintegy 85–89%-a várhatóan élni fog (8–8,5 millió ember), a 2007-ben született gyermekek pedig elérik a nagykorúságot. A ma élő népesség magában hordozza azokat a kockázati tényezőket (rizikófaktorokat), amelyek az elmúlt évek alatt kialakultak és kedvezőtlenül befolyásolták az egészségi állapotukat. Ezek kimenetele 2025-ig kritikusan alakulhat. Ahhoz, hogy ezt a *vészhelyzetet megelőzzük vagy elkerüljük, már ma szükség lenne egészségnevelési kampányra, széles körű kötelező szűrővizsgálatokra, életminőséget javító azonnali intézkedésekre, az egészségügyi ellátás kiemelt minőségi fejlesztésére, kormányzati felelősségre*. Ha ezek az intézkedések nem történnek meg, akkor visszafordíthatatlan károk jelennek meg, ez pedig a népesség gyorsabb ütemű fogyását idézheti elő.

3. AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÓ RENDSZEREK ÚJ KIHÍVÁSAI

A legutóbbi évtizedben megnőtt és a jövőben még fokozottabban nő az igény az egészségügyi ellátással és a tartós gondozással kapcsolatban. Ennek oka főleg az orvosi technológia és kezelés fejlődése. A politikai döntéshozóknak is figyelembe kell venniük az egészségügyi ellátás fogyasztói növekvő elvárásainak új strukturális tendenciáját. A különböző élet- és munkamódok, jövedelmek, végzettség, családi szerkezet befolyásolják az egészségügyi ellátással kapcsolatos beállítódást. Az internet-felhasználók számára azonnal hozzáférhetővé teszi az információt a legmodernebb kezelésekről: *az egészséggel kapcsolatos internetoldalak a leglátogatottabbak közé fognak tartozni*.

Növekedni fog a nagyobb választási lehetőségek iránti igény az ellátásban – a személyre szabottabb ellátás – és a szélesebb körű orvosi kezelés elérhetősége iránti igény, az egészségügyi ellátó rendszerek hagyományos keretein túl is. Következésképpen fontos a népesség egészségügyi igényeinek helyes felmérése és kezelése, mivel ez hozzájárulhat a nem vagy kevésbé hatékony egészségügyi ellátás csökkentéséhez.

Új technológiák a jövőben is emelik az egészségügyi ellátás költségeit, de az orvosi technológiák és a kezelés alaposabb értékelése segíthet majd, hogy biztosak lehes-

sünk abban, hogy a nagyobb költségek valódi fejlődés következményei. Az ilyen értékelés – valamint az eredmények közzététele – alapvető fontosságú a hozzáférés, a minőség és a megvalósíthatóság szempontjából.

A tartósan alacsony születési arányok és a növekvő várható életkor következtében Magyarország népessége gyorsuló ütemben öregszik. A demográfiai robbanás generációjának első hulláma a következő 10–15 évben megy nyugdíjba, ennek hatására jelentősen megnőnek a nyugdíjkiadások. Tíz évvel később, *amint ez a hullám a „negyedik életkorba” ér, pusztán a számuknál fogva is megnő az igény az egészségügyi ellátásra, különösen a tartós gondozásra.* A gondozási igény bizonyos mértékig a megelőző és a jövőbeli egészségügyi stratégiák hatékonyságától függ majd.

Várhatóan ugrásszerűen növekedni fognak a jövőbeli egészségügyi költségek. Ez az egészségügyi ellátással kapcsolatos kereslettel és kínálattal is összefügg, és egyértelműen függ az életkörülményektől, az életmódtól, a családi támogatástól és a társadalmi-gazdasági helyzettől. Az egészségügyi ellátás vonatkozásában a legfontosabb demográfiai tendencia a nagyon idősök (a 80 évesnél idősebbek) számának növekedése. Mindehhez hozzájárul a háztartások méretének csökkenése; a családok valószínűleg kevésbé lesznek képesek vagy hajlandók megfelelni a gondozási igényeknek.

Az egészségügyi ellátó rendszereknek alkalmazkodniuk kell a betegségtípusokkal és gondozási igényekkel kapcsolatos változásokhoz a *geriátria és a krónikus betegségek* terén, mivel ezek száma is jelentősen megnő. Az intézményes egészségügyi ellátó-rendszereknek fel kell készülniük arra, hogy jóval nagyobb részt kell vállalniuk a gondozási igények ellátása terén.

Az ápoló személyzet toborzásának és megtartásának problémája valószínűleg tovább súlyosbodik azzal a tendenciával, amely szerint az ebben a szektorban dolgozók életkora egyre nő, létszáma pedig csökken, ennek következtében egyre keményebbé válik a munkaerőért folytatott verseny. Mindkét tendencia növelheti a költségeket: az egészségügyi szektornak alkalmazkodnia kell mind az ápoló személyzet, mind az ápolott betegek öregedéséhez. Két további tényező jelentős mértékben hozzájárul az ápolónők hiányához: a nehéz munkakörülmények és az alacsony fizetések a személyzet nagyarányú cserélődéséhez vezetnek. *Megnő a valószínűsége annak, hogy a szektor munkaerőhiányának betöltésére bevándorlókat fognak alkalmazni.* Amikor a szabad munkaerőmozgás teljes mértékben érvényesülni fog az EU országaiban, akkor ez kiválthatja, hogy az emberek egy másik tagállamban kívánják kezeltetni magukat, és azt is, hogy az ápoló személyzetet elcsábítja a jelenlegi EU-tagállamokban elérhető magasabb fizetés. 2007 után nagyobb munkaerő-migráció várható Romániából és Bulgáriából, amely az ápoló személyzet hiányát minden valószínűség szerint csökkenteni fogja.

A technológiai fejlődés, a jövedelem és az elvárás növekedése, valamint a népesség öregedésének együttes hatása olyan strukturális tendenciát fog előidézni, amely az

egészségügyi kiadások növekedésének irányába mutat. Ezért a jövő egészségügyi politikájának kulcsfontosságú kihívása lesz az egészségügyi szolgáltatások olyan mértékű hatékonyra és költséghatékonyra tétele, hogy teljesen fenntarthatóvá váljon a magas szintű egészségügyi ellátáshoz és a tartós gondozáshoz történő széles körű hozzáférés még e tendenciák bekövetkezésekor is.

Az öregedés növekvő hatást fog gyakorolni az egészségügyi ellátó szolgáltatásokra és a tartós gondozás biztosítására. A betegségtípusokban bekövetkezett hirtelen változásokhoz való alkalmazkodás, a munkaerőhiány, a fenntarthatóság, a minőség és az elérhetőség hosszú távú biztosítása a politikai döntéshozókat és végrehajtókat széles körű kihívás elé állítja.

Mint ismeretes, szoros összefüggés van a társadalmi-gazdasági tényezők (nevezetesen a végzettség, a családi struktúra, a nemek közötti egyenlőtlenség, a jövedelem és a foglalkoztatottság tekintetében) és az egészségi állapot között. Az egészségi állapotbeli egyenlőtlenségek továbbra is jelentősek. Mivel ezek az egyenlőtlenségek nem teljesen függetlenek az egészségügyi ellátórendszerek jellegétől, elsősorban olyan szélesebb körű társadalmi egyenlőtlenségekhez kapcsolódnak, amelyeket az egészség makroökonómiai meghatározói tükröznek.

Ebből kiindulva a nagy kérdés az, hogy azok a politikák, amelyek elősegítik a munkahelyek teremtését, javítják a munka minőségét vagy csökkentik az egyenlőtlenségeket, vajon képesek-e jelentős mértékben javítani a népesség egészségügyi helyzetét. Ez azt is jelenti, hogy *az egészségügyi politikán kívül a szociális és foglalkoztatáspolitikák a gazdaságpolitikákkal megfelelően kombinálva milyen mértékben képes hozzájárulni a jó egészség megteremtéséhez és fenntartásához.* Ezért a másik nagy kihívás az egészségügyi, az egészség társadalmi-gazdasági és környezeti tényezőit érintő politikák együttműködésének jobb kihasználása lesz, annak érdekében, hogy egészséges életkörülményeket lehessen teremteni. Ez igen összetett, bonyolult rendszerszemléletet alkot, amelynek megértésével és képviselésével lehet eredményes paradigmaváltást végrehajtani.

4. ALTERNATÍV UTAK 2025-IG

2025-ig négy alternatív fejlődési tendenciát emelhetünk ki:

Piros út: a jelenben érvényes állapot bizonyos változásokkal tovább folytatódik (trend-extrapoláció).

Fehér út: a jelenlegi állapothoz képest minőségi változások következnek be.

Zöld út: a jelenhez képest minőségi átalakulás (szintáttörés) következik be.

Fekete út: veszélyprognózis.

4.1. Az 1. alternatíva: Piros út

„Piros út” esetén az egészségi állapotot meghatározó tényezőkben nem történik jelentősebb változás, a jelenlegi helyzet folytatódik tovább 2025-ig. A trend-extrapoláció azt eredményezi, hogy növekszik a rés az egészségügyi ellátórendszer (kínálat) és az egészségi állapot romlásából eredő egészségügyi szolgáltatások iránti szükséglet (kereslet) oldal között. Úgy is leírható, hogy a kínálati oldal negatív lejtésű lineáris trendvonal mentén halad, majd stagnáló irányt vesz, a keresleti oldal pedig egy elnyújtott exponenciális görbe mentén helyezkedik el.

Túlkeresletes állapot jön létre, ez pedig hiányellátást teremt.¹ Végeredményként felgyorsul a népesség lélekszámának csökkenése, és megközelíti a Világbank által a kilencvenes években előre jelzett 6–7 milliós magyar népességet 2030-ra. Az egészségi állapot rosszabbodása rontja a lakosság közérzetét, szociális, majd politikai konfliktusokat gerjeszt.

A trend-extrapoláción alapuló alternatíva súlyos károsodást eredményez, ennek érvényre jutását kerülni szükséges.

4.2. A 2. alternatíva: Fehér út

A „Fehér út” azokat az intézkedéseket feltételezi, amelyek hatására változni fognak az életminőséget befolyásoló feltételek. Mindenekelőtt munkahelyteremtéssel csökkenni fog a munkanélküliség, javul a megélhetési biztonság, kordába fogják az inflációt, javul az idős korosztály megélhetését biztosító nyugdíjak reálértéke. Széles körű gondozási hálózatot építenek ki az idős és egyéb okok miatt rászorultak ellátására, amelynek finanszírozását részben az adóbevételekből, részben a társadalombiztosítási forrásokból, részben önerőből biztosítják. Nagy súlyt fektetnek az egészségnevelésre már óvodáskortól kezdve, de a várandós anyáknál is. Az egészségnevelési program minden generáció számára adott, ezt kiegészíti a munkahelyeken is bevezetett egészségnevelési, információátadási program.

Az egészségügyi ellátórendszer vegyes finanszírozással működik, az állami felelősség a mérvadó. Tehát a társadalombiztosítás mellett az adóbevételekből is kiegészítik az egészségügyi ellátás kiadásait, de emellett életbe lép a kiegészítő magán-betegbiztosítás rendszere is. Ez utóbbi esetében a munkavállaló mellett a munkáltató is hozzájárul a kiegészítő magán-betegbiztosítás finanszírozásához. Az egészségügyi ellátó rendszerben megtalálhatóak a magánellátás intézményei is, de korlátozott mértékben (15% alatt).

Amennyiben a migrációnak nyitott kapukat hagynak, úgy számolni kell 1–1,5 millió betelepülő népességgel (keletről és nyugatról egyaránt). Ez új helyzetet és feladatot teremt mind az egészségügyi állapot, mind az ellátás alakulása szempont-

¹ Érdemes itt megjegyezni, hogy az 1980-as évek közepén végzett vizsgálataink is megállapították, hogy a magyar egészségügyre hosszú távon is a hiánygazdálkodás lesz a jellemző. Az elmúlt húsz évben ez ténylegesen be is következett.

jából. A migrációval feltehetően újfajta betegségek is megjelennek (például addig ismeretlen vírusfertőzés, az AIDS növekedő terjedése), amelyre fel kell készülni, és ez az ellátásban okoz többletterhet. A közfinanszírozásnak ezt is figyelembe kell venni, s egyben a magánfinanszírozás körét ki kell terjeszteni, elsősorban a beteelpülők körében.

A 2. alternatíva egy szolid fejlődési út, amely hozzájárulhat a népesség egészségi állapotának javulásához.

4.3. A 3. alternatíva: Zöld út

A „Zöld út” minőségi szintáttörést eredményező fejlődési útvonalat ír le. A legértékesebb nemzeti vagyon, a lakosság egészségi állapota védelmére, javítására helyezi a hangsúlyt, feltételezve, hogy az aktuális kormányzatok is ezt tartják a legfontosabb megvalósítandó feladatnak, és az intézkedéseket is ennek érdekében hozzák. A 3. alternatíva feltételezi az életminőség olyan változását, amely a jóléti államokban megvalósított alapelveket tartja szem előtt, és egy *paretoi optimum* kialakítását teszi lehetővé. Ennek értelmében úgy épül ki a társadalmi-gazdasági rendszer, hogy az biztosítja a teljes foglalkoztatottságot (vagy legalább megközelíti), és kiegyensúlyozott megélhetési biztonságot nyújtó jövedelemviszonyokat teremt (a hazai jövedelem eléri a nyugat-európai átlag 80%-át). Amennyiben fennmarad az Európai Unió, úgy Magyarország is tagja (kötelező előírás) a Monetáris Uniónak, tehát az eurózónának. Amennyiben az EU szétesése, átalakulása bekövetkezik, úgy törekednie kell arra, hogy a lehető legkedvezőbb feltételek mellett lehessen megtartani az ország társadalmi-gazdasági stabilitását.

A migráció megszigorításával, és a magyar népszaporulat ösztönzésével meg lehet fordítani a csökkenő lélekszám trendjét. Ebben az egyházaknak fontos küldetésük van.

Az életminőség javulásával, az egészségtudatosság elterjesztésével, egészségneveléssel, a megelőzés előtérbe kerülésével sikerül jelentős mértékben javítani a lakosság egészségi állapotát, amely a születéstől várható élettartam legalább átlagosan 8 évvel történő meghosszabbítását jelenti (85,2 év).

Az egészségügyi ellátórendszerekben kiépülnek a prevencióval foglalkozó intézmények, amelyek segítik a családokat is az egészséges életmód kialakításában. A jövedelmi, infrastrukturális feltételek megteremtése mellett kulturális, értékrendbeli, magatartásformákat érintő követelmények is kialakulnak. Megvalósul az egészségügyi ellátás iránti igények felmérése és az ehhez harmonizáló ellátási rendszer. Kiépül a betegek nyomon követésének rendszere, azt követően, hogy elhagyta a gyógyító intézményt. Megvalósul a széles körű kötelező szűrési rendszer, ez a lakossághoz vitt mobil szűrőállomások segítségével történik. Kialakítanak bonus-malus rendszert, amely azt jelenti, hogy aki vigyáz az egészségére, azt ju-

talmazzák (például visszatérítenek a biztosítás befizetett összegéből), aki rontja az egészségi állapotát (például nem megy el a szűrővizsgálatra), annak meghatározott összeget fizetnie kell.

Az egészségügyi ellátórendszerben a köztulajdon és a közellátás dominál, de emellett megtalálhatóak a kiegészítő magán-betegbiztosításra épülő magánellátási formák, intézmények is. A kiegészítő magán-betegbiztosítás bárki számára elérhető, nem jelent irreálisan magas fizetési terhet, a munkáltató és a munkavállaló legalább fele-fele arányban vállalja ennek finanszírozását. Az egészségügyi ellátórendszer minőségileg magas színvonalú, mindenki számára elérhető ellátást nyújt, és biztosítja az itt dolgozók javadalmazásának nyugat-európai átlagot elérő szintjét. Ezzel a külföldre távozott szakembereket, orvosokat vissza lehetne hozni az országba. A finanszírozás részben a társadalombiztosításból, részben a befizetett adókból történne (feltételezve, hogy az egészségbiztosítási kasszából kikerülnek az oda nem való tételek, például rokkantnyugdíj).

Ez az alternatíva feltételezi, hogy a gazdaságban egyensúlyi növekedés valósul meg, az ország adósságállománya jelentősen csökken, a korrupció minimalizálódik, és egy nemzeti érdekeket szem előtt tartó kormányzat kerül hatalomra, amelyik a saját érdekeit a közösségi érdekek alá helyezi.

A „Zöld út” a reménység útja, de 2025-ig kicsi az esély arra, hogy megvalósuljon.

4.4. A 4. alternatíva: Fekete út – Veszélyprognózis

Fennáll annak a veszélye, hogy, ha a kedvezőtlen megszorító intézkedéseket tovább folytatják, csökkenni fog a születéskor várható átlagos élettartam, romlik a népesség egészségi állapota, romlik az életminősége, ugrásszerűen nő a rétegek közötti különbség, és nő az elszegényedés. Ez a „Fekete út” egy idő után magával hozza egyrészt a népesség (elsősorban a fiatal korosztály) elvándorlását az országból, ez pedig gyorsíthatja a betelepítéseket. Kilátástalanná válik az idős korosztály helyzete, ugrásszerűen nőnek a szociális konfliktusok, amelyek egy határon túl politikai konfliktust idéznek elő. A kaotikus állapot nyílt lázadás formájában is megjelenhet. Egy ilyen veszély lehetősége is fennáll, amiért azonban nagy árat kell fizetni, bár kétségtelen megtisztítaná a társadalmat a rossz értékektől.

Összegezeként megállapíthatjuk, hogy a felsorolt alternatívák közül nagy esélye van a 2. számú, „Fehér út” megvalósulásának, a legkisebb esélye a 3. számú, „Zöld útnak”. Fennáll a veszélye a trend-extrapolációnak, a „Piros út” létrejöttének, és nem hagyható figyelmen kívül a veszélyprognózis, a „Fekete út” lehetősége sem mint elkerülendő alternatíva.

MELLÉKLET

Tanulásként felidézzük az 1980-as évek első felében végzett vizsgálat eredményeit az egészségi állapot várható alakulásáról 2010-ig. Ma is igen időszerű.

AZ EGÉSZSÉGÜGYI SZOLGÁLTATÁSOK IRÁNTI SZÜKSÉGLETEK VÁRHATÓ ALAKULÁSA

I. alternatíva: A lakosság egészségi állapota kismértékben javul

A szükségletek kielégítése az alapellátás szintjén és sürgősségi esetekben teljes mértékben és azonnal biztosítható. A többi szinten a szükségletek kielégítését teljes mértékben nem lehet megoldani. Jelentősebb intézkedésekre kerül sor a gyógyító-megelőző tevékenységben (például kötelező szűrővizsgálatok körének bővítése), amelyek hatására a kiemelt betegcsoportokban a megbetegedések száma csökken, illetve a korán felismert és gyógyíthatóvá váló esetek aránya javul. Az egészségnevelés területén nagy szerepet kapnak az oktatási és a tömegkommunikációs intézmények. Az egészséges életmód kialakításában a környezeti feltételek javításával (például a lakásviszonyok kedvezőbbé válásával, az egy főre jutó jövedelem emelkedésével) előreléphetünk.

A lakosság egészségi állapotának alakulására a mérsékelt ütemű javulás jellemző: a születéskor várható átlagos élettartam két évvel meghosszabbodik, a szív- és keringési megbetegedések 10%-kal csökkennek, a középkorú lakosság mortalitási mutatója 10%-kal javul, javul a csecsemőhalandóság mutatója, csökken az öngyilkosságok aránya, csökken az alkoholfogyasztás.

A lakosság megelégedettsége az egészségügyi ellátással kismértékben javul.

II. alternatíva: A lakosság egészségi állapota jelentősebb mértékben javul

A lakosság egészségügyi szolgáltatások iránti szükségletének kielégítése mind az alapellátás, mind a kórházi ellátás területén az igénybevétel szükségességének megjelenésekor biztosítható. Az ellátás anyagi-műszaki színvonala az intézményrendszer

egyes szintjein különböző fejlettségű, a legkorszerűbb a kórházi ellátásban. Továbbra is „szűk keresztmetszet” („hiánygazdálkodás”) lesz a jellemző a speciális szükségletek kielégítése esetében (például az esztétikai célokat szolgáló orvosi beavatkozásoknál, a hosszabb várakozási időt is „eltűrő” betegségeknel). Valamennyi kiemelt betegcsoport esetében bevezetésre kerül a kötelező szűrővizsgálat. Az egészségnevelés kötelező anyaggá válik az iskolai oktatásban. Az egészséges életmód kialakításában nagymértékben javulnak a környezeti feltételek, így a lakásviszonyokban, az egy főre jutó jövedelem alakulásánál, a szociális juttatások területén, a táplálkozási szokásokban, a szabadidő hatékony eltöltésének feltételeiben, az iskolai viszonyok alakulásában.

A lakosság egészségi állapota jelentős mértékben javul: a születéskor várható átlagos élettartam három évvel meghosszabbodik, a szív- és keringési megbetegedések aránya 20%-kal, idősebb korúaknál 10%-kal csökken, a csecsemőhalandóság 10%-kal csökken, erőteljesen csökken az öngyilkosságok száma, az alkoholfogyasztás 20%-kal csökken.

A lakosság megelégedettsége az egészségügyi ellátással jelentős mértékben javul.

III. alternatíva: A lakosság egészségi állapota nagymértékben javul

Az egészségügyi szolgáltatások iránti szükségletek megjelenő köre minden adott időszakban alapszükségletként kezelt. Mindenki számára biztosított ennek azonnali kielégítése a lehető legkedvezőbb anyagi-műszaki körülmények között, figyelembe véve a lakosság elvárásait is (például szabad orvos- és intézményválasztással). Az egészségügyi ellátásban bizonyos túlkínálattal biztosíthatjuk a szükségletek harmonikus kielégítését. Bevezetésre kerül a rendszeres, komplex, kötelező szűrővizsgálat évente egy alkalommal a lakosság minden rétegénél és korosztályánál. Az egészségnevelés az egyén, a család és a társadalmi közösségek szintjén, az oktatásban és a kulturális szférában természetes és igényelt elemmé válik. Az egészséges életmód feltételeinek megteremtése össztársadalmi feladat, és a társadalmi-gazdasági döntések egyik lényegi szempontja a környezetformálásnál, területfejlesztésnél, az életszínvonal-politika alakításában, az iskolarendszer fejlesztésnél, a lakásépítkezéseknél.

A lakosság egészségi állapota nagymértékben javul: a születéskor várható átlagos élettartam négy évvel meghosszabbodik, valamennyi kiemelt betegcsoportnál csökken a megbetegedések aránya, a szív- és keringési megbetegedéseknél ez a javulás eléri a 25%-ot, a mortalitási mutató a középkorú lakosságnál 25%-kal, az idősebb korosztálynál 15%-kal csökken, a csecsemőhalandóság mutatója 20%-kal csökken, az öngyilkosok száma 25%-kal csökken, az alkoholfogyasztás 30%-kal mérséklődik. A lakosság közérzete és megelégedettsége az egészségügyi ellátással ugrásszerűen javul.

- Czimbalmos Á.: Az Európai Unióhoz csatlakozás hatása az ellátó rendszerre. *Egészségügyi Gazdasági Szemle* 2001/39.
- Dézszy J.: *Egészség-gazdaságtan egy kissé másképpen*. Springmed Kiadó, Budapest, 2006.
- European health care reform: analysis of current strategies*. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 1997 (WHO Regional Publications, European Series, No. 72.)
- Gidai E.: *A piac szerepe az egészségügyben. Egészségügy és piacgazdaság*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1998.
- Gidai E.: Az egészségügy és a gazdaság kapcsolata, a gazdasági rendszerváltás hatása az egészségügyre. *Gazdaság és Társadalom* 1997/4.
- Gidai E.: *Jövőalternatívák*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Harmat Gy.–Czárán E.: Merre tovább európai egészségügy? *Egészségügyi Gazdasági Szemle* 2005/2; 2006/1.
- Mitteilung der Kommission an den Rat, des Europäischen Parlaments, der Europäischen Wirtschafts – und Sozialausschuss und der Ausschuss der Regionen*. Die Kommission der Europäischen Gemeinschaften: Brüssel, 2006. október
- OECD – *Egészségügyi adatok 2002. és 2003.*

A MAGYAR CSALÁDOK JELLEMZŐ DEMOGRÁFIAI SAJÁTOSSÁGAI 2025 KÖRÜL

PONGRÁCZ TIBORNÉ

A SZOCIOLÓGIAI TUDOMÁNY KANDIDÁTUSA

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ — KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Nem könnyű arra a kérdésre válaszolni, hogyan fog alakulni a magyar népesség és azon belül a magyar családok helyzete 2025 körül. A népesség-előrejelzések rendre tévednek az alapvető demográfiai folyamatok – mint termékenység, halandóság, vándorlás – várható alakulását illetően. Elég csak arra utalni, hogy a prognózisok az 1990-es évek második felére jelentős születésszám emelkedést jeleztek abból kiindulva, hogy a „Ratkó-gyermekek” gyermekei ekkor lépnek húszas éveikbe, szülőképes koruk legtermékenyebb időszakába. Jóllehet nem volt várható egy, a húsz évvel ezelőttihez hasonló születési hullám kialakulása, de arra számítani lehetett, hogy a csökkenő termékenységet némileg ellensúlyozza a szülőképes korba lépő generációk nagyobb létszáma, és ez átmeneti születésszám-növekedést eredményez. Ezzel szemben a prognosztizáltak pont az ellenkezője történt. *A születések száma a történelem során először 1998-ban csökkent 100 ezer alá*, a csökkenés – kisebb-nagyobb ingadozásokkal – azóta is tart. A 100 ezres határt azóta sem sikerült átlépni. Ez a példa is jól érzékelteti, hogy *a statisztikai adatok alapján biztosnak tűnő előrejelzések a társadalom tagjainak időközben megváltozott magatartása miatt megghiúsulhatnak*. A jövő társadalmi, népesedési folyamatainak előrebecslésénél ez a helyzet gyakorta előfordul. Bourgeois Pickat neves francia demográfus szerint „az az előrejelzés, amely beválik, eleve rossz volt”.

A tévedés lehetőségének ismeretében, sőt biztos tudatában íródik a 2025-re várható családképet bemutató tanulmány. A kérdést három megközelítésben tárgyalom. A szcenáriók mindegyike más alaphipotézisből indul ki, és más végeredményre vezet. *Az első változat* tekinthető szakmailag a legelfogadhatóbbnak és eredményét tekintve a legvalószínűbbnek. Az első változat ugyanis a jelenlegi demográfiai helyzetből kiindulva próbál a hazai és nemzetközi tapasztalatok alapján egyfajta jövőképet előrevetíteni. *A második változat* a legoptimistább, miután a jelenlegi népesedési folyamatokban radikális, pozitív irányú változást feltételez. *A harmadik változat* a népesedési problémák bevándorlás útján történő megoldását jelzi előre.

1. REÁLIS VÁLTOZAT

E szcenárió szerint Magyarország népességének csökkenése tovább folytatódik, a lakosság száma 2025-re várhatóan 9,5 millió körül alakul. A családok vonatkozásában ez a folyamat a családok számának és az átlagos családnagyságnak a csökkenésével párosul, ugyanakkor számottevően megnő a család nélkül élő egyedülállók száma és aránya. A családok összetételében és típusaiban bekövetkezett változások részben a párkapcsolatok átalakulására, részben a gyermekvállalási magatartás változására vezethetők vissza.

1.1. A párkapcsolatok pluralizálódása

A történelem során a párkapcsolatok pluralizációja mindig jelen volt a társadalmakban. A házasság volt a domináns párkapcsolati forma, de emellett mindig jelen voltak a nem törvényesített élettársi együttélések és a csonka, egyszülős családok is. A változás a párkapcsolatok terén nem elsősorban az új formák megjelenésében, hanem a meglévők egymáshoz viszonyított arányában mutatkozik meg. *Megtört a házasság hegemoniája, ugyanakkor nőtt a házasság nélküli együttélések gyakorisága és társadalmi elfogadottsága.* Európa valamennyi országában megfigyelhetően erőteljesen visszaesett a házasságkötések száma, terjed az élettársi kapcsolat, a fiatalok egyre későbbi életkorra halasztják a házasságkötést, és hosszabb-rövidebb ideig tartó együttélés után vagy soha nem kötik meg, és növekszik a házasságon kívül született gyermekek száma (1. és 2. ábra).

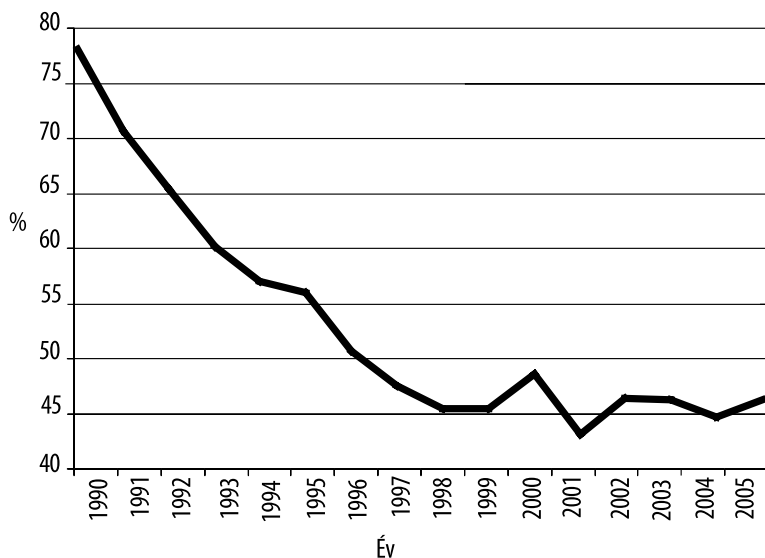
1. táblázat

Az élettársi kapcsolatban élők aránya hazánkban a párkapcsolatban élő 20–49 éves nők körében (%)*

Korcsoport (év)	1970	1984	1990	2002
20–24	2,0	4,6	6,7	46,3
25–29	2,0	3,0	4,8	26,0
30–34	2,2	3,2	4,8	14,6
35–39	2,3	3,4	4,8	9,0
40–44	2,2	3,5	4,9	7,7
45–49	2,3	3,6	4,7	10,2

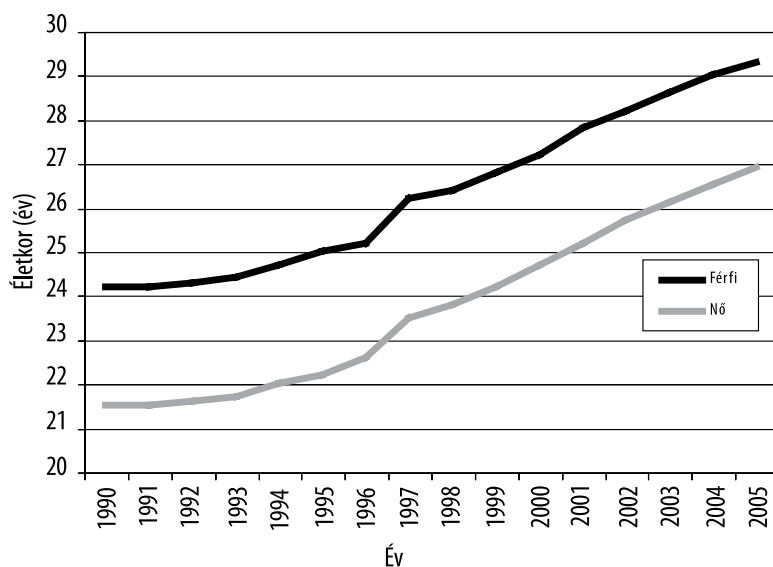
*Forrás: Népszámlálás: Mikrocenzus 1984; „Életünk fordulópontjai felvétel”, 2002

Magyarországon a házassodási mozgalomban bekövetkezett változások nem feltétlenül a rendszerváltozással függnek össze. A *folyamat már az 1980-as években megkezdődött*, de az 1990-ben bekövetkezett politikai, gazdasági, társadalmi válto-

Forrás: Demográfiai évkönyvek, KSH, Budapest

1. ábra A nők teljes első házasságkötési arányszáma hazánkban

Forrás: Demográfiai évkönyvek, KSH, Budapest

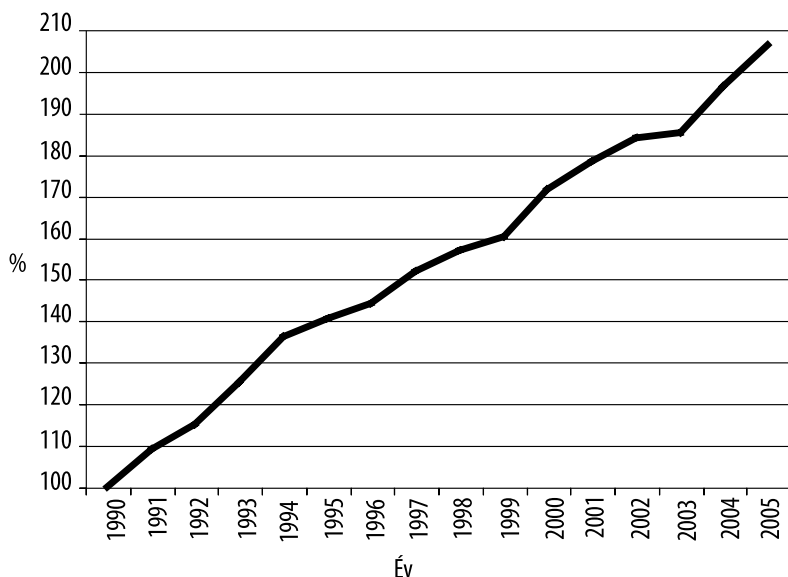
2. ábra Átlagos életkor az első házasságkötéskor hazánkban

zások kétségtől felgyorsították ezt. Evvel együtt Magyarországon az együttélések túlnyomó többsége még próbaházasság jelleggel jön létre, vagyis egy későbbi házasság szándékával, amely az esetek többségében realizálódik is. A házasság nélküli együttélést véglegesen választók aránya a nyugat-európai országokhoz viszonyítva még viszonylag alacsony (15% körüli). Ezt a tényt a párkapcsolatok jövőbeni alakulását vizsgálva azért fontos megemlíteni, mert viszonylagos elmaradásunk egyben azt is jelenti, hogy a magyar társadalom e téren még komoly „tartalékokkal” rendelkezik, és ezért a párkapcsolatokon belül a házasság nélküli együttélések számának és arányának további emelkedése várható a házasságkötési arány egyidejű csökkenése mellett.

Társadalmi, demográfiai szempontból milyen veszélyeket hordoz a házasság nélküli együttélés formája a házasságokhoz viszonyított nagyobb instabilitás miatt? A kutatási adatok a házasság nélküli együttéléseknek a házassághoz viszonyított nagyobb instabilitását bizonyítják. Jelenleg 100 házasságból mintegy 40 végződik válással, az élettársi kapcsolat esetében 100-ból 60 szűnik meg. Az élettársi kapcsolat nagyobb bomlékonysága tehát növeli a családok instabilitását, ezért, ha a jövőben az együttélések térnyerésével számolunk, egyben a családi kapcsolatok labilisabbá válásával is számolnunk kell. Az instabil család önmagában is veszélyt jelent a társadalomra, hiszen a társadalom stabilitását ássa alá, de veszélyt jelent az egyszülős családok arányának várható emelkedése okán is. Az élettársi kapcsolatból származó gyermekek nagyobb valószínűséggel nőnek fel „csonka”, egyszülős családban, ez nemcsak a gyermek személyiségszocializációját befolyásolhatja negatívan, hanem az „egyszülős” státusz komoly elszegényedési kockázattal is jár. Ez természetesen kihat a nevelő szülő – általában az anya –, valamint a gyermek egész sorsára, életlehetőségeire, és komoly szociális terhet jelent az egész társadalom számára is.

A házasságkötés nélküli együttélések térhódítása, a házasságok kedv visszaesése kihat a gyermekvállalási magatartás alakulására is. A nem házaspárok átlagos termékenysége jóval elmarad a házasságban élőkétől, más szóval az élettársi kapcsolatban élők növekvő aránya önmagában is kedvezőtlenül hat a születési mutatók alakulására (3. ábra). A témakörben végzett modellszámítások szerint, ha a házasságok kedv nem változott volna, a házasság termékenység jelenlegi mutatóiból arra lehet következtetni, hogy a reprodukciós mutatók a jelenleginél mintegy 40-50%-kal lennének magasabbak. A kérdéssel a gyermekvállalási jövőképpel kapcsolatban a későbbiekben részletesebben foglalkozunk, itt csak az élettársi kapcsolatok szempontjából kívántuk az összefüggést érinteni.

A párkapcsolatok pluralizációjáról a családok jövőjéről szólva említést kell tenni a tartós párkapcsolat nélkül élő egyedülállók vagy szinglik folyamatosan növekvő arányáról is. Ma még Magyarországon az egyedülállók túlnyomó többségét azok az özvegy vagy elvált nők képezik, akik a férfiak magasabb halandósága miatt idősebbek.

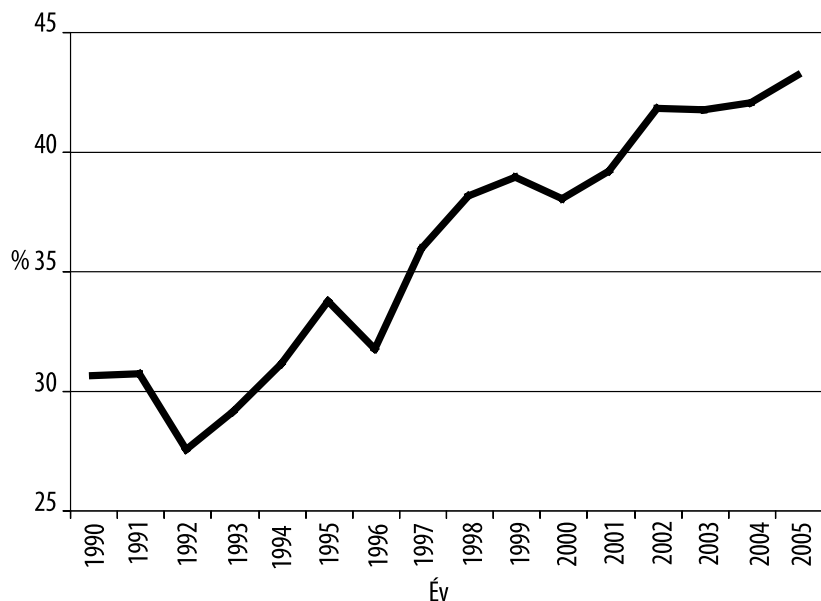

Forrás: Demográfiai évkönyvek, KSH, Budapest

3. ábra A házasságon kívüli születések száma hazánkban az 1990. évi százalékában

korukra egyedül maradtak és magányosan, egyszemélyes háztartásban élnek. Ha nem is a jelen, de mindenképpen *a jövő problémája lehet a már nemcsak idős korban, de fiatalon is egyedül, párkapcsolat nélkül élő férfiak és nők növekvő aránya*. Egy másik embert tartós együttélésben vállalni nem tudó, csak a saját életcéljaival törődő férfi vagy nő döntése, magatartása olyan mértékű individualizmust, hedonista életfelfogást tükröz, amely a társadalom egészére is – éppen antiszociális jellege miatt – komoly veszélyt jelent.

A családok stabilitását a párkapcsolati magatartás oldaláról számottevően befolyásolja a válások alakulása. A válások száma az utóbbi években stabilnak mondható, de ugyanakkor folyamatos emelkedést mutat a teljes válási arány, amely a 100 fennálló házasságra jutó válásról ad információt. Míg 1990-ben 100 házasságból 31 végződött válással, ma már 42 (4. ábra). *A válási arány a jövőben várhatóan tovább emelkedik*. Ennek számos oka van, mint például a várható átlagos élettartam miatt, az idősebb korban, 25-30 éves házasságtartam után elváltak növekvő aránya. A gyermekek „kirepülése”, önállósodása után kiürült kapcsolatot a felek a hosszabb élet reményében vagy tudatában nem kívánják tovább fenntartani, és a válás, illetve az újrakezdés mellett döntenek. Sajátságos módon azonban a válási gyakoriság növekedése mindenekelőtt az élettársi kapcsolatok növekvő arányával hozható összefüggésbe.

Forrás: Demográfiai évkönyvek, KSH, Budapest

4. ábra Teljes válási arányszám hazánkban

A szociológusok a házasságkötés előtti együttélésektől a házasságok stabilitásának javulását várták. A logikusnak látszó feltételezés azon alapult, hogy a házasság előtti együttélés esetén a párok összecsiszolódása már a próbaházasság szakaszában megtörténik és így kiderült, hogy vannak-e feloldhatatlan konfliktusok, kiderül, hogy a pár tud-e együtt élni, vagy sem és csak a jól működő kapcsolatok transzferálódnak házassággá. A statisztikai adatokból megállapítható gyakorlat azonban nem igazolja ezt a hipotézist, sőt éppen ellentétes folyamat figyelhető meg. (Újabb adalék az előrejelzések megbízhatóságának, beválásának problematikájához!) A reprezentatív kutatások adatai azt bizonyítják, hogy *a házasságkötés előtt együtt élő párok nagyobb valószínűséggel válnak el a későbbiekben, mint az együttélés nélkül házasodó társaik*. Az eltérő magatartás valószínűsíthetően a két csoport eltérő értékrendjére, életszemléletére és házasságfelfogására vezethető vissza. A közös életet házassággal indító párok esetében minden esetben jelen van a véglegesség szándéka, a hosszú távra történő felelősségteljes gondolkodás, míg az élettársi kapcsolat irányába nyitott párok éppen a kapcsolat ideiglenességét, megszüntethetőségét, a felelősségvállalás elkerülését tartják fontos értéknek, szempontnak. Igazolt tény, hogy az élettársi kapcsolatok elfogadottsága és terjedése összefüggésben van a posztmodern értékek és az individualizáció térnyerésével, vagyis az élettársi kapcsolatok terjedésének és a házasságok instabilitásának közös értékrendi oka és gyökere van.

Több társadalmi, demográfiai tényező hatására tehát *az elkövetkezendő évtizedekben a válás útján felbomlott házasságok tovább növekvő aránya fokozza a családok instabilitását*, növelve a gyermeküket egyedül nevelő szülők, elsősorban anyák arányát, a gyermekek számára nehezen feldolgozható élethelyzeteket teremtve magában hordozza e negatív folyamat felerősödését, generációról generációra történő hagyományozódását. Kutatási adatokkal bizonyított tény ugyanis, hogy az instabil vagy felbomlott családokból, élettársi kapcsolatokból származó gyermekek maguk is nagyobb valószínűséggel válnak szüleikhez hasonló hányattatott sorsú felnőtté, viszonylag fiatalon elhagyva a szülői házat létesítenek élettársi kapcsolatot, illetve bontják meg esetlegesen megkötött házasságukat.

A párkapcsolatok pluralizálódása ellenére ma Magyarországon még jelentős eltérés van a párkapcsolati gyakorlat és az együttélési formákkal kapcsolatos társadalmi beállítottság, társadalmi értékrend között.

Miközben csökken a házasságkötések és nő a házasság nélküli együttélések száma, *a legvonzóbb párkapcsolati formának változatlanul a házasság bizonyul*. Hazai és nemzetközi összehasonlító kutatások sora bizonyítja, hogy a férfiak és a nők meghatározó többsége a házasságot tartja a legvonzóbb, leginkább preferált életformának, és vallja, hogy „a házasság nem ment ki a divatból”. A házasság népszerűsége – az értékek szintjén – a fiatalok körében is magas, azzal az eltéréssel, hogy ők nagyobb arányban helyeslik a házasságkötés előtti, próbaházasság jellegű együttélést. Az élettársi kapcsolatban élők többsége sem tartja az élettársi kapcsolatot ideális vagy preferált életformának, körükben is a házasság a legnépszerűbb együttélési forma. Még negatívabb a megítélése a partnerkapcsolat nélküli szingli létnek. A kutatási adatok szerint *a felnőtt lakosság 2–3%-a tartja vonzónak, vagyis elutasítása csaknem százszázalékos*.

A jövőbe tekintve azonban az értékrend várható alakulásának kérdésében sem lehetünk túlzottan optimisták. Ma ugyanis ellentmondás feszül a lakosság demográfiai magatartása és a házassággal, gyermekvállalással, női szerepekkel kapcsolatos értékrend között. *Az alapvetően tradicionális értékrend ütközik az individualizáltabb, a nyugat-európai trendekhez igen hasonló tényleges párkapcsolati, gyermekvállalási magatartással*. Hosszabb távon nem várható az ilyen mértékű ellentmondás fennmaradása, a vágyak és tervek, valamint a tényleges, megvalósítható lehetőségek közötti *feszültség az egyéneket és családokat vagy a magatartásuk, vagy az értékrendjük megváltoztatására fogja késztetni és kényszeríteni*. Sajnálatos módon *nagyobb a valószínűsége* ez utóbbinak, vagyis *az értékrend átalakulásának, az individualista eszmék térhódításának*. Az értékorientációban bekövetkezett változások a népesség jövőbeni alakulását tekintve komoly társadalmi veszélyt hordoznak éppen az értékek viszonylagos stabilitása okán. Az értékek mind pozitív, mind negatív irányban viszonylag lassan változnak, ezért a negatív irányú elmozdulás még nagy anyagi ráfordítás esetén is csak alig vagy nagyon nehezen korrigálható. Jó példa erre Németország, ahol az igen kedvezőtlen demográfiai helyzet hatására a közelmúltban átfogó és anyagilag is jelentős család-

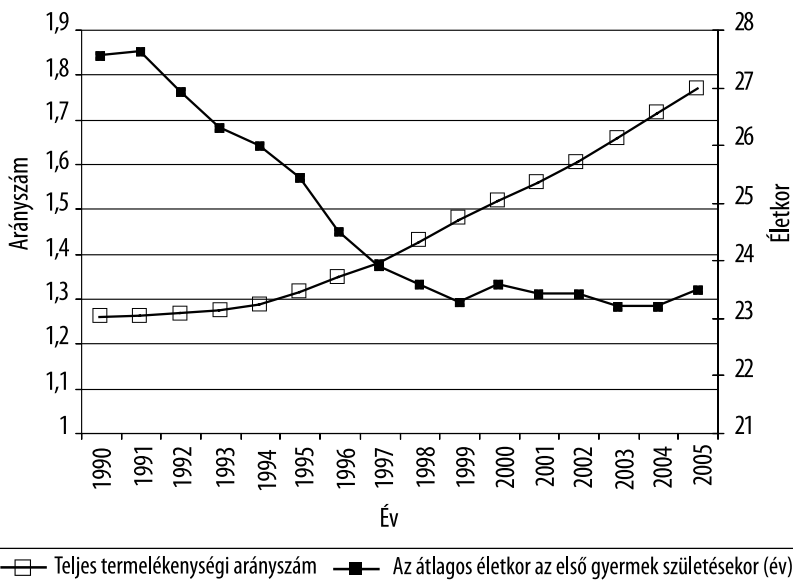
politikai intézkedéseket léptettek életbe, de egy olyan országban, ahol az akaratlagos gyermektelenség mintegy 30%-os, a nagyvonalú családpolitikai csomag ellenére sem várható, hogy a hedonista, a gyermekben inkább gondot, semmint örömet látó szemlélet megváltozzon, a házasság és gyermek társadalmi presztízse visszaálljon.

1.2. A gyermekvállalási magatartás várható alakulása

A születések száma 2006-ban 99 850 fő volt. Ilyen születésgyakoriság mellett 100 nő mindössze 134 gyermeket hozna a világra élete folyamán, és ez 36%-kal marad el az egyszerű reprodukciót biztosító szinttől. Más szóval *az elmúlt évben született gyermekek létszáma ilyen mértékben marad el a szülőnemzedék létszámától*. Mint korábban említettem, annak ellenére ilyen alacsony a születések száma, hogy most van szülőképes korban az 1974 és 1979 között született nagy létszámú generáció, ezért a korösszetétel hatásánál fogva számottevően magasabb születésszám lenne elvárható. *A jövőt tekintve a születési arányszámok romlása várható*. Az előbb említett nagy létszámú generáció után ugyanis a reprodukív korba lépő női népesség száma folyamatosan csökken, ezért termékenységi magatartásuk változatlansága esetén a születési mutatók is romlani fognak. Más szóval, ha az anyák nem vállalkoznak a jelenleginél magasabb gyermekszámra – azaz nem nő a három- és többgyermekes családok száma –, *a születések száma önmagában a korösszetétel változása miatt is csökkenni fog*. Várható, hogy a teljes termékenységi arány 1,2-1,3 körül stabilizálódik.

A gyermekvállalási magatartásban bekövetkezett legjelentősebb változást az első gyermeküket világra hozó nők életkorának folyamatos emelkedése jelenti. A korábbi évtizedekre hagyományosan jellemző fiatalkori gyermekvállalás (átlag 22 éves életkorban) kitolódott, és napjainkban a nők átlagosan 26 éves koruk körül szülik meg első gyermeküket. A gyermekvállalás kitolódása a fiatal nők körében a gyermektelenség magas arányát eredményezte. 1990-ben a 30 évesnél fiatalabb nőknek csak 17%-a volt még gyermektelen, napjainkra ez az arány már 30%-ra emelkedett. Idősebb életkorban azonban a teherbeesés valószínűsége lényegesen kisebb, mint a nő húszas éveiben, következésképpen biológiai okok miatt a jelenleginél számottevően magasabb lehet a véglegesen gyermektelenül maradó párok száma. Becslések szerint a jelenlegi 10%-ról 20–25%-ra nőhet azoknak a nőknek, pároknak az aránya, akik bár szeretnének gyermeket, de tervüket egészségügyi okok miatt nem tudják realizálni. Bár e párok esetében még nem tudatos gyermektelenségről van szó, a gyermektelenség növekvő száma társadalmilag elfogadottabbá teheti a gyermektelenség ma még szájalomra méltónak tartott helyzetét, és a gyermekcentrikus értékrend negatív irányú átalakulásához vezethet. *A jelenleginél lényegesen nagyobb arányú gyermektelenség csaknem biztosan prognosztizálható*. (5. ábra)

Az átlagosan alacsony termékenység, valamint a tudatos vagy nem tudatos gyermektelenség gyakoribb előfordulása *számos negatív társadalmi, gazdasági következménnyel jár*. A nyugdíjrendszer és az egészségügyi ellátás finanszírozhatatlansága már ma

Forrás: Demográfiai évkönyvek. KSH, Budapest

5. ábra Teljes termékenységi arányszám és a nők első gyermekvállalási életkora

is a mindennapok problémája, amely a jövőben még inkább égető kérdésként vetődik fel. Az átlagéletkor folyamatos emelkedése, az időskorúak arányának növekedése egyre nagyobb eltartási terheket ró a társadalomra, miközben az eltartók aránya folyamatosan csökken. A csökkenő gyermekszám, illetve a gyermektelenség miatt visszaszorul a család időseket gondozó, ápoló, ellátó szerepe. Azok a feladatok, amelyeket ma még a család, a családtagok, a gyermekek látnak el a szülők, az idős családtagok vonatkozásában, szükségszerűen a társadalomra hárulnak, ez pedig *jelentős intézményfejlesztést, infrastrukturális átalakulást és gondozóhálózat működtetést tesz szükségessé*. Az anyagiak mellett azonban nem kevésbé jelentősek a mentális, pszichés problémák sem. A család nélküli élet az idős emberek elmagányosodásához, céltalansághoz, a kiüresedett étellel való szembesüléshez vezethet, egyben pszichés és szomatikus betegségek forrásává válhat. Nem lesz könnyebb az egykeként felnövő gyermekek helyzete sem, akikre az idős szülők és a gyermektelen idős rokonsága testi és lelki gondozásának terhe hárul, megoldhatatlan feladatok elé állítva a középgenerációt is.

1.3. A nemi szerepek változása

A magyar családokban a nemi szerepek vonatkozásában is tradicionális szemlélet uralkodik. A legújabb kutatások is megerősítik, hogy ezen a téren *nem következett be változás, a megkérdőjezték a férfiak családfenntartó, a nők anyai, családosztartó szerepét*

hangsúlyozzák. Az ideálisnak, kívánatosnak tartott hagyományos családi szerep- és munkamegosztással szemben *a realitás a kétkeresős családkép,* sőt a nők munkavállalásának szükségessége napjaink bizonytalan gazdasági és munkaerő-piaci viszonyai között még nagyobb hangsúlyt kapott. A munkahelyi érvényesülés vagy karrier a nőktől a férfias magatartásformák átvételét, keménységet, a nőies tulajdonságok háttérbe szorítását igényli, és ez az „elférfiasodás” óhatatlanul kihat családon belüli viselkedésükre, nehezítve és megkérdőjelezve eddigi hagyományos családi funkcióik maradéktalan beöltését (érzelemgazdagság, családi melegség, lágy, puha otthoni atmoszféra stb.). Megkérdőjeleződik ugyanakkor a férfiak családfenntartó szerepe is. A sikeres, gyakran nagyobb jövedelemmel rendelkező feleség aláássa az apa, a férj évszázadokon át kialakult, hagyományosan elfogadott családi tekintélyét, ez a férfiak esetében önértékelési problémákhoz, konfliktusokhoz vezethet. Mindez kihat a családon belüli munkamegosztásra is, az eddigi feladatok, szerepek újraelosztását igényelve.

Az új, egalizáltabb, mindkét fél számára elfogadható munkamegosztás csak hosszabb, konfliktusokkal terhelt folyamat eredményeként alakul ki, amely folyamat időlegesen biztos, hogy a családi kapcsolatok instabilitását eredményezi, és csak remélni lehet, hogy nem jár a válás útján felbontott házasságok jelentős emelkedésével. *A fő problémát a férfiszerepek változása jelenti,* annál is inkább, mert ez a kérdés mind a kutatások, mind a társadalmi közbeszéd meglehetősen elhanyagolt területe. Kutatások sora foglalkozik a nők családi, anyai feladatainak és a kereső tevékenység összeegyeztethetőségének nehézségeivel, és *csak igen kevés szó esik arról, hogy milyen traumák, konfliktusok árán tudnak a férfiak, férjek, apák alkalmazkodni az új társadalmi, családi szerep támasztotta kihívásokhoz.*

A nemi, családi szerepek területén az elkövetkezendő évtizedekben jelentős változások várhatók. Kérdés, hogy a hagyományos családfelfogáson alapuló, a magyarokra ma még jellemző tradicionális értékrend felbomlása, átalakulása egészségesebb társadalmat, jobban működő családokat fog-e eredményezni.

1.4. Cigány/roma kérdés

A magyar családok jövőjéről szólva ki kell térni a cigány etnikumhoz tartozó népesség arányának változásából eredő problémákra is. A cigánynépesség aktuális számára vonatkozó adatok meglehetősen bizonytalanok. A 2001-es népszámlálás szerint 190 ezer, *a szociológusok által végzett cigányfelvétel szerint 400–500 ezer,* a cigányszervezetek szerint 700–800 ezer cigány él ma Magyarországon. A szociológiai kutatások 400–500 ezres adatát elfogadva *2025-re a roma népesség létszáma 800–900 ezer fő körül várható.* Más szóval az összlakosságon belül arányuk a mai 4-5%-ról 9-10%-ra emelkedik. Ennek oka alapvetően a cigány családok nagyobb gyermekvállalási hajlandóságára vezethető vissza. A teljes termékenységi arány a cigány etnikumhoz tartozó nők esetében ma 3,01, míg az ország egészét tekintve ez az érték 1,3.

A cigány családok esetében a viszonylag magas gyermekszám várhatóan 2025-ben is jellemző lesz, míg a nem roma lakosság esetében jelentős termékenységnövekedéssel nem számolhatunk. A cigány lakosság korösszetétele fiatal, a 21 éven aluliak aránya 45% (!), vagyis az országos korösszetételhez képest jóval több reprodukív korban lévő nőtől várható az átlagosnál magasabb gyermekszám. A cigány családok számának abszolút és relatív növekedése befolyásolja az általános családképet is. Az átlagosnál számottevően alacsonyabb képzettségi mutatók és a kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzet terén nem valószínű, hogy a közeljövőben lényeges javulás következik be. Ma a roma népesség 28%-a rendelkezik 8 általánosnál alacsonyabb végzettséggel, 60%-a végezte el az általános iskola 8 osztályát, vagyis csaknem 90%-a nincs napjaink munkaerő-piaci követelményei szempontjából piacképes, konvertálható tudás birtokában. Bár a különböző romaprogramok hatására e téren bizonyos előrelépés várható, de *ilyen mértékű hátrány 20 év alatt biztosan nem hozható be.*

A cigány családok másik jellegzetessége a „cigány módra házasodottak”, más szóval törvényes házasságkötés nélkül együtt élők magas aránya. Ebből következően az etnikum körében magas a házasságon kívül született gyermekek aránya is. Mindez együttesen a kapcsolatok gyakoribb felbomlásához, instabilabb családi formációk kialakulásához vezet. A nemi szerepek vonatkozásában *a cigány családok igen tradicionális felfogást és gyakorlatot képviselnek, amelyben az átlagosnál is kisebb mértékű elmozdulás prognosztizálható.*

Összefoglalva e reális változat alapján előretehető jövőképet, társadalmi és demográfiai szempontból inkább a negatív, semmint a pozitív folyamatok felerősödésével számolhatunk. A házassági kedv visszaesése mellett egyre gyakoribbá és elfogadottabbá válik a házasság nélküli együttélés, sőt a tartós párkapcsolatot elutasító szingli életforma is. A párkapcsolatok egyre instabilabbá válnak, nő az egyszülős családok és az egyedül élők aránya. A születésszám tartósan alacsony marad, az átlagos 1,2-1,3 gyermekszám nem emelkedik. Megjelenik a tudatos gyermektelenség. Mindezek hatására romlik a társadalom morális és pszichés állapota, nő a magányosodás, elidegenedés, individualizáció, önzés.

Ma még van, ma még lenne kiút. Ma még dominánsan jelen van a magyar társadalomban a házasságot mint életformát preferáló, a gyermeket és a gyermekvállalást a legfontosabb célnak és értéknek tekintő közfelfogás és értékrend. Ahhoz azonban, hogy az emberek kívánságainak megfelelően a folyamatok pozitív, a családok megerősödése irányába mozduljanak, hathatós és komplex, közvetett és közvetlen állami beavatkozásra, széles körű, értékalapú családpolitikára lenne szükség. Olyan jogi szabályozásra, amely nem az élettársi kapcsolatok elismerését célozza, hanem a házasság intézményét, és a fennálló családokat védi, a családok létrejöttét ösztönzi, a családi stabilitást erősíti, ha kell, a pozitív diszkrimináció eszközeivel. Az állam feladata elhárítani a gyermekvállalás útjában álló akadályokat és *biztosítani, hogy a családok realizálni tudják az általuk tervezett, kívánt gyermekek számát. Hatékony és*

stabil családpolitika nélkül a ma még társadalmi, demográfiai és erkölcsi szempontból pozitív értékrendben olyan változások következhetnek be, amelyek megállítása vagy visszafordítása csak igen idő- és költségigényes módon valósítható meg.

2. KONZERVATÍV SZCENÁRIÓ

A konzervatív fordulat bekövetkezésének lehetőségét mérlegelve abból kell kiindulnunk, hogy a társadalom népesedési magatartását hullámhegyek és hullámvölgyek jellemzik. A történelem során többször lehettünk tanúi a házassági kedv visszaesése után az újraéledő házasságkötési mozgalomnak, a születési hullámvölgyeket nemegyszer hullámhegyek követik. E demográfiai jelenségek mögött sok esetben az értékrend liberális vagy konzervatív irányba történő elmozdulása húzódik meg. Jó példa erre az ókori, hanyatló római birodalom teljesen fellazult erkölcsi rendje, majd az ezt követő, igencsak szigorú erkölcsi normák szerint élő középkori társadalmak összehasonlítása. A mai Európa erkölcsi viszonyai nem sokban térnek el a római birodalom morális helyzetétől, és ha középkor nem is várható, de *a tradicionális értékek megerősödése, a konzervatívabb magatartásforma általánosabbá válása egyáltalán nem zárható ki.*

Amerika rászoktatta a világot a dohányzásra, majd gondolt egyet és a legszélsőségesebb dohányzáselleni küzdelem élharcosává vált. A médiakampány eredményeként a dohányzók száma, különösen az iparilag fejlett országokban, jelentősen visszaesett. Miért ne következhetne be ugyanez a demográfiai folyamatok területén is? Az Európai Unió már meghirdette a demográfiai mutatók javulásának, javításának szükségességét, Európa már felébredt, de Európa ehhez kevés. *Szükség lenne Amerika, de mindenekelőtt az amerikai sajtó támogatására, az alternatív együttélési formák, a szingli életmód és a homoszexuális problémakör propagálása helyett a házasság, a stabil család és a gyermekvállalás szépségeinek bemutatására és népszerűsítésére.* Amerikában egy ilyen konzervatív értékeket hangsúlyozó kampány a társadalom széles rétegeiben pozitív fogadtatásra találna, lévén az amerikai társadalom alapvetően tradicionális beállítottságú, bizonyos vonatkozásokban inkább prűd. Hasonló a helyzet Magyarországon is. Mint a korábbiakban említettem, *a magyar társadalom nemzetközi viszonylatban kimagaslóan házasság- és gyermekpárti, még akkor is, ha tényleges demográfiai magatartása eltér a meghatározóan konzervatív, tradicionális értékrendjétől.* Vitathatatlan, hogy az írott és az elektronikus média nemcsak az emberek magatartását képes befolyásolni, de a jóval stabilabb, nehezebben változó értékrendjét is. *Magyarországon ma még csak a magatartás változtatására lenne szükség, a tradicionális értékrend még jelen van.*

A konzervatív fordulathoz *szükség lenne az egyházak társadalmi befolyásának növekedésére, ez a jelenlegi trendekben 180 fokos fordulatot igényelne és jelentene.*

A kis egyházak, szekták népszerűségének és befolyásának tapasztalt emelkedése ugyanakkor azt bizonyítja, hogy az emberek jelentős része igényelné a lelki irányítást és útmutatást. Amennyiben a történelmi egyházak – felismerve ezt az igényt – képesek megújulni, ismét jelentős szerepet játszhatnak a társadalom értékrendjének és erkölcsi arculatának megformálásában. Ez pedig *a hagyományos családmodell újraéledéséhez és a családi stabilitás megerősödéséhez vezetne.*

Mindezek hatásaként megállna a népesség csökkenése, „divat” lenne házasságban élni, több gyermeket vállalni és a gyermekeket ép, egészséges családban felnevelni, az idősebb generáció családon belüli helyét és szerepét újra megtalálni, megvédve őket az elmagányosodás és a céltalanság érzésétől.

A konzervatív scenárió megvalósulása esetén egészséges családokon nyugvó egészséges magyar társadalom jövőképe rajzolódik ki.

3. MIGRÁCIÓS SZCENÁRIÓ

Az európai országok jelentős része elsősorban munkaerő és nem népesedési problémáik megoldására éveken keresztül a bevándoroltatás politikáját alkalmazta. Bár napjainkban e politika buktatóival szembesülve igencsak szigorú korlátokat állítanak a bevándorolni kívánó népességcsoportok elé, de egyes vélemények szerint ezt a folyamatot csak időlegesen lehet lassítani, de véglegesen megállítani nem. Az egyre jobban előregedő, az abszolút népességszámban folyamatosan csökkenő Európába mintegy *második népvándorlásként fognak beözönlenni a világ túlnépesedett részein élő népességcsoportok, alapvetően megváltoztatva Európa kulturális, társadalmi, demográfiai arculatát.*

A bevándorlás kérdése Magyarországon is felvetődött, éppen a közelmúltban váltva ki heves politikai és szakmai vitát. Kétségtelen tény, hogy *Magyarország az elmúlt húsz év alatt kibocsátó országból befogadó országgá lett,* vagyis a bevándorlók száma immár tartósan meghaladja a kivándorlók számát. Kétségtelen tény, hogy a bevándorlási többlet mérsékli a népességcsökkenés ütemét, de *a hatás minden esetben csak átmenetinek tekinthető.* A bevándoroltak abszolút értelemben növelik ugyan a lakosság létszámát, de demográfiai magatartásuk viszonylag rövid idő alatt a többség demográfiai magatartásához idomul, vagyis közép- és hosszú távon sem a házasodási, sem a termékenységi mutatók javulása nem várható a bevándoroltaktól.

További problémát és bevándorlási korlátot jelent, hogy a Magyarországra letelepedési szándékkal érkező külföldi állampolgárok 90% feletti arányban a határon túl élő magyarokból tevődnek ki. A korlátot és a problémát az jelenti, hogy lehet-e, szabad-e ezeket az embereket szülőhelyük elhagyására ösztönözni, vagy éppen ellenkezőleg a lakóhelyen maradást kell politikai és gazdasági eszközökkel támogatni.

Többségi vélemény mind a politikusok, mind a szakemberek körében *a szülőhelyen való boldogulás primátusa*, ebből következően a magyar anyanyelvű bevándorlók számának inkább csökkenése, semmint növekedése várható. A határon túli magyarok beköltözése éppen *az azonos kulturális, vallási gyökerek miatt nem módosítja a magyar családok demográfiai magatartását, ebben az esetben a reális változatnál bemutatott családképpel számolhatunk.*

Más a helyzet, ha hazánkat is eléri a *modern kori népvándorlás*. A túlnépesedett országokból beáramló, magas termékenységi mintát követő népességcsoportok esetében a magyar demográfiai magatartásminták felvétele – ha egyáltalában bekövetkezik – biztos, hogy hosszabb, több generációt felölelő időszakot vesz igénybe. *A bevándorlók magas születésgyakorisága nagy valószínűséggel a népességszűkülést megállását, sőt esetleges népességnövekedést eredményezhet.* Kérdés, hogy a magyar társadalomba csak nagy nehézségek árán vagy egyáltalán nem integrálható *népességcsoportok vallási, nyelvi, kulturális különbségei gerjesztette konfliktusok megérik-e ezt az árat?* Vigyázó szemünket Párizsra vetve a válasz, azt hiszem, egyértelműen *nem*. Nem túl biztató Németország példája sem. A törökök bevándorlása és magas átlagos gyermekszáma kétségkívül mérsékelte Németországban a népességszűkülés ütemét, de az integrációból és mindenekelőtt az iszlám vallás sajátosságaiból adódó problémák *komoly társadalmi feszültségeket idéztek és idéznek elő.*

Egy új népvándorlási hullám tehát megmentheti az öregedő Európát, de kérdés, hogy az az Európa Európa lesz-e, az a Magyarország Magyarország lesz-e?

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bukodi E. (szerk.): *Társadalmi helyzetkép 2003*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2004.
- Kamarás F.: Családtervek és gyermekszám preferenciák az „Életünk fordulópontjai” c. vizsgálat tükrében. *Demográfia* 2002/4.
- Kamarás F.: Családalapítás és gyermekvállalás Európában. In: Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005*. TÁRKI–Ifjúsági, Családügyi és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 2005, 87–102.
- Pongrácz T.-né: Nemi szerepek társadalmi megítélése. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai. In: Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005*. TÁRKI–Ifjúsági, Családügyi és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 2005, 73–87.
- Pongrácz T.-né–Spéder Zs.: Párkapcsolatok az ezredfordulón. In: Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet: Életünk fordulópontjai*. KSH NKI Műhelytanulmányok, Budapest, 2002, 13–33.

ÚJ KIHÍVÁSOK ÉS FELADATOK AZ EGÉSZSÉGVÉDELEM ÉS A TÁPLÁLKOZÁS ELŐTT

SCHMIDT PÉTER

AZ ORVOSTUDOMÁNY KANDIDÁTUSA

OKTATÓ GYERMEKGYÓGYÁSZ FŐORVOS — GYERMEKEGÉSZSÉGÜGYI SZOLGÁLAT, GYŐR

FEHÉR JÁNOS

AZ ORVOSTUDOMÁNY DOKTORA

PROFESSOR EMERITUS — SEMMELWEIS EGYETEM ÁOK II. Sz. BELGYÓGYÁSZATI KLINIKA

1. ÁLTALÁNOS HAZAI HELYZETKÉP

Hazánk lakosságának egészségi állapota, a morbiditási és a mortalitási mutatók alakulása valamennyi, e témakörrel foglalkozó tudományos kutató munkájának kiemelt indikátorait képezi.

Mi lesz velünk 2025-ben: 7,5 millióan leszünk, vagy pedig 15 millióan, vagy éppen maradunk a változások ellenére a jelenlegi 10 millió lakosnál?

Kétségtelen tény, hogy a születéskor várható átlagos élettartam – mint kiemelt mutató – elgondolkodtat mindnyájunkat. Hazánkban 2005-ben 68,6 év a férfiaknál és 76,9 év a nők esetében (átlagosan 73,6 év). Az európai rangsorban elég hátul helyezkedik el. Főként akkor kell elgondolkoznunk ezen, amikor visszatekintve 50 évet, látjuk, hogy az 1950-es években jobbak voltak a mutatóink, mint most. Mészse megelőztük Ausztriát és Japánt. Mindkét ország állampolgárai férfiaknál közel 5 évvel, nők esetében 8 évvel élnek tovább. Az okok nemcsak az egészségügyben keresendők – sőt, az egészségügy csak mintegy 15%-ban felelős ezért –, a gazdaság fejlettsége, az életmód és a prevencióért elkötelezett állam szerepe döntő lehet.

De nézzük reálisan! Japánban bevezették a „0” stádiumban észlelt rákos betegnél a prevenciót, ezért a rákos megbetegedések aránya elenyészővé vált. Ausztriában életmódprogramot indítottak az 1960-as években tartományonként, mintegy versenyeztetve az állampolgárokat, több testmozgás, egészséges étrend, iskolai testnevelés komoly reformja. A születéskor várható átlagos élettartam rohamosan nőtt Ausztriában. És nálunk?

Az egészségügyi ellátás az 1975. évi II. törvény alapján állampolgári jog lett, mindenki tehát, aki magyar állampolgár, ingyenesen, terítésmentesen veheti igénybe

az egészségügyi szolgáltatásokat. Az eredmény: sokkal többen halnak meg, mint korábban, az orvosok és az egészségügyi dolgozók megbecsülése mind anyagilag, mind erkölcs szempontjából jelentősen romlott. Érdemes volt ezt a törvényt megalkotni? A kérdés jogos.

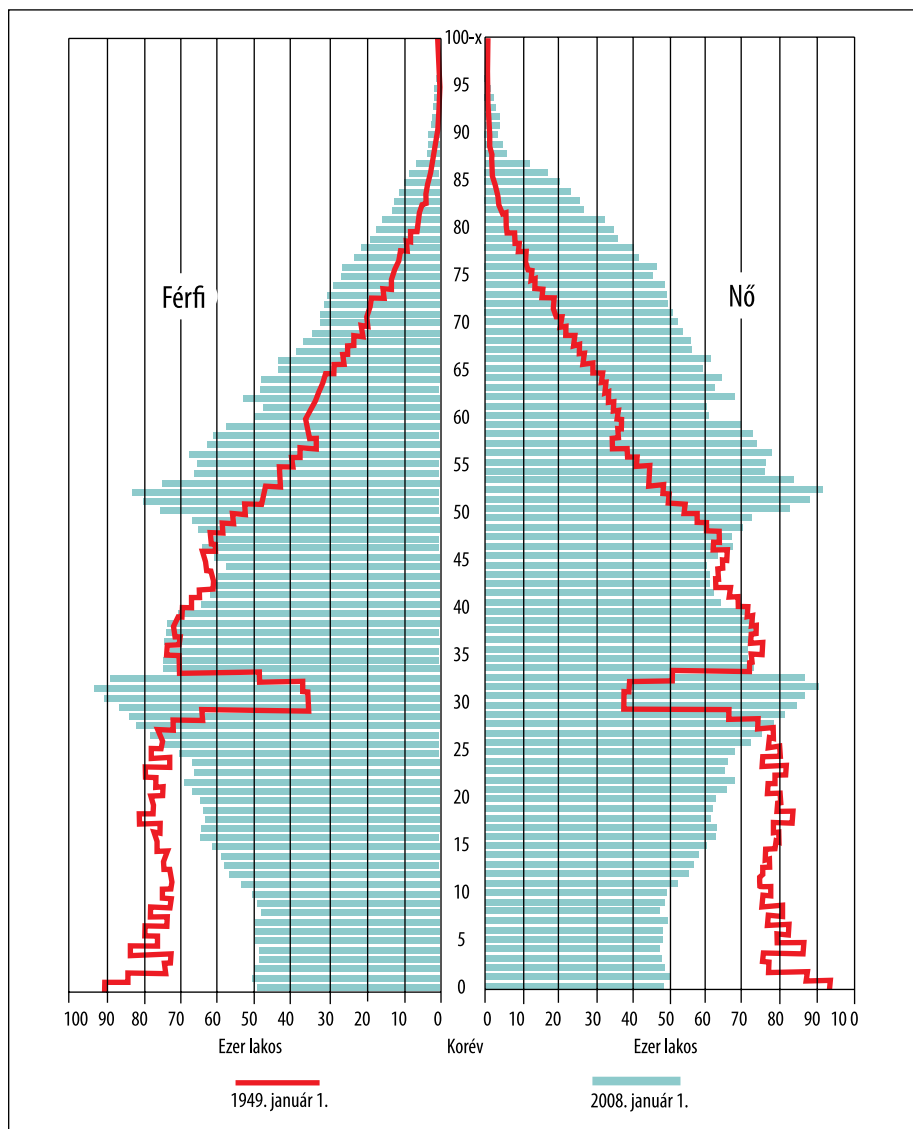
2. A DEMOGRÁFIAI MUTATÓK ELEMZÉSE

A társadalom-gazdaságtani mutatók közül kiemelkedően fontos a morbiditási és a mortalitási indikátorok alakulása, elsősorban a demográfiai adatok tükrében. Az 1. ábra jól mutatja a népesség lélekszámának változását korcsoportok szerint.

A magyarországi adatokat figyelembe véve a korfa körte alakú, hasonlóan néhány más európai ország populációjának korfájához. A jellegzetes forma grafikusán az utóbbi évtizedek alacsony termékenységet jeleníti meg. A természetes fogyás, a népesség öregedése és a „szabálytalan” kormegosztást kifejező korfa tartósan fennálló, kedvezőtlen népmozgalmi jelenségek – alacsony élveszületési és magas halálozási arány – következményei.

Az *élveszületések* az 1950-es évek vége óta – egy 1974–1977 közötti időszaktól eltekintve – nem biztosítják a népesség utánpótlását; az alacsony termékenység valójában már 1959-től a lélekszám „rejtett” fogyását jelezte, amely a halálozások egyre növekvő száma miatt 1981-től a populáció tényleges fogyásával vált. A rendszerváltozás sokk hullámai kedvezőtlenül hatottak a termékenységre, és az 1990-es évtized végére az élveszületések száma 100 000 alá csökkent, 1999-ben pedig történelmi mélypontot ért el. Az ezredfordulót követően viszont kedvező tendencia figyelhető meg. 2004 óta az élveszületések arányának növekedése állapítható meg, a tendencia 2007-re ugyan megállt, de az élveszületések száma nem csökkent.

A születések, termékenység adatait tanulmányozva megállapítható, hogy a 19. és a 20. század fordulóján ezer főre még mintegy 40 élveszületés jutott, 1960-ban csökkent először az élveszületési arány 16 ezrelék alá, 2001-ben pedig mindössze 9,5‰ volt (a mélypontot 1999 jelenti 9,2‰-es élveszületési gyakorisággal). 2004 óta az élveszületési gyakoriság ismét emelkedett, azonban még mindig 10‰ alatt maradt. 2007-ben 9,7‰-et tett ki. Az élveszületési arány naptári mutató, azt fejezi ki, amely egy adott évben történik és lehetséges, hogy azért alacsony egy bizonyos évben, mert a nők egy része későbbre halasztja az újszülött világrahozatalát. Az idősebb korban megkötött házasságok mindenképpen ilyen módon hatnak. A nagyon alacsony élveszületési arány tehát nem feltétlenül jelenti azt, hogy a gyermekek végleges száma, a befejezett termékenység is rendkívül alacsony lesz. Igaz viszont, hogy a születések későbbre halasztása beszűkíti a ténylegesen felhasználható szülőképes kort; valószínű, hogy a tervezett gyermekek közül kevesebb születik meg, mint abban az esetben, ha a gyermekek világra hozatalára fiatalabb korban vállalkoznak.

1. ábra A népesség lélekszáma nem és korcsoport szerint Magyarországon, 2008. január 1.

Egy félévszázaddal ezelőtt a 20–24 éves anyai korcsoportban volt a legmagasabb a születési arány, jelenleg azonban a 25–29 éves korcsoportban. 2007-ben már ugyanilyen magas volt a 30–34 éves korcsoport aránya is, sőt abszolút számban kissé felülmulta a 25–29 évesekét. Még inkább kifejezi a születések későbbre halasztását az a tény, miszerint 1949-ben minden kilencedik, 2001-ben már minden ötödik újszülöttet a 30–34 éves nők születték meg. A tendenciában nincs javulás, a

korcsoport aránya folyamatosan emelkedik, 2007-ben már minden harmadik anya 30–34 éves volt.

1949 és 2007 között 40,6%-ról 46,4%-ra nőtt az élveszülöttek között az elsőszülöttek részaránya, hasonlóképpen a másodszülötteké 26,7%-ról 32,9%-ra emelkedett, és valamelyest nagyobb lett a harmadszülöttek súlya is. Míg fél évszázaddal ezelőtt az első-, másod- és harmadszülöttek az összesen születettek nyolctizedét adták, addig 2007-ben már több mint kilenctizedét (92,1%). Másként fogalmazva: 2007-ben összesen 7,9%-ban fordult elő, hogy az újszülött negyedik vagy további született lett volna. *Megszűnőben vannak a nagycsaládok.*

Az ezredforduló igen fontos demográfiai jelensége a *házasságon kívüli élveszületések* magas részaránya: 2001-ben ez 30,3% volt, 2007-ben már 37,5%. A szemléletváltozást jól érzékelteti, hogy az extramaritális élveszületések hányada 1970-ben 5,4 és még 1990-ben is csak 13,1% volt. Megjegyzendő, hogy egész Európában megfigyelhető trendről van szó. A skandináv országokban hozzávetőleg minden második gyermek házasságon kívül jön a világra, a skála másik végén a mediterrán országok találhatók, ahol az extramaritális élveszületések 4 és 21% között ingadoznak. Fontos körülmény, hogy tudatos választásról van szó. A születésszabályozás megbízhatósága jelenleg lényegében kizárja, hogy nagy számban szülessenek nem tudatosan vállalt újszülöttek házasságon kívül. Ezt a vélekedést erősíti, hogy a nem házas anyák háromnegyede 20 és 34 év között van, olyan életkorban tehát, amelyben a tudatos választás nagy valószínűséggel vélelmezhető. Nem érdektelen megjegyezni, hogy *a magánéletnek ezen a jelzésértékűen fontos területén a konzervatív eszmeiségnek, életfelfogásnak nincs befolyása.*

A *halandóság* félévszázados története három jól elkülöníthető időszakra osztható: az 1960-as évek közepéig a halandóság csökkent, 1968 és 1993 között nőtt, 1994 óta pedig újra csökken. Az életkilátások lényegében követték a halandóság változásait: a várható élettartam 1949 és 1967 között emelkedett, 1968 és 1993 között (valamelyest) süllyedt. 2001-ben a születéskor várható élettartam 72,3 év volt, 2007-ben 73,8 év volt, ezen belül a férfiaknál 69,2 év, a nőknél 77,3 év. Még mindig egyike a legalacsonyabb értékeknek Európában.

A *csecsemőhalandóság* évről-évre csökken: az 1960-években 12–13‰ között volt a csecsemőhalandóság értéke, 2008-ban csupán 7,5‰. A statisztika az ezer élveszülöttre jutó fogalmát használja: míg az 1960-as években a csecsemőhalandóság 35–45‰ között alakult, 2007-ben az ezer élveszülöttre jutó csecsemőhalálozások száma 5,9-et tett ki. Ez a korábban elképzelhetetlen alacsony érték a prevenció mind szélesebb körű kiterjesztésének eredménye hazánkban, amelyhez jól felépített terhesgondozási rendszer épült ki. A csecsemő halottak kétharmada 2500 grammnál kisebb súllyal született koraszülött; a 2500 grammot elért élveszülöttek körében a halálozási arány 2,3‰ volt.

Születés és halál között két népmozgalmi jelenségcsoport alakítja a népesség nagyságát, összetételét és területi elhelyezkedését: *a házassági és a (belföldi és nemzetközi) vándormozgalom.*

Soha nem kötöttek olyan kevesen házasságot, mint az utóbbi évtizedben. A házasságkötések száma az 1980-as években kezdett csökkenni, és 2001-ben mindössze 44 ezer volt (2007-ben kevesebb, mint 41 ezer), ez még fele sincs az évtizedeken keresztül regisztrált házasságkötési számnak. Hasonlóképpen alacsony az 1000 lakosra jutó házasságkötési arány is. Egyre többen választják viszont az élettársi kapcsolatot. A törvényes kötés nélkül együtt élők részaránya a párkapcsolaton alapuló családok sokaságában 1990 és 2001 között 5%-ról 11%-ra nőtt (ez utóbbi adat csak népszámláláskor áll rendelkezésre, így az élettársi kapcsolatokról a 2001. évi az utolsó információ).

Magas a válási arány; a jelenlegi házasságkötési és válási gyakoriságokat figyelembe véve a házasságok jelentős részében várható, hogy az válással fog végződni. Igaz, hogy az elváltak egy része újra házasságot köt, vagy élettársi kapcsolatot létesít. 1978 óta több házasság szűnik meg válással és megözvegyüléssel, mint amennyi létrejön: *a „házassági hiány” az utóbbi évtizedben évente 30–40 ezer között ingadozott.*

A belföldi vándormozgalom több mint 500 ezer embert érint évente, közelítőleg ennyi a településeken belüli költözők száma is. Az ezredfordulón a vándormozgalom a városokból a községekbe, Budapestről az agglomeráció településeire irányul. Ezen túlmenően jelentős az országon belüli vándorlás: a gazdaságilag fejlettebb főváros és környéke, valamint az észak-nyugati területek irányába az ország keleti térségeiből.

A nemzetközi vándormozgalomban Magyarország a fogadó országok közé került: 2000-ben 2200-an (2007-ben 4100-an) vándoroltak ki és 20 ezren (2007-ben 22,6 ezren) vándoroltak be az országba: Romániából 6700-an, ezután sorrendben Ukrajna, Jugoszlávia Szerbia és Montenegró, valamint Kína következik. 2002. január 1-jén 116 ezer, 2007. január 1-jén 175 ezer külföldi állampolgár tartózkodott hazánkban.

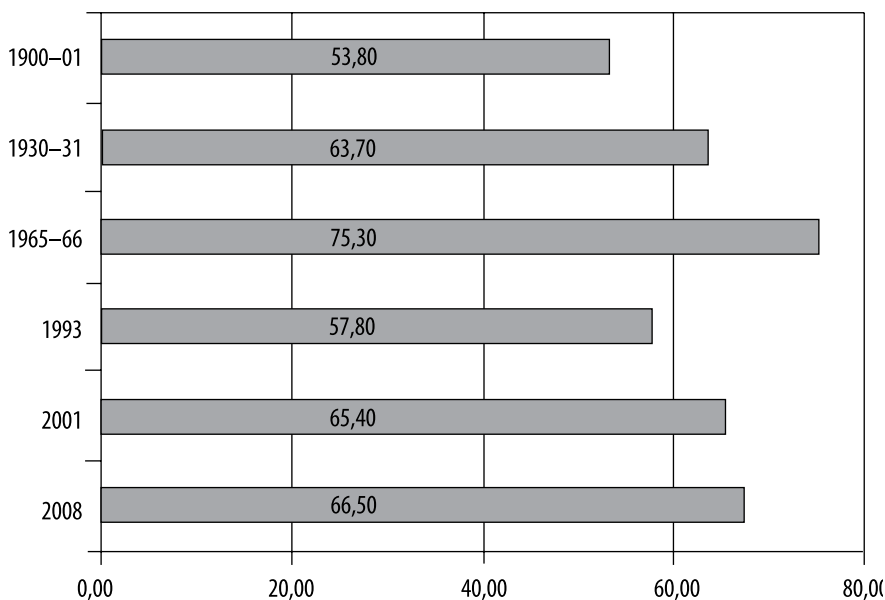
A fejlett egészségkultúrájú országokban a 20. század utolsó éveiben összefüggést vizsgálva az egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számított bruttó hazai termék és a születéskor várható élettartam között, a vizsgálati eredmények azt igazolták, hogy *hazánk népességének születéskor várható élettartama 3,3 évvel marad el az egy főre jutó GDP alapján prognosztizálhatótól.* Míg az 1960-as évek közepe és az 1990-es évek közepe közötti kritikus három évtizedre a férfinépesség várható élettartamának három éves csökkenése és a *női populáció* várható élettartamának másfél éves növekedése volt jellemző, addig az utóbbi években a férfiak életkilátásai 2000-től számítva 1,0 évvel, 1990-től számítva 4,1 évvel nőttek és a nők „csak” 2000-től számítva 0,9 évvel, 1990-től számítva 3,6 évvel. *A férfiak életkilátásainak a nőké meghaladó javulása kiemelkedően fontos fejlemény, amely a nemre specifikus várható élettartamok 20. századi alapirányzatával szemben új szekuláris trend kezdetét jelenti.*

Életkor szerint vizsgálva a halandóságot a lényeges megállapítások a következők: a csecsemő, a gyermek és a 35 év alatti felnőtt népesség halálozási viszonyai mindkét nemnél nagymértékben és következetesen javultak a 20. század folyamán. A *csecsemőhalandóság* jelenleg már nem a legérzékenyebb mutatója az egészségi közállapotoknak, az valójában a koraszülöttséggel összefüggő problémává vált. Néhány országban az egy éven aluliak mortalitása kevesebb, mint 5%, de a dolog lényege az, hogy hazánk némileg megkésve ugyan, de követi a nyugat-európai trendet.

Viszonylag új jelenség az öregek életkilátásainak javulása. Az utóbbi három és fél évtizedben a 65–85 év közötti korosztályban 5,2%-kal nőtt a férfiak és 14,1%-kal a nők továbbélési valószínűsége. Az előrejelzések szerint 2050-re a 65 év feletti lakosok száma 37%-ra nő, ennek 10%-át a 85 év felettiiek adják.

Részletesebben kell foglalkozni a *középkorú férfinépesség halálozási viszonyaival*. A 35 és 65 év közötti férfiak továbbélési valószínűsége 1900 és 1966 között javult, 1966 és 1993 között rosszabbodott, 1994 óta – 2007-ig bezárólag – folyamatos javulást mutat (2. ábra).

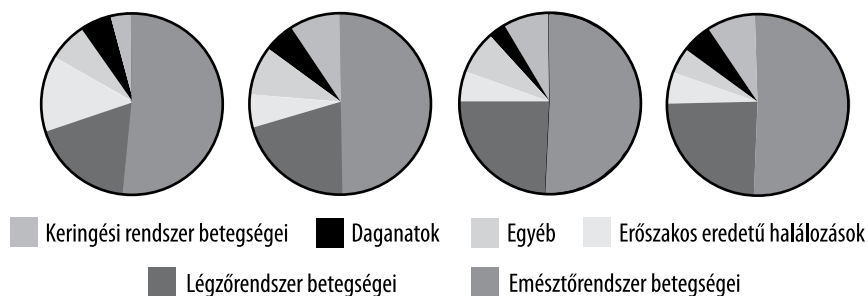
Az ábrán jól látható, hogy míg a 19. és a 20. század fordulóján a 35 éves férfiaknak alig több mint fele remélhette, hogy eléri a 65. életévét, addig 1965–66-ban a 65. életévet elérők hányada 75%-ban volt prognosztizálható. 1993-ra olyan nagymértékben romlott a továbbélési valószínűség 35 és 65 évesek között, hogy az rosszabb volt, mint az 1929–32. évi világválság idején. 1993 és az ezredforduló között

2. ábra A férfinépesség továbbélési valószínűségei 35 és 65 éves egzakt életkorok között (év / %)

a továbbélési valószínűség 7,6%-kal nőtt, 2007 végére az adatok további emelkedést mutattak, de 8,8%-kal még mindig elmaradnak az 1965–66. évek értékétől.

A *halálloki struktúra* az utóbbi évtizedekben stabilnak bizonyult. A daganatok, a keringési, a légző- és az emésztőrendszer betegségei, továbbá az erőszakos események (balesetek, öngyilkosság) okozták 1965-ben az összhálózás 86,1%, 1993-ban 94,1%, 2001-ben 94,2% és 2007-ben 94,8 %-át. Az öt halálloki főcsoport részaránya az összhálózásban 1965-ben, 1993-ban, 2001-ben és 2007-ben a 3. ábrán látható.

3. ábra A legfontosabb halálloki főcsoportok által okozott halálozások részaránya az összhálózásban (1965, 1993, 2001 és 2007)

A *mortalitás* rosszabbodásának kritikus időszakában, 1965 és 1993 között, a halálzási arány mintegy 37%-kal emelkedett, ebből a keringési rendszer betegségei 18,5, a daganatok 11,3, az emésztőrendszer betegségei 7, a balesetek és öngyilkosságok 4,9 és a légzőrendszer betegségei 1,3%-ot tesznek ki. 1993 és 2001 között a halandóság 18,9%-kal csökkent; ennek több mint a fele a szívérrendszeri betegségekből származó halálozások számának csökkenéséből adódik, több mint egyharmada pedig annak következménye, hogy kevesebb lett a balesetek, az öngyilkosságok, az emésztő- és a légzőrendszer betegségei miatt bekövetkezett halálesetek száma. 2007-ben a keringési rendszer, az emésztőrendszer betegségeinek és a daganatos betegségek aránya 2001-hez képest változatlan maradt, az erőszakos eredetű halálozások aránya 1,2%-kal csökkent, míg a légzőrendszer betegségeinek aránya 1,8%-kal nőtt. Ez utóbbi betegségcsoport esetében a növekedés aránya összefüggésben lehet a szaporodó allergiás eredetű légzőszervi megbetegedések gyakoribbá válásával is.

Az *öregedés* a 21. század legnagyobb demográfiai, társadalmi, gazdasági, sőt politikai kihívásai közé tartozik. A 20. század a gyermekek évszázada volt, a 21. évszázad bizonyos értelemben az *öreg*ek évszázada lehet. A 19. és 20. század fordulóján a 15 éven aluli gyermekek részaránya 34,9% volt, a 65 évesek és az idősebbek viszonylagos súlya pedig mindössze 4,4%-nak adódott. 2007-re a gyermekek hányada kevesebb, mint felére, 15,0%-ra csökkent, míg az időseké közel négyszeresére, 16,2%-ra

nőtt. Az előreszámítások szerint 2050-ben a 15 éven aluliak aránya 13,4% lesz, míg a 65 évesek és idősebbeké 37%.

Az öregedési index: az öregek és a gyermekek részarányának hányadosa egy évszázaddal ezelőtt 12,7% volt, 2002. január 1-jén 93,5%, 2008-ben pedig már 107,6%. 2050-ben valószínűleg 210,4% lesz. Annak következtében, hogy a 15 éven aluliak hányada több százalékponttal csökkent, mint amennyivel a 65 évesek és idősebbeké nőtt, és a 15–64 éves populáció viszonylagos súlya 60,7%-ról 68,8%-ra emelkedett, az eltartott népesség rátája az 1900. évi 64,8%-ról 2007-re 45,3%-ra csökkent.

3. A TÁPLÁLKOZÁS ÉS AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT ÖSSZEFÜGGÉSEI

A világon évente közel 17 millió ember hal meg cardiovascularis megbetegedés következtében. Ez a szám az egész világ összhalálozásának egyharmada. A halálos kimenetel és a rokkantság több mint a fele szívbetegség és stroke következtében alakul ki, évente több mint 12 millió embert érintve. Ennek tekintélyes része megelőzhető az elsődleges kockázati tényezők kiiktatásával, így a helytelen táplálkozás, a fizikai inaktivitás megszüntetésével és a dohányzás abbahagyásával. Költséghatékony nemzeti program, valamint egyéni kockázati tényezőket csökkentő életmód jelentős mértékben járulhat hozzá a cardiovascularis halálozás lesújtó adatainak csökkentéséhez. Egyénileg a vérnyomás és koleszterinszint rendszeres ellenőrzésével, az elhízás megakadályozásával és dohányzásmentes életmóddal mérsékelhetjük azokat a szervezeti elváltozásokat, amelyek e betegség halálos következményeit okozzák.

E megbetegedés nemcsak a fejlett országokat érinti, hanem a világ fejlődő államainak 80%-ában is jelen van, és növekszik elterjedtsége a kis vagy közepes nemzeti jövedelemmel bíró országokban is. Várhatóan 2030-ra az évi halálozás eléri a 25 milliót. A betegség következtében kifejezetten nő a rokkantak és a rokkantság miatt elvesztett évek száma. Ezzel együtt jelentősen emelkedik az egészségügyre fordított költség. Az Egyesült Államokban 2010-re 15%-os, 2030-ra pedig mintegy 25%-os emelkedést jövedőlnék.

Az elhízás korunk első számú közellensége a cardiovascularis betegségek kialakulását tekintve. Már a több ezer éves *Korán*ban is olvashatunk erről: „*Isten a táplálékkodát egész életedre kimérte, ha hamarabb eszed meg, hamarabb halsz meg*”. Ma az egész világon növekszik az elhízottak száma, döntően a túlzott mértékű kalória-bevitel miatt, az iparilag fejlett országokban nagyobb mértékben, mint a fejlődő államokban. Az utóbbi két évtizedben a lakosság elhízásának növekedésében különösképpen kiemelkedik az Egyesült Államok. Itt a lakosság több mint 60%-a túlsúlyos vagy elhízott. Kínában 70 millió túlsúlyos ember él. *Magasabb a testtömegindexük a nyugati diétát alkalmazó európai országok lakosainak* is. Sajnálatos

továbbá, hogy számos országban, így hazánkban is, nagyon *sok elhízottat találunk a gyermekek körében*. Ennek oka, hogy az iskolákban a gyermekek sok cukros italt fogyasztanak, mellette olyan ételeket esznek, amelyek a szükségesnél több kalóriát tartalmaznak, ugyanakkor kevés salátát és gyümölcsöt esznek.

Az elhízásnak számos következménye van: dyslipidaemia, hipertónia, inzulinrezisztencia, a trombóziskészség fokozódása és endotheldiszfunkció kialakulása. Mindez együttesen a metabolikus szindróma klinikai képéhez vezet, atherosclerosis és nem alkoholos steatohepatitist idéz elő. A zsigeri zsírszövetben és a subkután szövetekben a hasfalban, valamint intramuscularisan és a májban jelentős mennyiségű zsír rakódik le. Ennek mértéke a haskörfogattal és a testtömegindexszel (BMI) jellemezhető. A zsigeri zsírszövet mennyisége egyenesen arányos a haskörfogattal, így a mindennapi gyakorlatban könnyen, egyszerű módon cm-ben mérhető. Kétféle elhízás ismert, az alma alakú és a körte alakú elhízás. Ha a derékbőség aránya a csípőbőséghez viszonyítva nagyobb, mint 0,91 (alma alakú elhízás), akkor az ischaemiás szívbetegség kialakulásának a valószínűsége legalább háromszoros az ennél kisebb indexűekhez (a körte alakú elhízáshoz) képest.

Míg az elhízás – legtöbbször a túltáplálás következményeként – az egyik legfontosabb kockázati tényezője a cardiovascularis megbetegedéseknek, ugyanakkor a táplálkozás jelentősége, annak esszenciális alkotói miatt, az egészség megtartásában és a betegségek megelőzésében is felbecsülhetetlen. A molekuláris és genetikai vizsgálatok rohamos fejlődésével lehetőség nyílt arra, hogy a táplálék hatását a sejt legelemibb szintjén is vizsgálni tudjuk. A nutrigenomika találó elnevezés arra, hogy táplálékunk a DNS és ennek következtében, illetve ettől függetlenül is az RNS, a fehérjék és azok bomlástermékeinek szintjén is hatással van a sejtek működésére. Így a táplálék antioxidáns tartalma is olyan biológiailag aktív tényező, amely a sejtek megfelelő működését segítheti.

Táplálékunk fő alkotói az energiaszolgáltatók: a fehérjék, zsírok és szénhidrátok, valamint fontos szerepet töltenek be szervezetünkben a minőségi tápanyagok is: vitaminok, vitaminszerű anyagok, antioxidánsok, ásványi anyagok, sók, nyomelemek, élevezeti szerek. Egészségünket számos diétás tényező befolyásolhatja. Ezek lehetnek esszenciális tápanyagok, mint a kalcium, cink, szelén, folsav, C- és E-vitamin, valamint nem esszenciális kémiai vegyületek. Ilyenek a növényekből származó fitokemikáliák (karotenoidok, flavonoidok, indolok, izotiocianátok), állati eredetű zookemikáliák (konjugált linolsav, omega-3-zsír), gombákból származó fungokemikáliák és baktérium eredetű anyagok, a bakteriokemikáliák (ezek az étel emésztése során képződtek, valamint olyanok, amelyek az intestinális bélflórából származnak).

3.1. Étrendi jellegzetességek

A világon elterjedt egyes diétafeleségek jelentős mértékben hatással vannak az emberi megbetegedések kialakulására. A *nyugati étrend* (vörös húsok, sült húsok, fehér

lisztből készült kenyér, édességek, cukrászati sütemények, sült burgonya, magas zsírtartalmú ételek nagymértékű fogyasztása) jelentős mértékben atherogen hatású, elhízást okoz, növeli a myocardialis infarctus kockázatát.

A *mediterrán diéta*, amely sok salátát, főzeléket, gyümölcsöt, kevés bort és halféléseget tartalmaz, kedvezően befolyásolja a születéskor várható élettartamot. Olaszországban az egész lakosságra vonatkoztatva a születéskor várható átlagos élettartam 79 év, lényegesen magasabb, mint azokban az államokban, ahol a nyugati diéta az elterjedt.

A távol-keleti *japán diéta* nagyobb figyelmet érdemel táplálkozási szempontból, mert a világon itt a leghosszabb a születéskor várható élettartam és a szív-ér rendszeri halálozás a legkisebb. Ez az étrend kevés zsírt és cukrot tartalmaz, de több szóját, halféléseget, nyers halat és nagyobb mennyiségű rizst, valamint salátát és gyümölcsöt.

3.2. Egyéb minőségi étrendi tényezők

A *szelén* szervezetünk azon nyomelemei közé tartozik, amely jelentős antioxidáns potenciállal rendelkezik. A szelénszint csökkenése esetén ($<0,57 \mu\text{mol/l}$) az akut myocardialis infarctus esélye 2,1, a fatális stroke-é pedig 3,2–3,7. A kórosan alacsony szelénszint és a tumoros elváltozások (különösen a vastagbél és az emlőrák) között szintén bizonyítható összefüggés van. A szelén antioxidáns tulajdonságain túl immunstimuláns és gyulladásgátló tulajdonságokkal is rendelkezik, és elősegíti az antitesttermelést. Hosszantartó szelénhiány esetén állatkísérletben a koenzim Q9 és 10 csökkenését írták le. Magyarország talajai szelénben szegények, ez a magyar populáció hiányos szelénellátottságához vezet. A National Research Council ajánlása alapján a napi optimális szelénbevitel férfiak esetében $70 \mu\text{g}$, nők esetében $55 \mu\text{g}$ (terhesség és szoptatás esetén nagyobb).

A finnországi és az új-zélandi példa alapján a szelénpótlás történhet nátrium-szelenid tartalmú műtrágyák alkalmazásával a növénytermesztés során, a skóciai példa értelmében nátrium-szelenid adagolása a tenyésztett állatoknak, vagy az amerikaiak által alkalmazott ivóvíz szelénrel való dúsítása.

Magyarországon a szelénben gazdag élesztővel sült kenyér fogyasztásával történek próbálkozások, amely könnyen megvalósíthatónak és hatásosnak bizonyult. Mivel a szelénhiány a daganatos és cardiovascularis betegségek kialakulásában fontos szerepet játszhat és a magyar lakosság mind tumoros, mind szív-ér rendszeri eredetű morbiditási és mortalitási mutatói sajnos nagyon rosszak, így *érdemes a szelénpótlásra nagyobb figyelmet fordítani.*

Megfigyelések szerint az E-vitaminhiányos kórképekben a szövetskárosodás vezető oka a mitochondriális reaktív oxigén szabadgyökök fokozott produkciója. Az E-vitamin aktív formáját, az alfa-tokoferolt a redukált koenzim Q regenerálja és így lecsökkenti az alfa-tokoferol radikál szintjét. E folyamatok során

képződik az ubiszemikinin gyök. A koenzim Q10-szupplementáció nemcsak a koenzim Q-szintek, hanem az E-vitaminszintek növekedését is eredményezte a szövethomogenizátumokban és a mitochondriumokban. Sőt a koenzim Q10-bevitel növeli a szövetek antioxidáns potenciálját az endogén E-vitaminszint növelésével.

Az irodalmi adatok alapján egyértelműnek látszik, hogy a táplálkozás minősége és a megbetegedési és halálozási mutatók között összefüggés van. A zsírban gazdag étkezés, különösen a telített zsírokat tartalmazó diéta atherogén hatású, növeli a szív-ér rendszeri megbetegedést és halálozást. A főzelékekben, salátákban, gyümölcsben gazdag táplálkozás esetén – főként, ha telítetlen zsírsavakat tartalmazó ételekkel (halfélék) egészítjük ki – e betegségek ritkábban fejlődnek ki, és a várható élettartam is hosszabb lehet.

3.3. Kulturált alkoholfogyasztás és a cardiovascularis mortalitás

Az 1970-es évek végén öt különböző populáción végzett tanulmány szerint a mérsékelt alkoholfogyasztás jelentősen emeli a vér HDL-koleszterin és kissé a triglicerid szintjét. Kevésbé kifejezetten, de folyamatosan csökkenti az LDL-koleszterin mennyiségét. Klinikai retrospektív tanulmányban 18 fejlett ország lakossága halálokait elemezték, összevetve a népesség egy főre eső évi alkoholfogyasztásával. *Szoros és sajátos negatív összefüggést találtak a szív-ér eredetű halálozás és az alkoholfogyasztás között.* Ezt későbbi, 1977 és 1986 között 123840 fős populáción folytatott vizsgálatok is igazolták: *a mérsékelt alkoholfogyasztóknak alacsonyabb volt a szív-ér rendszeri halálózása, szemben az absztinensekkel, valamint a nagy ivókkal.* Konklúziójukat számos későbbi, az utóbbi másfél évtizedben különböző populációkon folytatott összehasonlító, esetkontrollal alátámasztott prospektív vizsgálatok sora látszik megerősíteni. Egy újabb, 128 934 fős populáción folytatott tanulmányban, a vörös és a fehér bor, valamint a likőr és a sör védőhatását elemezték a szív-ér rendszeri halálózásra vonatkozóan. *Valamennyi italféleiség korszorúérvédő hatását észlelték.*

Francia szerzők írják, hogy az Egészségügyi Világszervezet 1989. évi statisztikai jelentése szerint a 35–64 éves populációban a szív-ér rendszeri halálozás sokkal alacsonyabb volt Franciaországban, mint a hasonlóan iparosodott USA-ban vagy az Egyesült Királyságban, annak ellenére, hogy Franciaországban az egy főre jutó évi alkoholos ital fogyasztás a legmagasabb (évi 15 liter tiszta szesznek megfelelő érték) volt. Ugyanakkor, a vizsgált korcsoportban az egyéb kockázati tényezők, mint a szérumkoleszterin és a vérnyomás átlaga, a dohányzás mértéke, a test-tömeg index hasonlóan alakult. Ez a jelenség a *francia paradoxon*, amelynek okát a franciák az egy főre eső magas borfogyasztásban látják. Feltételezésük megerősítésének tekintik, hogy a leghosszabb élettartamú népek, a krétaiak és a japánok – mérsékelt mennyiségű – napi 20 g, illetve 28 g alkoholt fogyasztanak, az előbbieket borban, az utóbbiak sörben. Az alkoholfogyasztás és a halálozási kockázat közti összefüggés a koordináta

rendszerben U-, illetve J-alakú görbe képében ábrázolható. Az alkoholisták halálozási kockázata magas, a mérsékelt ivóké alacsonyabb, mint az absztinenseké.

Rimm és munkatársai a „Health Professional Follow-up Study” keretében 51 529 egészséges férfin végeztek 10 éves prospektív tanulmányt az alkoholfogyasztás és a szív-ér rendszeri betegségek összefüggése vizsgálatára. Napi másfél-két egységni italt fogyasztottak. Két évvel később az absztinensekkel szemben 26%-kal volt kisebb a szív-ér rendszeri betegségek kockázata. A vizsgálatok többségében J-alakú összefüggés volt kimutatható az alkoholbevitel és a cardiovascularis megbetegedések összessége között, és a görbe mélypontja a napi két ital körüli alkoholbevitelnél volt. A mérsékelt borfogyasztás és a szív-ér rendszeri betegségek kockázata között inverz, lefelé irányuló lineáris összefüggést találtak. Állandó jelenséggént észlelték a mérsékelt borfogyasztókban a HDL-koleszterin, valamint az apolipoprotein A1 magasabb, továbbá a fibrinogén alacsonyabb koncentrációját.

A szív-ér rendszeri betegségek megelőzését célzó kulturált, mérsékelt alkoholfogyasztás eredményességét – a naponta elfogyasztott italok minősége és mennyisége mellett – más tényezők is befolyásolhatják. Ilyenek a szocioökonómiai és kulturális viszonyok, életmód, életkor, egyéni étrend, mozgás, sport, dohányzás, elhízás, a szülőktől örökölt tulajdonságok, az egészségügyi ellátás színvonala is.

4. ELŐREJELZÉSI VÁLTOZATOK 2025-RE

4.1. Optimista változat

Várhatóan a magyar táplálkozási kultúra úgy alakul 2025-re, hogy a születéskor várható átlagos élettartam mind a nők, mind a férfiak esetében 3 évvel nőni fog. A zsíros ételeket tartalmazó táplálkozás iránya pozitív értelemben megváltozik, és *a magyar étkezési szokások jelentős mértékben közelednek a mediterrán diétához*. A korszerű diagnosztika és terápia nyomán a gyomor-bélcsatorna daganatos betegségeit sikerül a megfelelő szűrővizsgálatokkal egyharmadára csökkenteni. A „0” stádiumban felismert gyomor-bélcsatorna daganatos betegségek széles körű lakossági prevenciós programmal mind férfiak, mind nők esetében 40%-kal csökkenti a morbiditást és 20%-kal a mortalitást.

Jelentősen kiszélesednek a morbiditási mutatókat prezentáló országos vizsgálatok, a lakosság érdekeltté válik a szűrővizsgálatokban való részvételben, a megjelenési arány a jelenlegi 40–45%-ról közel 85%-os lesz, amelyben az egyes gyógyszerképviseletek is példaértékűen vesznek részt – főként az anyagiak biztosítását illetően.

Jelentős mértékben *módosulnak az életmódbeli sajátosságok*: a szabadidős tevékenységben fokozottan jelentkezik a falusi turizmus, túrázás, szabadidős sportok. A közoktatás fokozott figyelmet fordít az egészséges életmódra nevelésre, kisdíák-

kortól igyekszik kialakítani a dinamikus mozgással járó sportok, a fizikai aktivitás iránti igényeket. Az egészséges táplálkozási szokások meghonosítását különböző kampányok is segítik majd, a dietetikusok a korábbiaknál sokkal nagyobb szerepet kapnak az egészségmegőrzés területén. Az ételminőségbiztonsági intézkedéseknek köszönhetően valamennyi ételminőségen korrekten szerepelnek az összetevők, a gyártó, sőt a „kockázatok és mellékhatások” is.

A helyes életmód országos mozgalommá válik, a közvélemény-formálók példát mutatnak ezekben. Kevesebb alkohol, kevesebb dohányzás, a szükségleteknek megfelelő kalória bevitel, tudatos táplálkozás, legalább napi fél óra sporttevékenység, rekreáció. A média kiemelt szerepe következtében minden állampolgár komolyan veszi az egészségkultúrát, sokkal többet mozog, vigyáz saját maga és környezete egészségére. Az úszás népszerűsítését bizonyítja, hogy a hét kiemelt három napján térítésmentesen vehetik igénybe a strandokat és fedett uszodákat. A gyógyfürdői turizmus jelentős kedvező változáson megy át, és éppúgy szolgálja a hazai vendégek érdekeit, mint a külföldiekét.

Az egészségtan tantárgy hivatalosan is bekerül a tanrendbe. A tantárgy oktatási tematikájába az egészséges életmód napi kötelező egészségmegőrző és -nevelési programjai is beépülnek.

4.2. Realista változat

2025-re hazánkban a születéskor várható átlagos élettartam mind férfiak, mind nők esetében csak 1,5 évvel fog nőni. Az egészséges táplálkozás iránti igény főként a jobb anyagiakkal rendelkezők esetében megvalósulhat és hozzájárulhat az egészséges életmódhoz. A gyomor-bélcsatorna betegségek szűrővizsgálatainak széles körű alkalmazására nem kerülhet sor, a komoly anyagiakat jelentő prevenciók programok csak a magyar lakosság csekély részéhez juthatnak el, és a hatalmas hazai regionális különbségek megmaradnak.

Nyugat-Magyarország és Budapest vezető szerepe tovább erősödik, és a kelet-magyarországi morbiditási és mortalitási mutatók nem javulnak. Az egyes morbiditási, valamint komorbiditási vizsgálatok csak kisebb térségekben valósulhatnak meg. A lakosság szűrővizsgálatakon történő megjelenési aránya nem változik, marad a 40–45%-os értéken.

A média csak annyit vállal fel az egészséges életmód propagálásából, mint amennyit jelenleg is tesz. A relatív drága belépők miatt a lakosság egyre kevesebbet sportol, a fiatalok esetében a testnevelési órák száma változatlan marad vagy csökken. Nagyobb lesz a gerincbetegyek aránya a fiatalok körében is, sokan már 20–25 éves korban ortopédiai vagy reumatológiai kezelésre szorulnak.

A közoktatás igyekszik figyelmet fordítani az egészségnevelésre, jobban tudatosul, hogy a mozgáshiányos, stresszes, elhízott ember életkilátásai kedvezőtlenebbek. Ezzel kapcsolatban időnként kampányok is indulnak. Külön vásárlóerőként jelent-

kezik a „tudatos fogyasztó”. A fogyasztóvédelem kiszűri a legrosszabb minőségű élelmiszereket a forgalomból.

Az egészségtan tantárgy csak fakultatív módon kerül be a hivatalos tantervekbe, és ezzel kapcsolatosan az oktatásban jelenleg is tapasztalt regionális különbségek tovább nőnek.

4.3. Pesszimista változat

A születéskor várható átlagos élettartam 2025-re nem fog emelkedni, sőt a 35 éves korban még várható életevek száma csökkenhet. A lakosság jelentős elszegényedése miatt a magyar állampolgárok továbbra is az egészségtelen, nagy zsírtartalmú ételeket fogyasztják, a fejlettebb nyugati országok étrendjét csak egy szűkebb, mintegy 10%-nyi réteg tudja megengedni magának. A gyomor-bélcsatorna tumoros betegségeinek aránya – különös tekintettel a carcinomák egyes típusaira – közel ötszörösére nő. A vastagbél-daganatok növekedésének aránya nők esetében is jelentősen megnő. A lakosság csak mintegy 15–20%-a vesz részt a kötelezően előírt szűrővizsgálatokon.

Az országos morbiditási vizsgálatok akár teljesen megszűnhetnek az anyagiak hiányában. A lakosság stresszterhelése növekszik, az alkoholfogyasztás és a dohányzás mértéke nő, az elhízottak száma növekszik, a mozgásszegény életmód válik általánossá. Az iskolai testnevelés, a tömegsport bázisa beszűkül, a gyermekvállalási kedv drasztikusan lecsökken, a halálózási mutatók romlanak. Kevesebb lesz az oktatási tematikában a testnevelésórák száma, a sportolással, egészséges életmóddal kapcsolatos lakossági érdeklődés jelentősen csökken. A fiatalok egyre kevesebbet mozognak, a túlsúlyos, mozgáshiányos gyermekek aránya mintegy 25%-kal nő.

Az egészségtan tantárgy még fakultatív óráként sem kerül be az oktatási ütemtervbe, a média sem támogatja az ilyen kezdeményezéseket, a lakosság egészségneveléssel kapcsolatos ismeretei minimálisra csökkennek.

Az egészség mint érték nem lesz jellemző a társadalomra.

5. ÖSSZEFOGLALÓ KÖVETKEZTETÉSEK

Politikai és társadalmi közmegegyezésen alapuló, hosszú távú, konzisztens és sokoldalú népesedéspolitikai kidolgozása szükséges, amely megvalósítható, reális célokat tűz ki, és választási ciklusokon átnyúló időtávval számol.

Kitűzendő célok: a népességszám csökkenésének mérséklése, az öregedés folyamatának lassítása, a népesség egészségi állapotának javítása, a teljes termékenységi arány emelése (a várható alapirányzat szerény emelkedést jelez, de nem közelíti meg a népesség utánpótlásához szükséges értéket), a születéskor várható élettartam

növelése (ennek a célnak a megvalósítása a leginkább valószínű), a család kohéziójának erősítése, a bevándorlás szabályozása az ország lehetőségeinek megfelelően, összhangban az EU követelményeivel.

A megvalósítás eszközei:

- A népesedéspolitikának pénzügyi, társadalmi, szociálpolitikai és társadalomlélektani összetevői vannak, mindezeket együtt célszerű számításba venni.
- Szükséges a népesedési viszonyok rendszeres tudományos igényű elemzése, az intézkedések hatékonyságának rendszeres vizsgálata.
- Szükséges a demográfiai jelenségekkel kapcsolatos tevékenység kormány szinten történő, intézményes kereteinek létrehozása, illetve a meglévő kezdemények áttekintése.
- Kíváncsú a több központos demográfiai kutatás és demográfusképzés feltételeinek megteremtése.
- Kíváncsú lenne, hogy az ezzel a szakterülettel foglalkozó kutatóknak nagyobb súlya és több lehetősége legyen a tudományosan megalapozott, ideológiától mentes szakmai tevékenység koordinálására, illetve az ilyen tevékenységnek az egyes kutatóhelyek intézményes keretei között történő végzésére.
- A feladatok megvalósításában nagy szerepet játszik az egészségügyben végbement változások, mindenekelőtt a finanszírozás helyzete, az egészségügyre fordított források alakulása.

Az egészségmegőrzés komplex társadalmi feladat. Az egészséges táplálkozás, a káros szenvedélyektől való tartózkodás, a testmozgás beépítése a mindennapi élet kultúrájába – mindezek olyan összetett feladatok és lehetőségek, amelyek aktív cselekvéssel mozdíthatók elő. Ilyen aktív cselekvés lehet az állami beavatkozás, a helyi önkormányzatok, valamint az egyéb közösségek fellépése a tájékozottság érdekében, például az ismeretterjesztés a tudatos életvitelre, vagy a motiválás az egyéni egészségprogramra.. A folyamatos ráhatás fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, ugyanakkor az egyedi programok is igen nagy szerepet játszhatnak az egészségmegőrzés érdekében, különösen, ha önkéntesen és személyes élményt nyújtva sikerül változatos korosztályokat megnyerni az egészséges életvitel híveinek.

- Ádány R.: A népegészségügyi kutatások eredményeinek felhasználása a háziorvosi gyakorlatban: A prevenció helyzete Magyarországon és viszonya a lakosság egészségi állapotából adódó prioritásokhoz. In: *Előadás-összefoglaló kötet. CSAKOSZ (Családorvos Kutatók Országos Szervezete) VI. Kongresszusa*, Hajdúszoboszló, 2007. február 23–24. 27–28.
- Fehér, J.–Csomos, G.–Vereckei, A: *Free Radicals in Biology and Medicine*. Springer Verlag, Berlin–Heidelberg–NewYork–London–Párizs–Tokió, 1987.
- Fehér J.–Lengyel G.–Lugasi A.: A bor kultúrtörténete, a borterápia elméleti háttere. *Orvosi Hetilap* 2005, 146.
- Fehér, J.–Kovács, B.–Kovács, I. et al.: Improvement of visual functions and fundus alterations in early age-related macular degeneration treated with a combination of acetyl-L-carnitine, n-3 fatty acids, and coenzyme Q10. *Ophthalmology* 2005, 219.
- Fehér, J.–Papale, A.–Mannino, G. et al.: Mitotropic compounds for the treatment of age-related macular degeneration. The metabolic approach and a pilot study. *Ophthalmology* 2003, 217.
- Józan P.: Az öregedés élettani és társadalmi jelenségei: A halandóság irányzata a 20.században, és az ezredforduló halálozási viszonyai Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 2002. április
- Lugasi A.–Blázovics A.–Fehér J.: Magyar vörösborok in vitro antioxidáns tulajdonságai. *Orvosi Hetilap* 1999, 140.
- Lugasi A.–Blázovics A.–Dworschák E. és mtsai: A vörösbor kardioprotektív hatásáról az irodalmi adatok tükrében. *Orvosi Hetilap* 1997, 138.
- Oscar, F. H.–Steyerberg, E.–de Laet, C.: The polypill: at what price would it become cost effective? *J. Epidemiol. Community Health*. 2006, 60.
- Rimm, E. B.–Klatsky, A.–Grobbee, D. S. et al.: Review of moderate alcohol consumption and reduced risk of coronary heart disease: is the effect due to beer, wine, or spirits? *Brit. Med. J.* 1996, 312.
- Schmidt P.: A jövő és az egészséges társadalom. *Orvosi Hetilap* 2004, 145.
- Schmidt P.–Simon T.: *Újszülöttek nyomon követése és az eredmények összevetése a szülők egészségmagatartásával*. MTA VEAB, Veszprém, 1989
- Schmidt P.: *Az egészségügyi ellátás társadalom-gazdaságtani feltételei és finanszírozása, különös tekintettel az alapellátásra*. Habilitációs pályázat, Sopron–Győr, 2004.

LELKI BETEGEK ÉS DEVIÁNSOK HELYZETE ÉS ELLÁTÁSA 2025-BEN

SCHMIDT PÉTER

AZ ORVOSTUDOMÁNY KANDIDÁTUSA

OKTATÓ GYERMEKGYÓGYÁSZ FŐORVOS — GYERMEKEGÉSZSÉGÜGYI SZOLGÁLAT, GYŐR

SIMON TAMÁS

AZ ORVOSTUDOMÁNY KANDIDÁTUSA

NY. EGYETEMI TANÁR — SEMMELWEIS EGYETEM ÁOK KÖZEGÉSZSÉGTANI INTÉZET

KAPPÉTER ISTVÁN

GYÓGYPEDAGÓGUS, PSZICHIÁTER — PSZICHIÁTRIAI BETEGEK OTTHONA, TÁPIÓGYÖRGYE

1. A GLOBALIZÁCIÓ VESZÉLYEI ÉS ELŐNYEI

Közismert, hogy az ember egészségét vele született tulajdonságok 20%-ban, az életmód 35–40%-ban, a természetes és mesterséges környezet 25–30%-ban és az egészségügyi ellátás hozzávetőlegesen 15%-ban határozza meg. A lelki betegségek és devianciák kialakulását a fentiek közül az öröklött tulajdonságok és sok környezeti hatás hátrányosan alakíthatják, míg az egészséges életmód és az egészségügyi ellátás igyekszik a negatív hatásokat részben megelőzni, részben orvosolni.

A globalizáció – amely uniformizálni törekszik számos emberi tevékenységet, ennek kapcsán akarva, akaratlanul – korlátozza az emberek önmegvalósítási törekvéseit, dehumanizáló hatású a lelki betegségek és devianciák alakulására. Az elkövetkezendő évtizedek során ezért az egyéneknek, a közösségeknek és a társadalomnak kiemelt figyelmet kell fordítaniuk a globális lelki egészség védelmére. Az Egészségügyi Világszervezet felismerte ezt a feladatot, és a 2001-ben kiadott, a világ egészségi helyzetét elemző jelentésének teljes egészét a „Mentális egészség: új értelmezések, új remények” címmel hozta nyilvánosságra. A tanulmány fontos megállapítása, hogy a lelki betegségek és a devianciák terén ma még az alábbi három tényező jellemző a társadalom viszonyulására: *a stigmatizáció, a diszkriminálás és az elégtelen ellátás*. E három tényező meghatározó hatását kell a jövőben csökkenteni úgy, hogy helyettük *az elfogadás, a tolerancia és megfelelő ellátás legyen jellemző*.

2025-ig a globalizáció erősödésével, annak pozitív és negatív hatásaival egyaránt számolhatunk. A lelki betegségek szempontjából a *globalizáció* alábbi *veszélyei* érdemelnek különös figyelmet:

- dehumanizálódás (az emberi kapcsolat helyett propagandához, hirdetéshez kapcsolat);
- az évezredek alatt harmonikussá vált tradíciók helyett zavaros egyveleg;
- a tömegek infantilizálódása;
- a gazdasági életet meghatározó multinacionális cégek – saját profitjuk javára lehengerlően – befolyásolják a vásárlási kedvet;
- néhány évtizede az emberek még összetartóak voltak, azonnal jelezték, ha valamelyik gyermekkel „gond volt”, akinek érdekében aztán összefogtak a szülők és a pedagógusok, sokszor a teljes környezet. Pszichológusokra, pszichiáterekre nem volt szükség, talán kissé el is íteltük a fejlett nyugatot, ahol szinte sikk volt pszichiáterhez fordulni, lelki egészségünk gyógyítását másra bízni. Ma sokkal kisebb az összefogás, sok a lelki zavar, keressük az ehhez értő szakembert, de nem sok jót hallunk.

A *globalizáció előnyei* is hatással lehetnek a lelki betegségekre:

- 50–60 évvel ezelőtt hazánkban a diagnosztika és terápia területén a legnagyobb problémát az jelentette, hogy meg tudunk-e menteni egy 2000 grammal született csecsemőt, lehetőség lesz-e a csecsemőkori disztrófia gyógyítására, le tudunk-e küzdeni olyan – hosszú időre gondozást jelentő – fertőző betegségeket, mint például a himlő. Napjainkban a fenti bajok gyors gyógyítása mindennapos; egyes, korábban gyógyíthatatlannak hitt fertőző betegségek a régióinkból eltűntek;
- most az AIDS jelent nagy veszélyt, és további fertőző betegségek is előfordulhatnak. Ha tovább javul a világon az együttműködés, ezeket jól kordában tudjuk tartani. Elértük a Nyugatot, talán túl is haladtuk. Fontos, hogy a régi típusú bajok kezelésének kidolgozására, alkalmazására szakemberek képzését nehogy „elfelejtsük”;
- a lelki állapotot javító, eddig nálunk ismeretlen módszereket lehet tanulni;
- nagyobb körű összefogással lehet küzdeni a kíváncsatos változásokért.

2. A LEGKEDVEZŐTLENEBB VÁLTOZAT 2025-RE

2.1. A globalizáció hátrányai elhatalmasodhatnak

Az infantilizálódás, amely a 20. században az ipari társadalmakban megkezdődött, fokozódhat. Az emberek azt teszik elsősorban, amit hirdetések nagy propagandával ajánlanak. Nagy bevásárló- és szórakoztató központokban töltik majd idejüket nagy

részét játék-automaták és primitív izgalmaikkal érdeklődést keltő filmek nézésével, otthon pedig a magányos játékokkal az internet virtuális világával. Izgatókkal tartják éberben magukat, aztán altatókat szednek. Alig marad idő családi, baráti beszélgetésekre, változatos, kinek-kinek hajlamaihoz, fejlődési fokához illő közösségi életre. Így 2025-re a ma szokásosnál is sivárabb lesz a magánélet.

Mind többen testi szépségük fokozása reményében műtéteket végeztetnek, „testépítő” (body building) foglalkozásokra járnak, ehhez roboráló, de a további életerejüket rontó szereket szednek. A többség, nem értve az összefüggéseket, ha a hirdetések alapján várt eredmény elmarad, elkeseredik. Aki az erőltetett sivár kínálatához képtelen alkalmazkodni, annak megbomlik a lelki egyensúlya és/vagy a devianciák felé fordul.

Több lesz a szegény, köztük sok a szakképzetlen munkanélküli, és több lesz a jól kereső, köztük sok a csak pénzt hajszólo „yuppie”. E két csoport a stressz-tűrő képesség fokozásához szert használ, gyakran szenvedélybeteggé lesz.

Várható, hogy sokan nem élnek a globalizáció előnyeivel. Nem fejlesztik kritikus gondolkodásukat, amelyre a globalizáció jó lehetőséget adna. A széles körű választékból a sarlatánok sokat ígérő, de a jobb lelki-testi állapotot nem tartósan segítő hókuszpókuszaitól vagy a különböző szerekekkel való önbódítástól várják a lelki állapotuk javítását. A megnövekedett lehetőségeket az emberiség többsége kicsinyes önzését követve rosszul használhatja. Fogyasztását úgy növeli, hogy a természet károsítása fokozódik és önmagának is árt. Az irányítók sem lesznek boldogok, gyermekeik különösen hajlamosak lesznek a tömegemberekénél is bízarrabb devianciókra.

2.2. A születésszám és a gyermekellátás

Magyarországon 1973 óta mind kevesebb gyermek születik. Közöttük mind többenek a szülei nem tudják megkeresni az önmaguk és a gyermekeik számára szükséges anyagi javakat. Ezt bizonyította Schmidt Péter és Simon Tamás VEAB-díjat nyert pályamunkája (Schmidt-Simon 1989). További rosszabbodás fenyeget, mert mind kevesebb házasság tartós, és egyre több gyermeket egy szülő nevel. A szocialista életesély-paradoxon (a középkorú férfiak halálózása gyakoribb, mint 1938-ban), a sok fiatal halála miatt az idősök aránya tovább növekszik. 2025-re lehet, hogy a lakosság 8%-a 85 év feletti lesz (Schmidt 2004). A magyar nép más népeknél előbb és fokozottabban megfogyatkozhat, a világ vándor-népei közé kerülhet.

Sok gyermek szorul pszichés és pszichoszomatikus gondozásra. Ez a gyermekorvostól 10–15-ször annyi időt igényel(ne), mint a régen szokásos gyermekbetegségeké, elvárnák tőle, hogy felismerje és kezelni tudja a pszichés és pszichoszomatikus zavarokat. Ez azonban lassú, és még lassabban teremt babérokot. Sok gyermekorvos elégedetlen lesz, és rossz közérzettel dolgozik. Így többet árt a betegnek – különösen a pszichés, pszichoszomatikus betegnek –, mint amennyit használ (Schmidt és Méhes 1988). Ha elhagyja a szakmát, akkor pedig hiányzik. A szakpszichológus és az

orvos együttműködését a globalizáció segíthetné. Ezt hazánkban, főleg vidéken nem fogják támogatni. A kevés jól képzett szakpszichológus sem tud saját szakmájában elhelyezkedni. Elhagyják hivatásukat vagy az országot. A mind több magyar pszichés és pszichoszomatikus beteg gyermek kezelése 2025-re rosszabb lesz, mint ma.

2.3. A súlyos pszichiátriai betegek és a deviánsok

A *szkizofrének és hasonlók* ellátásában a családi megközelítés, amit *Babarczi Schwartz Ferenc* már a 20. század elejétől művelt, az egész világon elterjedt. A lelki betegek megértésével és a társadalomba való beilleszkedésük segítségével foglalkozó Ferenczi Sándor és tanítványai világelsők voltak már a két háború között, majd az antiszemita, később a kommunista tiltás ellenére olyan eredményeik születtek, amelyeket ma világszerte nagyon elismernek. Az idült betegek, köztük az elmebetegek ellátása hazánkban, eltérően a világ más országaitól, a szociális ágazat feladata lett. Az egységes magyar gyógypedagógia rehabilitációs szemléletének talaján 1972-től képzett szociális szakemberek jól irányítják ezt a munkát. Magyarországon a 20. század első felétől a szkizofrének életminősége a gazdag országokban szokásosnál jobb, korlátozásaik emberségesebbek voltak.

Az ipari korszak orvostudományában a kórisméket alaposan meghatározó és azokhoz megfelelő fizikai-kémiai gyógymódokat találó „biológiai”-nak nevezett módszer nagyszerű eredményeket hozott. Csak a válság idején jönnek rá, hogy egyoldalú erőltetése, ami ugyan a gyógyszeripart a fegyvergyártás után a második legjövődmezőbbé segítette, nem jó. Itt az ideje, hogy a „biológiai”-nak nevezett tudományos kutatással egyenértékű legyen a pszichoszociális megközelítés elemzése. A két megközelítésnek nem szabad ellentétbe kerülnie. Nyilvánvalóan az a jó, ha a betegek a kétfajta megközelítés előnyeit élvezhetik.

Ha megmaradna az a szemlélet, amely szerint a gazdasági és pénzügyi élet vezetőinek kell meghatározniuk, hogy mire költsek a pénzt, a szkizofrének élethelyzete 2025-ig tovább rosszabbodna.

Az *autisták* 1950 előtt gyermekkortól szkizofrénnel minősítve elmeintézetbe kerültek, ahol a tipikus szkizofrénnel is rosszabbul éltek. Ma az autistákkal családjukból otthon maradhat valaki, a legerencsésebbek kis létszámú nekik létesített sokoldalú foglalkoztatást és teljes elfogadást biztosító helyeken tanulhatnak. Csak 30%-uk kerül felnőtt maradánoan elmebetegek közé. Ha nem változik meg a társadalmak szabályozási rendszere, a jó anyagi helyzetű családok autista betegeinek ellátása javul, a szegények ügyét nem fogja képviselni senki, ők ismét gyermekkoruktól pszichiátriai intézetben fognak sínylődni.

A „borderline” (a szkizofrénia határán lévő) kóros személyiségzavarosak álmodozásaikat, vágyaikat összekeverik a valósággal, a szkizofrénekhez hasonlóan nem érzik azonosnak magukat korábbi és későbbi énjükkel, de normálisnak tudnak látszani. Mind többen vannak, és várhatóan mind többen lesznek (Kernberg 1957). Több

borderline személyiségzavaros érvényesült és érvényesül a politikában, mert el tudják hinni, és hitetni, hogy vágyaik valósággá válnak, és ezzel tömegeket tudnak meggyőzően félrevezetni. Nagy szükség lenne a korlátozásukra, hogy ilyen feladatokra ne kapjanak. Ha a pszichiáterek többsége nem vállalná, vagy nem kapna arra lehetőséget, hogy betegeinek közvetett társadalmi veszélyességét korlátozza, 2025-ben ők a mainál is nagyobb túlsúlyra kerülnének a politikai vezetők között. Sok borderline kóros személyiségűnek és sok szkizofrénnak is évszázadok óta nagyszerű művészi alkotásai voltak. Abban a fantázia szárnyalása előny és nem árt, ezért ebbe az irányba kell őket segíteni.

Az *epilepszia* neurológiai betegség, de indokolt itt említeni, mert ma a szkizofrénia és az ahhoz hasonló bajok után az epilepsziához társuló súlyos pszichiátriai zavarok a leggyakoribbak. Egyre hatékonyabb epilepsziás rohamokat és epizódokat megelőző orvosságot ismerünk. Gondot az okoz, hogy a számukra szigorú életmód szabályait, az alkoholmentességet és a rendszeres gyógyszereszedést nem tartják be. A legrosszabb esetben is várható, hogy ennek érdemessége annyira közismert lesz, hogy 2025-re az epilepsziások közül többen lesznek képesek teljes értékű emberi életet élni.

Az *elbutulások* gyakoriságát erősen befolyásolja a demográfiai helyzet, mert a legtöbb elbutulás idős korban kezdődik, és rosszabbodik is a korral. A fejlett országokban, így hazánkban a lakosság életkor szerinti megoszlása jelentősen eltolódik az idősebb korosztályok felé. 2025-ben a 65 év felettiek aránya várhatóan meg fogja közelíteni a 20-25%-ot a jelenlegi 15-18%-kal szemben. A legrosszabb esetben félő, hogy az *Alzheimer-típusú és a Lewi-féle elbutulások* közül csak a művelt családban élők baját fogják időben felismerni, közülük is csak a kiegyensúlyozott személyek lesznek képesek együttműködni a kezelésben. Az Alzheimeresek hozzátartozóinak szövetségei világszerte erősek, hazánkban is jól dolgozik ilyen. De nálunk még 2009 szeptemberében a köztévében a rendezvényüket bejelentő riporter az Alzheimeres betegekről mint gyógyíthatatlanokról beszélt. Amíg a köztudatba nem kerül, hogy ez a két elbutulás már ma is 5-15 évig elfogadható állapotban tartható, addig a kevésbé kiegyensúlyozottak, ha megtudják, hogy ez a bajuk, öngyilkosak lesznek, vagy „úgy is mindegy” alapon elhanyagolják a gyógyszereszedést, családjuk is lemond róluk (Nagy 2009). Az *érkárosodásokkal összefüggő, az alkoholos és más kábítószer következtében kialakuló elbutulásoknak* a csökkentője elsősorban a rizikófaktorok csökkentése lehetne. A legrosszabb alternatíva esetén ennek ellenkezője várható. Az elhízás, a szerekek visszaélés, a nem szeretett munka túlhajszolása, a zűrös magánélet gyakorisága fokozódhat még a gazdagok körében is, és akkor 2025-ben sokkal több lesz az ilyen okú elbutulás.

Magyarországon, mint általában a fejlettebb országokban, a valóban *értelmi fogyatékosok* ma a lakosság 3%-át képezik. Ha alapvetően nem változik a társadalom rendje, akkor számuk növekedhet, mert mind több betegséggel születő ember ma-

rad életben. A HIV-vel és más vírussal fertőzöttek születők száma hazánkban is növekedhet. Kevesebb lesz viszont a gyerekkori bakteriális agyvelőgyulladások után visszamaradó szellemi és magatartási zavar.

1950-es évektől a magyar gyógypedagógiai nevelés élenjáró volt. A fogyatékosok munkába bevonása (visszaélések miatt) viszont sokkal kevésbé volt sikeres, mint néhány más országban. A legrosszabb esetben lehetséges, hogy a munkaadók nem fordítanak erre időt és fáradságot. Ma a munkaképes korban lévők rendszeres munkavégzésére több mint 100 ezren nem találnak lehetőséget. Félő, hogy 2025-ben értelmi fogyatékosok nem foglalkoztatnak, s emiatt ez a szám legalább 20 ezerrel nő.

A fejkvótával szabályozni próbáló iskolaszervezés miatt ma sokkal többeket minősítenek tanulási nehézségek miatt speciális oktatásra szorulóknak, mint ahányan valóban fogyatékosok. Életlehetőségük emiatt erősen nehezített. Ha nem változik alapvetően a társadalom szabályozása, ez a visszasság is fokozódhat 2025-re.

2.4. A szociálpszichológiai zavarok

A *depresszió* ide sorolását az indokolja, hogy bár nyilván minden betegség részben, és minden pszichiátriai zavar egészében szociálpszichológiai, a depresszió esetében ez épp olyan domináló, mint a szenvedélybetegségekénél. A válságossá vált időnkben a depresszió okozza a legnagyobb problémát. Az USA-ban 2004-ben a rokkantsággal korrigált, elveszített munkaképes életévek száma okaként első helyen mind a férfiaknál, mind a nőknél a depresszió szerepelt. Az Egészségügyi Világszervezet irányelvei között már 2005-ben elsősorban a depresszió felismerése, gyakoriságának visszaszorítása szerepelt megoldandó feladatként. Ha ennek megvalósítása 2025-ig sem lesz mélyen szántó, hanem csak a depresszió ellenes gyógyszereket adják fokozottan, akkor csak kevésbé javul a depressziósok helyzete.

Az *öngyilkosság* a 17. században lett gyakori Angliában, azóta kelet felé terjed ez a divat. Magyarország 1910 és 1987 között a csúcstartók között volt, azóta nem túl gyors a csökkenés. E csökkenést a „biológiai” szemléletű pszichiáterek az antidepresszáns szerek terjedése, mások társadalmi változások következményének tartották. Valószínű, hogy bármennyire romlik a helyzet, a divatszerűen terjedő öngyilkosság hazánkban csökkenni fog 2025-re. Nem örülhetünk ennek, mert régen közismert, ha csökken az öngyilkosságok száma, akkor általában nő a gyilkosságoké.

A *szenvedélybetegség* súlyos társadalmi örökség. Hazánkban a legősibb a túlzott alkoholfogyasztás, később lett szokás a dohányzás, és a leginkább veszélyeztető az újabb kábítószer-használat. A modern civilizáció felgyorsult fejlődése {a Toffler-féle jövősoikk (1970) talaján} számos alkalmazkodási zavart válthat ki: a túlzott stresszhatás oldására sokan káros anyagokra szoknak. A szenvedélybetegségek gyakorisága az iskolai végzettséggel fordítottan arányos. A szenvedélybetegeket ma először nem veszik észre, majd miután kezdenek bajokat okozni, diszkriminálják és stigmatizálják őket (ami nem jobb, mint a régi megbélyegzés). Ha ez a hozzáállás nem változik,

és a tanultság sem javul, 2025-re a szenvedélybetegségek nagymértékű elterjedése, súlyosabb formáinak nagymértékűvé válása várható.

2.5. A lelki egyensúlyunkat rontó vádaskodások

Nagyon károsítja lelki egészségünket, ha a hitben, a világnézetben, a szakismeretben, a nemi irányultságban, és másban különbözőek a közös bajokért mindig csak a másik csoporthoz tartozókat vádolják. Ősidők óta a nagyhatalmak, az utóbbi 70 évben a kevésbé tisztességes magyarok is törekedtek arra, hogy szembeállítsák egymással a kicsit különbözőeket, és a legutóbbi időkig nagyon sikeresen tették ezt. Ha nem tudjuk megérteni és elfogadni egymást, lelki egészségre nincsen reményünk 2025-re.

3. A LEGVALÓSZÍNÜBB VÁLTOZAT 2025-RE

3.1. Kiegyensúlyozott alkalmazkodás a globalizációhoz

Az oktatási, a szociális és az egészségügyi ágazat várhatóan összefog, és a társadalom tagjait a jelenleginél jobban felkészítik, hogy ellenálljanak a globalizáció ártalmainak. A mai fiatal értelmiségiek egy része felismeri, hogy tevékenységeink eredményessége attól függ, hogy együttműködővé tudjuk-e tenni az egyéneket, a közösségeket és a társadalmat. Várható az étkezési, öltözködési, sportolási szokások javulása, de nem számíthatunk arra, hogy optimálisak lesznek. Mind a betegek, mind a nagy betegség nélkül élőkkel törődés feladatai 2025-ben várhatóan a globalizáció miatt nagyobbak lesznek, mint ma, de számíthatunk arra, hogy a dehumanizáló hatásokhoz, a jövősokkhoz való alkalmazkodást a magyar társadalom hajlandó lesz vállalni és meg tudja valósítani.

Várható, hogy 2025-ben az egyéni szülői felelősség, valamint az óvónői, tanítói, tanári szeretetteljes odafordulás, meghallgatás, beszélgetés, a felesleges energiákat lekötő foglalkoztatás jobb lesz. Várhatóan kevesebb lesz a túlmozgékony gyermek.

A már elkerülhetetlen katasztrófák, a felmelegedés, a minden eddiginél pusztítóbb járványok és esetleg atomháborúk után reálisan remélhető, hogy hazánk lakosainak többsége, nemcsak rájön, hogy szeretettel békében élni jobb, hanem ereje is lesz megvalósítani azt. 2025-re a jelenleginél kisebb népességű világban és országban új, szeretetteljes családi puritán életrendet alakíthatnak ki, amelyben boldogan élnek majd szerényebb kényelmi, tárgyi és utazási lehetőségekkel.

A globalizáció segítheti a megrögzött tévhitek feladását. A normálisnak tartott felnőttek büntetésének rendszerét alaposan kidolgozták, és emberségesen alkalmazzák. Ma azok, *akik gyermek- vagy fiatalkorban bűncselekmények elkövetésébe keveredtek,*

többnyire egész életükben nem tudnak beilleszkedni a társadalomba. A „felmentett” elmebetegek is rosszul járnak. Rosszul járnak emiatt a „normális” bűnözők is, az iskolák normális tanulói és tanárai is. Legrosszabbul jár az emberiség, mert amióta ez a rendszer működik, fokozódik a bűnözés, és mind több a kiskorú és az elmebeteg bűnöző (l. kötetünkben Diczig I. és Kappéter I. tanulmány). Várható, hogy a bűncselekményt elkövető gyermekeknek és azoknak, akik elmebetegség miatt nem tudták mérlegelni cselekedetük következményét, megszüntetik a „felmentését”. Az is várható, hogy a bűnözőket dinamikus pszichiáterek irányításával sokoldalú biológiai, pszichoanalitikus és milióterápiás módszerekkel kezelik, ami többnyire jelentős javulást eredményez (Ammon 1988).

3.2. Örömteli, munkás közösségi életre képesek

A születések számának alakulásában reményt keltő, hogy a fiatalok körében még él a tradicionális érték és mind többen terveznek három vagy több gyermeket (l. kötetünkben Pongrácz T.-né tanulmánya). Így nem irreális a remény, hogy 2025-re kedvezően alakul a hazai munkaképes lakosok száma.

A nevelésre alkalmas, szülő nélküli gyermekeknek az a legjobb, ha őket olyan házaspár fogadja örökbe, akik szeretettel felnevelik. A jelenlegi bonyodalmas, a gyermek érzékenységgel törődni nem tudó örökbe adás és fogadás rendszerét csak igen sokoldalú tanulmányozás alapján lehet jóra alakítani. Figyelembe kell venni a vér szerinti szülők, ha ők elhaltak, a nagyszülők és más rokonok érzékenységét, esetleg irreális gyermekvállalási óhajaikat, amelyeknek az alapja lehet a szeretet, de lehet öröklési érdek is. Figyelembe kell venni az örökbe fogadók jogos szempontjait, meg kell győzni az örökbefogadókat szakszerűtlen és ártalmas szempontjaik (például, hogy a vérszerinti szülőkkal ne is találkozzon, ne is tudjon róluk az örökbe fogadott gyermek) elhagyásáról. Biztosítani kell, hogy az örökbe adottak helyzetét rendszeresen ellenőrizze a hatóság, de annak csak tapintatra nevelt és kötelezett képviselői. Az ellenőrzőnek tudnia kell, hogy ő nem felettese a gondnokoknak, a gondnokoltaknak és a vér szerinti hozzátartozóknak, hanem szolgálatukra rendelt hivatalnok. Ezt a rendszert 2015-ig várhatóan el lehet kezdeni jóra alakítani. 2025-re még nem várható, hogy ez tökéletes lesz, mert sok a vita, az ellentmondás, de jelentős javulás várható.

Az örökbe nem adhatók vagy átmenetileg arra várók részére várhatóan a *Sztehlo Gábor* (1994) evangélikus lelkész és felesége által szervezett, 1943 és 1949 között működött, jó családi életre is példát mutatni tudó, munkával munkára és demokratikus intézetvezetéssel demokratikus életre neveléssel működő intézményekhez hasonlókat fognak létrehozni. Megszervezik az intézetekből kikerültek szakszerű továbbsegítését, amíg családot alapítanak és képességeiknek megfelelő munkát találnak. Így az állami gondozásból kikerültek többsége, akik közül ma hazánkban legalább 20 000 deviáns, 2025-ben majdnem mind elfogadható életpályát valósít meg.

Az összetettebb, öröklött és szerzett károsodások (pl. a mind gyakoribb balesetes agykárosodás) *talaján kialakult devianciákkal* való foglalkozás is várhatóan javulni fog, de megnyugtató megoldás általánossá válása nem várható 2025-re.

Magyarországon a *gyermekek lelki egyensúlyhoz segítése és erkölcsi nevelése* – mint világszerte is – sok vitával volt jellemzett és ma is nagyon eltérőek a vélemények, hogy mi igazán hasznos. Biztosan igaza van a gyermekgyógyász és gyermekpszichológus Winnicott házaspárnak, hogy nem a túl jó, hanem az éppen elég jó anya kell. De extrém esetektől eltekintve nehéz megmondani, hogy egy-egy nevelésmód túl sok jót ad-e a gyermeknek és ezzel akadályozza önálló hasznos és boldog emberré válását, vagy nem ad elég jót, akkor is szigorú, amikor azzal akadályozza önálló hasznos emberré válását.

Várható, hogy gyakorlati eredményeket ellenőrizve alapos vizsgálatok kezdődnek erről 2020 körül és akkor a magyarok kb. fele önállóan gondolkodó, fegyelmezett és boldog ember lehet 2025-ben.

3.3. A súlyos pszichiátriai zavarok és devianciák

A *szkizofrénia* tüneteinek enyhítését, a rossz időszakok gyakoriságának csökkenését a gyógyszerek ma is biztosítják. Néhány évtizede javul az együttműködés az elmebeteg, a család, a közvetlen környezet más tagjai és az egészségügyi hálózat között. A magyar egészségügy és különösen a pszichiátria kevésbé hódolt be a kórkép-gyógyítás korlátolt egyoldalú szemléletének. Ez eredményezte a viszonylag jó helyzetet egészségügyünk tönkretétele előtt, és várhatóan még jobbat fog eredményezni 2025-ben a szkizofrének életminőségében. Reálisan számítani lehet arra, hogy a szkizofrének esetében már 2015 körül teljesen elfogadott lesz, hogy korán kell kezdeni kezelni őket, és hogy többségüket nem kell korlátozni másban, csak abban, hogy másokat bolondítsanak. 2025-ben a szkizofrének jó erkölcsű többségét nem keverik a bűnöző betegekkel, és akkor nem kell a szabad mozgásban korlátozni őket. Ki-ki saját adottságai szerint, rehabilitáltan élhet. A többségük lakásából védő munkahelyre járva él majd, néhányan teljesen normálisan gyermekeket is nevelve élnek. Kb. 20%-uk fog rászorulni, hogy pszichiátriai otthonban éljen, ahol legtöbbjük dolgozni fog, sokan párosával élnek, amit, ha kívánják, az egyházak akkor is megáldanak, ha gyermeket orvosi tanácsra nem vállalnak.

Reálisan várható, hogy az *autisták* sorsa sokkal jobb lesz 2025-ben. Várhatóan 15%-uknál több nem fog felnőtt korban sem elmebetegek intézetébe kerülni, és lesznek közöttük munkaképes, családalapításra is képesek.

A „borderline” *kóros személyiségzavarosak* várhatóan mind nagyobb számban kórizmizáltak lesznek 15-18 éves korukban, várhatóan már 2015-ben, korlátozzák őket abban, hogy könnyen hazudva ártsanak a politikában. Mind jobban segítik viszont őket olyan művészi tevékenységekben, amelyekben az álmodozás összekeverése a valósággal nem okoz bajt (Kappéter 2000). Ekkor még nem valószínű,

hogy személyiségük megváltoztatására nagyon elterjednek a már ma is meglévő igen költséges módszerek (Ammon 1988).

Az *epilepsziások* többsége várhatóan elfogadja a nekik való életviteli szabályokat, a hatóságok és a munkaadók pedig segítik beilleszkedésüket. Mert az epilepsziások és családjaik jó érdekérvényesítő adottságokkal rendelkeznek. Így 2025-ben az epilepsziások ritka kivétellel teljes értékű emberi életet élnek.

Az *elbutulások* gyakorisága emelkedik a lakosság idősödésével. Az *Alzheimer-típusúnak és a Lewi-félének* az addigra már a maiaknál is hatásosabb gyógyszerei 2025-re várhatóan általánosan hozzáférhetőek lesznek, és alkalmazásukkal ellensúlyozni lehet ennek az emelkedésnek a hátrányait. Várhatóan a jól kezelt Alzheimereseknél és Lewi-féle elbutulásnál a már ma is ismert „enyhe kognitív gyengeség” (Nagy 2009) 5-15 évig munkaképességet, társadalomba beilleszkedési lehetőséget biztosít, ha megfelelő segítséget is kapnak.

Az *érkéárosodásos eredetű elbutulások* szaporodását a rizikó-faktorok csökkentése mérsékli. Reálisan remélhető, hogy az *alkohol és más kábítószeres miatti elbutulások száma lényegesen csökken 2025-re*, mert már 2015-20 között csökken a szenvedélybetegségek gyakorisága (lásd a 3.4. fejezetben).

Az élve születések számának csökkenése várhatóan olyan társadalmi elvárást fog a szülészeti gyakorlat felé vetíteni, hogy sokkal gondosabban végezzék a terhes-gondozást, sokkal kíméletesebben vezessék a szüléseket, hiszen majdnem minden gyermek várt gyermek lesz. Így csökkenni fog a magzati oxigénhiányos állapot szülés alatt, ami a retardáció leggyakoribb oka. Várhatóan csökken Magyarországon 2025-re az *értelmi fogyatékosok aránya*. A tanulásra csökkenten képesek közé való indokolatlan áthelyezéseket valószínű, hogy 2015-től elkezdik és 2020-ra sikerül teljesen kiküszöbölni. Az 1950-es évektől részükre biztosított jó gyógypedagógiai tanítás várhatóan még kissé javul. Munkába állításukat nekik megfelelő munkakörökben várhatóan biztosítják. A monoton munkákban jobbak, mint az okosabbak. Általában tisztaságra megtaníthatóak. Szemétszállító járművek felrakó munkásaiként kiválóak. A családi életükben is segítve boldog életet élhetnek.

3.4. A szociálpszichológiai zavarok

Várható, hogy már 2010–15 között általános lesz a felismerés, hogy a túlzottan óvó, minden követelmény nélküli gyermeknevelés nem készíti fel a fiatalokat a stressz-terhelésre és az azzal való megküzdésre. A családi és az iskolai nevelés megtaníthatja a lakosság többségét arra, hogy az élet számos terhelést okozhat, de ezekkel tudatos személyiségfejlesztéssel, a közösségek keresésével és a közösségek erejére támaszkodva meg lehet küzdeni. Várhatóan az orvosok és pszichológusok nagy többsége már 2010-ben, majd az egész társadalom túljut azon a korlátolt elképzelésen, hogy meg lehet és meg kell különböztetni a betegségeket és a pszicho-szociális zavarokat.

2025-ben az orvosok az ellátás minden szintjén várhatóan fel fogják ismerni a gyakori szomatizáló depressziósokat. Gondos elemzéssel megkeresik a tüneteiket enyhítő gyógyszereiket. Biztosítják a pszichoterápiájukat és az önérték-érzést biztosító szocioterápiájukat, hogy a javulásuk maradandó legyen. Várható, hogy 2025-re hazánkban lényegesen kevesebb depressziós ember lesz, csak az öröklötten súlyosan terheltek, a lakosságnak kb. fél%-a.

Öngyilkosságot neurózis, szorongás vagy depresszió miatt szoktak megkísérelni. A háziorvos fel fogja ismerni, ha öngyilkosságra készül betege, és hogy milyen konfliktus vagy milyen betegség van a háttérben. Megfelelően fogja tudni irányítani őket. Azt is felismeri majd, hogy ha erre ő nem képes, akkor alapos átvizsgálásra és kezelésre, pszichoterápiát végző szakemberhez irányítja. Így számíthatunk arra, hogy öngyilkosságot megkísérlő személy kevés lesz, „sikeres” öngyilkosság pedig egészen ritkán fordul(hat) elő, és olyan is kevesebb lesz, aki „helyette” gyilkos lesz.

A szenvedélybetegek: a túlzott stressz-hatás nem lesz ritka az újhoz való hozzá szokás mindig nehéz volta (a Toffler-féle jövősokk) miatt, ami késztet az ilyen viselkedésre. Várhatóan a nagy változásokon túl leszünk és a társadalmi körülmények javulnak 2020-ig. Ez a nagy többség számára feleslegessé teszi a pótszerekkel való boldogság-keresést. Az is várható, hogy köztudottá válik, hogy a ma kevésbé butítónak hirdetett kábítószeresek is butítanak. Csak a cannabiodokkal való visszaélés butító hatása nem lesz köztudott. A komolyan ezzel foglalkozók is csak most kezdik felismerni, hogy az árt, a közhiedelem az, hogy veszélytelenek. Azt is bizonyára el lehet érni 2020-tól, hogy az alkoholos delíriumosok és az alkohol által kiváltott nem tipikus zavarok elszenvedői sikeres méregtelenítő kezelés után pszichoterápiás és családterápiás kezelést kapjanak, hogy ne essenek vissza.

3.5. Vádaskodás helyett összefogás

Vannak már mások megértésére, elfogadására törekvő csoportok. Sajnos a többség nem szabadult meg az ellentéteket erősítő hagyományainktól. Valószínű, hogy az EU-ban lévők nemcsak megértőek lesznek egymással, hanem 2015 körül már össze is fognak. 2025 körül pedig várhatóan már a többség is megérti és elfogadja a távolabbi különbözőeket is.

4. A LEGKEDVEZŐBB VÁLTOZAT 2025-RE

4.1. Az egészséges, örömteli munkás élet elősegítése

Az általános egészségszemlélet jó irányú döntő változása optimális egészségi helyzet kialakulására *ad(hat) alapot*. Ez lehetséges, ha az egészségtan oktatása 2012 körül bekerül a hivatalos tantervbe, és mind több pedagógus választja kiegészítő tovább-

képzési tárgyként. Így közismertté válhat, hogy mely környezeti károsításokat kell mindenképpen megelőznünk, és melyeket kell csökkentenünk. Az egész lakosság felismerheti, hogy az egészség értéket jelent. Mindenki megtanulja, hogy lelki egészsége érdekében hogyan adaptálódhat az elkerülhetetlen munkahelyi és a fejlődés érdekében nélkülözhetetlen információs stresszterhelésekhez.

Optimális esetben a magyarok maximálisan *felhasználják a globalizáció előnyeit*. Rájönnek, hogy élvezettel lehet tanulni nyelveket és sokféle életszemléletet megismerni. A többség megkeresi a képességeinek, az addig kialakult érdeklődésének egyaránt megfelelő lehetőségeket, nem sajnálja az időt és pénzt, hogy minél több helyet és embert megismerjen.

A demokratikus közéletben való részvétel kötelezettség és örömteli joggá válik, amellyel mindenki élni fog a legműveltebbektől a legkevésbé tanultakig, még az értelmi fogyatékosok is.

A *nevelés* egészséges alakulását illetően nem lehetetlen, hogy a pedagógiában végre kialakul az egyensúly: csak a szükséges mértékben alkalmaznak a személyiséget nem sértő tiltást és büntetést, de indokolt esetben nem mulasztják el azokat. A legnagyobb művészet a pedagógiában olyan tevékenységek megkedveltetése, amelyeket csak azért nem élvezünk, mert avítt értelmetlen szokásokhoz ragaszkodunk. Nagy öröme lehetne a nevelőnek, ha tanítványa elmondja, hogy rájött, milyen jól érezte magát, amikor alkoholos ital nélkül szórakozott. Sajnos ilyen nevelők csak optimális esetben lesznek. Optimális esetben 2020-tól a nevelők nem hiszik, hogy baráti társaságban alkoholizálni, magánautóval közlekedni jó. Ha 2015-től a nevelést a gyakorlatban kiváló eredménnyel nevelők vezetik, demokratikusan értékelik az eredményeket; a szakpszichológusok száma mind a fővárosban, mind vidéken mintegy 30%-kal nő, összehangolt tevékenységüket a civil szférára is kiterjesztik, és önálló pszichoszomatikus kurzusok indulnak, akkor remélhető, hogy Magyarországon a tömegek lelki egészsége és szociális viselkedése jó lesz.

Optimális esetben nem kizárt, hogy az államvezetés, a civilszervezetek és az egyének együttműködnek, hogy *mindenkinek jusson megfelelő foglalkozás*. Nincs akadálya, hogy már 2020 körül a társadalom felismerje az egységes gyógypedagógiai szemlélettel végzett, a lelki problémások modern gyógyszereket is felhasználó rehabilitálásának lehetőségét, ezeknek a deviánsoknál is lehetséges alkalmazását, és elérhető lesz, hogy szükség esetén mindenki hozzájusson ilyen segítséghez.

A *60-80 évesek* számára 2025-ben már teljesen elfogadott lehet, hogy az egészségesek közülük is munkaviszonyban maradnak. Nem lesz szegény, hogy többségük kevésbé vezető beosztásban és kisebb fizetésért fog dolgozni, mint 50 éves korában. Így ez a korosztály, amelynek a tagjai ma többnyire túlhajszoltak vagy sértetten visszavonultan élnek, 2025-ben kiegyensúlyozottan, boldogan élhet.

A *80 évnél idősebb* korosztály tagjai közül is remélhető, hogy 2025-ben többen lesznek, akik munkaviszonnyal rendelkeznek. Hetente kettővel több szabadnapot

kaphatnak, mint a 60 évnél fiatalabbak. A közösség azok szórakozási lehetőségeit is biztosítja majd, akik már nem dolgoznak. Köztük azokat is, akik már csak speciális szórakozásokra lesznek képesek. 2025-ben a meghitt családi légkör, a családok és a közösségek összetartozása sokkal erősebb és jobb lehet, mint ma, az öregeket szeretettel láthatják. Így a 80 év, sőt a 90 év felettiek, akiknek a többsége ma szomorú, helyzetével elégedetlen, 2025-ben boldogan élhet.

4.2. Deviáns életutak megelőzése és helyreigazítása

Az örökbe adással és fogadással kapcsolatosan minden visszaélést, és minden jó és rossz szándékú félrevezetést megelőző rendszer kialakítása igen nehéz feladat. Csak optimális esetben remélhető, hogy 2025-re a kezdeti hibák javítása után általában kifogástalanul működik majd.

Az állami gondoskodásban felnőttek közül, ha optimális lesz hazánk alakulása, remélhető, hogy a várható javulással kapcsolatban megfogalmazott fejlesztéseket még gondosabban megvalósítják. Akkor remélhető, hogy 2025-ben ritkaság lesz a deviáns egyén.

A kevert okokból kóros személyiségűvé alakultak. A 2007-ben már ismert – bár csak kivételes helyeken használt – egészséges életvitelre készítendő, szükség esetén a társadalomba elfogadható beilleszkedésre emberséges (dinamikus pszichiátriai) módszerekkel, konstruktív agresszióval is kényszerítve kezeljük őket. 2004-től működik 10 férőhelyes részleg társadalomellenes személyek részére a *Gáspár Károly* vezette Szentgotthárdon működő Fővárosi Pszichiátriai Otthonban (Kappéter és Gáspár 2004).

Az egészséges gyermekek nevelése és pszichés segítése optimális esetben úgy javulhat, hogy minden egészséges magyart fegyelmezett, szorgalmas, önállóan gondolkodó, boldog, jó magyar emberré nevelnek, akik kisebb pszichés problémáikat többnyire maguk, ritkán segítséggel meg tudják oldani.

4.3. A súlyos pszichiátriai betegek sorsa

A szkizofrének és hasonló betegek tekintetében optimális esetben remélhető, hogy a várhatónak tarthatónál is jelentősen jobb eredmények általánosak lesznek. *A szkizofréneket és a határeseti („borderline”) kóros személyiségűeket* néhány magánintézetben dinamikus pszichiátriai módszerekkel bámulatatos eredményekkel kezelik (Ammon 1988). Optimális esetben elegendő ilyen munkát végző hely lesz ahhoz, hogy pszichiáterek, pszichológusok, szociális munkások, pszichiátriai ápolók és foglalkoztatók ott tanuljanak.

Optimális esetben remélhető, hogy 2025-re az *autisták* nemcsak mind bekeverülhetnek a gyermekkorban számukra létesített speciális tanító helyre, hanem remélhetően nem kevesen lesznek, akiket olyan jól sikerül kezelni és nevelni, hogy munkára is képesek lesznek, és lesznek munkahelyek, ahol elfogadják a másnak nem ártó különbségeiket.

Az elbutultak optimális esetben 2025-ben maguk is, hozzátartozóik is sok egye-
sületet fognak működtetni, amelyek mindent megtesznek azért, hogy ismertessék a
társadalommal a teendőket. Így remélhető, hogy az *Alzheimer-típusú és a Lewi-féle
kórfolyamat* kezdetének gyanúját az érintett maga, vagy a családja, vagy a munkatár-
sai már akkor felvetik, amikor kisebb lázas betegség, vagy katarakta-műtét kapcsán
kiderül, hogy az enyhe feledékenység kifejezett lett. Ha ekkor történik az alapos
átvizsgálás és gyorsan kezdődik az adekvát kezelés, akkor majdnem mindegyiküknél
5-15 évig csak az „enyhe kognitív gyengeség” (Nagy 2009) formájában nyilvánul meg
az elbutulás, amivel szerető környezetben munkaképes és megfelelő segítő eszközökkel
önállóan örömmel élni képes marad az egyén. Ezek a bajok a kombinációs készséget
nem rontják, csak a komputerrel pótolható emlékezést és a térben eligazodást. Az ilyen
elbutulás nagyobb része 70 éves kor után kezdődik, így kb. 85 éves korig nem szorul-
nak ápolásra. Az Alzheimer típusú elbutulások kisebb része, az 50 év körül súlyossá
váló öröklött Alzheimer-kórtól károsítottak (kb. a társadalom 2 ezreléke) is kisebb
terhet fog jelenteni a társadalom számára, mint ma. Ma 50 éves koruktól szorulnak
állandó ápolásra, akkor csak 65-70 éves kortól lesznek annyira elesettek. A súlyosan
elbutultakat ma is szeretik hozzátartozóik. Ha megszervezik a közös családi ellátásukat,
szeretettel élhetnek akkor is, amikor kedvesen gyermekes szintre jutnak.

Remélhető, hogy 2025-ben az *érbetegségek* megelőzése is, kezelése is jelentősen
jobb lesz, mint ma. A dohányzás, az elhízás, amelyeknek nagy szerepük van az
erek romlásában, optimális esetben remélhetően addigra ritkaság lesz. A javasolt
(maiaknál is jobb) gyógyszereket a betegek pontosabban fogják bevenni, mint ma.
Optimális esetben az agyi érkárosodás miatt elbutultakat jó gyógyszerelés és kellő
mozgatás mellett fogják szórakoztatni is, és egyszerű munkát végezve fokozódik
önérték-érzésük. Így a 60 év felettiek körében az agyi érbetegséghez társuló elbu-
tulás miatt, akik között ma az össznépesség 2%-a szorul egész napi felügyeletre és
ápolásra, 1%-uknál kevesebb fog ezekre szorulni.

Az alkoholos elbutulás optimális esetben 2025-ben ritkaság lesz, mert alig lesz
alkoholizmust átélt ember.

A ritka körképek és ismeretlen okok miatti elbutulások. Optimális esetben megta-
lálják a néhány régen ismertnek a gyógymódját és megjelennek újak, a két változás
kiegyenlíti egymást. Így 2025-ben is a lakosság 5%-ánál kevesebb ember lesz miat-
tuk munkaképtelen és egy ezreléknél kevesebb fog miattuk ápolásra szorulni.

4.4. A pszichoszociális zavarok alakulása

A hangulatzavaros és szorongásos betegséget, ha optimálisan fejlődik Magyarország,
2025-ben a művelt nagyközönség, különösen minden első ellátást adó orvos, de a
beteg önmaga is fel fogja ismerni. Mindenki tudni fogja, hogy a különböző testi
tünetek gyökere az esetek többségében a hangulatzavar és a szorongás. A házior-
vosok nemcsak azt állapítják meg, hogy szervi bajt nem találnak, hanem felismerik,

■ hogy milyen típusú hangulat- vagy szorongásos zavar van. Tudni fogják, hogy a kezelésben legfontosabb, hogy nem szabad belemenni abba, hogy tétlenségben hagyjuk őket. Önérték-érzésüket kell erősíteni. A hatékony antidepresszánsok csak arra valók, hogy kisegítsék a beteget a tétlenségből. A háziorvosok azt is felismerik majd, hogy ha ők nem tudnak segíteni, akkor a depressziósokhoz speciálisan értő pszichiáterhez kell küldeni a beteget.

Remélhető, hogy 2025-ben elegendő számú olyan munkahely lesz, ahol minden lehangolt és szorongó embert szeretettel bevesznek a közösségbe, ahol kellemes lesz a közösségi élet. Ahol mindenki büszke lehet arra, hogy szorongásos és kóros hangulatú betegség miatt – amely okból 2007-ben hazánkban a lakosságnak kb. 20%-a, a világ lakosságának pedig 7,5%-a évente átlag 40 napot töltött munkán kívül – 2025-re évi 15 napnál többet munkán kívül senki sem tölt, az annyit igénylők száma is 2%-ra csökkenhet. Így nem lehetetlen, hogy még az öröklötten súlyosan depresszióra hajlamosak többsége is rehabilitáltan jól kezeltén él majd.

Öngyilkosság optimális esetben remélhető, hogy minimálisan fog előfordulni.

A szerfüggések megelőzése és alakulása. A ma is ismerten káros szerek fogyasztása akkor maradhat el teljesen, ha az emberek lelki problémáikkal nem ezekhez, hanem pszichoterapeutákhoz fordulnak, továbbá több és jobban képzett pszichoterapeuta lesz. Így optimális esetben 2025-ben a cannabis-féléken kívül más drogokat használni legfeljebb a lakosság kevesebb, mint 5%-a fog. A cannabis-félék elhagyása legkorábban 2030-ban remélhető.

4.5. A különböző gondolkodás előnyei

Optimális esetben már 2015 körül lépések történhetnek az egész emberiségre kiterjedő összefogás irányába. Ha az emberek túlnyomó többsége felismeri annak előnyeit, hogy nem vagyunk egyformák, 2025-re megszűnhet minden nemzeti, hitbéli, foglalkozásbéli, nemi irányultság miatti, nő-férfi közötti értetlenség.

* * *

A közösségi emberi összefogás nélkülözhetetlen, hogy elkerüljük az emberi civilizáció megszűnését. A kényelem, az utazási lehetőségek már óhatatlanul beszűkülnek. Hisszük, hogy ez nem lesz akadálya, még az is lehet, hogy elő fogja segíteni, hogy az emberiség majdnem minden tagja boldog közösségi életben élhessen, dolgozhasson, élvezhesse a természet szépségeit, és optimálisan kiteljesíthesse képességeit, gyakorolhassa emberi jogait.

- Ammon, G. Das Borderline-Syndrom – ein neues Krankheitsbild. In: Günter Ammon: *Vorträge 1969-1988*. Pinel Verlag, 1988. 150–181.
- Dézsy J.: *Egészség-gazdaságtan egy kissé másképpen: az egészségügyi rendszer irracionálisai, tévedései, illúziói*. Springmed Kiadó, Budapest, 2006
- Kappéter I.: The life of the people with the diagnosis of schizophrenia in the 8th district of Budapest. In: V. Hudolin (ed.): *Social Psychiatry*, Plenum Press, New York and London, 1984. 683–686.
- Kappéter I.: A jövőkutatás legújabb irányzatai és a határeseti énzavar. *Planetáris tudat*, 2000/2.
- Kappéter I.–Gáspár K.: Új lehetőség a társadalomellenes személyiségek kezelésére. In: Kristóf T.–Tóth A.-né (szerk.): *Globális és hazai problémák tegnaptól holnapig*. VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatási Konferencia. Arisztotelész Stúdium Bt., Budapest, 2006. 174–177.
- Kernberg, O. F.: *Borderline szindróma és patológiás nárcizmus*. Az Autizmus Alapítvány Kapocs Kiadója, Budapest, 1990. Eredeti angol 1957.
- Kovács G.–Manchin R.: *Dohányzás vagy egészséges életmód*. Medicina, Budapest, 2006.
- Kopp M.–Skrabski Á.: Magyar lelkiállapot. *Végeken*, Budapest, 1992.
- Kopp M. (szerk.): *Magatartásorvostan*. Medicina, Budapest, 2005.
- Népegészségügyi Jelentés 2004. Morbiditás*. Országos Epidemiológiai Központ, Budapest, 2004.
- Nagy Z.: Enyhe kognitív gyengeség. *Orvostovábbképző Szemle*. 2009/8.
- Schmidt P.: *Az egészségügy fejlődésének vizsgálata Magyarországon, kiemelt mutatók alapján*. SOTE Társadalomtudományi Intézet Tudományos Közlemények II. kötet. Budapest, 1979.
- Schmidt P.–Simon T.: *Újszülöttek nyomon követése és az eredmények összevetése a szülők egészségmagatartásával*. MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság díjnyertes pályamunka, Győr–Várpalota, 1989.
- Schmidt P.: A jövő és az egészséges társadalom. *Orvosi Hetilap*, 2004/44.
- Schmidt, P.–Méhes, K.: *Nachfolgerung der Lage der gefährdeten Kinder in einer Grundschule in Győr/Ungarn*. I. Intern. Kongress der Sozialpaediatric Deutschlands München, 1988.
- Szethlo G.: *Isten kezében*. Szethlo Gábor Gyermek- és Ifjúságsegítő Alapítvány, Budapest, 1994.
- The World Health Organization: 171 health indicators across of 192 countries*: http://www3.who.int/whosis/core/core_select.cfm
- The World Health Report 2001. Mental Health: New Understanding, New Hope*. WHO, Geneva, 2001.

MEGSZELÍDÍTETT JÖVŐ? KIKÖZÖSÍTETT ETNIKUMOK, HAJLÉKTALANOK ÉS HOMOSZEXUÁLISOK 2025-BEN

SZILÁGYI GYULA

SZOCIOLÓGUS, ÍRÓ – BUDAPESTI MÓDSZERTANI SZOCIÁLIS KÖZPONT

*Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa –
török, tatár, tót, román kavarg
e szívben, mely e múltnak már adósa
szelíd jövővel – mai magyarok!*

(József Attila: A Dunánál)

A szelíd jövő ígézetében született kegyelmi pillanatok messzire mutatnak az időben. Túl a gyökerek megtartásának ősigig ásó konok igyekezetén, túl a másságukat kizárólagos értéként vallók felszegett állú büszkeségén, a nyitott ajtókon buzogánnyal kopogtatók tébolyult gögjén, és túl a sors ütötte sebek előtt a szociális kómába menekülők apátiáján. Magyarországon ma 13 nemzeti és egy etnikai kisebbség él: létszámbeli arányuk – becslések szerint – eléri az összlakosság 10%-át. A hazai zsidó közösség pedig 2005 októberében kérte az Országgyűléstől a *zsidó nemzetiség* elismerését (Magyarország nemzetiségei, Wikipédia). A szexuális orientációjuk miatt egy évezrede perifériára szorítottak asszertív érdekérvényesítő törekvései vagy a nincstelenségükkel tüntetőik kihívó magamutogatása olyan társadalmi jelenségek, amelyek a legkevésbé sem segítik, hogy az ősök által vívott harcot „békévé oldja az emlékezés”. *A konfliktusmentes társadalom ugyan illúzió, de a szelídebb jövő nem az.*

Az alábbiakban: egy hazai *nemzeti kisebbség* (szlovákok), egy *etnikai kisebbség* (cigányság), egy *vallási közösség* (zsidóság), egy szexuális orientációjából adódóan *deviánsnak tekintett csoport* (homoszexuálisok) és a gazdaságilag ellehetetlenült *nincstelének (hajléktalanok)* elkövetkezendő két évtizedét tekintjük át. Vannak olyan csoportok, amelyek társadalmi elfogadottsága kedvezően alakul, mások jövőjét vizsgálva Faludy György verssorai jutnak a kutató eszébe:

*Hogyan küldjek neked vigaszt,
Ha nincs vigasz, amely igaz?*

1. NEMZETISÉGEK HATÁROK NÉLKÜL: A NEMZETI KISEBBSÉGEK JÖVŐJÉT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

A 2001-ben lezajlott magyarországi népszámlálás során 314 600 fő vallotta magát valamilyen nemzeti, illetve etnikai kisebbséghez tartozónak. *Nemzeti kisebbségnek* egy adott társadalom azon tagjainak csoportját tekintjük, akik nem a többségi nemzettel azonosulnak, hanem olyan másik nemzettel, amely saját állammal rendelkezik, vagy annak létrehozására törekszik (Magyarország nemzetiségeinek története, honlap). E kisebbségek az elmúlt század első felében saját fennmaradásukért küzdöttek. A második világháborút követő – kíméletlen és tragikusan igazságtalan – lakosságcserek után a proletár internacionalizmus jegyében „oldódott meg” e kérdés: a politikai vezetés számára a nemzetiség mellékes kérdéssé vált, az egyén és a kisebbségi csoport elfogadása, esetleges privilegizációja annak függvényében alakult, hogy az adott közösség kellőképpen proletár-e, azaz hajlandó-e azonosulni az államvezetés voluntarista céljaival. Az anyaországokkal kezdetben sehogy sem, később már könnyebben – de akkor sem zavartalanul – lehetett kapcsolatot tartani. A rendszerváltás után megnyitott határok, majd kilenc évvel később az EU-tagság e tekintetben jelentős változásokat hozott. A nemzeti érzés lekerült az emocionális tiltólistáról, s ez alapvetően módosította a nemzetiségi csoportok és a befogadó nemzet kapcsolatát. *Az elkövetkezendő húsz évben az ilyen kisebbségek elfogadottságát az alábbi tendenciák határozzák meg.*

Az individualizálódó társadalmakban a nemzeti hovatartozás egyéni életutat meghatározó szerepe csökken, ugyanakkor a nemzetiségüket öntudatosan vállaló kisebbségek száma növekszik.

Az anyaország és a befogadó állam közötti érdekütközések, gazdasági, politikai konfliktusok hatására a nemzeti érzések hangsúlyozottabbá válhatnak.

Ez utóbbi esetben a történelmi igazságtalanságok táplálta előítéletek, gyanakvások felerősödnek, és ez a többségi társadalmat elutasító szembenállás kialakulásához vezethet.

A kulturális identitás, a hagyományőrzés, az anyaországi kapcsolatok ébrentartása felértékelődik.

A kulturális autonómia iránti törekvések kifejezettebbé válnak, az anyanyelvi oktatás igénye annak függvénye, hogy az adott kisebbség mennyire él „egy tömbben”.

A földrajzi és szociális mobilizáció hatására a korábban zárt nemzeti közösségek megnyílnak, gyakoribbá válnak a „vegyes házasságok”, kialakulnak a rokoni kapcsolatok a kisebbségi nemzetiségek és a befogadók között.

Az anyaország gazdasági helyzetétől, fejlődésétől, piaci lehetőségeitől függően létrejönnek a közös vállalkozások, beruházások, amelyekben a nemzeti kisebbségek nyelvet jól beszélő, helyismerettel és megfelelő kapcsolatokkal rendelkező tagjai kulcsszerepet kapnak. Ez fokozottan érvényes a jelenleg hazánkban diaszpóráként

elő kínai kisebbség esetében: az anyaország gyors gazdasági fejlődése katalizátorként hat a mikro- és középszintű közös vállalkozások kiépítésére.

A túldimenzionált nemzeti érzésekkel, bizalmatlansággal körülbástyázott, hermetikusan zárt nemzetiségi közösségek nyitottabbá válása semmi esetre sem jelent fel-tétlenül asszimilációt. A kulturális identitás, az anyanyelv, az anyaországi kapcsolatok ébren tartása, valamint a kulturális autonómia egyértelműen az asszimiláció ellenében hat. A nemzetiségi önazonosság, a hagyományok és a történelmi gyökerek megőrzése, az anyanyelvi oktatás színvonala persze annak is függvénye, hogy – a többségi nemzet által nyújtott finansziális támogatás mellett – az anyaország milyen pénzügyi forrásokat tud megnyitni a határon túl élő nemzeti kisebbségek segítésére.

„A magyarok országában nem mindig jó nem magyarnak lenni” – a magyarországi szlovák kisebbség 2025-ben

A szlovák nemzetiség Magyarország második legnépesebb kisebbségi csoportja: 2001-ben 17 693 lakos vallotta magát e népcsoporthoz tartozónak, a nemzetiség teljes létszáma – becslések szerint – 100 ezer fő körül van. Nyelvszigetszerűen alkotnak közösséget a Délkelet-Alföldön, Pest és Komárom megyében, illetve az Északi-középhegységben. A közösség jövőjét – az 1989-ben alakult – Békéscsabai Szlovák Kutatóintézet egyik munkatársa a következőképpen értékelte (Szubjektív 2000): Egyirányú utcában lépegetünk, visszavonhatatlanul távolodunk a szlovák gyökerektől és új magyar identitás felé közeledünk. Ellenkező irányba nem lehet menni. Sajnáljuk ezeket a gyökereket, de nincs más választásunk. Voltak, akik megpróbáltak visszatérni ezekhez a gyökerekhez. Csak azt érték el, hogy a többiek értetlenül néztek rájuk, mint arra az autósra, aki ellenkező irányba hajt az egyirányú úton. Lehetséges ugyan, de kockázatos, konfrontatív és értelmetlen”. A szerző szerint az asszimiláció ellenében ható anyaországi kapcsolatok sem különösebben gyümölcsözőek: „Én azonban mint szlovák, Szlovákiában sem kapok túl sok gondoskodást. Legfeljebb megdicsérnek azért, hogy egész jól tudok szlovákul, ami nagyon szép teljesítmény egy magyartól.” A nemzetiségek fennmaradásának kulcskérdése az anyanyelv megőrzése. Ebben a vonatkozásban a szlovák kisebbség ismét csak hátrányos helyzetben van: „Túlnyomó többségünk tájnyelven beszél és nem tanulta meg az irodalmi szlovák nyelvet, ezért nem érti jól a szlovákiai szlovákokat. Paradoxon, hogy az a humán elit, amely tudja az irodalmi nyelvet, és átadhatná azt a következő nemzedéknek – szélesítve ezzel a modern szlovák kultúra intellektuális bázisát –, egyre gyakrabban járattja gyerekeit magyar iskolákba.” A szerző értékelésében a magyar nemzetiségi törvény nagyon szép elveket deklarál, de megvalósításához nem biztosítja a feltételeket. A kisebbségek anyanyelvi oktatásához, a szlovák nyelv közeletben és hivatalokban történő használatához hiányzik a megfelelő infrastruktúra. Talán a szlovák kisebbség megállíthatatlannak látszó asszimilációja mondatja ki az előadóval a keserű konklúziót: „A nemzetiségi törvény tehát csak elméleti síkon

marad és hatása az aktuális kormánygarnitúra és a helyi önkormányzatok jó vagy rosszindulatán múlik. Nehéz nem egyetérteni azzal a gyanúval, hogy a törvényalkotók szándéka nem az itt élő kisebbségek problémáinak megoldása volt. Sokkal inkább az volt a céljuk, hogy újabb eszközt hozzanak létre a szomszéd országokkal szembeni nyomásgyakorláshoz a határon túli magyarok érdekében.”

Várhatóan tehát 2025-ig a szlovák nemzetiség fokozatosan feloldódik a többségi társadalomban. A folyamat spontán zajlik és konfliktusmentes lesz. A kulturális identitás, a hagyományok és a gyökerek megőrizhetők: az ezredfordulón 3 szlovák anyanyelvű óvoda, 5 szlovák tannyelvű iskola, 2 szlovák tannyelvű középiskola segítette a nemzeti kisebbség fennmaradását. A Szlovák Tudományos Akadémia, az MTA Kisebbségkutató Intézete és a Békéscsabai Szlovák Kutatóintézet 2001-ben a hazánkban élő nemzeti kisebbségek egyéni és csoportidentitását vizsgálta. A megkérdezett szlovákok 86%-a vallotta magát nemzetiségéhez tartozónak, saját kisebbségi közösségét követően pedig a magyar nemzethez, a Magyar Köztársasághoz kötődött legerősebben (Homisinova 2001). Ez a kép az elkövetkezendő két évtizedben nagy valószínűséggel nem változik.

A másik forgatókönyv valamivel sötétebb jövőt vetít elénk. A nemzetiségüket tudatosan vállaló, gyökereikhez ragaszkodó, elkötelezett kisebbségek ugyanis kudarcként élik meg, hogy a csoport döntő többsége visszavonhatatlanul elindult az asszimiláció útján. A „mint oldott kéve, széthull nemzetünk” érzése épp olyan fájdalmas a kisebbségben élő szlovákok, mint a szülőföldjükről száműzött magyarok számára. A csoportkohézió lazulása sokféleképpen megállítható: az összetartozás, a közös gyökerek, a sorsazonosság túlhangsúlyozásakor azonban fennáll annak veszélye, hogy a csoporton kívüliek (jelen esetben a többségi társadalom tagjai) ellenségeként jelennek meg. A magyar nemzetiségi törvény konfrontatív kritikája erre a lehetőségre figyelmeztet. Az a gondolat ugyanis, hogy a magyar állam „eszközként (túszként?) használ bennünket ahhoz, hogy a határon túli kisebbségeinek helyzetét javítsa”, az ellenségképzés folyamatának elindulására utal. Ráadásul a többségi állam mindezt egy Európában örömmel fogadott, nagyra értékelt nemzetiségi törvény nevében teszi, annak betűjéhez talán ragaszkodva, de szellemét messzemenően kijátszva. A huszadik század derekáig folyamatosan békétlenkedő, kölcsönös területi követeléseket harsogó, egymás országába bevonuló, kivonuló, majd ismét bevonuló szomszédállamok esetében, a kisebbségbe szoruló nemzetiségek gyanakvása korántsem alaptalan. Mindez pedig növeli annak kockázatát, hogy az elkövetkezendő évtizedekben a szlovák kisebbségen belül egy szembenállást kereső, konfliktusokat ébresztő „kemény mag” alakul ki, diszharmonikussá téve a kapcsolatot a befogadó állam polgárai és a szlovák nemzetiséghez tartozók között. Északi és déli határainkon túl már történtek ilyen etnikai atrocitások (nemcsak a magyar kisebbség kárára), a fentiekben vázolt alternatíva Magyarországon is hasonló konfliktusok kialakulásához vezetne. E forgatókönyv szerint a szlovák közösségek zártabbá válnak, a kívülállót bizalmatlanul

fogadják. A bizalmatlanság bizalmatlanságot szül, és a kölcsönös gyanakvás spirálját nagyon nehéz lesz megállítani. A túlfűtött nemzeti indulatokat elutasítók kettős peremhelyzetbe kerülnek: saját közösségük hazafiatlannak minősíti, a többségi társadalom pedig csendes gyanakvással kezeli őket. A nemzetiségi falvakból menekül az EU-orientált értelmiség, csak az „ügy” militáns apostolai maradnak. A kisebbség kiközösíti a többséget és viszont. Diplomáciai jegyzékváltás, külügyminiszeri találkozók. A kása (a gulyás) nem étel, a tót (a magyar) nem ember. Szlovákokat vernek Békéscsabán, magyarokat Pozsonyban. *Tébolyult és valószínűtlen vízió.* Még akkor is, ha egyes elemei amolyan „dépà-vu” érzést ébresztenek bennünk.

2. TALÁLKOZUNK BOLDOG CIGÁNYOKKAL IS? — CIGÁNY (ROMA) ETNIKUM MAGYARORSZÁGON 2025-BEN

Etnikai kisebbségként egy adott társadalom azon csoportját tekintjük, amelynek tagjai közös kulturális identitással bírnak, amely különbözik a többségétől, illetve más etnikai csoportok kulturális identitásától. Az etnikai kisebbség kevésbé különül el a többitől, mint a nemzetiségi kisebbség, vagy éppen nemzeteken átnyúló identitást mutat.

Hazánk legnagyobb lélekszámú kisebbsége a cigányság. A 2000-es népszámláláskor 142 ezren vallották magukat cigánynak, szakértői becslések szerint az etnikum népessége 500 és 700 ezer között van. *Amennyiben a „nem cigány” populáció demográfiai mélyrepülése folytatódik, a cigány etnikum létszámbeli aránya 2035-re eléri a magyarországi összlakosság 10%-át* (Kurdi, honlap). Életmódjuk jelentős mértékben különbözik a többségi társadalom életviteli szokásaitól, a hazai átlagértékekhez viszonyítva az etnikum minden devianciamutató tekintetében sokkal rosszabb képet mutat. Előítéletekre épülő, negatív diszkriminációjukat megkönnyíti, hogy külsődleges jegyek – bőrszínük, hajszínük, hanghordozásuk – alapján könnyen „beazonosíthatók”. A cigányság nem tekinthető egységes népcsoportnak: az erősen polgárosult réteggel is rendelkező, magyar nyelvet beszélő *romungrók* mellett, az etnikumhoz tartoznak a romani nyelvet beszélő – kereskedelemmel, használt autók, régiségek eladásával foglalkozó – *oláh cigányok*, valamint a magyar és a romani nyelvet egyaránt használó *beás cigányok* is.

Az elkövetkezendő két évtizedben a cigány kisebbség helyzetének alakulását a következő tényezők befolyásolják negatívan.

- A differenciális termékenység, vagyis az a jelenség, hogy a különböző társadalmi csoportokban a gyermekszám számottevő eltérést mutat. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy minél rosszabb gazdasági-kulturális feltételek között élő rétegről van szó, tagjai annál kevésbé használják a születéskorlátozás hatékony eszközeit (Nevelhetőség, 1985).

- A hazai alap- és középfokú oktatási rendszer egyre kevésbé képes arra, hogy a rendszerbe belépők otthonról hozott szociokulturális deficitjeit kiegyenlítse.
- Az alkalmi feketemunkából nyomországon élők, sokgyermekes családok igen kevésbé alkalmasak arra, hogy gyermeküket megfelelő startpozícióba hozzák a szociális mobilizáció csatornáinak kihasználásához, különös tekintettel arra, hogy e lehetőségek egyébként is szűkre szabottak.
- A szociálpolitikai megoldások: a „szocpol” eszköztára jelenleg arra ugyan alkalmas, hogy a roma közösségeknek kb. 80%-át jelentő, szegénységi küszöb közelében – vagy az alatt – élő családokat életben tartsa, de nem teremti meg a létbiztonságot, nem motivál a felemelkedésre.
- A szigorúbb munkaerő-piaci elvárások kontraszelektív hatása: akik húsz évvel ezelőtt még minden szakképesítés (és szaktudás) nélkül „rendes, melós gyerekeknek” minősítve tagolódtak be a munka világába, 2025-re teljesen kikopnak a munkaerőpiacról, legfeljebb a fekete- vagy a szürkegazdaságban találnak maguknak megélhetést.
- A szocializáció kényszerpályája: az egyszerű fizikai munkára épülő termelési struktúra összeomlása után tartósan munkanélkülivé vált szülők gyermekeinek munkaszocializációja rossz mintát követ. A munkával megszerezhető jövedelem – mint az egyéni boldogulás eszköze és a társadalmi integráció egyik lehetősége – e mintából hiányzik.
- Fenti deficitek következményei általában szimultán jelentkeznek ebben az etnikai kisebbségi csoportban, s ez különösen alkalmas az előítéletek konzerválására.

Ugyanakkor több olyan kezdeményezéssel is találkozunk, amelyek ugyan nem teljesednek ki a következő húsz évben, de a cigány kisebbség sorsának pozitív változását megalapozhatják.

- A szakirodalom szerint „némi elmozdulás tapasztalható a cigányság körében, az iskolázottság megítélése tekintetében”. Egyre többek számára válik nyilvánvalóvá, hogy magasabb iskolázottság nélkül nincs esélyük a társadalmi beilleszkedésre, a feljebb jutásra.
- Annak ellenére, hogy a kormányzatok által létrehozott ösztöndíjak, pályázati támogatások a cigányságnak csak egy vékony rétegéhez jutnak el, biztató jelként értékelhetők.
- Kialakult és folyamatos fejlődésben van a cigány fiatalok oktatására alkalmasnak látszó kollégiumi rendszer, amely e kisebbség felemelkedéséhez elengedhetetlennek látszik.
- Azok a roma fiatalok, akik jelenleg e kollégiumi rendszerben folytatják tanulmányaikat, tömegbázisát jelenthetik egy nagyobb létszámú, saját etnikai kisebbségük iránt elkötelezett cigány értelmiségnek, amely döntő szerephez juthat a cigányság felemelkedésében.
- A felsőfokú oktatásban a diploma megszerzésének feltétele az idegen nyelv ismerete. Az a tény, hogy a különböző hazai cigány nyelvjárásokból tett vizsga

is elfogadható, minden bizonnyal megkönnyíti részint a cigány kultúra és gondolkodásmód megismerését, másrészt pedig segít a többségi társadalomhoz, illetve a roma kisebbséghez tartozó értelmiségieknek a kölcsönös bizalom kiépítésében.

- A helyi és országos önkormányzatok tevékenysége szervezettebbé válik, az EU-konform jogszabályok szankcionálják a diszkriminatív megnyilvánulásokat, a kisebbségnek szóló tömegtájékoztatás a roma etnikumhoz tartozók egyre szélesebb körét éri el.

A kilencvenes évek elején állítólag *Lakatos Menyhért* – a cigány származású, elismert író – *kockáztatta meg azt a kétségbeesett prognózist, amely szerint Magyarországnak nincs választása: ha nem szándékozik megölni, el kell tartania az ország cigányságát.* A váteszi jóslat nem bizonyult helytállónak: azzal együtt, hogy a roma kisebbség és a többségi társadalom együttélése messzemenően nem konfliktusmentes, de az *etnikai ellentétek* – a tragikus és idegeket borzoló fordulatok ellenére – *mindeddig kezelhetőnek bizonyultak.* Ugyanakkor kétségtelen, hogy Magyarországon a cigány kisebbséggel kapcsolatban a legerősebbek a negatív előítéletek. A „cigány” szó a közgondolkodásban a dologtalan, munkakerülő, analfabéta, mások kárára élő, agresszíven szaporodó, bűnöző szinonimájaként jelentik meg. Ezen előítéletek évszázadok óta jelen vannak és hatnak a többségi társadalmakban, megváltoztatásukhoz az elkövetkezendő húsz év nem lesz elegendő. A cigány közösségek zártsága, az egyre gyorsabb ütemben városokba áramló cigányság gettóinak kialakulása, a helyzetük megváltoztatására irányuló állami és civil kezdeményezések ambivalens fogadtatása csak tovább nehezítik a többségi lakosság elfogadó attitűdjeinek kialakulását.

A következő két évtizedben még az optimista jövőkép sem mutat alapvetően kedvező változásokat. A differenciális termékenység továbbra is érezteti hatását, s az aprófalvak iskoláinak megszüntetése nemcsak az oktatást viszi távolabb a cigányoktól, hanem a cigány fiatalokat is visszatartja a tanulástól. A kollégiumi rendszer kiterjesztése, a körzeti kollégiumok hálózatának létrehozása, az ösztöndíjak, támogatási formák jelentős mértékű bővítése komoly segítséget jelentene, de ennek pénzügyi fedezete középtávon nem látszik biztosítottnak, és minden késlekedés a funkcionális analfabéta, szakképzetlen roma fiatalok számának jelentős növekedésével jár.

Ezt a negatív tendenciát némiképp – de nem teljes mértékben – ellensúlyozza *egyres cigánycsaládok jövőorientált gondolkodása:* gyermekeik iskoláztatása érdekében egyre többen hajlandók komoly áldozatot hozni. Sajnos csak igen kevés családnak áll módjában, hogy ezt megtegye. A munkaerőpiac pedig továbbra is csak a megfelelő szaktudással rendelkező, élethosszig tartó tanulásra képes, tudását folyamatosan megújító, jelentkezőkre tart igényt. A ma 8–10 éves roma fiatalok, akik 2025-ben 25–30 évesek lesznek, a munkakultúra tekintetében is hátrányos helyzetben vannak. A szociális segélyre, családi pótlékra várva, posta előtt ácsorgó szülőktől aligha tanul-

hatják el a „leves ingyen – nincsen” puritán életfilozófiát és azokat a munkavállalói erényeket (megbízhatóság, kiszámíthatóság, pontosság, az elvégzett munkáért érzett felelősség stb.), amelyek a foglalkoztatásban ma alapvető követelmények.

Magyarországon 2025-ben tehát lesz egy létszámában egyre bővülő, a munka világába és a többségi társadalomba betagozódni kevésbé képes, saját szubkultúrájába szoruló, a közösségi szolidaritás által ugyan támogatott, de minden más tekintetben negatívan diszkriminált etnikum. A következő évtizedekben az egészségügyi ellátás költségeiből egyre nagyobb részt kell vállalniuk az ellátottaknak, s a cigányság – szociális juttatásokból és támogatásokból élő – nagy többségének erre nem lesz fedezete. *A roma kisebbség jelenleg is rossz „egészségügyi mutatói” tehát tovább romlanak.* A jelenleg kollégiumokban tanuló cigány fiatalok köréből 10–15 év múlva *kikerülő értelmiségiek létszáma még nem lesz olyan jelentős, hogy a „nagy áttörést” megalapozva elindítsák a cigányságot a gazdasági és társadalmi felemelkedéshez vezető úton.* Az egymástól elszigetelten működő, helyi kezdeményezésre alakult érdekképviselői szervek áttekinthetetlen kuszasága akadályozza hatékony tevékenységüket, és hiteltelenné teszi erőfeszítéseiket. Ilyen körülmények között, csupán a romungro cigányok szűk, polgárosodott rétege és az oláh cigányok kereskedelemmel foglalkozó csoportja integrálódik a következő húsz évben a jelenleginél lényegesen nagyobb mértékben a hazai társadalomba. Közülük nem kevesen komoly vagyont szereznek. *A többség azonban – akár a városok lepusztult gettóiban, akár az elszegényedett falvakban él – arra kényszerül, hogy passzív egykedvűséggel végignyomorogja életét.* Sorsát – nagy eséllyel – megöröklik utódai.

A többségi társadalom elutasító magatartása, a fennhangon kimondott előítéletek, az etnikai diszkrimináció számtalan megnyilvánulása *egyre zártabbá teszi a roma etnikum által lakott településeket.* A változás ilyen iránya ugyan a legkevésbé sem kívánatos, de *a következő húsz évben még nem zárható ki a lehetőségek köréből.* Következmenyeként megnő az olyan cigányfaluk, gettók, „metavárosok” kialakulásának kockázata, amelyek mintegy enklávét képeznek az ország területén. Itt alapvetően a cigány kisebbség szubkulturális szokásai, normái határozzák meg az élet rendjét, a hatályos törvények inkább csak orientáló jelleggel hatnak. A többségi társadalomhoz tartozók letelepedése itt egyáltalán nem kívánatos, az ezzel kísérletezők életét a helyi közösség ellehetetleníti. Az idegen itt nemcsak gyanús, hanem gyűlöletet kelt, az agresszió szélsőséges megnyilvánulásaival is számolnia kell. Az ilyen elkülönült településeken, városnegyedekben a regionális, illetve országos cigány önkormányzatok befolyása minimális lesz, valamilyen informális „árnyék-közigazgatás” szervezi a mindennapi életet. Az „enklávé” határvidékein mindennaposakká válnak a kölcsönös provokációkból kialakuló etnikai konfliktusok, amelyek tömegverekedésekké, súlyos összecsapásokká fajulnak. Rendszeres rendőri beavatkozásra kerül sor, a „fortélyos félelem” mindkét oldalon kétségbeesett reakciókhoz vezethet. A cigány kisebbség által sűrűn lakott régiókban „Belfast-like” helyzet kialakulása is

elképzелhető. Amennyiben nem történik meg a cigány fiatalok oktatására kiválóan alkalmas kollégiumi hálózat országossá szélesítése, amennyiben nem nyitjuk szélesebbre a szociális mobilitás csatornáit a roma etnikumhoz tartozók előtt, a fentiekben vázolt jövőkép realizálódásának veszélye növekszik.

3. „EGY KOFFER ÉS EGY HÁTIZSÁK” – A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG 2025-BEN

*Egy koffer és egy hátizsák
védi a zsidó vagyont,
ami befér, annyija van,
de már az is szabálytalan.*
(Petr Ginz)

Petr Ginz, a 16 éves korában Auschwitzban megölt prágai kamaszfiú nem készített listát „vagyontárgyaitól”, de az bizonyosra vehető, hogy övel összekötött csomagjában egész zsidóságát magával vitte. Ez ugyan nem foglalt el helyet, a kopott koffer mégis ettől volt igazán nehéz. Érdekes módon napjainkban, amikor az a hátizsák akár büszke méltósággal is vállra akasztható, annak tartalmát illetően egyre gyakoribbak a polémia. Merthogy egy felgyorsult világban gyors reakciókra van szükség. Az a koffer és a hátizsák pedig nehézkessé teszi a mozgást. Mégsem lehet letenni csak úgy, az első utcasarkon. Még akkor sem, ha olykor kissé környezetidegennek hat ez a viselet.

Bernard Wasserstein – Franciaországban élő szociológus – szerint a nyugat-európai demokráciákban a zsidóság asszimilációja egyre erősebb: „amíg az 1950-es években a külső bizalmatlanság, a látens antiszemitizmus egyúttal összetartó erő hozott létre, addig – úgy tűnik – ez a nyomás az 1990-es évekre megszűnőben van. Nem kívánják a kikeresztelkedést, sem a jellegzetes zsidó név elhagyását – mégis éppen ezek a tények gyengítik a zsidó vallási, kulturális és politikai összetartás erejét” (Wasserstein 1999).

A zsidó közösség (nemzetiség vagy etnikai kisebbség: még eldöntetlen kérdés) magyarországi jövőjét a következő húsz év távlatában vizsgálva, a fő kérdést

- a zsidóság asszimilációja, versus a zsidó önazonosság megtartása,
- az asszimilációt megkönnyítő, illetve az akadályozó tényezők szerkezeti változása,
- a többségi társadalomban kétségtelenül fellelhető, bár csak törpe minoritás által képviselt antiszemita érzület fokozatos erodálódása, illetve esetleges fel erősödése jelenti.

Az „asszimiláció vagy zsidó önazonosság” kérdésében a „Statisztika a magyar zsidóságról” című kiadvány (www.zsidó.hu/stat/stat3) megállapítja, hogy „a zsi-

dó népességet erősen differenciált identitásváltozatok jellemzik”. Ugyanakkor „a válaszadók többsége a kettős identitáson alapuló választípusokat (így elsősorban a ’zsidó vallású/származású magyar’, másodsorban a ’zsidó is magyar is’ választ) preferálta”. Az ilyen választ adók aránya 54%. „Magyarországon élő zsidóként” a megkérdezettek 23%-a definiálta önmagát. A zsidó önazonosság megőrzésének perspektíváit vázolván Pelle János (Pelle 1997) azt az álláspontot képviseli, hogy „a magyar-zsidó identitás megőrzése rendkívüli érték, amelynek megőrzésére csak a diaszpórában nyílik lehetőség, bármilyen tiszteletre méltó is a cionista opció. „... magyarok, egyszersmind zsidók csak itt lehetünk, persze csak akkor, ha ezt a keretet sikerül valódi tartalommal megtöltenünk, s nem pusztán elméleti kategóriának tekintjük identitásunkat [...] Rögtön le kell szögeznünk azt is, hogy az egyenrangú magyar-zsidó identitás-komponensek közül az utóbbi szorul erősítésre. Nekünk nem kétségszövegként magyar identitásunkat kell ápolnunk (azzal rendelkezünk, hiszen iskolázottságunk, egész kultúránk magyar), hanem a zsidót.”

Az asszimiláció az a társadalmi folyamat, amelynek során egyesek vagy csoportok egy új közösségnek, amelyhez eddig nem tartoztak, tagjaivá válnak, abba beolvadnak, hozzá alkalmazkodnak, hozzá hasonulnak. *Bibó István* definícióját alapul véve *a magyar zsidóság már régen asszimilálódott: tagjává vált a többségi társadalomnak, beolvadt, alkalmazkodott*. Nem rajtuk múlt, hogy a befogadók megvetett betolakodóként kezelve, kiszolgáltatottá tették őket a vézskorszak borzalmainak. A folyamatosan velünk élő tragédia kétségtelenül növeli a két közösség közötti távolságot, és így lassíthatja az asszimilációt. További bizonytalansági tényezőként kell tekintenünk, hogy az asszimiláció legdőntőbb könnyítő vagy nehezítő tényezője a befogadó közösség kiszámítható belső rendje és egyensúlya. E tekintetben sem egyértelmű a helyzet. A stabil, demokratikus államrend ellenére a „társadalmi viszonylatok, politikai programok, harcok, szellemi állásfoglalások nem csupán a maguk valóságos és elvi tartalmaival” vannak jelen, hanem mindig van „egy ki nem mondott, de mindenki által tudott mellékértelmük is, mely mindezeket a legkülönbözőbb változatokban, hol a zsidók ügyévé, hol a zsidókat nem szeretők ügyévé deformálja” (Bibó 2004).

Ami a „zsidókat nem szeretőket” illeti: a futballhuligánok, balhét keresők, szélsőségesen agresszív ideológiákat valló csoportcsoportok esetenként hangos, de tartalmilag jelentéktelen antiszemitizmusa mellett jelen van – a nemzeti szocializmus és a proletár internacionalizmus zsidóellenességének folytatásaként – a populista nacionalizmus antiszemitizmusa is. Mindez nem független a zsidóság politikai szerepvállalásától: Kende Péter a zsidó progresszió egyik kockázatára figyelmeztetve megállapítja, hogy a „huszadik század folyamán ugyanis több mint egyszer a zsidóság ellen fordult az, ami az alapját képező stratégiában eleve problematikus volt: mármint egy társadalmi átalakulás – vagy éppen politikai forradalom – erőltetése, amely messze meghaladta a társadalom konzervatív többsége által elfogadhatót” (Pelle 1997).

Mindent összegezve: *2025-ig a Magyarországon élő zsidóság asszimilációja folytatódni fog.* A zsidóság döntő többsége megőrzi (kettős) identitását, az elmúlt 15 évben elindult zsidó reneszánsz (survival) hangsúlyozottabbá válik. A rendszerváltást követő években elkezdődött „visszazsidósodás” (Papp, honlap) nem lassítja a magyar-zsidó identitásra épülő asszimilációt, szerves részét képezi a zsidó kultúra újjáéledésének. A zsidó közösség többségi társadalomba történő beolvadását gátló tényezők közül a tragikus múlt – bár örök figyelmeztetésként velünk él – hatása halványodik, s ennek következményeként a szellemi állásfoglalások, politikai programok, nyilatkozatok értékelésekor egyre kevésbé vetődik fel azok „antiszemita-filoszemita” dichotómia szerinti minősítése. Napjainkban az óvodától egyetemig érő zsidó oktatási vertikumban 1500 diák kap oktatást. A Lauder Iskola már jelenleg is Európa egyik legnagyobb zsidó oktatási intézménye, s az elkövetkezendő években – amikor az oktatási rendszer egységessé válik – a közösség által fenntartott intézményekben a tanulók száma növekszik. Két egymás mellett élő, az elmúlt másfél században összeszokott közösség működőképes – és egyre kevesebb konfliktust keltő – együttélése várható.

A populista-nacionalista gondolkorból *az antiszemitizmus fokozatosan kikapik.* Politikai szerepük már jelenleg is korlátozott, parlamenten kívüli pártként (jelenleg a helyi önkormányzatokba sem küldhettek képviselőket) nincs módjuk álláspontjuk érvényesítésére. Vezetőik már most is politikai ellenfeleik ármánykodásának, szándékos félreértelmezésnek állítják be (olykor nem is alaptalanul) a nekik tulajdonított antiszemita kijelentéseket. Számottevő politikai erő napjaink Európájában semmiképp sem képviselhet antiszemita nézeteket. Persze a konzervatív többségű társadalom a politikai szerepet vállaló zsidóság ultraprogresszívnek tűnő gondolkodásmódját továbbra is elutasítja. *A demokratikus államberendezkedés a garanciája annak, hogy egy hibásan ütemezett társadalmi változás, illetve politikai forradalom ne jelenthessen kockázatot.*

4. „ENYHÜLŐ MELEGFRONT”

— A HOMOSZEXUALITÁS TÁRSADALMI ELFOGADOTTSÁGA 2025-BEN

A 20. század első felétől a szexualitás fajfenntartó és örömszerző funkciója egyre erősebben elkülönült, a magánélet egyházi és állami kontrollja fokozatosan megszűnt. Az érzéki öröмок birtoklására irányuló szexualításban a korábbi tabuk eltűntek vagy eltűnőben vannak. A nagyon lassan erodálódó tabuk egyike az azonos neműek közötti szexuális kapcsolat, az ilyen partnerek között kialakított életközösség. Az egykor elfogadhatatlannak tekintett szexuális megnyilvánulásokat egyre nyitottabban és toleránsabban kezelő környezet ellenére ma is léteznek olyan – nem is

jelentéktelen – politikai csoportok, amelyek az „ősi és egyetemes emberi értékekre” hivatkozva döntési jogot követelnek maguknak a felől, hogy szexuális magatartásunk mely formái tekinthetők kanonizáltak és melyek azok, amelyeknek gyakorlói máglyán megégetendők (Szilágyi 2001). Bonyolítja a kérdést, hogy sem a lélektan, sem az orvostudomány, sem a biológia nem tud egyértelmű választ adni szexuális orientációnk genetikai meghatározottságával, illetve a különböző szexuálszocializációs ágensek hatásával kapcsolatban. Ráadásul – mint azt A. C. Kinsey kutatási eredményei igazolják – a hetero- és homoszexuális magatartás nem választható el kizáró alapon, és a határsértés ebben a témában nem ritka jelenség. Az átjárható határok elvileg javítják a közérzetet, de napjainkban e határsértők társadalmi elfogadottsága még messze nem maradéktalan.

A következő két évtizedben Magyarországon az alábbi – egyre markánsabbá váló – tendenciák határozzák meg homoszexualitás társadalmi elfogadottságának alakulását:

- a szexuális orientáció szerinti diszkrimináció összes formájának törvényben rögzített tilalma,
- a szexuális tabuk további erodálódása,
- a stigmatizáció oldódása,
- a viselkedésmintákat közvetítő – és nagy hatékonyságú szocializációs ágensként értékelt – tömegkommunikáció toleranciát, nyitottságot, elfogadó attitűdöket hangsúlyozó szemlélete,
- a stigmatizált kisebbségek tagjaira általában jellemző pszichés terhek (önértékelési zavar, szorongás, paranoid reakciók, szociális elidegenedés stb.) csökkenése,
- az átlagostól eltérő szexuális irányultságú csoportok aktuálpolitikai felhasználhatóságának csökkenése.

A nemi orientációval összefüggő diszkrimináció megszüntetése 1957-ben kezdődött Angliában, amikor a konzervatív kormány által felállított parlamenti bizottság hatálytalanította azokat a törvényeket, amelyek értelmében büntetendő „az egyetértésre jutó felnőttek közötti, nem nyilvános helyen történő, minden homoszexuális bűncselekmény”. Az indoklásban a bizottság úgy foglalt állást, hogy a szexuális cselekmények a magánélet részének tekintendők, amelyekre nem terjed ki a jog hatálya. Innen meglehetősen hosszú út vezetett az egyenműek közötti házasság vagy élettársi közösség törvényi elfogadásáig, a minden munkakörre kiterjedő antidiszkriminációs törvények megszületéséig, az EU azonos beleegezési korhatárt javasoló állásfoglalásáig. A megkülönböztetést tiltó törvények hatályba lépése persze nem jelenti azok érvényesülését. A különböző meleg és leszbikus érdekvédelmi szervezetek szerint: „Magyarországon mindennapos, hogy szexuális orientációjuk miatt zaklatnak emberek a munkahelyükön, illetve, hogy elküldik őket onnan” (Összefoglaló, 2001).

A szexuális tabuk erodálódása nem független az intimszféra fokozott védelmétől. Magánéletünk intimítasai kikerülnek a morális befolyással bíró szervezetek

vagy az állam ellenőrzése alól, s így a következő 20 évben mindenki – a megbélyegzés veszélye nélkül – szabadon hozhat döntést a felől, hogy életének aktusorientált hevületében kit (azaz milyen nemű társat) és mit tekint „comme il faut” választásnak. A magánélet sérthetatlensége egyúttal garanciát jelent arra is, hogy szexuális orientációjával kapcsolatosan nem érhet senkit hátrányos megkülönböztetés. Az antidiszkriminációs törvények gyakorlati megvalósulását segíti a tömegtájékoztató nyitott és toleráns beállítódása. 2025-ben azok a mai 15–20 évesek képezik az aktívkorú népesség derékhatát, akiknek az írott és elektronikus sajtó toleráns magatartási modellt megjelenítő műsorai fontos szocializációs mintát jelentettek. A homofób reakciókat e fiatalok már napjainkban is rasszista megnyilvánulásként értékelik. E korosztály tagjai jelenleg sokkal elfogadóbbak, nyitottabbak a homoszexualitás megítélésében. A következő 20 évben e tendencia módosulása valószínűtlen.

2025-ig tehát a szexuális irányultságuk miatt megbélyegzettekről lekerül a stigma. A csoport a társadalom életképes, működő részévé válik. A homoszexuális orientáció reális alternatívát jelent a heteroszexuális preferenciával szemben. A szexuális kapcsolatépítés iránya magánüggyé válik, a nyitottabb társadalomban a homoszexuálisok érdekvédelmének fontossága csökken. A társadalom konzervatív beállítottságú csoportjainak attitűdjei, előítéletei ugyan nem változnak, de e csoportok devianciába szorulnak. A meleg szubkultúra nem lesz ugyan általánosan elfogadott, de senki sem akadályozza annak – filmek, színdarabok, könyvek formájában történő – megjelenését. Ugyanakkor továbbra is neuralgikus pontként tekintendő a beleegyezési korhatár kérdése, valamint a homoszexuális tanárok foglalkoztatása, illetve a melegeket pozitív színben feltüntető tévéműsorok témája. Az azonos beleegyezési korhatárt ellenzők szerint arra hivatkoznak, hogy a kutatási eredmények szerint a szexuális orientációt csak 52%-ban határozzák meg a genetikai tényezők, vagyis a környezeti hatások gátló, illetve serkentő jellege tagadhatatlannak látszik (Szilágyi 2001). Így a 14 éves korú fiúkkal létesített homoszexuális kapcsolat egy még kialakulatlan nemi irányultságot fordít „nem természetes” irányba, a meleg tanárok és a meleg párkapcsolatot vonzó alternatívának feltüntető műsorok pedig „kommunikációsan fertőznek”. A gyermekeik harmonikus fejlődését féltő szülők – érzelmi és szociális intelligenciájuktól függően – az érintettek ellehetetlenítésének kísérletétől eljuthatnak az „üsd a buzit!” felkiáltás valóra váltásához is. Magatartásuk stimulálhatja agresszív fiatalokból álló „buziverő” csoportok létrejöttét. A sokak számára morális tekintélynek számító keresztény egyházak ambivalens megnyilatkozásai sem segítik a meleg diszkriminációjának megakadályozását. Ebben az esetben a homoszexualitás kezelése az 1950-es évek szintjére süllyed vissza. Egy ilyen fordulat végső kimenetele attól függ, hogy a toleráns és elfogadó többség milyen mértékben képes álláspontját elfogadtatni a közvéleménnyel, és az állam milyen eszközöket használ a konfliktus kezelésére.

5. A SZOCIÁLIS KÓMA KEZELÉSÉNEK FELTÉTELEI — A HAZAI HAJLÉKTALANSÁG 2025-BEN

A hajléktalanság megjelenése szervesen összefügg a két évtizeddel korábban lezajlott munkaerő-piaci átrendeződésével, a munkahelyek számának gyors csökkenésével. Az átstrukturálódó gazdaság mintegy két évtizede nem tudja foglalkoztatni az aktív korúak 4–8%-át. A hajléktalanok – számuk jelenleg 24–28 ezer fő – jelentős részét még ma is e csoport képezi. Hosszú távon kerültek igen nehéz helyzetbe azok, akiknek nemcsak munkahelye szűnt meg, hanem tanult szakmája – amelyben sokéves gyakorlatot szerzett – is feleslegessé vált. A munkaerőpiacon értékesíthető tudással nem rendelkezők jövője – akik a szocialista nagyiparban betanított vagy segédmunkásként dolgoztak – kilátástalanná vált. A tartós munkanélküliség ugyanis elszegényedéshez, pszichés deficitekhez, frusztrációhoz vezet, amely a családokat szétzilálja, a korábbi kapcsolatrendszert leszűkíti.

A szociális ellátórendszer – esetünkben a hajléktalanszállók – jelenleg is (és valószínűleg a következő 20 évben is) *elegendő kapacitással rendelkezik a tartósan közterületen élők fogadásához*, de az „utcamarta” lelkek csak nagyon nehezen alkalmazkodnak a közösségi élet rendjéhez, közülük sokan választják otthonként az aluljárókat, kapualjakat, parkokat. A tartós hajléktalanság okozta személyiségkárosodás következményeként *kialakul a szociális kóma állapota*, amelyben az érintett saját helyzetét véglegesnek és megváltoztathatatlanak fogadja el, időbeli horizontja az egyik ingyenkonyhán kapott ebédttől a másik ingyenkonyhán kapott vacsoráig terjed. *A társadalmi visszatagolódás perspektívája még a hajléktalanszállón tartózkodók esetében is illuzórikus*: csak nagyon nehéz és nagyon rosszul fizetett munkához juthatnak, munkabérük tehát a különböző szociális támogatásokkal együtt sem elég ahhoz, hogy albérletbe költözve önálló életet kezdjenek.

Az ellátórendszer sem feltétlenül motivál az újrakezdésre: a szállók biztosítják az éjszakai pihenést, lehetővé teszik a főzést, mosást, tisztálkodást és az esti tévénézést, az ingyenkonyhák a napi háromszori étkezést, a karitatív szervezetek pedig szinte naponta rendeznek ruhaakciót valamelyik fővárosi kerületben. Aki munkába áll, az értelemszerűen elesik az ingyenkonyhák szolgáltatásaitól, a ruhaakcióktól (ezek munkaidőben zajlanak), vagyis mindazért fizetnie kell, amit munkanélküli hajléktalanként korábban ingyen megkapott. Éjszakára továbbra is a hajléktalanellátó rendszer vendége marad: a lakásbérlet vagy szobabérlet meghaladja költségvetésének kereteit.

Oktatási rendszerünk súlyos hiányosságaira utal, hogy egyre gyakrabban jelennek meg a hajléktalanok között írni-olvasni alig tudó huszonéves fiatalok. Esetenként addiktológiai kezelésre, pszichiátriai ellátásra szorulnának, elsődleges szocializációs közegük alkalmatlannak bizonyult arra, hogy a társadalmi beilleszkedéshez szükséges

viselkedésmintákat megismertesse velük. A hajléktalan-ellátás jelenlegi intézményrendszerében e csoport szociális (re)integrációja az elkövetkezendő 20 évben megoldhatatlan.

2025-ig a perifériára szorultak, a társadalomból kiiratkozottak, a szociális kóma állapotába kerültek, a szocializálódásra, közösségi együttélésre képtelenek csoportja csak akkor hozható közelebb a munka világához, az önálló életvitel lehetőségéhez, a konform irányába mutató betagolódáshoz, ha

- a hajléktalan-ellátásban nagyobb hangsúlyt kap az érintettek személyiségének újjáépítése,
- kialakulnak azok az ellátási formák, amelyekben olyan hajléktalanok kapnak segítséget, akiknek munkából származó jövedelme a minimálbér szintjén van, vagy azt alig haladja meg, így az önálló lakhatás megteremtése számukra hosszú távon elképzelhetetlen,
- a tanulásra hajlandó és képes, 35 évesnél fiatalabb hajléktalanok igen komoly támogatást kapnak ahhoz, hogy a munkaerőpiacon jól eladható szakképesítést és szaktudást szerezzenek,
- munkavállalásukhoz az állam úgy nyújt segítséget, hogy a munkaadókat (különböző kedvezményekkel) érdekeltté teszi foglalkoztatásukban.

Még ebben az esetben sem várható a hajléktalanok számának gyors és látványos csökkenése, a 35 évesnél fiatalabbak reintegrációjára irányuló koncentrált erőfeszítések azonban nagy valószínűséggel az „utánpótlás” lassú elapadásához vezetnek.

Andorka Rudolf a társadalmi mobilitás lassú beszűkülését elemezve, már az 1980-as évek végén figyelmeztetett arra, hogy kialakulhat valahol a társadalmi rétegződés alján egy képzetlen segédmunkásokból és parasztokból álló csoport. E csoport tagjainak csaknem mindegyike tartósan munkanélkülivé vált. Közülük igen nagy számban lettek hajléktalanok. A következő két évtizedben az ilyen zárt csoportok a társadalmi stabilitást veszélyeztetik, ugyanis bezárultak előttük a felfelé mutató szociális mobilitás lehetőségei. Ez azt jelenti, hogy a csoportba belépni lehet, kifelé viszont nem vezet út. A deprivált élethelyzetből adódó frusztráció növeli az agresszív megnyilvánulások kockázatát. Egy korábbi kutatáshoz anyagot gyűjtve – egyik évek óta hajléktalanként élő beszélgetőpartneremtől – hallottam a következőket: „a szegény ember először a száját szorítja össze, aztán a tenyerit. Ökölbe. És az nem jó. Az senkinek sem jó.” Azt hiszem, igaza van. Az senkinek sem jó. A hajléktalanná vált vesztesek társadalmi visszatagolódásának segítéséhez jelentős pénzügyi forrásokat kellene felszabadítani. De a társadalmi béke megőrzése megéri a befektetést.

- Bibó I.: Zsidó asszimiláció. In: *Válogatott tanulmányok* 3. kötet. Corvina Kiadó, Budapest, 2004, 171-185.
- Homisinova, M.: *A magyarországi kisebbségek egyéni és csoportidentitásáról*. A Szlovák Tudományos Akadémia, a Szlovák Társadalomtudományi Intézet, az MTA Kisebbség kutató Intézete és a Békéscsabai Szlovák Kutatóintézet 2001-ben végzett vizsgálata. <http://www.mtaki.hu/docs>
- Kurdi K.: *A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek kulturális helyzete*. <http://www.jadat.hu/kurd>
- Magyarország nemzetiségei*. Wikipedia szabad lexikon
- Magyarország nemzetiségeinek története*. <http://www.kisebbség.lap.hu>
- Nevelhetőség és általános iskola*. Oktatókutató Intézet, Budapest, 1985.
- Összefoglaló a leszbikusok, meleg és biszexuálisok diszkriminációjáról Magyarországon*. Háttér Baráti Társaság a Melegekért, Budapest, 2001.
- Papp R.: *Magyar-zsidó revival?* Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, <http://www.mtaki.hu/rendezvények/megtartott/pap>
- Pelle J.: *Az identitás útvesztői*. www.szombat.com/archivum/regi/hu, 1997.
- Statisztika a magyar zsidóságról*. www.zsidó.hu/stat/stat3
- Szilágyi Gy.: *Melegfront*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001.
- Szubjektív kép a magyarországi szlovák kisebbség helyzetéről*. A Békéscsabai Szlovák Kutatóintézetben 2000. október 13-án elhangzott előadás. <http://www.nemzetisegek.hu/etnonet/archiv/forum/sipicki.htm>
- Wasserstein, B.: Europa ohne Juden? *Europäische Rundschau* 1999/3.

AZ E-KORMÁNYZAT LEHETŐSÉGEI

TYUKODI GERGELY

DOKTORANDUSZ – BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az információs társadalom kialakulásával és fejlődésével együtt egyre nagyobb hangsúlyt kap korunkban a digitalizáció. A digitalizáció önmagában a tartalmak elektronikus tárolását jelenti, azonban gazdasági-társadalmi hatása ennél sokkal összetettebb. A digitalizáció hatékonyabb információ-felhasználást tesz lehetővé: az elektronikus tartalmakat gyorsabban érhetjük el, könnyebben tárolhatjuk és rendszerezhetjük, és hatékonyabban továbbíthatjuk. Mára látható, hogy a gazdaság és a társadalom felismerte ezeket az előnyöket, és igyekszik minél jobban kihasználni azokat. A digitalizáció nyújtotta lehetőségeket elsőként a tudományos és az üzleti szféra ismerte fel, először itt jelentek meg a digitalizált tartalmak.

A digitalizáció elterjedése ugyanakkor egyre inkább nyomást gyakorol a gazdaságon kívüli területekre, és igényként fogalmazódik meg a közigazgatás irányába is. Manapság, ha egy jogszabályt vagy adóhatározatot keresünk, az interneten indulunk el, és elvárjuk, hogy kérdésünkre ott választ találjunk. *A lakosság tájékoztatásának egyik leghatékonyabb csatornája tehát az internet lett*, amelyet a közigazgatás már felismert, így a közhasznú információk nagy része elérhető elektronikus úton is. Az üzleti szférában azóta már túlléptek a tájékoztatáson, és a digitalizáció interaktív lehetőségeit felismerve ügyintézési lehetőségeket is kínálnak ügyfeleik részére. Ez gyors és kényelmes megoldás – gondoljunk csak az internetes banki ügyintézésre –, amelyet a lakosság egyre inkább használ. Ezért az *online ügyintézés* újabb igényként jelent meg a közigazgatásban is, hiszen mindannyian szeretnénk kevesebb kötelező sorban állással megúszni például az útlevélünk kiváltását. Az ügyintézés egy részét, jellemzően az alapszolgáltatások terén, a közelmúltban digitalizálták: 2003 őszétől (Simon 2006) az okmányirodába előzetes online bejelentkezés szükséges a már említett sorban állás idejének megrövidítése céljából. A szolgáltatás nyújtása azonban még mindig face to face alapú, azaz a személyes ügyintézés még mindig meghatározó: csak időpontot kérünk online, az adatok megadásáért, az útlevélért, még mindig be kell menni a hivatalba.

Ez az egyszerű példa is mutatja, hogy az online közigazgatás már megjelent és egyre nagyobb teret hódít mindennapjainkban, még akkor is, ha jelenleg még csak az előzetes tevékenységeket támogatja. A folyamat tehát beindult, az együttesen jelentkező nemzetközi (főleg európai uniós), üzleti és lakossági nyomás hatására az e-közigazgatás gyors fejlődési utat járhat be. *Nyitott kérdés még, hogy hova vezet ez az út? Egy internetalapú közigazgatáshoz, amelyből a digitálisan nem képzett állampolgárok nem részesülhetnek? Egy párhuzamosan jelenlévő és működési különbségei folytán állandó konfliktusban lévő e- és hagyományos közigazgatás együttéléséhez? Vagy csak plusz szolgáltatásként, kiegészítő lehetőségeként megjelenő egyszerű e-ügyintézési formák elterjedéséhez?*

A felvetett kérdések alapján látható, hogy az e-kormányzat több lehetséges fejlődési út előtt áll. A lehetséges alternatívák körének megvizsgálásakor fontos, hogy bemutassuk, a jelenlegi folyamatok következményeként milyen jövő alakulhat ki, amelyet össze lehet vetni a különböző beavatkozások hatására kialakuló alternatívákkal. A leghatékonyabb módszer, amely a két esetet együtt kezeli, és amely ezért a tanulmány során alkalmazásra kerül, a szcenárió módszer. A tanulmány végére ennek segítségével látni fogjuk, hogy milyen fejlődési utak előtt áll az e-kormányzat, miben reménykedhetünk és mitől érdemes tartanunk a fejlődés kapcsán, valamint, hogy milyen témákkal szükséges fokozottan foglalkoznunk annak érdekében, hogy az e-kormányzat elérje célját: hatékony és gyors ügyintézésen keresztül a társadalom lehető legnagyobb részének megkönnyítse állampolgári kötelességeinek intézését.

2. AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM KIALAKULÁSA

Az ezredfordulót megelőző információs forradalom hatással volt az élet minden területére. A személyi számítógépek elterjedése, az internet megjelenése és a telekommunikáció fejlődése együttesen egy új társadalomnak rakta le az alapjait, amelyet tudományosan információs (vagy tudás-) társadalomnak hívunk. Az új társadalmat szokás posztindusztriális társadalomnak is nevezni, miután a legfontosabb, mondhatni legelemibb erőforrás nem anyagi eredetű, hanem megfoghatatlan fogalom, az információ. A világtörténelem során az információ mindig is kulcsfontosságú volt, ugyanakkor mégis koncentráltan, többnyire az uralkodó réteg számára volt leginkább hozzáférhető. Mára az információtechnológia fejlődésének hatására éppen az információhoz való hozzáférés lehetősége vált közel korlátlanná, és ez okozott változást az élet minden területén. Az információs társadalom, vagyis az információ mint erőforrás köré szerveződött társadalom a technológiai fejlődésből kiindulva, de természetesen a gazdasági szférában történő alkalmazáson keresztül hatott a társadalmi folyamatok alakulására. Az Európai Unió a gazdaság átalakulását felismerve (bár az USA és Ja-

pán után megkérsve) előtérbe helyezte az információs társadalom és az információs gazdaság kiépítésének szükségességét, és 2000-ben stratégiát és cselekvési programot is kidolgozott, amelynek célja az volt, hogy az európai gazdaság az információs ágazatokra koncentrálna versenyképessé váljon 2010-re (Európai Bizottság 2000).

3. AZ E-KORMÁNYZAT KIALAKULÁSA ÉS TARTALMA

A társadalom és a gazdasági szféra nyomását felismerve a személyi számítógépek és az internet használatának terjedésével a kormányzati szféra, a közigazgatás is megjelent digitális, azaz elektronikus formában. Az e-kormányzat lényege alapvetően a kormányzati szervek és a közigazgatási intézmények elektronikus úton történő ügyintézése, kommunikációja, tájékoztatása – a költséghatékonyabb szolgáltató állam kialakítása (Szittner 2006). Az első lépés az ügyintézők hagyományos papíralapú munkavégzésének számítógéppel történő támogatása volt, amelyet a munkavégzéshez szükséges kommunikáció elősegítése követett elektronikus levelek, illetve szervezeten belüli információs portál létrehozásával. Ezáltal hatékonyabbá vált a munkavégzés, hiszen a munkavállalók számára fontos információ a szervezeteken belül mindenki számára elérhetővé vált. A külső érintettek felé történő hatékonyabb kommunikáció érdekében a következő lépésben megjelentek a *digitális taralommal feltöltött kormányzati portálok, a honlapok*. A mai értelemben a honlapok jelenléte az e-kormányzat elengedhetetlen feltétele és minimális elvárása. A honlapok jelentősége, hogy az állampolgárok bármikor és bárhol tájékozódhatnak egy-egy adott kérdésben, ennek több előnye is van.

- Potenciálisan felgyorsíthatja a személyes ügyintézt, hiszen a hivatalba egy felkészült – a megfelelő igazolványokkal és igazolásokkal rendelkező – ügyfél érkezik, így a tájékoztatás (és remélhetőleg a bosszankodás) egy része megtakarítható.
- A folyamatos információszolgáltatás növeli a jogszabályok változásának követését, hiszen az állampolgárok első kézből és rögtön értesülhetnek az őket érintő jogokról, köteleességekről és azok változásairól. Gondoljunk csak az adójogszabályok változásának dinamikájára Magyarországon: az APEH portálja a használók számára mindig naprakész információkat biztosít, megkönnyítve ezzel az állampolgárok adózási köteletségének teljesítését.
- A hatóságok működésének átláthatóságát is növelhetik a weblapon közzétett információk, hiszen ezek általában az adott intézmény működéséről is tájékoztatják a látogatókat, ezáltal az állampolgárok felismerik, hogy „melyik hivatal mire jó”.

A honlapokon keresztül történő tájékoztatás azonban jellemzően csak egyoldalú kommunikációt biztosít a hatóságoktól az állampolgárok felé. A digitalizáció által nyújtott interaktivitás lehetősége azonban ezen túlmutató, minőségi változást

jelenthet az állampolgárok és a hivatalok kapcsolatában, miután *az interaktivitás lehetővé teszi a kétoldali kommunikációt*. A hagyományosan telefonon vagy személyesen történő kommunikációt részben felválthatja a korábban jellemzően belső célokra használt e-mail vagy annak továbbfejlesztett változatában az ún. online ügyfélszolgálat. Az interaktivitás továbbfejlesztésének következő lépése magának az adatszolgáltatásnak a digitalizációja: ebben az esetben az ügyintézésnek már egy érdemi része kerül online környezetbe, hiszen a digitális űrlapok használatával az állampolgárok már kitöltött nyomtatványokkal jelentkeznek a személyes ügyintézésen. A személyes ügyintézés komfortfokozatát tovább növeli, ha az ügyintézésre előzetes online időpontkérés után kerül sor, mert így a várakozási idő minimálisra csökkenthető. A személyes ügyintézés is kiiktatható, ha az állampolgárok digitalizálva – például e-mailen – nyújtják be adataikat, amelyek feldolgozása gyorsabb és hatékonyabb lehet. További lépésként jelenthet, ha az állampolgárok egyenesen a központi rendszerbe töltik fel adataikat, csökkentve az emberi hiba lehetőségét is.

4. AZ E-KORMÁNYZAT FELTÉTELEI

Az online ügyintézés fent leírt változata azonban evidens módon nem valósítható meg hagyományos környezetben. Az e-kormányzat megvalósításának fontos előfeltételei vannak, amelyek a következő nagy csoportokba sorolhatók.

- Információtechnológia (IT) infrastruktúra: a számítógépen és a megfelelő szoftvereken túl különös hangsúlyt kell helyezni a folyamatos karbantartásra és modernizációra, hiszen az egyre fejlődő technológia és a növekvő terhelés újabb és újabb megoldások bevezetését teszi szükségessé.
- Megfelelően képzett humán erőforrás: a számítógépekhez értő és azokat kezelni tudó ügyintézők mellett ún. IT-kiszolgáló személyzetre (szerelő, rendszergazda stb.) is szükség van.
- Pénzügyi források: az e-kormányzat hatékonysága nemcsak az egyszeri beruházáson, hanem a fenntartáson is múlik. A fent említett új IT-megoldások és az ezekkel lépést tartó személyzet a pénzügyi források folyamatos elérhetőségét feltételezi, amely az állami intézmények esetében sokszor jelent szűk keresztmetszetet.
- Megfelelő jogszabályi és szabályozási környezet: az adatok interneten keresztül történő továbbítása felveti a hitelesség kérdését, hiszen teljes bizonyossággal nem garantálható, hogy az adatot a megfelelő jogosultságokkal rendelkező személy küldte el. Ezért szükséges az internetes biztonsággal kapcsolatos kérdések (mint például a digitális aláírások) megfelelő kezelése, szabályozása.
- Internetelérés: az e-kormányzat csak akkor tud megfelelően működni, ha annak használatára megfelelő kereslet jelenik meg, vagyis, ha számottevően nő az

internet-hozzáféréssel rendelkező állampolgárok száma; illetve, ha az illetékes hivatalok technológiailag és emberi erőforrás szempontjából képesek kezelni az interneten benyújtott adatokat.

- A korrupció visszaszorítása: az interneten történő ügyintézés esetén éppen a személyes kapcsolat hiánya akadályozza meg a korrupció terjedését, hiszen fizikai kontaktus hiányában, „névtelen” ügyintéző alkalmazása során a megvesztegetés esetében lényeges személyes kontaktus marad el.

5. REMÉNYEK ÉS FÉLELMEK AZ E-KORMÁNYZAT KORÁBAN

A digitális tartalom és szolgáltatás, az online elérés a hatékonyság és gazdaságosság ígéretével új reményeket ébresztett a közigazgatás bürokratikus útvesztőiben bolyongó állampolgárok számára. Sajnos, a magyar hivatalokról legtöbbünknek a várakozás, a sorban állás és a morcos ügyintéző jut eszébe. Érthető, hogy a társadalom egy része és az üzleti élet nagy része optimistán várja az e-kormányzat kiteljesedését, hiszen a bosszankodáson túl időt és energiát takaríthat meg. A hatékonyság növelése ugyanakkor az állami oldalon is a költségek csökkentését teszi lehetővé, amely hosszú távon a kisebb közigazgatás felé mutat. Az optimizmust erősítik azok az európai kutatások is, amelyekre támaszkodva az e-kormányzat kialakítása és támogatása bekerült az Európai Unió prioritásai közé, a lisszaboni stratégiában megfogalmazott versenyképes Európa egyik építőköveként (Gergő 2002). Magyarország számára ez egyszerre jelent kívülről meghatározott célt és elérhető eszközt is: az uniós támogatások ugyanis az európai prioritásokat követik, így az e-kormányzat megvalósítására uniós források is megnyílnak előttünk.

Az e-kormányzat előnyei egyben a hátrányai is: a legijesztőbb része az e-kormányzatnak pontosan az a kis „e” betű. Míg a gazdaságban a digitalizáció egyértelműen pozitív kicsengésű, addig a digitalizáció társadalmi fogadtatása már megosztott. Az ún. „digital natives”, azaz a digitalizált világban otthonosan mozgó generáció természetesen örömmel üdvözlzi az „e” terjedését, a többiek azonban könnyen le- és kimaradnak. A magyar lakosság nagy része ebbe az utóbbi kategóriába tartozik, hiszen *hazánkban az internetpenetráció az európai unió átlaga alatt van*. Az internethasználat ráadásul nem egyenlően van jelen a különböző társadalmi csoportoknál: *a fiatal és jól képzett réteg ebben a dimenzióban erősen felülreprezentált*. A kimaradók között jellemzően sokan vannak az idősek és/vagy a rossz anyagi helyzetűek. Ez utóbbi csoporttal részben átfedésben a kimaradók között megjelennek az alulképzettek és a különböző kisebbségi csoportokba tartozók is. A városi és vidéki lakosság körében is nagy eltérések mutatkoznak az internethasználok tekintetében: a városok lakói közül jellemzően magasabb az internetet használók aránya. A kimaradók számá-

ra a személyes ügyintézés hiánya megoldatlan problémákat vet fel, hiszen online ügyintézésre vagy nincs lehetőségük, vagy ha van, az internet kezeléséhez segítségre lenne szükségük.

Ez a kormányzat számára stratégiai társadalmi kérdésként vetődik fel, hiszen a hatékonyabb és gyorsabb ügyintézés bevezetésével a társadalom egy részét egyszerűen nem érik el. Lehetőségként természetesen ott van a digitális és a személyes ügyintézés együttes működtetése is, ekkor azonban az egyik legfontosabb előnyt, a gazdaságosságot veszíthetjük el, hiszen a két szolgáltatás nyújtásának megfelelő arányát nagyon nehéz felbecsülni, így várhatóan kihasználatlan vagy túlterhelt kapacitások jelennek meg majd a rendszerben. A két ügyintézési forma együttes jelenléte bizonyos társadalmi feszültségekhez is vezethet, hiszen a „gazdagok és jól képzettek bezzeg otthon a fotelból intézhetik ügyeket”, míg a „szegény embernek hosszú sorokat kell várnia, míg foglalkozik vele valaki”. Ráadásul egy ilyen rendszer kiépülése az ügyintézőket is komoly kihívás elé állítja majd, hiszen itt csak problémás ügyfelek érkezése várható, és így ez a munkahely nem a legmagasabban képzett egyének számára lesz vonzó.

Az „e” legnagyobb kérdése a biztonság: biztosan megadhatjuk-e online az adatainkat, mi garantálja, hogy senki nem fog visszaélni az adataimmal? Az elektronikus kereskedelemben számos esetben történt már személyes adatokkal történő visszaélés, internetes fizetésnél nem egyszer a megszerzett adatok birtokában bűncselekményeket követtek el, ezért fontos kérdésként merülhet fel az e-kormányzat kapcsán, hogy milyen adatokat lehet interneten keresztül elkérni/megadni. A számítógép védelmében kialakított szoftverek fejlődése biztató ebből a szempontból, azonban előfordulhatnak olyan esetek is, amikor a szoftverek nem nyújtanak megfelelő védelmet, hiszen a visszaélések egyik formája a hamis adatok használata, illetve az adatok illetéktelen felhasználása (Szabó–Olár 2003). Az adatok helyes felhasználásának érdekében egyre növekvő a digitális aláírások alkalmazása, amely az interneten lévő felhasználót egyértelműen azonosítani tudja, így az egyébként kockázatosnak tűnő tranzakció vagy adatbenyújtás minimális kockázattal véghezvihető. *A biztonság kérdésében nagy jelentősége van a nemzetközi piacok jogi szabályozási hátterének,* hiszen nem mindegy, hogy adott internetes bűncselekmény elkövetőjét (ha az internet segítségével az illető más országban hajtott végre bűncselekményt) melyik ország joga szerint vonják felelősségre. Az európai uniós irányelvek és kialakított stratégia iránymutatást is tartalmazhat a hasonló esetek megoldásának céljából, amely azt mutatja, hogy *2025-re reális elvárás lehet a nemzetközi e-bűnözés visszaszorítása, és egészséges kezelése.*

Az e-bűnözés másik fontos ága *a kormányzati adatbázisokhoz való hozzáférés kérdése.* Az e-kormányzat hatékonysága részben abban rejlik, hogy egy adatbázisban tudja kezelni az állampolgárok összes adatát, illetve össze tud kapcsolni több adatbázist is. A modern technológia vívmányainak köszönhetően felhasználói szinten az adatok védelme megoldott, azaz egy adott ügyintéző vagy kormányzati szerv csak

a jogosultságának megfelelő adatokhoz férhet hozzá. Egy ilyen komplex adatbázis azonban megsokszorozza a feltörés veszélyét, hiszen a bűnözők egy ilyen információhalmazból akár kész személyazonosságokat is lophatnak maguknak. Ezért állami szinten az e-kormányzat különösen magas fokú védelem kidolgozását teszi szükségessé, hogy biztosítva legyen az állampolgárok emberi jogainak és adatainak védelme.

6. AZ E-KORMÁNYZAT JÖVŐJE

Az e-kormányzat megismerése, tényezőinek és előnyeinek bemutatása, a félelmek és a remények összegyűjtése után érdemes végiggondolni, hogy az e-kormányzat jövőjét milyen tényezők, milyen folyamatok és tendenciák hogyan befolyásolják. Minthogy az e-kormányzat alapfeltételei a számítástechnikai háttér, a kormányzati, közigazgatási munkavégzés, illetve az e-kormányzat használatára felmerülő igény, érdemes az e-kormányzat jövőjének vizsgálatakor az említett részterületekben bekövetkező változásokat elemezni.

6.1. Az IT és az internet fejlődése

A személyi számítógépek elterjedésének egyik legfontosabb tényezője a teljesítmény folyamatos növekedése, a felhasználhatóság térnyerése, illetve az árak folyamatos csökkenése volt. A személyi számítógépek teljesítménye Moore törvénye szerint (Moore 1965) exponenciális fejlődést mutat: empirikus vizsgálatok alapján kimutatta, hogy a személyi számítógépek teljesítményének megkétszereződéséhez szükséges idő az 1970-es évek óta folyamatosan felére csökken. Ha a tendencia mögött lévő folyamatokat vizsgáljuk, észrevehetjük, hogy a teljesítmény növekedése a folyamatos technológiai innováció következménye. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy a számítógépek teljesítményét leginkább meghatározó tényező, a processzorok sebessége egy bizonyos szintig folyamatosan növekszik, majd a több processzor kombinálásával a számítógép teljesítménye az egyedi processzorok teljesítményét is meghaladhatja. Ezt a folyamatot kiválóan szemlélteti, hogy az ezredforduló környékén a duál- vagy kétmagú processzorok kezdtek elterjedni, 2005 óta pedig a piacvezető processzorokat gyártó cég, az Intel megjelent a négymagos processzorral, amely lényegében négy korábbi processzor összekapcsolása a teljesítmény fokozása érdekében. A bemutatott példa és a számítógépeknek az élet minden területén meghatározóvá válása miatt várható, hogy a számítógépek teljesítménye továbbra is növekedni fog. Témánk szempontjából az nem fontos, hogy mi lesz a teljesítmény növelésének következő technológiai háttere, hiszen célunk a teljesítmény növekedésének az e-kormányzatra gyakorolt hatása. Az IT fejlődése szempontjából előbb

említett további két fontos tényező jövőbeli alakulását érdemes együtt vizsgálni. Lényegében mindhárom tényező hatással van egymásra, hiszen a számítógépek új területeken történő alkalmazása sokszor a teljesítmény fokozását feltételezi, amely viszont a folyamatos fejlesztési verseny, illetve a rövidebb termékéletgörbék miatt az árak csökkenéséhez vezet. Ugyanakkor a csökkenő árak és a növekvő teljesítmény hatására a számítógépek használata olyan területeken is elterjedhet, ahol korábban a magasabb költségek vagy az alacsonyabb teljesítmény miatt nem volt gazdaságos. A fokozódó innovációs verseny hatására tehát az IT árak csökkennek, és a számítógépek használatának igénye is egyre több területen jelenik meg.

A technológia fejlődésének témánk szempontjából másik releváns pontja az internet fejlődése, hiszen az e-kormányzat lényege a személyi számítógépen keresztül történő elektronikus elérés. Az internet fejlődésével kapcsolatban is hasonló témakörök vizsgálatát érdemes elvégeznünk, mint a számítógép esetén tettük. Így érdemes beszélnünk az internethez való hozzáférés árának és technológiai változásának kérdéséről. Az utóbbival kapcsolatban két fejlődési irányra kell felhívni a figyelmet. Az egyik megfigyelhető tendencia a *kapcsolat sebességének változása*, amelyet a feltöltési és letöltési sebességgel szoktak jellemezni. Az 1990-es évek közepén, a kezdeti internetcsatlakozás még telefonon keresztül történt és az elért sebesség mindössze néhány kbyte volt másodpercenként. Ez a mai viszonyokat figyelembe véve annyit jelent, hogy egy általános információs portálnak a betöltési ideje is több percet vett igénybe. Ehhez képest ugyanannak az adattartalomnak a betöltése ma már mindössze néhány másodperc, a szélessávú kapcsolat megjelenésének köszönhetően ma már elérhető a másodpercenkénti 10 Mbit letöltési sebesség, vagyis *az internetes tartalom letöltésének sebessége több mint hússzorosa a növekedett az elmúlt 10 év alatt*. Az internetes tartalom minőségének fokozatos javulása miatt a fogyasztói igények a szolgáltatók felé továbbra is a sávszélesség folyamatos bővülésének irányába hatnak, és a szolgáltatók közötti verseny ebből a szempontból rákényszeríti a szolgáltatókat a folyamatos kapacitásbővítésre, hiszen a sávszélesség fontos minőségi tényező már most is az internetes szolgáltatás kiválasztásakor.

Az internettel kapcsolatos másik fontos tényező, amely a jövőt nagyban befolyásolja: *a világhálóra történő vezetékek nélküli csatlakozás*. A telekommunikációs technológia a számítógépes technológiával párhuzamos fejlődése lehetővé tette, hogy mára már a számítógépekkel egyidejűleg elterjedt mobiltelefonokon keresztül is, gyakorlatilag bárhol (ahol van mobilhálózati lefedettség) kapcsolódjunk az internetre. A vezetékek nélküli technológián belül is fontos szempont a sávszélesség növelése. Ennek érdekében ma már ötödik generációs telefonokat és szolgáltatásokat kínálnak a mobiltelefon-szolgáltatók, amely már megegyezik a legelterjedtebb vezetékes internetes kapcsolat minőségével. A vezetékek nélküli internetezés egyetlen hátránya hazánkban az, hogy a technológia már létezik, de a szolgáltatás technológiai háttere által biztosított előnyök az infrastrukturális hiányok miatt még nem

teljes egészében kihasználhatóak. Ebből a szempontból is *pozitív irányú elmozdulás várható 2025-re, a folyamatosan fejlődő vezeték nélküli szélessávú kapcsolat lehetőségeit kihasználó infrastruktúra néhány éven belül kiépül. Az eddigi tapasztalatok alapján 2025-re a vezeték nélküli internetes kapcsolat válhat meghatározóvá hazánkban.* A mobiltelefonok technológiai fejlődésének elképesztő üteme is erre enged következtetni, ma már létezik olyan elektronikus eszköz, amely a személyi számítógép, a telefon és a vezeték nélküli internetes kapcsolat kombinálásából jött létre.

6. 2. A közigazgatás jövője

Az e-kormányzat jövőjének lehetséges alakulásakor fontos a közigazgatásban végbemenő változások vizsgálata, hiszen 2025-re azok nagy részétől várható, hogy beépüljön az e-kormányzatba is. A közigazgatásban végbemenő változások kapcsán fontos kitérnünk *a közigazgatás szerepének, a politika, illetve a nemzetközi kapcsolatok alakulására.* A három téma ebben az esetben is együtt kezelendő, hiszen a politika nagyban meghatározza a közigazgatás szerepét, valamint a nemzetközi kapcsolatokat, ugyanakkor a nemzetközi kapcsolatok is hatással vannak mind a politikára, mind a közigazgatásra. A közigazgatás szempontjából a politika irányultságától függetlenül megfigyelhető, hogy egyre nagyobb szerepet kap a hatékonyság, egyre inkább előtérbe kerül *a hatékony állam koncepciója*, amelyben a közszolgáltatások a versenyszférához hasonló tulajdonságokkal rendelkeznek. A legfontosabb különbség továbbra is megmarad: a közigazgatás az állampolgárok érdekében azokat a funkciókat fogja ellátni, amelyek a versenyszférában nem megoldottak, és ezzel egyidejűleg azokat, amelyek a politika szempontjából prioritást élveznek. A hatékonyság és gazdaságosság szempontjából azonban kijelenthető, hogy a közigazgatás hatékonyság szempontjából fejlődni fog, hiszen politikai nézetektől függetlenül (vagyis a potenciálisan hatalmon lévő kormányzatok mindegyike) célként jelölte meg az ország számára az euró bevezetését, amely feltételeinek biztosítása érdekében szükségeszerű az állami deficit csökkentése. Ez viszont leginkább hatékonyabb és gazdaságosabb közigazgatás révén érhető el. A hatékonyság egyik legkézenfekvőbb eszköze a számítógépek és a kommunikáció meggyorsítása érdekében az internet használata. A hatékonyság mellett meg kell említeni hazánk – mint uniós tagállam – és az *Európai Unió közigazgatásának helyzetét.* A kommunikáció elengedhetetlen a kétfajta közigazgatás között, ennek érdekében még fontosabb az internet használata. A harmadik kérdéskör, amely csak érintőlegesen került megemlítésre: *a politika.* A politika változásáról 2025-ig csak nagyon bizonytalan megállapításokat lehet tenni. Az ország „színétől” függetlenül azonban – akár csak a közigazgatással kapcsolatban – néhány fontos szempont mindenképpen meghatározható. A legfontosabb, hogy a nemzetközi tendenciákat követve *a demokratizálódás és a gazdasági növekedés következtében a középosztály erősödésével összhangban megnövekszik a társadalmi szervezetek szerepe, tevékenysége.* Ugyanakkor a lényegi

döntések (főleg, amelyek az e-kormányzatot érintik) megmaradnak a kormány kezében. Összességében elmondható, hogy *a közigazgatás és a kormányzat bizonyos elemekben jobban fog hasonlítani a versenyszférához 2025-ben, de ennek mértéke már bizonytalan politikai döntések következménye.*

6.3. A kormányzattal szemben támasztott követelmények változása

Az utolsó nagyobb témakör, amely az e-kormányzat kapcsán meghatározó, *a fogyasztói igények alakulása a közigazgatás szolgáltatásai iránt.* 2025-re várhatóan megnő azoknak az aránya, akik már a rendszerváltás után, a piacgazdaság feltételei között szocializálódtak, így annak értékeit tudják maguknak. A közigazgatás számukra olyan szolgáltatás lesz, amelyet az állam, a közsféra szolgáltat, ezért elvárásaik a közigazgatás felé egyre inkább hasonló lesz ahhoz, mint amilyen elvárásokat a versenyszféra felé már ma megfogalmaznak. A szolgáltatás színvonalától ezért hasonló minőséget fognak elvárni az emberek, mint a versenyszférában. Az e-kormányzat esetében ez azt jelenti, hogy mivel az egyének hozzászoknak az internet használatához információgyűjtés, esetleg vásárlás vagy egyéb szolgáltatás ügyintézése során, a közigazgatási szervek által működtetett intézményektől is el fogják várni, hogy releváns információt találjanak rajta, hivatalos ügyeiket intézhessék, és ha szükséges, fizetéseket indítsanak az interneten keresztül.

A legfontosabb témakörökben bekövetkező várható változások alapján *az e-kormányzat „folytatódó” jövőjével kapcsolatban megjegyezhető, hogy a szolgáltatások iránti igény a számítógépes technológia, az internet és a telekommunikációs technológia fejlődésével, az emberek elvárásainak változásával, és a kormányzati politika változásával egyre növekvő szerepet fog betölteni, egyre többen fogják majd kihasználni előnyeit.* Ugyanakkor számos kérdés fog felmerülni, amelyek megoldásra várnak, például az internet-hozzáférés terjedése ellenére a nagy számú internettel nem rendelkező állampolgár kiszolgálása, ez alapján az e- és a hagyományos kormányzat aránya, konkrét megvalósítása. Az eddig vizsgált tényezőknek az e-kormányzatra gyakorolt hatása viszonylag közvetlen volt, ezért várható alakulásukkal kapcsolatban is megbízhatóbb állításokat lehetett tenni. Számos tényező ugyanakkor csak közvetetten befolyásolja az e-kormányzat fejlődését, azonban ereje sokkal nagyobb lehet, ezért alternatív jövők kialakulásához vezethetnek. Ezek közül jelentős hatása miatt kiemelhető *a társadalom szerkezete.*

A társadalom szerkezete alatt a társadalmi csoportok strukturáltságát és a csoportok jellemzőit értjük. *Az e-kormányzat szempontjából kiemelkedő jelentőségű a különböző társadalmi csoportok befogadó és alkalmazkodó képessége, vagyis az, hogy képesek lesznek-e tudatosan használni az e-kormányzat által kialakított digitális közigazgatást.* Ez a képesség nagymértékben a tudástőke függvénye, hiszen a digitalizált tartalmakhoz való hozzáférés és azok értelmezése tanulható, sőt optimális esetben akár a szocializációs csatornákon keresztül is elsajátítható. Tehát, ha egy gyermek egy

internethasználó családban nő fel, vagy olyan közösségben van (iskolában, barátok között), ahol az elterjedt az internethasználat, akkor valószínűsíthető, hogy szinte „magától” megtanulja annak használatát. Ennek a bekövetkezési valószínűsége a városi, értelmiségi csoportok esetében igen magas, hiszen erre a társadalmi csoportra a jó internet-ellátottság és a hatékony szocializációs mechanizmus a jellemző. Mi történik a többiekkel? *A társadalom kettészakadásának fokozódásával kapcsolatban létező félelem* témánk szempontjából azt jelenti, hogy míg a társadalom nagyobb része otthon vagy az iskolában elsajátítja a megfelelő készségeket és tudást, addig egy, a társadalom szélére sodródott kisebbség teljesen kimarad a digitalizáció folyamatából. Jó analógia lehet itt az írni-olvasni tudás elterjedtsége hazánkban: jelenleg Magyarországon az analfabéták aránya a felnőtt lakosság körében 2% (Koltai–Koltai 2005), annak ellenére, hogy létezik kötelező iskoláztatás és minden iskola alaptantervében kiemelt szerepet kap az alapvető ismeretek (írás, olvasás, számolás) elsajátítása. Ha a funkcionális analfabetizmust tekintjük, akkor a számok még ijesztőbbek, hiszen *a mai 15 éves diákok 23%-a szinte képtelen az értő olvasásra* (Pisa 2000). A számítógépes oktatás manapság nagyon hasonló az olvasás oktatásához: a számítógépes alapismeretek szinte minden iskola tantervében szerepelnek. A veszélyeztetett csoportokba így azok tartoznak, akik 1) a kötelező iskoláztatás ellenére nem járnak iskolába, 2) bár járnak iskolába, de funkcionális értelemben mégsem tudják elsajátítani a tananyagot. Sajnos, szinte közhely, hogy a veszélyeztetett csoportban a kisebbségek – és főleg a roma kisebbség –, illetve a falusi környezetben élő, gazdaságilag leszakadó családok gyermekei felülreprezentáltak. Ez a jelenség az e-kormányzat dimenziójában külön figyelmet érdemel, hiszen pontosan ezeknek a veszélyeztetett csoportoknak van nagy szüksége a kormányzati gondoskodásra. Praktikusan az elszegényedett családok tagjai akarnak munkanélküliként regisztrálni, családi segílyt vagy pótlékot kérni, esetleg más szociális támogatáshoz jutni. A közigazgatás szempontjából ők tehát kulcsfontosságú „fogyasztók”, akiknek kiszolgálása prioritás.

7. ALTERNATÍVÁK AZ E-KORMÁNYZAT ELTERJEDÉSÉBEN

A fent leírtakból láthatjuk, hogy az e-kormányzat elterjedésének és hatékony működésének két kulcsfontosságú szereplője van: a „szolgáltató”, azaz az állam és a „fogyasztó”, azaz az állampolgár. Mind a két oldalnak megfelelően felkészültnek, felszereltnek és kompetensnek kell lennie ahhoz, hogy a szolgáltatás betölthesse a funkcióját. Ha a két szereplő felkészültségét és felszereltségét egy koordináta-rendszerben ábrázoljuk (lásd 1. ábra), akkor négy lehetséges kimenetet kapunk:

1. felkészült fogyasztó és felkészült szolgáltató;
2. felkészületlen fogyasztó és felkészült szolgáltató;

3. felkészületlen fogyasztó és felkészületlen szolgáltató;
4. felkészült fogyasztó és felkészületlen szolgáltató.

Felkészült fogyasztó

Felkészületlen szolgáltató

4. Elavult kormányzat a digitális világban	1. Digitális bennszülöttek
3. A lemaradó társadalom	2. Az e-kormányzat lehetőségei egy képzetlen társadalomban

Felkészült szolgáltató

Felkészületlen fogyasztó

1. ábra Az e-kormányzat jövőbeli fejlődésének scenáriológikája

A scenáriológikának megfelelően ez a kép kissé elnagyolt, hiszen a szolgáltató oldalon valószínűleg még 2025-ig sem lesz kiegyenlített a felkészültség – miután bizonyos hivatalok rugalmasabban reagálnak az új kihívásokra, mint mások. Ezért itt „felkészült szolgáltató” alatt azt értjük, hogy minden állami hivatal teljes körűen alkalmazza a digitalizált tájékoztatás formáit és folyamatosan bővíti az online ügyintézés lehetőségeit. A fogyasztói oldalon ennyire nem lehetünk engedékenyek, hiszen – mint az már korábban bemutatásra került – a leszakadó rétegekre különös figyelmet kell fordítanunk a felkészültség szempontjából. Ezért „felkészült fogyasztó” alatt azt értjük, ha a lakosság nagy része önállóan képes az e-kormányzás szolgáltatásainak igénybevételére és igénye is van azokra, míg a lakosság kisebb részének – amely nem képes az online felületek kezelésére – folyamatosan és ingyenesen igénybe vehető képzés vagy ügyfélszolgálat áll rendelkezésére. Természetesen ez a meghatározás kicsit sántít, hiszen újra összeköti a fogyasztói felkészültséget a szolgáltató felkészültséggel, ugyanis ezeket a képzéseket és ügyfélszolgálatokat nagyrészt az állam működteti. Mégis, úgy gondoljuk, hogy ez a definíció a lehetséges alternatívák szempontjából helytálló, hiszen a leszakadó rétegek támogatását elvileg nem állami, hanem civilszervezetek is vállalhatják.

7.1. A digitális bennszülöttek világa

A digitális bennszülöttek világa abból a feltevésből indul ki, hogy mind a fogyasztó, mind a szolgáltató képes és szükségét érzi az e-kormányzat használatára. Ennek a fejlődésnek alapvető jellemzője, hogy a kormánynak és az Európai Uniónak az a törekvése, hogy hatékony, korszerű gazdaságot és információs vagy tudástársas-

dalmat hozzon létre, bekövetkezett. Egy ilyen világban ugyanis a lakosság nagy része – praktikusán minden háztartás – rendelkezik személyi számítógéppel, valamint internet-hozzáféréssel, és ha nem is mindenki, de a „millenniumi generáció” – vagyis a 2000 körül születettek, akiknek a számítógép és az internet használata beépült a mindennapjaikba, és meghatározza alapvető tevékenységeit – minden tagja legalábbis képes az internet használatára és a rajta keresztül történő munkavégzésre, ügyintézésre. Az idősebb generáció egy része képes e-ügyintézésre használni a számítógépet, másrészt szükségletet is támaszt annak folyamatos fejlesztésére, azonban az idősek, illetve a szegényebb rétegek számára komoly gondot okoz az e-kormányzatban rejlő lehetőségek kiaknázása. A szolgáltató oldal egy ilyen „e-világban” tökéletesen képes megfelelni a társadalmi elvárásoknak: az e-kormányzás már nemcsak a tájékoztatást és az időpont-egyeztetést foglalja magában, hanem az ügyintézés folyamata is nélkülözi a személyes találkozást. A személyes ügyintézés számának csökkenése miatt csökkentik az ügyintézők számát, a korábbi ügyintézők egy része átképzésre került. A kormányzat a tendenciákat felismerve az e-kormányzat szempontjából hátrányos helyzetű rétegeket azonosítja, és közelükben digitális e-kormányzati portálközpontok kerülnek kialakításra. A kialakított központokban az átképzett ügyintézők az e-ügyintézésben még bizonytalan állampolgárokat segítik ügyintézés közben, vagy *mobil ügyintézővé válva* a korábban telefonon egyeztetett időpont alapján személyesen keresik fel a „rászorulókat”, ahol saját, vezeték nélküli internetcsatlakozással rendelkező számítógépein végzik az állampolgárok helyett és felhatalmazásukkal az ügyintézés. Ennek többletköltségét az állam a hatékonyság javításának köszönhetően képes fedezni, ugyanakkor problémát okoz, hogy egyre több az indokolatlanul igénybevevők száma. A mobil ügyintézők igénybevételeinek szabályozása még nem megoldott, de a kormány fokozottan foglalkozik a kérdéssel, mert az indokolatlan használat által generált többletköltségek veszélyeztetik a rendszer gazdaságosságát és hatékonyságát. A rendszer egyik alapfeltétele a személyes adatok biztonságának megteremtése volt, amelyet egy sikeres kormányzati program keretein belül megvalósítottak.

A gazdasági szférára és az ország versenyképességére egyértelműen pozitívan hatottak az Európai Unió információs társadalom kiépítését célzó programjai, hiszen a személyi számítógépek és az internethasználók száma nagymértékben növekedett. A tendenciát felismerve a versenyszféra egyre intenzívebben alkalmazza az elektronikus értékesítési csatornákat, amely növeli a teljes információs szektor teljesítményét. Ez egyre több külföldi befektetést indukál a szektorban, ez pedig pozitív hatással van a gazdaság egyéb ágaira is. Így Magyarország gazdasági fejlődése új lendületet kap, és a régiós versenytársakat megelőzve az Európai Unió középmezőnyébe küzdi fel magát.

Ennek a scenáriónak az a jelentősége, hogy a kormányzatnak általánosan az elektronikus szektorokban történő fejlesztése az egész gazdaságra, illetve magára az e-kormányzatra is kihat, Magyarország modern európai állammá válik.

7.2. Az e-kormányzat lehetőségei egy képzetlen társadalomban

A scenárió alapvető feltevése, hogy a társadalomnak megmarad az igénye a személyes ügyintézésre, egyrészt az információs technológia lassabb fejlődésének következtében, másrészt a személyes találkozásban több lehetőséget megragadó sajátos mentalitás miatt, miközben főként az európai uniós előírások következtében a kormányzat erőteljes elkötelezettje az információs társadalom kiépítésének, amelyet az e-kormányzat funkcióinak kiterjesztésében lát. Ennek keretein belül az internetes ügyintézészt részesítik előnyben, annak használatát még gazdasági ösztönzőkön keresztül is meg szeretnék valósítani. Az így elindított programok következtében minden iskolában megoldott az internet-hozzáférés, és növekszik az iskolákban az egy diákra jutó számítógépek száma. Ez a folyamat lehetővé teszi a tantervekben a részben személyes úton, részben interneten keresztül elsajátítandó tantárgyak számának növekedését. A társadalom nagy része ugyanakkor nem érdeklődik az internet használata iránt, illetve nem képes az internet megfelelő kezelésére, ennek részben a társadalomban lévő idős népesség nagy aránya az oka. Ők a számítógép és az internet használatát bonyolultsága miatt nehezen kezelik, és ezért lassan is növekszik az otthon személyi számítógéppel és internet-hozzáféréssel rendelkezők száma. Bár a fiatalok, akiknek szocializációja során már az internet és a virtuális közösségek, virtuális barátok is nagy szerepet játszanak, otthoni számítógép és internet hiányában inkább a közoktatás keretein belül használják az internetet. Ezért a társadalom nagy része nem használja az e-kormányzat új funkcióit, ugyanakkor az elektronikus fejlesztések és azok üzemeltetése a kormányzat részéről jelentős erőforrás-mennyiséget von el. A teljes lakosság számán belül az internetet használók, és így az e-kormányzat vívmányaiból részesülő kisebbség és a hagyományos ügyintézészt előnyben részesítő többség közötti társadalmi feszültségek növekednek, a kormányzat kénytelen még nagyobb összeget fordítani az ügyintézők alkalmazására.

Miután az állam nem ismeri fel, hogy az e-kormányzatra nincs megfelelő szükséglet a társadalom részéről, erőforrásait mégis annak fejlesztésére fordítja, ezért nem marad elegendő erőforrás a gazdasági fejlődés ösztönzésére, illetve az információs társadalom kiegyensúlyozott kialakítására. Ennek hatására a gazdasági növekedés is lassabb, és a gazdaság szerkezete sem az egészséges növekedési pályán áll. A politikai élet instabil marad, a pazarló kormányzati politika kitűnő alapot ad a mindenkori kormányzat folyamatos támadására. Magyarország így – részben a folyamatos politikai harcok lassító hatása miatt is – elmarad az Unió versenyképességétől, és fokozott társadalmi elégedetlenséggel néz szembe.

7.3. A lemaradó társadalom

A kormányzat az Európai Unió programjaival ellentétben nem az információs társadalom mielőbbi kiépítésében látja a jövőt, hanem más ágazatok fejlesztésében, ezért nem célja a jelenlegi, tájékoztató és minimális ügyintéző e-kormányzati státuszról

való kilépés. A társadalom továbbra is kételkedve fogadja a versenyszférában megjelenő bátortalan próbálkozásokat az e-kereskedelemmel kapcsolatban elsősorban személyes adatainak biztonsága miatt. A kormányzat ezért továbbra is fenntartja a személyes ügyintézők nagy számát, és a tájékoztatás minőségére sem fordít kellő figyelmet. Az állami szféra közigazgatás-jellegű kiadásainak volumene ennek következtében nem csökkenthető, hatékonysága és gazdaságossága csak más eszközökkel javítható. Az e-kormányzat így a helyi körülményeknek megfelelő szinten reked meg, ugyanakkor az iránta mutatókozó igény növelésének ösztönzése is elmarad. Ezáltal Magyarországon az információs társadalom kiépülése kerül veszélybe, egyszerre a társadalmi várakozások és a kormányzati ösztönzés elmaradása miatt.

Európában és a világ többi táján ugyanakkor az információs társadalom kiépítése már előrehaladott, a gazdasági növekedés legnagyobb része az elektronikus szolgáltatóknak köszönhető. Ennek következtében hazánk továbbra is lassú, bár egyik oldalról sem túlzó, erőltetett gazdasági növekedési pályán van. A kormányzat folyamatosan foglalkozik az „e” kérdéssel, de a társadalom igényeit szem előtt tartva más ágazatokra összpontosít. Így versenyképességünk fokozatosan romlik, a régió sereghajtói közé kerülünk.

7.4. Elavult kormányzat a digitális világban

A scenárió alapvető feltevése az információs társadalom kiépülése, amelyet a kormányzat nem tud megfelelően követni. Az információs társadalom ebben az esetben azt jelenti, hogy a már jelenleg is tapasztalható tendencia – miszerint a számítógéppel és internettel is rendelkezők száma főleg a városi és értelmiségi rétegek körében tovább növekszik, azonban a gazdaságilag és az információs technológia szempontjából elmaradottabb régióknak és társadalmi csoportoknak továbbra sem lesz igényük és lehetőségük az említett elektronikus eszközök használatára – tovább folytatódik, ezáltal hatása felerősödik. A folyamat eredményeként a kormányzat kevésbé sikeres az uniós e-programok kivitelezésében, hiszen a társadalomnak ama rétegei, amelyek már napjainkban is használják az információs társadalom technológiai vívmányait, a gazdasági trendeket követve megoldják a területen történő folyamatos fejlesztéseket, a kormányzatnak viszont nem sikerül a kimaradókat nagyobb számban aktivizálni. Ezért a kormányzat éppen az ő védelmükben viszonylag nagyobb személyi állományt tart fenn a közigazgatás intézésére, és csak az internet szempontjából fejlettebb területeken hajt végre elektronikus fejlesztéseket. Ezeknek a fejlesztéseknek azonban a nagysága is minimális, hiszen igazán nagy fejlesztések csak akkor gazdaságosak, ha a társadalom minél nagyobb rétege megjelenik fogyasztóként. Így az alapvető funkciók továbbra is személyes ügyintézésen keresztül valósulnak meg, ugyanakkor a közigazgatás egyes területein – főleg a gazdaságot érintő területeken az internet használatának a versenyszférában történő fejlődése miatt – az e-kormányzat is kibővül: az e-ügyintézés beindul, és néhány új funk-

ció bevezetése is bekerül a tervekbe. Mindezek mellett a hagyományos ügyintézés jelentős költségeket emészt fel. Szabályozás szempontjából az e-biztonság kérdése nem teljesen megoldott, annak fejlődését is a versenyszférában lévő, az e-biztonság kérdését felismerő vállalatok üzleti megfontolásból kezdeményezik.

Gazdasági szempontból az információs társadalom lehetőségeit felismerő vállalatok az elmaradott adminisztrációs nehézségek miatt nem tudnak a gazdaság motorjává válni. Ugyanakkor a kormányzat nem képes megoldani a közsféra hatékonyságbeli és gazdaságossági kérdéseit, amely szintén a gyorsabb fejlődés akadályozója. A folyamatot felismerő társadalmi rétegek ugyanakkor civil szerveződések és nonprofit szervezetek formájában megpróbálják kiküszöbölni a kormányzat említett hiányosságait, és helyi szintről kiindulva kezdeményezik az információs társadalom kialakítását: a más országokban a kormányzat által végzett elektronikus fejlesztéseket – üzleti szempontokat figyelembe véve – önerőből indították el. Hatására az információs társadalom fejlődése az uniós átlaghoz képest elmarad, ugyanakkor az ország versenyképessége még ennek ellenére is javulhat a korábbiakhoz képest.

8. ÖSSZEGEZÉS

A e-kormányzat kialakítása jól láthatóan mai világunk egyik kedvelt hívószava, a közigazgatás hatékonyabbá és gazdaságosabbá tételének kulcsa. A globalizálódó világ hatása, az állami szférára helyeződő költségcsökkentési nyomás és a lakosság igényeinek növekedése együttesen *az e-kormányzat bevezetésének és fejlesztésének irányába hatnak. Valószínűsíthető, hogy 2025-ig ez a tendencia folytatódik, és az e-kormányzat valamilyen formában elterjed a közigazgatásban.* Ennek a tendenciának a megtétele még kettős, a félelmek és remények együttes jelenléte azt mutatja, hogy az e-kormányzat még nem ágyazódott be szervesen a bürokratikus és állampolgári gondolkodásba. A beágyazódás, az elfogadás és az adaptáció az e-kormányzat jövőbeli alakulásának kritikus kérdései mind a kormányzati, mind a lakossági oldalon. A felvázolt alternatívák ezt a gondolatkört járják körbe, elnagyoltan bemutatva a felkészültség fontosságát a szolgáltatói és a fogyasztói oldalon. Az alternatívák tanulsága egy fontos minőségi kritériumra hívja fel figyelmet: *az e-kormányzat szempontjából nem a fejlődés gyorsasága, hanem annak kiegyensúlyozottsága a mérvadó. Akkor lesz sikeres az e-kormányzat bevezetése, ha a közigazgatás lépést tart az állampolgárral, és az állampolgár is képes követni a kormányzati fejlesztések tempóját. Ha bármelyikük túlságosan előreszalad, vagy lemarad, az veszélyezteti a fejlődés dinamikáját.*

Az is látható a scénáriókból, hogy a közigazgatásnak a kiegyensúlyozott fejlődést elősegítő eszközei vannak. Az e-kormányzat bevezetésének következtében megtakarított erőforrások ezért első lépésben az állampolgári szint fejlesztésére

fordítandók. Így a kiegyensúlyozott növekedés jelenthet gyors ütemű fejlődést is. A gazdaság szempontjából ugyanis a fejlődés üteme meghatározó, hiszen az e-kormányzat bevezetésében nemcsak a hatékonyabb és versenyképesebb állam, hanem a versenyképesebb gazdaság kialakítása is kulcsfontosságú tényező. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy „az e-kormányzat nem cél, hanem az egyik eszköz a közszolgálati szektor megújításához, az állam – állampolgár viszonyrendszer új alapokra helyezéséhez, a demokrácia fejlődéséhez” (G. Kocsis 2005, 747).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Európai Bizottság: *E-Europe akcióterv*. www.inco.hu-2000/2
- Gergó Zs.: Az információs társadalom kihívásai: e-Europe, e-Hungary. *Comitatus* 2002/6.
- G. Kocsis M.: Az e-kormányzat Magyarországon. *Magyar Közigazgatás* 2005/12.
- Koltai D.–Koltai Zs.: Felnőttoktatás és múzeumi képzés. *Tudásmenedzsment* 2005/1.
- Moore, G. E.: Cramming more components onto integrated circuits. *Electronics* 1965/8.
- Pisa 2000: *OECD Programme for International Student Assessment*, www.pisa.oecd.org
- Simon G.: *Nyitva van az „e-ranykapu”, csak bűjjelek rajta...* Előadás az Internet Hungary 2006 konferencián. Budapest, 2006. <http://mediahungaria.dev.adverticum.com>
- Szabó L.–Olár L.: Az e-kormányzat és az elektronikus ügyintézés. *Belügyi Szemle* 2003/9.
- Szittner K.: Az elektronikus közigazgatás kezdetei Magyarországon. *Magyar Közigazgatás* 2006/3-4.

ÚJ KIHÍVÁSOK ÉS MEGÚJULÁSI LEHETŐSÉGEK A TESTKULTÚRA ÉS A SZABADIDŐSPORT TERÜLETÉN

VASS ZOLTÁN

DOKTORJELÖLT

TESTNEVELŐ TANÁR — VÖRÖSMARTY MIHÁLY GIMNÁZIUM, BUDAPEST

(KÖZREMŰKÖDÖTT: MOLNÁR PÉTER)

1. BEVEZETÉS

„Magyarország 2025”. Mit is jelent ez egy jövőkutató számára? Az embereket mindig is foglalkoztatta a jövőjük, a sorsuk. Ha másképp nem, hát úgy, hogy miként (és főleg miből) fognak élni? Mit fognak enni holnap? Hogyan nevelik fel a gyermekeiket? Ezek valóban fontos kérdések, de mivel ennél sokkal komplexebb, összetettebb világban élünk, e mikrokörnyezeti jövőkérdések mellett foglalkoznunk kell hazánk, Magyarország, valamint Európa, sőt bolygónk népességének egymással szorosan összefüggő, társadalmakat érintő jövőjével is.

Korántsem olyan egyszerű a dolgunk, mint azt hinnénk. S hogy mitől is válik egy kutatás jövőkutatássá, arra nem is olyan egyszerű megadni a választ. Sokan úgy gondolják, hogy a jövőkutatás nem más, mint a múltban és a jelenben megfigyelhető tendenciák alapján a jövőbeni események prognosztizálása. Mára ez a szemlélet jelentősen megváltozott, hiszen manapság már úgy gondolkodunk, hogy a jelenlegi instabil gazdasági és társadalmi világunkban nem prognosztizálni kell az eseményeket, hanem ún. alternatív jövőképeket, forgatókönyveket kell készíteni, és aktívan tenni annak érdekében, hogy ezek valamelyike meg is valósulhasson. Mindez tudatos részvételt és együttműködést kíván mindenkitől, nemre, korra, politikai hozzáállásra és vallási hovatartozásra tekintet nélkül.

A kérdésre, hogy a lehetséges forgatókönyvek közül melyik lesz az elfogadható alternatíva, amelyik majd beválik, még nehezebb helyesen felelni. Cáfolhatatlan tény, hogy gazdasági, történeti, kulturális, egyéni és személyes okokból kifolyólag szinte lehetetlen megmondani, mi lesz a mindenki számára jó és elfogadható alternatíva a jövőben. Hiszen az egymás után következő generációknak más és más a felfogása a világról és a benne zajló folyamatokról. Ha a jót és a kíváncsot nem is, de a

biztos rosszat, a helytelent viszonylag könnyen meg lehet fogalmazni. Éppen ezért *a jelen tanulmány*, amely a testkultúra, a szabadidősport új kapcsolatait, jövőbeni kihívásait kívánja Magyarország jövőjével kapcsolatban megvizsgálni, *nem a biztos jót kívánja bemutatni, hanem azokra a biztos és tudható rossz folyamatokra és azok hatásaira hívja fel a figyelmet, amelyek elkerülése minden józan ítélőképességgel bíró ember feladata.*

„Ha az ifjúkorban felhalmozódó tőkék között nem kap helyet a testkultúra, a szomatikus vagy biotőke, akkor az ember egészségét életveszélyesen fenyegető civilizációs ártalmak kompenzáció hiányában túlsúlyba kerülnek és ezt a malört a gazdasági tőke bármilyen nagyságával meg a kulturális tőke akár zseniálisra történő felhalmozásával sem lehet kivédeni [...] megette a fene a gazdagságot és a tudást, ha nincs egészség!” (Takács 1999).

Az idézetből kitűnik, ha érdemben kívánunk foglalkozni a testkultúra, a sport új kapcsolataival, akkor – az aktuálpolitikai eseményektől függetlenül – új szemlélet megjelenése és a köztudatba való bevezetése jelenthetné a társadalmilag hatékony és egészséges, gondolkodni vágyó, aktív, kreatív, tudatos társadalom kialakulását. Napjaink felgyorsuló, kiszámíthatatlanul változó világában a jelenlegi instabil gazdasági, társadalmi és környezeti helyzetben a rendszerben található visszacsatolások (Gleick 2004) miatt a legkisebb hatások is előre nem jelezhető kedvező vagy kedvezőtlen változásokat okozhatnak. Éppen ezért a mai kor tudásalapú társadalmában arra kell törekednünk, hogy minden egyes polgár számára lehetővé tegyük a fizikai és a lelki egészség optimális harmóniáját, valamint a megszerzett tudás alkalmazását. A megszerzett tudás fontosságát felismerve a 2000 márciusában tartott lisszaboni Európai Tanács hangsúlyozta, hogy *„minden polgár számára biztosítani kell azokat a készségeket, amelyekre ahhoz van szüksége, hogy ebben az új információs társadalomban élni és dolgozni tudjon.”* A Tanács az alapvető készségek azonosítására, valamint a hagyományos készségek tantervekbe történő beépíthetőségére összpontosított, figyelemmel az alapvető készségek élethosszig tartó megszerzésére, frissen tartására. A 2001-ben létrehozott munkacsoport megalakította azoknak a kulcskompetenciáknak a keretrendszerét, amelyek támogatják a személyes önmegvalósítást, a társadalmi beilleszkedést, az aktív állampolgári létet és a munkába állást, amelyek feltétlenül szükségesek a tudásalapú társadalomban (EPT 2005), amely az élethosszig tartó tanulás stratégiájának és infrastruktúrájának másféle megszervezését vonja maga után, továbbá új kompetenciákat követel meg a tanárok részéről.

Tanulmányunkkal elsősorban arra kívánunk rámutatni, hogy *a testkultúra mint a fizikai és kognitív funkciók leghatékonyabb implicit és explicit fejlesztő eszköze, teljességgel kimaradt a kulcskompetenciák európai referenciakeretéből.* A paradoxon tehát a következőképpen fogalmazható meg: ha egy fenntartható társadalomnak aktív,

innovatív, a tudásukat adaptívan alkalmazó polgárookra van szüksége, akkor kimaradhat-e az alapvető készségek referenciaköréből a testkultúra, különös tekintettel arra a tényre, hogy eme alapvető emberi készséget kizárólag az ontogenetikus fejlődés szenzitív szakaszaiban lehet a leghatékonyabban fejleszteni. A testkultúra kimaradása azonban csak a jéghegy csúcsának tekinthető, és a felszín alatt további veszélyek fenyegetik az európai uniós igényeknek megfelelő tudásalapú társadalom megvalósítását.

1. Napjaink globalizálódó világában a média, azon belül a televízió és az internet gyakorolja a legnagyobb hatást az emberek hétköznapi életvitelére. Ez a civilizációs hatás arra sarkall, hogy szabadidőnket passzívan töltsük el. Egy 2003. évi Szonda Ipsos felmérés alapján a megkérdezettek 75%-a napi 3–4 órát tölt a képernyő előtt (Szonda Ipsos 2003). Ezen a jelenségen *változtatni csak abban az esetben lehet, ha az aktív szabadidő-eltöltés bekerül a köztudatba*, a közoktatásban megjelenő testkulturális reformok segítségével kihasználva a televíziózás és az internet előnyeit.
2. A jövő emberének szembe kell néznie azzal a ténnyel, hogy a környezeti változások oly mértékben befolyásolják majd az életüket, amely eddig nem volt számottevő. Viszont *az emberek jelenlegi, általánosan gyenge egészségi állapota egyszerűen nem teszi lehetővé az időjárás okozta gyors változásokhoz való alkalmazkodást*, ennek következményeként nem fogunk tudni lépést tartani a mikro- és makroökonómiai paraméterek nagymértékű változásával (Gógl 2000).
3. A makroökonómiai paraméterek (GDP) kedvezőtlen változásainak figyelembevételével foglalkozva az ország vezetői nem ismerik fel, hogy *csakis a prevenció, azaz a megelőzés lehet az egyetlen hatásos fegyver az elszegényedő emberek romló egészségi állapotának megakadályozására*. Egy kanadai vizsgálat alapján tudjuk, hogy az egészségbiztosítás költségeit úgy lehet jelentős mértékben csökkenteni, hogy többet költünk a prevencióra. S bár ez látszólagos ellentmondásnak tűnik, a prevencióra költött összeg még így is lényegesen kevesebb, mint az az összeg, amelyet a társadalombiztosítás megtakaríthat.

A következő fejezetben öt olyan, egymástól részben független alternatívát mutatunk be, amelyek figyelembe veszik mind a technikai, mind a társadalmi megújulás lehetőségeit, illetve azok egymással szorosan összefüggő hatásait a hétköznapi életvitelre és a társadalmi gondolkodásra. Ezt követően részletesen bemutatjuk, mit tehet a fiatalokért a köz- és felsőoktatás az emberi ontogenetikus fejlődés leghatékonyabban fejleszthető szenzitív mozgásfejlődési szakaszában, és milyen kapcsolat van a közoktatás és a szabadidősport között. Tanulmányunkban a hangsúlyt igyekeztünk olyan újdonságokra és különlegességekre helyezni, amelyek ma még gyakran alig tűnnek elképzelhetőnek.

2. EGÉSZSÉGMEGŐRZÉS ÉS TESTKULTÚRA — KÜLÖNBÖZŐ ALTERNATÍVÁKBAN

A *Bevezetésben* igyekeztünk rámutatni arra, hogy az Európai Unió a közoktatásba bevezetett kulcskompetenciák révén egyfajta társadalmi megújulásra kívánja készíteni az unió lakosságát. Ennek megvalósítását az élethosszig tartó tanulás, illetve a tudásalapú társadalom létrehozásával képzei el, amelyben nagy szerepet kap a technikai megújulásban rejlő lehetőségek kiaknázása is. Maga az alapgondolat nem új keletű, hiszen a jövő nemzedék életfeladatainak szemszögéből nézve az iskola feladata a fizikai és a szellemi tevékenység összekapcsolásában az egész életre szóló művelődés igényének kibontakoztatása (Kürti 1982). Napjainkban azonban ez a problémakör túlmutat az országhatárokon, és elsődleges feladatként fogalmazódik meg a közoktatás részére a fiatal generációk és rajtuk keresztül minden generáció számára egy közös „hiedelemrendszer” kialakítása, hiszen a kultúra alapja egy olyan közös hiedelemrendszer, amelyet a kultúrához tartozók többsége elfogad, elhisz. A közös kultúra alapja azonban egy olyan kommunikáció, amely megteremti a közös hiedelemrendszert az egymást követő generációk szocializációja során.

A magyar rendszerváltással az eddig közösnek tekintett hiedelmek szétestek. Millióan hisznek különböző dolgokban anélkül, hogy azok valamilyen értéket közvetítenének, így lassan a nyelven kívül már nincs is közös hiedelem, amely a magyar társadalmat egyesítené. Éppen ezért Európának, Magyarországnak, illetve a többi uniós tagállamnak e közös hiedelemrendszert kell megteremtenie, szem előtt tartva azt a tényt, hogy az európai kultúrában a különbözőséget, a különböző nemzetek, kultúrák saját értékeit is fontosnak tartjuk.

A magyar kultúra egyrészt arra törekszik, hogy átvegye a közös uniós értékeket, másrészt nemzeti kultúránk másik törekvése eljuttatni értékeinket a többiekhez, hogy azok bekerüljenek a közös hiedelemrendszerbe. Csányi Vilmos a következőképpen fogalmaz: „Az európai kultúra az amerikaival ellentétben szerencsére még nem jutott odáig, hogy az egyéni versengést tekintse minden probléma megoldásának. Európában úgy gondoljuk, hogy nemcsak a legelső, hanem a milliomodik ember is polgár, neki is helye van az életben. Itt nem a gazdasági problémák megoldása az egyetlen és kizárólagos szempont, hanem a kultúra megtartása is” (Tóth 2006). Éppen ezért tekinthető az európai uniós normákhoz igazodó közoktatás magyarországi megreformálása a jövő szempontjából elengedhetetlennek.

2.1. Az 1a alternatíva: Technikai megújulás társadalmi megújulás nélkül, amelyben az egészségmegőrzés szintetikus táplálék-kiegészítőkkel történik

Ha a *Bevezetésben* megfogalmazott veszélyeket, illetve a közös hiedelemrendszer kialakításához elengedhetetlen, a közoktatásban megjelenő reformokat nem vesszük komolyan, akkor *könnyen elképzelhető, hogy 2025-re a felnövekvő fiatalok számára a testkultúra a társadalmi gondolkodás perifériájára szorul.* Ez azt jelenti, hogy el-

marad a társadalmi megújulás, és ezzel párhuzamosan a technikai megújulás veszi át a hétköznapi életvitelben megjelenő, az emberek gondolkodását irányító szerepet. Ennek jelei sajnálatos módon már napjainkban is kezdik éreztetni negatív hatásukat, hiszen a társadalmi gondolkodás megújulásának hiányában, a technikai fejlődés következtében olyan termékek jelennek meg a piacon, amelyek látszólagos megoldást kínálnak a mozgásszegény életmódunkban bekövetkező negatív tendenciák enyhítésére. Konkrétan egy olyan „új piac” megjelenéséről van szó, amelynek elsődleges célja *az élsportban kikísérletezett és hatékonyan használt táplálék-kiegészítők és izomstimulánsok meghonosítása a hétköznapi életvitelben.* Ennek veszélye a következőkben jelentkezik: a technikai megújulás következtében a hétköznapi életvitelbe bekerülő szintetikus táplálék-kiegészítők hatására nem változtatunk mozgásszegény életmódunkon és egészségtelen táplálkozási szokásainkon, hanem a már felvett és berögzült rossz szokásaink körébe maradéktalanul beillesztjük azokat. Például a fiatalok jelentős része továbbra is gyorséttermi hálózatokban fog étkezni, de a sok fölösleges és egészségtelen kalória elfogyasztása után zsírégető, fogyaszto és egyéb szintetikus tablettát vesznek be, hogy az életvitelből származó káros hatásokat a minimálisra csökkentsék. A hétköznapi tömegkommunikációban egyre inkább előtérbe kerülnek az olyan szintetikus – és általában meglehetősen kétes eredetű és minőségű – eszközök és táplálék-kiegészítők, amelyek mind azzal kecsegtetnek, hogy létezik az aktív mozgásnál egy lényegesen egyszerűbb, kevésbé fáradságos és kevésbé időigényes módszer is „látszólagos egészségünk” megóvására, illetve a környezetünkben eredő káros hatások csökkentésére. Az egyoldalú és meglehetősen manipulatív tömegtájékoztató eredményeként nem kerül be a köztudatba – hiszen nem is ez a cél – az ilyen típusú eszközök hosszú távú hatása, amely nem is feltétlenül a termékek káros voltában mutatkozik meg – bár egy olcsó termék minősége sohasem garantálható (sőt, manapság egy drága terméké sem!) –, hanem abban, hogy *olyan mozgásszegény szokások felvételét katalizálja, amelyek közvetett módon a legkülönbözőbb mozgásszervi betegségeket okozzák.*

2.2. Az 1b alternatíva: Technikai megújulás társadalmi megújulás nélkül, amelyben a generációk számára az egészség olyan luxuscikk lesz, amelynek „beszerzése” rengeteg pénzt és energiát követel

Az előző pontban bemutatott gondolat egy másik alternatívája, hogy a magyar társadalom igen rövid idő alatt eljuthat egy eddig elképzelhetetlennek tűnő, majd-hogynem utópisztikus állapotba, amelyben *az egészség valóban olyan luxuscikknek fogható fel, mint mondjuk egy jacht megvásárlása manapság.* Magyarországon a gazdasági folyamatok hatására a rendszerváltás óta egyre inkább nő a gazdagok és szegények közti különbség (Molnár–Nováky–Vass 2005). Az „új gazdagok” számának növekedése az előző pontban említett piac kialakulását vonja maga után, amely piacnak a célja már nem a széles tömegek ellátása különböző termékekkel, hanem éppen ellenkezőleg, a lehetőleg magas árak biztosításával csak a gazdagok

számára hozzáférhetővé tenni a megfelelő minőségű táplálék-kiegészítők és elektronikus eszközök beszerzését. Paradox módon szinte egyedül a gazdagoknak van idejük, pénzük és energiájuk a szintetikus anyagok megvásárlása mellett esetleges testmozgás formájában megnyilvánuló egészségmegőrzésre. Ennek a folyamatnak is láthatóak már a jelei a mai Magyarországon, ott vannak például az egyre jobban terjedő „network-rendszerekben kapható” egészségmegőrző termékek, amelyek borsos áruk ellenére is fizetőképes keresletre találnak. A folyamat eredménye, hogy *bizonyos társadalmi rétegek számára a drágább vitaminok és táplálék-kiegészítők beszerzése, valamint a reformtáplálkozás előnyeinek kombinálása jelenti majd az egészséges életmódot esetlegesen a mozgás ellenében.* A veszély azonban valóban reális, az ilyen típusú „network”-rendszerek egyre inkább behálózzák hétköznapijainkat. Ha pedig a gazdasági érdek úgy kívánja, akkor a jó minőségű, az egészségre nem káros termékek csakis magas áron lesznek beszerezhetők, amelyeket kizárólag a gazdagabb társadalmi rétegek tudnak majd megfizetni. Napjainkban is megfigyelhető jelenség, hogy *a gazdagabb réteg képviselői számára jóval nagyobb az esély, hogy egészségesen tudjanak élni,* mivel a jövedelmükhöz képest a jó minőségű termékek olcsónak mondhatók, míg ezzel szemben *a szegényebb réteg számára a valóban olcsó, megvásárolható termékek sajnálatos módon nem a leegészségesebbek* (Falussy et al. 1992). Bármelyik alternatíva valósul is meg, a mozgásszegény életmód tovább fokozódó gerjesztő voltának hatására *egyre inkább elképzelhető a következő szlogen 2025-ből: Mozgás nélkül is természetes az egészség! Keresse termékeinket a gyógyszertárakban és töltőállomásokon!*

2.3. A 2a alternatíva: Társadalmi megújulás a technikai megújulás mellett, amelyben a közoktatásban létrejövő reformok hatására a testnevelés bekerül a kulcskompetenciák körébe

A fenti veszélyek elkerülésének érdekében *a köz- és felsőoktatásban résztvevő fiatalok képzésébe még intenzívebb, magasabb határfokkal működő oktatási rendszert kell és szükséges bevezetni. Ebben az esetben elképzelhető a már jelenlévő negatív tendenciák megállítása.* Ha a mozgáson keresztül történő fizikai és kognitív funkciók fejlesztésére nagyobb hangsúlyt fektetünk a közoktatásban, elképzelhetővé válik egy olyan tananyag megjelenése, amelyen keresztül hatékonyan formálhatjuk a mai tudásalapú társadalomban élő emberek gondolkodását, kihasználva a technika megújulási lehetőségeit is. *A jövő iskolájában a testkultúrát népszerűsítő tárgyak,* mint például a mai testnevelés, *megújulnak, a tananyag pedig a kor társadalmi igényei szerint alakul át.* Ez azt jelenti, hogy a sportmozgás – és egyáltalán a mozgás – nemcsak célja, hanem nagyon fontos eszköze lesz a kognitív funkciók fejlesztésének. E megújulási folyamatok hatására *a testnevelés hatékonyan kapcsolódik majd egyes közismereti tárgyak oktatásához, de általánosságban hatékony kreativitás- és gondolkodásfejlesztő eszközként fog megnyilvánulni.* A mindennapos testnevelés nemcsak a tanulók fizikai képességeinek hiányát kompenzálja majd, hanem a kognitív szféra célirányos

fejlesztése is teret kap benne. *A jövő testnevelésóráján a hallgatók az adott óra anyagát füzetben vezetik, megteremtve a lehetőséget a tanulók megfigyelőképességének, illetve fogalmazóképességének egyidejű fejlesztésére, a testkultúrán keresztül.* A füzet akár a kor igényeit kielégítő internetes formában is bekerülhet az oktatásba. Mindemellett egyes testnevelési házi feladatok megjelenése és elkészítése is bekerül a hétköznapi gondolkodásba. Ilyen házi feladat lehet egyes sportesemények történeti és szabályvonatkozásának felkutatása – például az internet segítségével. A kreatív mozgásórák körében 2025-ben olyan mozgásos feladatok kerülnek végrehajtásra, amelyben a tanulók egyszerre használják kognitív képességeiket, hogy adekvát módon tudják majd minden elképzelhető helyzetben kiválasztani a megfelelő és a feladat végrehajtásához kívánatos információt a különböző audio- és vizuális ingerek egyidejű áradatából a kognitív és testi funkciók egyidejű fejlesztésével. Az ilyen típusú feladatok alapjait a tanárok mutatják be a tanulóknak, arra motiválva őket, hogy azokat otthon továbbfejlesszék, majd e továbbfejlesztett feladatokat a tanulók igényeinek megfelelően a tanárok illesztik be a tanmenetbe az előírt tananyag figyelembevételével.

2.4. A 2b alternatíva: Társadalmi megújulás a technikai megújulás mellett, amelyben a felsőoktatásban, a testnevelő tanárképzésben megjelenik az innovatív, kreatív szakemberek képzése

Magas színvonalú kognitív fejlesztés a közoktatásban a mozgáson keresztül csakis *magasan képzett, az új felfogásnak megfelelő és ezek szerint gondolkodó pedagógusokkal lehetséges.* Éppen ezért 2025-ig a testnevelő-szakemberképzés mesterszakán megjelenő szakmai tárgyakkal az előző pontban bemutatott hatékony kognitív és testi képességek fejlesztésének érdekében kettős feladatot kellene betölteniük.

1. Egyrészt magas szintű ismereteket kell, hogy nyújtsanak, amelyek a testnevelés és a testneveléshez kapcsolódó kognitív pszichológiai, pedagógiai kutatások, valamint a dinamikus rendszerek viselkedésének kutatásából származó új eredmények megértéséhez és kommunikációjához szükségesek.
2. Másrészt lehetőséget kell, hogy biztosítsanak az új ismeretekből és az alapszakon elsajátított ismeretanyagból a testnevelés általános és középiskolai szintű tanításához, integrálva a közismereti tárgyak alapfokú ismeretanyagát.

Ilyen módon biztosítható a közoktatásban elérendő kognitív kulcskompetenciák aktív, minden helyzetben adekvát módon történő elsajátíthatósága. Éppen ezért *a magyar felsőoktatási intézményekben lehetővé válik 2025-re a 21. század gazdasági és társadalmi kihívásainak megfelelő, innovatív szemlélettel rendelkező szakemberképzés alapjainak megszilárdítása.* A felsőoktatásban megjelenő testkulturális fejlesztés kritikai ratifikációjának hatására olyan technológiatranszfer jön létre, amelynek segítségével a leghatékonyabb kommunikációs csatornán keresztül, országos szintű, innovatív vállalkozások segítségével képeznek innovatív szemlélettel rendelkező szakembereket.

Tehát a felsőoktatásban a jelenlegi helyzettől eltérően a kompetencia olyan fejlesztése kerül megvalósításra, amely a mozgás- és értelmi fejlődés kapcsolatában a legmodernebb dinamikus rendszerelméleti alapokon nyugszik, a jövő generációjának minden területre kiterjedő, kreatív, gazdaságorientált aktív gondolkodásának kialakítása érdekében. Ezzel egyidőben a felsőfokú intézményekben olyan új innovatív gondolkodásmód jelenik meg, amely az emberi erőforrás fejlesztésével kedvező alapot fog biztosítani a hatékony, versenyképes gazdasági szféra működéséhez. Hazai viszonylatban az emberi erőforrások képzésében a kreativitás mint érték kell, hogy legyen az egyik legfontosabb versenyelőny.

2.5. A 2c alternatíva: Társadalmi megújulás a technikai megújulás mellett, melyben a szabadidősport keretében a különböző generációk érintkeznek egymással

Az 1990-es években éppúgy, mint napjainkban, a csúcstechnológia következtében nagymértékben elidegenedtünk egymástól, és ez a tendencia az előrejelzések alapján sajnálatos módon csak tovább fokozódik (Hankiss et al. 1982). A folyamat ellensúlyozásaként a köz- és felsőoktatásban megjelenő testkulturális reformokra épülve 2025-re – a szabadidősport közösségteremtő funkcióját hangsúlyozva – egy új mozgalom fog elindulni. *A mozgalom keretében az iskoláskorban lévő, felnövekvő generáció számára olyan változatos, ingergazdag, ugyanakkor közösségközpontú színteret biztosítanak a közoktatásban dolgozók, amely lehetőséget biztosít a fejlődési és életkori sajátosságokból megjelenő belső konfliktusok leküzdésére, és ezzel egy időben egészséges énképpel rendelkező felnőtt felnevelésére.* A mozgalom tevékenységének hatására úgy alakulnak ki a különböző alternatív, közösségteremtő kapcsolódási és szórakozási lehetőséget biztosító színterek, hogy tartalmas kapcsolódást és szórakozást biztosítsanak minden – még a „plázákba” járó – fiatal számára is. A fiatalok tartalmas fejlesztésének központi kérdése mellett, illetve azzal egy időben ezeknek a színtereknek a felnőtt generáció számára is lehetőséget kell nyújtaniuk az egészség megőrzésére, a belső feszültségek oldására, aktív, minden igényt kielégítő tartalmas szabadidő eltöltésére, különös tekintettel a nők szabadidőben megnyilvánuló hátrányos helyzetére (Józan 1997).

Az előző két pontban megjelölt célok úgy kerülnek megvalósításra, hogy *a felnövekvő generációk és a már felnőtt aktív keresők együttesen, egy közösséget alkotva tevékenykednek majd.* Éppen ezért olyan színterekre lesz szükség, ahol lehetőség nyílik több generáció, családok, kis közösségek szabadidejének közös, kulturált és tartalmas eltöltésére. Ezzel a generációk közti fokozódó feszültségek is nagymértékben oldhatók. A mozgalom elsődleges célja olyan tartalmas közösségi színterek, csoportok létrehozása, ahol igény szerint lehetőség nyílik a civilizációs ártalmak okozta sérülések enyhítésére, az egészséges életmód elméleti és gyakorlati bemutatására, a közösségi létben rejlő, a mozgásos tevékenységekhez kapcsolódó stressz- és feszültségoldás tényének, valamint a helyes táplálkozás fő szabályainak figyelembe-

vételével. Éppen a média sugallta világ felülbíráltása válik így lehetővé, felelősségteljes gondolkodók irányításával, a hétköznapi emberek igényeit figyelembe véve –, nem pedig azokat kihasználva. Az ilyen típusú mozgalmakat a helyi, kerületi, azaz önkormányzati szinten fogják működtetni. Az intézményi feltételeket a már meglévő iskolák többsége fogja biztosítani.

3. ÚJ KIHÍVÁSOK ÉS MEGÚJULÁSI LEHETŐSÉGEK A TÁRSADALMI ÉS TECHNIKAI MEGÚJULÁS ÉRDEKÉBEN

3.1. Kihívások és megújulási lehetőségek a közoktatásban

Az Európai Uniót is komolyan foglalkoztatja az a tény, miként lehet az élethosszig tartó tanulás lehetőségét minden polgár számára biztosítani, és milyen hatékony eszközökkel lehet a fiatalokat olyan aktív, innovatív, kreatív felnőttekké nevelni, hogy az általuk megszerzett tudást a lehető leghasznosabban tudják majd életük során hasznosítani. Ebből a felfogásból is világosan kiderül, hogy jelen tanulmány központi témája, a testkultúra és a szabadidő, valamint az ifjúság és az ifjúság jövőképe szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Hiszen hogyan is várhatnánk el egy olyan, a fiatalok számára elfogadható, a fiatalok igényeit minden tekintetben kielégítő, illetve az Európai Unió igényeit is maradéktalanul figyelembe vevő közoktatási rendszer kialakítását anélkül, hogy a kulcskompetenciák meghatározásánál figyelmen kívül hagynánk a fiatalok véleményét?

Feltételezhetően ezzel magyarázható az is, hogy a közoktatásban, testnevelés formájában megfogalmazott oktatási anyagok mind a mai napig nem találkoznak a fiatalok és a napjainkban európai uniós szinten megfogalmazott kulcskompetenciák során felmerülő közös, mindkét fél elvárásait kielégítő igényekkel. Ennek egyenes következménye a napjainkra kialakult mozgásszegény életmód, amelynek hatása az aktív kereső korszakban jelentős mértékben érezteti hatását az egészségbiztosításra költött óriási összegek terén (Polányi 1998). Az, hogy eddig nem értünk el jelentős eredményeket a testkultúra területén, elsősorban annak köszönhető, hogy *a rendszerváltás óta bekövetkezett nagymértékű társadalmi, értékrendbeli változások hatására a testkultúra kiesett a központi érdeklődés köréből, és sajnálatos módon jelenleg is a periférián tartózkodik.* Miért? Valószínűleg a közoktatásban a testnevelés mozgásanyagának összeállításánál nem vették figyelembe a drasztikus, nagymértékű változásokat. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az ideológiát megváltoztatták, de a törzsanyag maradt a régi, amely nem felel meg sem a fiatalok, sem az Európai Unió igényeinek (243/2003. Korm. rend.). Napjainkban azonban a NAT keretén belül pozitív változások következtek be. A NAT felülvizsgálata és annak szükségszerű kiigazítása a kulcskompetenciák figyelembevételével jelenleg is folyamatban van.

Üröm az örömben, hogy a testkultúra és a mozgás általi kognitív funkciók fejlesztésének beemelése európai uniós viszonylatban sem történt meg, ennek oka az lehet, hogy valószínűleg alábecsülik a kognitív kulcskompetenciák mozgáson keresztül történő még hatékonyabb fejleszthetőségét, vagy éppenséggel nincsenek tisztában azzal, mennyire központi kérdés is ez (EPT 2005).

Az egészségtudatosság és a kognitív funkciók fejlesztetősége, valamint ennek tudatosítása minden esetben hosszú távú szocializáció eredménye (Molnár 1994). Ebből kifolyólag csakis a közoktatási intézmények segítségével érhető el a kívánt változások. Éppen ezért *a testnevelés oktatásának reformját tűzhetjük ki célul*, amelylyel – a testnevelés mozgásanyagának elvitathatatlan implicit és explicit fejlesztő voltára alapozva – biztosítani tudjuk a közoktatásban tanuló hallgatók életkori sajátosságainak megfelelő testi és mentális fejlesztést.

A jövő generációjára nehezedő egyre nagyobb teher, amelyet a felnőtt társadalom fokozódó elvárásai rónak rájuk, nem csupán a tananyag elsajátítását követeli meg a közoktatásban részt vevő hallgatóktól, hanem az elsajátított tananyag minden körülmények között adekvát módon történő alkalmazását is. A testnevelés mozgásanyaga, a tudományos igényű kutatómunka legújabb kutatási irányvonalainak értelmében, az egyik leghasznosabb pedagógiai tevékenység a mozgás- és kognitív-fejlesztés komplexumának együttes fejlesztésére, ennek segítségével az egyre nagyobb követelmények elé állított felnövekvő generáció mind jobban és jobban helyt tud majd állni (Vass–Molnár 2006). E tudományos és pedagógiai elv felismeréséből *elsődleges célként fogalmazható meg, hogy az eddigi gyakorlatnál még nagyobb hatékonysággal kell kihasználnunk a közoktatásban részt vevő hallgatók értelmi képességének minden korosztályra kiterjedő fejlesztését, a testnevelés és esetleges új mozgásos tárgyak mozgásanyagán keresztül*. Annál is fontosabb a testnevelés integráló feladata helyett annak megalapozó szerepének hangsúlyozása, mert a mozgás mint aktív viselkedésforma, kimagasló lehetőséget biztosít a mozgásból származó adaptív viselkedés, valamint az adaptív viselkedéshez szükséges kognitív funkciók fejlesztéséhez, illetve a közismereti tárgyak során megjelenő kulcskompetenciák elsajátíthatóságának katalizálásához (Molnár 2004a). A fent megfogalmazott és egyben elérni kívánt cél gyakorlatának megvalósítása nagymértékű koncepcióváltást követel meg, és az ember alkalmazkodóképességének fejlesztésére épít. Vagyis azt veszi alapul, hogy a pszichomotoros fejlődés alapján az emberi intelligencia a stabil viselkedés, illetve az ezzel egy időben a környezeti feltételekhez rugalmasan igazodó viselkedés megjelenését teszi lehetővé. Tehát *a testnevelés mozgásanyaga, illetve annak elsajátítása az eddigiektől eltérően nem célként, hanem eszközként jelenik meg a stabil értékrendszer és a kognitív funkciók fejlesztésében, az egyéni alkalmazkodóképesség egyidejű fejlesztésével*. Tudniillik az emberi fejlődés folyamán, legyen az iskolai fejlesztő vagy egyéb szabadidős tevékenység, minden esetben az ismeretanyag sikeres asszimilációjának vagy akkomodációjának problémájával találjuk szembe magunkat (Vass 2008).

Tehát a testnevelési órákon a tudatos, explicit munkát kell egyre inkább előtérbe állítani. Ez konkrétan úgy oldható meg, hogy a testneveléshez kapcsolódó tudatos, rendszeres kognitív szférában való képzésnek meg kell jelennie a különböző mozgásanyagok elsajátítása mellett. Más szavakkal kifejezve *a tanítási-tanulási folyamat motoros és kognitív aspektusának tudatos transzferáló eszközként való alkalmazására kell törekedni a tanórai és a tanórán kívüli testnevelésben, az egyes korosztályok (kiskorúak, felső tagozatosok, középiskolai, ifjú- és felnőtt korúak) ismereteinek figyelembevételével. A testnevelési óra által biztosított lehetőségeket még hatékonyabban kell felhasználni a tanulók magyar nyelv, matematika, fizika, valamint a történelem tantárgyhoz köthető kognitív funkcióinak mozgáson keresztüli fejlesztésében*, figyelembe véve a különböző korcsoportok mozgásigényét, eltérő terelhetőségét.

Az Európai Unióban már számos országban alkalmazott „differential learning” oktatási módszer alkalmazása Magyarországon is megfelelően katalizálná a fent említett célok elérését és a kritikai ratifikáció megfogalmazását. Ez az új felfogás a dinamikus rendszerek viselkedésének tanulmányozásából fakadó kaoszelmélet ismeretanyagára épít, gyakorlati anyagában pedig a már ismert variábilis gyakorlás módszerének egy továbbfejlesztett változata. Számos vizsgálat eredménye mutatja, hogy megfelelő körülmények közt az új szemléletből fakadó gyakorlat- és szabálysorok sokkal hatékonyabb fejlesztést tesznek lehetővé mind a motoros, mind a kognitív szférában egyaránt. Hazánkban a budapesti Vörösmarty Mihály Gimnázium és a Telki Általános Iskola ad teret e módszer gyakorlati kivitelezéséhez és fejlesztéséhez (Vass–Molnár–Kun–Varga 2007).

Összefoglalva: teljes szemléletváltásra van szükség a testkultúra és annak közoktatásban elfoglalt helyét illetően. Ennek értelmében szükséges és egyben elengedhetetlen az európai uniós kulcskompetenciák körébe beemelni esetlegesen egy új tantárgy keretében a rendszeres mozgáson keresztül történő kognitív funkciók fejlesztését, ami minden esetben hatékonyan befolyásolja a már ismert 8 kulcskompetencia fejleszthetőségét, és ezeknek az iskolai korszak végére történő sikeres elsajátítását. Nagy hibának tekinthető, ha nem élünk az emberi természetből fakadó, a mozgásos tevékenységek során megnyilvánuló kognitív funkciók fejleszthetőségének forrásával. Éppen ezért javasoljuk a „Kreatív mozgás” tantárgy mozgásanyagának kidolgozását, illetve hatásmechanizmusának vizsgálatát mind az általános, mind a középiskolai szférában.

3.2. Kihívások és megújulási lehetőségek a szabadidősport területén

Az előző részben tárgyalt, *a közoktatásban megjelenő testkulturális fejlesztő tevékenység célrendszerében különbözik a szabadidősport célrendszerétől.* Éppen ezért szükséges külön tárgyalni a jellegében és eszközeiben hasonló, de más célokkal rendelkező szabadidősportot, figyelembe véve azt a tényt, hogy *mindkét terület elsősorban az emberi fizikum és intellektus egyidejű fejlesztésére törekszik.* Jellegében azonban a

köz- és felsőoktatásban megjelenő testkulturális tevékenységek elsődleges célja az egészségtudatos életmód, valamint az emberi kognitív funkciók adekvát, különböző szituációkban hatékonyan történő alkalmazásának elsajátíttatása, ezzel megteremtve az alapot a szabadidős tevékenységek keretében megjelenő, mind az egyén, mind a társadalom számára hasznos szabadidős sportolási tevékenységek köztudatba való bekerüléséhez. *A köz- és felsőoktatásban megjelenő mozgásos tevékenységek tehát katalizátorai és egyben elengedhetetlen eszközei a sport mint szabadidős tevékenység kialakulásának.*

Mivel a motoros, az értelmi, az érzelmi, a motivációs és a szociális tényezők együttesen formálják az individuális jellegű személyiséget, a gyermekkori szenzomotoros fejlődésnek különös jelentősége van az individuum és az egészséges életmód kialakulásában. Példának okáért kiemeltebb szerepe van 6–14 éves kor között az alapvető emberi fajhoz köthető hely- és helyzetváltoztató mozgásmin táknak, mint a környező világgal szerzett mélyebb kapcsolat kifejlesztéséhez szükséges eszközöknek (Molnár–Vass 2004). Az irreverzibilis, egyirányú gondolkodás helyére ekkorra már olyan, megfordítható és rendszerbe szerveződő gondolkodás lép, amely új perspektivikus lehetőségeket nyit meg. Az ebben a korban nyújtott szakszerű támogatás és változatos gyakorlási lehetőségek rendkívül előnyösen befolyásolják a későbbi személyiségfejlődést, valamint az egészséges életmódhoz kapcsolódó szemlélet kialakítását. A személyiség az egyénre jellemző cselekvés és életmód viszonylag stabil és egyedien dinamikus szintézisét jelenti (Piaget–Inhelder 1999). A szabadidősport pedig olyan sajátos előnyökkel rendelkezik, mint az ösztönös impulzusok feletti kontroll megtanulása és gyakorlása, a szenzoros, a motoros kontrollkapacitás, valamint az érzelmi szorongások feletti kontroll mértékének rendkívüli megnövelése.

A fejlődés olyan, egész életen át tartó folyamat, amelynek menetét az emberi természetet figyelembe véve kell alakítani. Erikson szerint a fejlődés olyan ontogenetikus folyamat, amely a biológia, a pszichológiai és szociális események meghatározott sorrendjéhez igazodik (Molnár 2004b). Ezért van az, hogy a 6–14 éves életkori szakaszban a fiatalok szinte bármely sportágban szívesen sportolnak, abban az esetben, ha az edző vagy tanár megérti és figyelembe veszi személyes vágyaikat és félelmeiket. Így segít a fent nevezett belső ellentéteket a szabadidőben végzett sportolás a gyerekekben megszüntetni és/vagy helyreállítani. *A szabadidősport vagy más fegyvermezett tevékenység nem célja a gyermekeknek, hanem a környező világgal szembeni tapasztalatszerzéshez szükséges eszköze, vagyis az egyik legalkalmasabb eszköz a belső konfliktusok leküzdésére.* Következésképpen a szabadidősport az egyik legjobb lehetősége annak, hogy a gyermek megismerje önmagát, az őt körülvevő emberi közösséget és a környező tárgyi világot anélkül, hogy valós, végzetes testi és lelki sérülést szenvedne a tevékenység során.

A sport olyan fizikai tevékenység vagy versengés, amely szabadidőben végzett tevékenységként fogható fel. A sport játék is, szórakozás is, bár *Huizinga* (1990) *Homo ludens* című művében kifejti, hogy a modern társadalmakban a sport mindinkább eltávolodik a játéktól. Bírálója, *Allen Guttmann* (1998) viszont a sportot egyértelműen játéknak, egészen pontosan egyfajta játékos versengésnek definiálja.

A szabadidősportban – ahol nem feltétlenül kell versenyezni – az életkori sajátosságok figyelembevételével, a pubertás korban jelentkező belső konfliktusok megszüntetése és/vagy a valós „énkép” kialakítása az elsődleges cél. A felnőttkorban ugyanezt a célt már inkább az egyén szabadidejének eltöltése, fizikai, szellemi és pszichikai kondíciójának megőrzése, fejlesztése, a kikapcsolódás, a felfrissülés vagy éppen a természetes mozgásigény kielégítése, és az egészségmegőrzés alkotja.

Napjainkban azonban az infokommunikációs technológia rohamos fejlődésének következtében, valamint az egyre halmozódó civilizációs ártalmak hatására egyre kevesebb időt fordítunk társas kapcsolataink tudatos fejlesztésére, esetleges szinten tartására, hiszen már az iskolai szocializációs időszakba (kritikus vagy szenzitív korszak) is betört és sajnálatos módon előtérbe került a csúcstechnológia. Egyre több időt töltünk számítógépek, telefonok, intelligens háztartási gépek, csúcscsúper autók és mobiltelefonok „társaságában” (ám a legtöbbször fonák módon egyedül), amely azt a látszatot kelti, hogy eme eszközök révén ugyanolyan hatékony és emberi kapcsolattartási lehetőség van a birtokunkban, mint a már jól megszokott személyes kommunikáció. Természetesen elvitathatatlan az a tény, hogy ezek az eszközök segítik az egyes tevékenységi szférák profitorientált és manipulatív hatásának növekedését, de ugyanakkor olyan észrevétlenül hálózák be életünk minden egyes területét, hogy gyakran már észre se vesszük, vagy ha fel is tűnik a számunkra, nem vesszük elég komolyan.

Gyakorlatilag e jelenségek együttes hatására egyre csökken a kisközösségek száma; csökkennek azok a színterek, ahol a tartalmas kikapcsolódás, a testi és a szellemi felfrissülés a cél. Gondoljunk csak bele, hogy *a család mint a társadalom legkisebb, de egyben legfontosabb egysége milyen mértékben szorult a perifériára. A kommunikációs eszközök ugyan lehetővé teszik a nagy távolságokról, gyakorlatilag a világ bármely részéről történő kapcsolattartást, a személyes kommunikáció szerepe azonban egyre csökken.* Webkamerával azonban sem gyermeket nevelni, sem sportolni, de igazán még szórakozni sem lehet. A legjobban kiépített fitnesztermekben sem találunk olyan lehetőséget, ahol egy átlagos család kényelmesen és tartalmasan eltölthetné együtt a szabadidejét. Hangsúlyozom: *nem egymás mellett, hanem együtt, ez pedig lényeges különbség.* Sajnos a játszótereken kívül szinte sehol nem megoldható egy négytagú család kulturált együttléte.

Napjainkban a csúcstechnológia következtében nagymértékben elidegenedünk egymástól. A folyamat ellensúlyozásaként *a köz- és felsőoktatásban megjelenő testkulturális reformokra épülve kellene – a szabadidősport közösségteremtő funkcióját*

hangsúlyozva – egy új mozgalmat elindítani, amelyben a szabadidősport feladata kettős:

- iskolás korban olyan színteret teremt a felnövekvő generáció számára, amely lehetőséget biztosít a fejlődési és életkori sajátosságokból megjelenő belső konfliktusok leküzdésére, egy egészséges énképpel rendelkező felnőtt felnevelésére;
- a felnőtt generáció számára lehetőséget biztosítani az egészség megőrzésére, a belső feszültségek oldására, tartalmas, aktív, minden igényt kielégítő tartalmas szabadidő eltöltésének biztosítására.

Az előző két pontban megjelölt célok azonban mit sem érnek, ha a felnövekvő generáció és a már felnőtt aktív keresők egymástól függetlenül tevékenykednek. Éppen ezért *olyan színterekre gondolunk itt, ahol lehetőség nyílik arra, hogy több, egymástól eltérő generáció, családok, kis közösségek együtt tölthessék el a szabadidejüket, kulturált, tartalmas módon, amellyel a generációk közti fokozódó feszültségek is nagymértékben oldhatók.* Éppen a média sugallta világ felülbírálására van szükség a hétköznapi emberek igényeit figyelembe véve, nem pedig azokat kihasználva. *Az ilyen típusú mozgalmakat önkormányzati szinten lehetne a leghatékonyabban megoldani.* Hiszen az intézményi feltételeket, bármilyen meglepő, *a már meglévő iskolák többsége biztosítani tudná.* Éppen ezért tartjuk elképesztőnek és szomorúnak azt a tényt, hogy hétvégeként az iskolák tornatermei és udvarai a legtöbbször kihasználatlanul állnak. Elsődlegesen *a helyi önkormányzatok felelőssége és dolga lenne, hogy ismerte a helyi, az egyes kerületekhez köthető infrastrukturális lehetőségeket, tartalmas és az egészséges életmódhoz kapcsolódó helyi közösségi programokat szervezzon.*

- EPT: Brüsszel, 10.11.2005 COM (2005) 548 végleges 2005/0221(COD): *Az Európai parlament és a tanács ajánlása, az élethosszig tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról*, 2005.
- Falusy B.–Miltényi K.–Móricz P.-né–Paksy A.: *Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 1992.
- Gleick, J.: *Káosz: Egy új tudomány születése*. Göncöl Kiadó, Budapest, 2004.
- Gógl Á.: *Program az egészségügyi ellátórendszer átalakítására és a nemzet egészségének fejlesztésére*. Egészségügyi Minisztérium, Budapest, 2000.
- Guttman, A.: Spontán játék, szervezett játékok, versenyek, sportok. *Replika* 1998/3.
- Hankiss E.–Manchin R.–Füstös L.–Szakolczai Á.: *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1982.
- Huizinga, J.: *Homo Ludens*. Univerzum Kiadó, Szeged, 1990.
- Józan P.: A nők egészségi állapotának néhány jellemzője. In: Lévai K.–Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI, Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága, Budapest, 1997, 107–120.
- Kelly J. R.: *Leisure*. Allyn and Bacon. London, 1982
- Kormány 243/2003. (XII.17.) *Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról*. Oktatási Minisztérium, Budapest, 2003.
- Kürti J.: *Kreativitás-fejlesztés kisiskoláskorban*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.
- Molnár P.: Civilizációs fejlődés, ifjúsági kultúra, jövőkép. In: Gidai E., Besenyei L., Tóth A.-né, Tóth L. (szerk.): *Magyarország a XXI. sz. küszöbén*. Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatási Bizottsága, Budapest, 1994, 378–384.
- Molnár, P.: *Why important the cognitive theory of Piaget on Sport?* „Multimédia az általános iskolai testnevelésben” című CD-romhoz előkészítő International Workshop (2003. november TF). Human Movement Studies, Budapest, 2004a.
- Molnár P.: Piaget INRC rendszerének alkalmazása Erikson egész életre vonatkozó fejlődési szakaszaira. *Magyar Pszichológiai Szemle* 2004b/4.

- Molnár P.–Nováky E.–Vass Z.: Európai fiatalok lehetőségei és kihívásai az egységes Európában. *Új Ifjúsági Szemle* 2004/3.
- Molnár P.–Vass Z.: A mozgásszabályozás és mozgástanulás elméleti, fejlődéslélektani és pedagógiai megközelítése. *Kalokagathia* 2004/1–2.
- Piaget, J.–Inhelder, B.: *Gyermeklélektan*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- Polányi G.: A sportolás és testmozgás társadalmi összefüggései. In: Szívós P.–Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi tény-kép*. Társas, Budapest, 1998, 45–52.
- Szonda Ipsos: *Előzetes adatok. A sportolási szokások Magyarországon 2003-ban c. vizsgálatból*. Budapest, 2003.
- Takács F.: Civilizációs korszakváltás és az ifjúság testkultúrája. In: *Sport és Életmód II. Országos Sporttudományos Kongresszus I. kötet*, Kalokagathia, 1999, 336–444.
- Tóth T.: „...lassan a nyelven kívül már nincs közös hiedelem, amely a társadalmat egyesítené”. Beszélgetés Csányi Vilmos akadémikussal, a Magyar Etológiai Társaság tiszteletbeli elnökével. *Új Pedagógiai Szemle*, 2006/4.
- Vass Z.: *Mozgás- és értelmi fejlődés a dinamikus rendszerelmélet tükrében*. Human Movement Studies, Budapest, 2008.
- Vass Z.–Molnár P.: *Betegség kezelése vagy megelőzés, avagy a mozgásfejlődés szenzitív szakaszainak kulcsfontossága a prevencióban*. In: Kristóf T.–Tóth Á.-né: VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutató Konferencia konferenciakötet. Arisztotelész Stúdium Bt., Budapest, 2006. 196–200.
- Vass Z.–Molnár P.–Kun I.–Varga M.: Új módszerek a gimnáziumi iskolai testnevelés oktatásában és a teljesítmény mérésében. *Új Pedagógiai Szemle* 2007/7–8.

MAGYARORSZÁG 2025

